

HEFTET RINGERIKE

2025

Agnete Viby - 30.

HEFTET RINGERIKE 2025

REDAKSJONEN

Anne Sofie Hval

Redaktør

E-post: anneshval@gmail.com

Tlf: 911 93 519

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: krisjokri19@gmail.com

Tlf: 915 82 052

Frøydis Marie Ruud

E-post: f.m.ruud@gmail.com

Tlf: 915 80 677

Hanne Sommerstad

E-post: sommerstadhane@gmail.com

Tlf: 918 95 571

Marit Stubbraaten

E-post: audmarit.stubbraaten@hotmail.com

Tlf: 472 65 609

Sigmund Leine

E-post: sigmulei@gmail.com

Tlf: 930 29 700

Per Martin Haakenstad

E-post: per@fotoper.no

Tlf: 920 15 359

KONTAKTINFORMASJON

Anne Sofie Hval

Bølgnehøgda 5

3514 Hønefoss

E-post: post@heftet-ringerike.com

Nettside: www.heftet-ringerike.com

Facebook: facebook.com/heftringerike

Utgitt av: Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Anne Sofie Hval

Utgivelse nr. 97

Utgivelsesår: 2025

Opplag: 2 800 eksemplarer

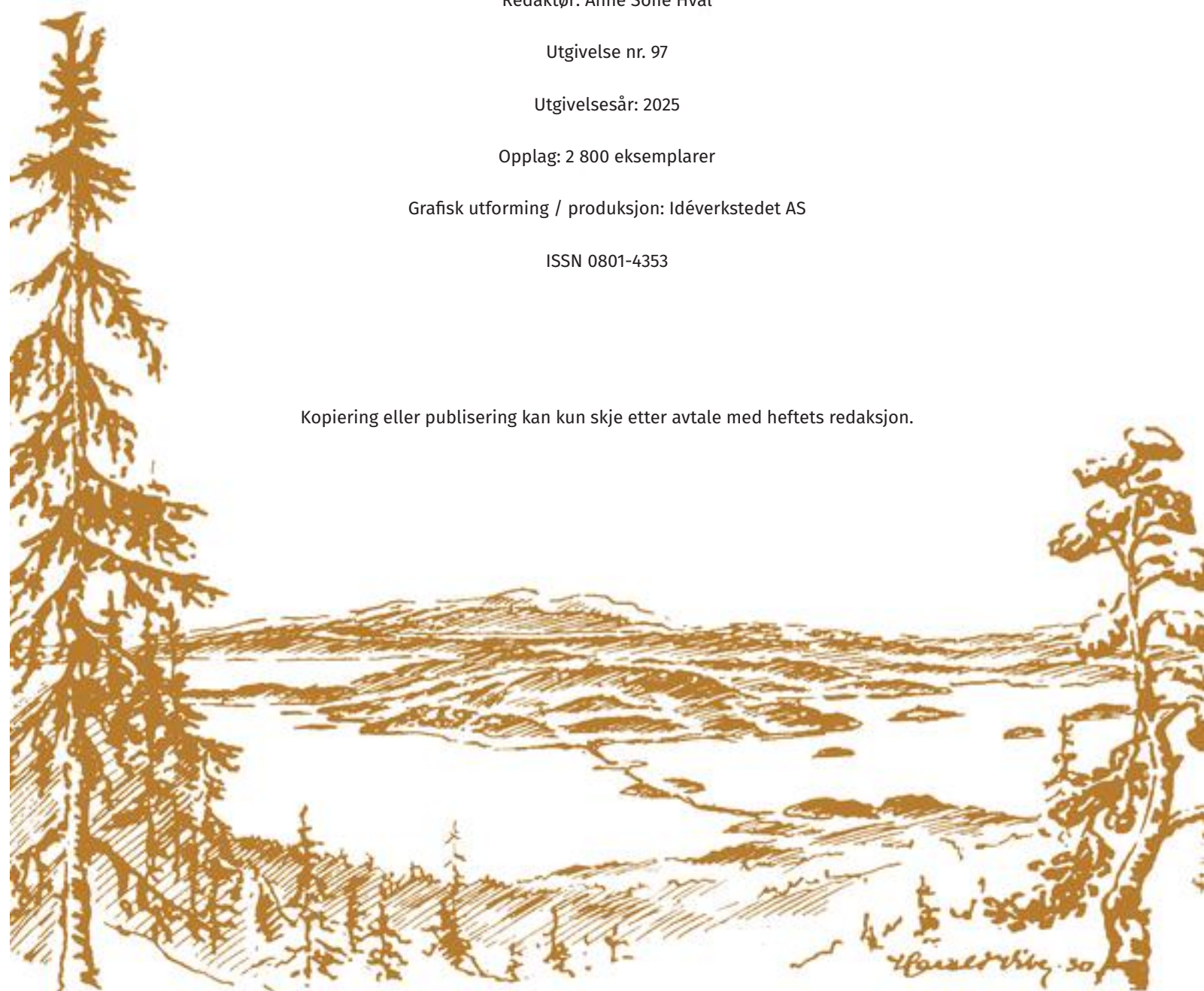
Grafisk utforming / produksjon: Idéverkstedet AS

ISSN 0801-4353

Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon.

Forside: Fotografi utlånt av Norsk Teknisk Museum

Sverre og Jossy Grøndahl fra Hønefoss i Minervaen som de kjøpte i 1913. Bildet er tatt i Oslo i 1964.

INNHold

GRETE AURDAL Min barndoms julestri	4	JENS E. FJELD E.M. Skøien – en allsidig forretningsmann	86
TERJE BØE OG ANNE SOFIE HVAL Haug kirkes vakre slottsklenodium	8	GUDMUND BAKKE Arthur Gulbrandsen & Sønn i Åsbygda	88
LIV MARIT MATHILDE AURDAL Fra Vê til Fimbulvetr	12	KIRSTEN BERTHEAU NØKLEBYE Matskikker i mellomkrigsårene	92
SEVAT LAPPEGARD Helgenkongen og trellkvinnene	20	INGER ANGELIKA NICOLAYSEN Dagbok fra dødsmarsjene i 1945	100
ANNE SOFIE HVAL Muskettkulas historie	26	PREBEN L. JOHANNESSEN Krigsflyktningene på Herøya 1939–1940	109
HARALD HVATTUM «Jomfru Anne Høen født ved Hønefossen»	30	MARIT STUBBRAATEN Heftet Ringerike anmelder: Fehmers liste	114
ANNE SOFIE HVAL 100 år gamle historier	35	MAREN DØSSLAND Mordforsøk i Soknedalen	116
ANNE METTE STRAND Bøndene som ville svalle ved kongen	36	PER M. HAAKENSTAD På ski i Arnegårdslia og Krokkleiva	123
KARI TELSTE Fruen på Frok	41	ANNE SOFIE HVAL Holesteinen fortsetter å overraske	130
ELISABETH VISLIE Kjærlighet, revolusjon og borgerkrig	48	GEIR BRÅTEN Fela	133
HÅKON OHREN Hen – fra sentrum til sidespor	53	REIDAR MÜLLER Runesteiner og forhistorisk liv i stein	134
STEN HØYENDAHL Tømmerkonflikten i Ådal	58	ANNE SOFIE HVAL Ringerikssandstein til Ukraina	139
SVEINUNG ENGELAND Den ukjente olavskilden i Krokkleiva	64	PER IVAR SJØLI Skattejakt med metalldetektor	140
ANNE SOFIE HVAL Dronningen i Skaret	67	HENNING E. LARSEN OG ARVID NÆSS Fremmedarter i Hole og Ringerikes flora	145
PER CHRISTIAN BRATHEIM Da automobilen kom til Ringerike	68	PER H. STUBBRAATEN Heftet Ringerike anmelder: Nord på Krokskogen	152
MARIT STUBBRAATEN På jakt etter den virkelige Blåveispiken	75	PER M. HAAKENSTAD Korpset som ikke ville gi opp	154
GRO MARIE RIDDERHUS Tøffe tider, gode guttedager	80	LINDA KHALAYLI Norge er fritt!	160

LEDER

Kjære leser!

En gang meislet en av våre forfedre inn tegn i en sandstein der de små sandkornene stammet fra en mektig fjellkjede som ruvet i vest for 400 millioner år siden.

På Veien oppsto det i jernalderen et maktsenter som forsvant i folkevan-dringstiden. Vikingene hadde treller som brakte med seg kristendommen. I Krokkleiva ble det døpt opptil flere olavskilder.

En norsk soldat mistet blykula si i svenskeslaget i 1716. En ung sokne-døl ble henrettet for mordforsøk noen tiår seinere og hønefosdamen Anne Høen ble en markant person på Hadeland.

Norge kom under svensk styre og ådalsbøndene ville svalle ved kongen om sølvskatten. På Frok gjorde den driftige enka Karen Seip seg bemerket.

Vi fikk vårt eget kongepar og dronningen fotograferte turfølget sitt i

Skaret. De var blant de første automo-bilturistene som dukket opp over Solli-høgda. På slottet holdt de auksjon, og en av lysekronene kom til Haug kirke.

Det var stor aktivitet på det sentrale Hen første del av 1900-tallet. I Høne-foss startet den fremsynte E.M. Skøien forretningsvirksomhet. I Ådal var det tumulter da tømmerfløterne organiserte seg, mens Arne Paasche Aasen møtte blåveispiken i Haugsbygd, og Elling M. Solheim skrev dikt til Alf Omholt. Kostholdet ble bedre og mer variert, og i Heradsbygda blomstret kjærligheten i Trotskjis nærmeste krets.

Det kom mørke skyer over Europa, og Nansenhjelpen hjalp jødiske flytninger til Herøya. Arthur Gulbrandsen startet trevarefabrikk i Åsbygda, og treåringen Normann Nicolaysen var evakuert i Ådal. Anne Marie Breien fikk et helt spesielt forhold til til den tyske krigsmakten, og Einar Lundesgaard skrev dagbok fra dødsmarsjene i 1945.

En lykkelig korpsmann Alf Andersen feiret 17. mai og frigjøringen, og få år senere ble han engasjert i det nystartede Hole musikkorps.

Krigen var over, og på Aurdal feiret de jul med faste tradisjoner. I Arnegårdslia og Krokkleiva kjørte de på ski. På Krokskogen har det alltid vært mye aktivitet, og langs ferdselsveiene nede i bygda dukker det stadig flere nye fremmede planter opp.

Metalldetektoristene bruker moderne redskaper for å grave seg ned i historien, og så kan vi vel si at ringen er sluttet når en ringeriksstein igjen skal bli runestein og sendes til Ukraina.

God tur gjennom lokalhistorien!

Anne Sofie Hval

Anne Sofie Hval
Redaktør

Foto: Terje Hval

Redaksjonen for
Heftet Ringerike 2025
ønsker dere alle riktig
god lesning!

Fra venstre Sigmund Leine,
Marit Stubbraaten, Per M.
Haakenstad, Frøydis Ruud,
Kristoffer Kristiansen,
Anne Sofie Hval og Hanne
Sommerstad.

Foto: Anno Norsk skogmuseum

En slik julekortstemning kunne det være i Åsbygda i adventstida da artikkelforfatteren var lita jente.

Minner fra min barndoms julestri i Åsbygda

Jeg sitter godt tilbaketrukket i en kurvstol og har en lang stund for meg selv. Denne adventstida er preget av levende lys og fred, for julaften tilbringer vi to gamle aleine i år, og det gleder vi oss til. Ingen hektisk julestri, men tid til å mimre om barndommens julestri slik jeg husket den.

GRETE AURDAL

Det første jeg kommer på når jeg tenker på julestria på gården, er kulde, snø, mørke, et sterkt lys på låvebrua og en skummel forventning. Tidlig om morran da vi skulle på skolen, var slakter Nygård kommet, og pappa og han var ute. Det var ikke rop og skrik eller høylydt prat. Kanskje det var nettopp derfor det var så skummelt?

SLAKTING

Dampen fra kokende vann i bryggerhuset, bøtta med blod som slakteren fikk. Vi brukte ikke blodmat heldigvis! – Stillheten og drønnet da grisen blei skutt. Det så ut som en kork, det som blei sittende igjen i panna på grisen.

– Grisehylet, og bøtta som blei full av blod, og dampen av skoldinga. Grisen blei dradd over tunet og hengt opp på låvebrua mens de gjorde alt dette, eller var det ved bryggerhuset? Jeg husker jeg sneik meg langs huset og gikk over jorden, for jeg turte ikke gå forbi de slaktegreiene.

Bryggerhuset var et kaldt, vått og ekkelt sted. – Hakkeriet, var det det vi kalte det, der hvor kjøttet blei frakta for å bli til medisterdeig og pølser? Jeg skjønner ikke den dag i dag hvordan alle de fulle traene med medisterdeig blei frakta til gards! Plutselig var gangen full av dem. Vi hadde da ikke bil med tilhenger? Var det vippetten som greide det? Mamma og pappa var et godt juleteam!

STEKING OG HERMETISERING

Det var mengder av medisterkaker som blei stekt og hermetisert på to-liters norgesglass. Husker dere den ekle lukta når mamma kokte bein til krafta? For et arbe! Bryggerpanna var full av glass, støtta opp med avisblad. De måtte ha samla på «Tørrfiskene» ei god stund for å få nok papir til dette, for avisa var tynn; noen ganger bare to sider. Det veit jeg, for jeg var avisbud i Ring. Blad et år! – Det var alltid spennende om glassene var tette. Mamma var pinlig nøye med hygien, og gummistrikken måtte slutte ordentlig til. Testen på om glassene var tette, var å sette dem på hodet og se om de lakk.

Spekepølsene blei lagd på slakteriet, men alle de andre pølsene blei lagd på kjøkkenbordet, sveiva ut med kjøkkenkverna i nyvaska tynntarmer. Jeg minnes det blei lagd litt forskjellige størrelser på pølsene etter størrelsen på oss. Eller var det bare at det var slutt på pølsedeigen? Jeg vil helst huske at det var det første, for jeg likte ikke å spise kjøtt som ikke hadde vært på fryseriet.

FRYSERIET I HØNEFOSS

Fryseriet på Benterud var et skummelt sted, forferdelig kaldt og med en masse gitterdører. Nesten som et fengsel. Det var ikke bare å ta opp noe av fryseren den gang, nei! Det måtte planlegges nøye, men mamma fant alltid ei råd når noen kom til gards om kvelden og skulle ha mat.

JULEBAKST

Her var juleteamet i gang igjen. Mamma kjevla og pappa stekte. De holdt på til langt på natt, og da de etter endt arbe skulle kose seg litt i fred og ro for oss onga, blei de misunt. Kjøttkverna fikk i julebaksten bytta ut pølseutstyret sitt og fikk montert på utstyret for Berlinerkransene eller «Eene» og «Knuppene». Det var avansert utstyr, men noe klin å få gjort reint. Mamma trengte hjelp til slikt. Jeg måtte stå på krakk de første åra for å rekke opp til oppvaskkummen. – En del av bakinga blei med åra noe lettere etter at Spinner'n kom i hus. For de som ikke husker det, var det den hvite mixeren.

Det blei bakt enorme mengder med kaker før jul, så det var fristende å ta en tur i gangskapet når ingen så oss. Vi hadde og litt konkurranse av musene, men de gikk mest etter smultbollen som sto der med matpapir over. Vi kunne tydelig se klora etter dem, så vi var flinke til å sette på lokka etter oss. Jeg minnes og at vi tredje smultringer oppover de fine, lange luene våre.

REINGJØRING OG PYNTING

Etter baksten var det storreingjøring. Det trengtes etter alt som var gjort i julestria. Kjøkkenvifter var ikke oppfunnet ennå, så alt måtte vaskes. Det var ukoselig overalt. Skokassa og rotekassa blei tatt, og alle måtte rydde sitt eget område. Stivede kjøkkengardiner og duker. Alt blei strøket og helst stivet. Mamma var nøye, men vi likte det godt da alt var ferdig.

Foto: Privat

Søsknene Terje, Marte, Toril, Kari, Grete og Kristian vinteren 1956.

Foto: Privat

Barneflokket i 1956, Randi, Unni, Kari, Marte, Kristian, Terje, Toril og Grete. Det var en søster til, Grete Marie, født i juli 1940, død i mai 1945. Hun fikk leve de fem krigsårene.

KJERRINGA PÅ ØLSPANNET!

Hvis ikke mamma hadde likt dette også, trur jeg ikke hun hadde gidde å pynte ølspannet som ei kone. – Det neste gode minnet, litt eksotisk nå kanskje, var appelsinkassa i gangen, og at det blei kjøpt inn masse nøtter, fikener og dadler. Og mange juleblader. Bladene fikk vi å lese i på juleaftens formiddag for at vi ikke skulle mase så fælt.

Granbar på trammen – har vi det nå i dag? Kom akkurat på det. Det var jo både praktisk og dekorativt! – Og så all den veden som måtte bæres inn!

JULEPYNTEN

Pynten var stort sett den samme år etter år, og det var viktig. Vi lagde riktignok nye kurver og lenker, men det var noe av juleforberedelsene det også. Juledekorasjonene av gips var også moro. Jeg kjenner forskjellige lukter i nesa etter hvert som jeg tenker på dette. Til og med de røde soppene hadde en egen lukt.

Husker dere gubben som rørte og rørte i gryta si på omnen i lillestua hele jula? Og mannen med pipe som sto ved et askebeger? Han hadde ei litt ødelagt nese, husker jeg. Appelsinskall på omnen.

De gul-orange papirstjernene i vinduene. Den blå juleduken på kjøkkenbordet. Her kommer jeg også på bestemors kjøkkenbord med den stramme kjøkkenduken som tante Nelly la på et litt fuktig bord og strammet på med hendene. Og sist, men ikke minst; den store plakaten på veggen over kjøkkenbordet til bestemor som hadde et vintermotiv som så ut som et stort julekort.

Julaftens formiddag var vi alltid hos bestemor og bestefar på risengrynsgrot. Det var stor stas, for da kom det søskenbarn og tanter og onkler også. Bestemors øl var søtere enn vårt, så jeg likte det bedre. Kan dere huske hvor slitne vi blei i beina av å løpe opp trappa til annen etasje etter at julemiddagen og tomtebrygget var fortært? Pussige greier ...

JULEGUDSTJENESTEN

Mamma var aldri med i kirken på julaften. Det var nok ikke fordi hun ikke ville, men hun gjorde et valg som jeg skjønner veldig godt nå i dag. Mamma var et pyntemenneske, og det var mens vi var i kirken at hun foretok finpyntinga. Det var nå de flotte, fargerike kulene blei hengt opp i stuevinduene mens Sølvguttene sang. Mens vi andre var i kirken, henta hun seg inn og fikk oversikten over hva som var gjort og hva som ikke var gjort.

Vi gikk til Haug kirke, og dette hadde vi sett fram til. Det var viktig, akkurat det å gå. Aller finest var det når det var så kaldt at det knirka under støvlettene våre. Jeg husker alle stjernene både på himmelen og i vinduene vi rusla forbi. Fullkommen julekortstemning og idyll, selv om vi frøys.

Gretes far Gunnar Aurdal hadde en Overland Wippet, 1928-modell, en grønn bil med fem dører. Den ble kalt «vippeten». Her poserer hun sammen med broren Terje.

RIBBE OG SURKÅL

Vi kom hjem til lukta av surkål, ribbe, røkelse og appelsiner, og radioen som sto på. Julebordet var nydelig pynta med stivet, hvit duk med flortynne festremser og vridde lys. Duken var beskytta med tynn plast. Fornuftig nok når jeg tenker på de forferdelige klesvaskdagene med berg av vått tøy og vann flommende utover kjøkkengolv fra en vaske-maskin som alltid lakk. – Nå venta vi bare på potetene ...

Pappa leste juleevangeliet før maten. Å du, å du, som vi åt! Til slutt var det riskrem. Oppvasken blei tatt, og gjerne en liten hvil for den som hadde forspist seg. Alt dette måtte gjøres unna før pakkeutdelinga.

Det var trangt om plassen rundt bordet ved julefrokosten på Aurdal. Rundt bordet fra venstre: Toril, Grete, Kristian, Terje, mor Ingeborg, svoger Arvid Paulsen, Marte og Kari.

JULEGAVENE

Julegavene under juletreet var det pappa som var verst til å klemme på, men det innrømte han aldri. Jeg husker bare to av julegavene jeg fikk. Det viktigste var at pakkene lå der under treet, for da beholdt vi spenninga og forventningen. Én jul, da jeg begynte å bli stor, fikk jeg ei blå boblejakke som var sydd i Hønefoss. Det var moderne da, og jeg blei kjempeglad. Den andre gaven var et langt, ribbestrikka skjerf og lue.

Etter gaveutdelingen gikk vi rundt juletreet og sang alle de kjente julesangene. Etter hvert som åra gikk og ikke alle var hjemme på julaften, blei ringen rundt treet mindre. Men vi visste råd og henta oss et skjerf til å forlenge ringen med.

JULETREFESTENE

Juledagene var stille og rolige hos oss. Første juledag var verst, for da fikk vi ikke lov til å være sammen med noen andre enn oss sjøl. Men så kom juletrefestene! De faste festene foregikk på bedehuset, søndagsskolen og skolen de første åra. På bedehuset opptrådte jeg et par ganger, én gang som Lucia og én gang med skolekoret, hvor vi også skulle ha opplesning. Da var jeg tufts og kvalm hele dagen, men blei ikke trodd, og da jeg skulle lese opp, kastet jeg opp og måtte løpe ut. Det var ikke særlig morsomt å stå der julepynta i første rad og kaste opp under en framføring!!

Søndagsskolefesten gikk ganske rolig for seg, men vi fikk god mat og godteposer og små gaver etter hvor flinke vi hadde vært å møte opp på søndagsskolen. – Høydepunktet var skolejuletrefesten med masse folk og stor stemning. Men det var mye kaldere før enn nå.

Jeg husker spesielt en gang jeg hadde fått ny julekjole, en mosegrønn kjøpekjole med fastsydd tyllunderskjørt. Tenk dere meg i ny struttekjole og lakksko på juletrefest med kalde, isglatte ganger, og i annen etasje på skolen satt de voksne ved langbord og spiste smørbrød. Det var spennende å kunne løpe fritt omkring overalt.

Julebukk gikk vi også. Men jeg har ikke så mange helt klare minner fra dette, så jeg regner med at siden jeg var yngst, ble det ikke så store greiene for min del. Som lillesøster stakk jeg nesa mi borti det meste og var mektig upopulær iblant.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

Aurdal, Grete 2004: En førjulsmimrestund fra min barndoms julestri. Julen 2004 [I familiens eie. Upublisert].

FORFATTEROMTALE

Grete Aurdal (1953–2008) vokste opp på gården Aurdal i Åsbygda som datter av Gunnar og Ingeborg Aurdal, født Hole. Gonne, som hun ble kalt i familien, var den yngste av ni søsken; seks søstre og to brødre. Som voksen bodde hun i Drammen. Hun var utdannet sykepleier, men hadde også et atelier hvor hun på fritida drev med keramikk og porselensmaling. Julen 2004 skrev hun på oppfordring fra sine eldre søsken et langt, nostalgisk julebrev hvor hun mimrer om hvordan hun som lita jente opplevde julestria og julefeiringen på gården. Dette julebrevet er – i litt forkortet versjon – grunnlaget for denne artikkelen om jul på 1950-tallet.

Artikkelforfatterens juleminner er hentet fra gården Aurdal i Åsbygda med bedehuset Salem som nærmeste nabo. Gretes bestefar Christian Aurdal stiftet pinsemenigheten Salem i 1918 og ga tomta til bedehuset.

Men kjære søstre, dere hadde stor nytte av meg i mange år som barnevakt og kjøkkenhjelp i festlige lag. Som ikke ble så festlige for meg fordi mammas omkvad ved slike anledninger alltid var: «Gå på kjøkkenet, du Gonne, og se om det er noe du kan hjelpe til med!»

GODE MINNER

Når jeg tenker tilbake på min barndoms jul og leser hva jeg har skrevet, er det jo reine, skjære bonderomantikken, men det var da sånn det var!? Nå har jeg heldigvis fritatt meg fra den arven vi alle sliter med, nemlig å ha alle sju slaga og alt det andre ferdig til jul. Men jeg er veldig takknemlig og stolt over å ha fått oppleve alt dette i oppveksten. Eterslekta vår har andre ønsker og tanker om hvordan jula skal forberedes og feires, men alle minnene om jula i gamle dager kan ingen ta fra oss.

Denne vakre lysekronen hang opprinnelig på det kongelige slott i Oslo, men ble solgt på auksjon i 1903 og havnet i Haug kirke.

Haug kirkes vakre slottsklenodium

Den vakre lysekronen i Haug middelalderkirke henger godt synlig, midt i kirkerommet. Den er et kjært klenodium, og menigheten er svært stolt av å ha en lysekrone som opprinnelig hang på kongens slott i Oslo, på den tiden da det kun ble brukt levende belysning.

TERJE BØE // ANNE SOFIE HVAL // FOTO: PER M. HAAKENSTAD

Det må helt spesielle merkedager til for at kirketjeneren firer den staselige kronen ned fra taket og tenner de levende lysene. Det skjer på høytidsdagene i påske, jul og pinse, på julaften og ved konfirmasjoner. Men hvordan havnet kong Oscar IIs lysekrone i Haug kirke?

ELEKTRISITETEN OVERTOK

Da slottet fikk innlagt elektrisk strøm, ble lysekroner og lampetter for stearinlys overflødige. Elektrisk lys ble moderne og populært. Lyspærene skulle synes, og de nye lampene ble høytidelig utsmykket med kong Oscar IIs monogram.

HÅKON FÆRDEN VAR SNARRÅDIG

Noen lysekroner havnet kanskje på det kongelige loft, men slottet kvitter seg med mange av dem gjennom en stor auksjon i 1903. En av dem endte da opp på Ringerike, og det var proprietær Håkon Færden som snarrådig fikk sikret den til Haug kirke.

Håkon Færden (1844–1905) bodde på Løken gård, nærmeste nabo til kirken. Han var en stor eiendomsbesitter i Haugsbygd og en formuende mann. Han var om seg og sikret seg lysekrone fra slottet for 215 kroner, tilsvarende 18 290 kroner i dagens verdi. Proprietæren var bror av prost Mikael Johan Færden og kandidat Engebret Moe Færden, alle menn som har satt spor etter seg i lokalhistorien.

LAMPETTER

Da menigheten hadde overtatt kronen, ble en av armene skrudd av og sendt til Oslo. Der ble den kopiert til 22 lampetter i samme stil. Mange av disse henger nå i kapellet.

Lysekronen og armene har forseggjorte ornamenter og bærer 30 lys. De er støpt i bronse og forgylte og er datert til slutten av 1800-tallet. Armene springer ut fra en rikt ornert skål med hengende dobbe nederst. Seks av armene har konsoller og hengende dobbe. Over konsollene sitter fire svungne lysholdere. Seks av armene er for ett lys.

Armene springer ut fra en rikt ornert skål med hengende dobbe nederst. Seks av armene har konsoller og hengende dobbe.

Det er mange detaljer, og de er minst like imponerende som hele lysekronen.

IKKE FLERE LYSEKRONER

Det ser ut til at Håkon Færden kjøpte to lysekroner på auksjonen, men at innkjøpskomiteen i menigheten ikke så seg råd til å overta mer enn én. I 1918 fikk de imidlertid et nytt tilbud om å kjøpe den andre. Løytnant Thor Ødegård skrev: «Jeg har maken til den nærværende krone i Haug kirke. Min far overtok den i sin tid på anmodning av innkjøpskomiteen, som syntes at to lysekroner ble for meget.»

Men i mellomtiden hadde prisen steget til 1 300 kroner. Det var en dobling av prisen hvis vi igjen sammenligner med dagens verdi: 37 672 kroner, og tilbudet ble atter en gang avslått. Samtidig ble det dessuten kjent at Ringerikes Sparebank hadde bevilget 1 000 kroner til innlegging av elektrisitet i kirken. I 1920 ble strømmen skrudd på i Haug kirke, og elektrisk lys var som sagt mer populært enn de gammeldagse lysekronene.

Bildet er tatt under den store auksjonen av lysekroner på slottet i Oslo i 1903.

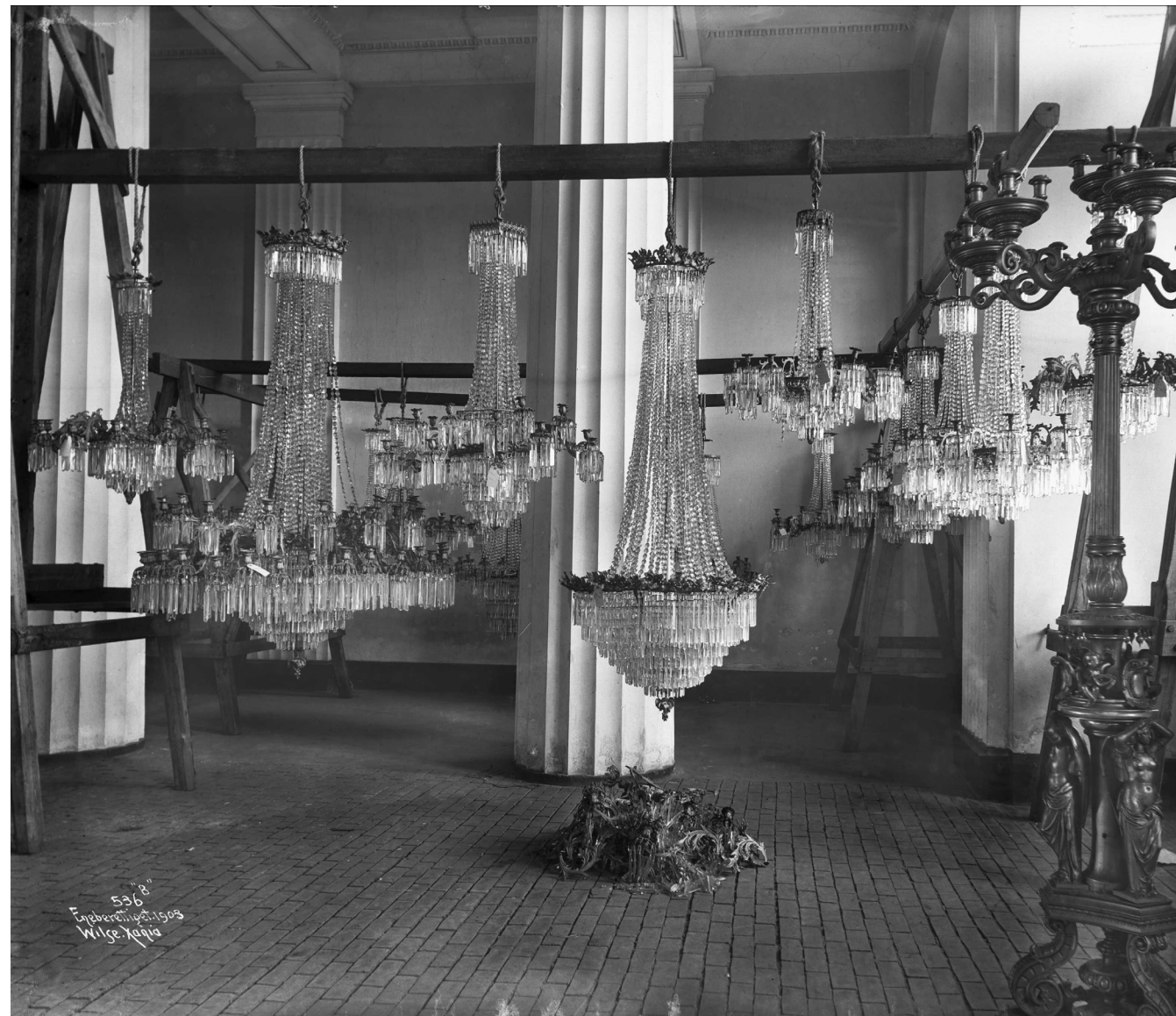

Foto: Foto: Anders Beer Wilsø, Oslo Museum, 1903

KRONENE SPORET OPP

Det var ikke bare Færden som kjente sin besøkelsetid. Vanse kirke ved Farsund fikk i gave av den lokale «makrellkongen» O. S. Tjørve 52 gjenstander: kandelabre, lysestaker og hele ni lysekroner. For et flott skue det må ha vært da de ble tent i all sin prakt første juledag 1903.

Da kong Harald og dronning Sonja fikk gjennomført en omfattende restaurering av slottet på 90-tallet, sporet de opp noen av lysekronene som ble solgt på auksjonen i 1903. I 1998 besøkte de etter eget ønske Vanse kirke for å beundre lysekronene der.

Tre av de største og flotteste kronene endte opp på Amalienborg og Christiansborg slott i København. Av dem ble det laget kopier, som nå henger på slottet i Oslo.

Det er uvisst om kongeparet er klar over at en av slottets lysekroner befinner seg i Haug kirke.

Det er kun ved helt spesielle anledninger at slottslýsekronen i Haug kirke fires ned og tennes av kirketjener Per Morten Gaptjern. Eller helt unntaksvis, til ære for *Heftet Ringerike*.

Lysekronen gir et mektig inntrykk også når man ser den nedenfra.

Lysekronen er støpt i bronse og forgylt, og er utsmykket med rike ornamenter. Den er laget på slutten av 1800-tallet.

Et virkelig smykke i Haug kirke, både med og uten sine 30 lys tent.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Christie, Sigrid Marie og Håkon Christie: Haug kirke. Artikkelen er hentet fra bokprosjektet *Norges kirker*. Nettadresse: Haug kirke – Norges Kirker.
- Gjerdi, Andreas 1967: *Haug kirke, Ringerike, gjennom 800 år*. Utgitt av Haug kirkeforening, Hønefoss.
- Gjerdi, Andreas 1973: *Ringerikes kirker*. Oslo: For Kristus og kirken. Nettadresse: https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015111008063.
- Loeshagen, Olav 1959: Haug kirke 80 år. I: *Ringerikes Blad* 16.1.1959.

FORFATTEROMTALE

Terje Bøe, f. 1949 i Sandefjord, var kallskapellan i Haug menighet fra 1978 til 2013. Er bosatt i Haug.

Anne Sofie Hval (f. 1957), er oppvokst på Vågård og bosatt i Haug. Er utdannet i folkloristikk og har jobba som journalist. Medlem av styret i Stiftelsen Ringerikes Museum fra 2014, styreleder fra 2018. Kom med i redaksjonen for *Heftet Ringerike* i 2016, og har vært redaktør siden 2022-utgaven.

Foto: Espen Hartz, Veien kulturmiljøpark, Buskerudmuseene

Den rekonstruerte høvdingehallen på Veien, slik den kan ha stått for to tusen år siden. Spor av i alt fire langhus er avdekket, alle kronologisk innenfor eldre jernalder gjennom et tidsrom på 600 år.

Fra Vé til Fimbulvetr Maktsenteret Veiens vekst og fall

På Veien, rett nord for Hønefoss på Ringerike, ligger et av Nord-Europas største gravfelt fra eldre jernalder (500 fvt.–550 evt.) og arkeologiske spor etter flere store haller bygget av eliten. Arkeologien forteller her om et vedvarende maktsenter i 600 år, som brått tok slutt i folkevandringstiden (400–550 evt.). Hva var årsaken til Veiens fall, og hva forteller dette om distriktets forhistorie?

LIV MARIT MATHILDE AURDAL

Det arkeologiske materialet på Veien dateres til den eldre jernalder og forteller mye om forhistorien på Ringerike. Forhistorien kan arkeologisk analyseres i mange lag med slikt som endringer i samfunnsstruktur, hierarkiets dynamikk og økonomisk og teknologisk utvikling.

EN ANALYSE AV FORHISTORIEN

For en dypere forståelse kan vi også søke det kognitive; menneskets egen forståelse av sin samtid gjennom den materielle og intellektuelle kultur de selv har etterlatt seg.

Da snakker vi gjerne om religiøsitet og trosforestillinger. På denne måten får vi innblikk i en forhistorisk verdensoppfatning; hvor politikk, samfunnsdynamikk og religiøse idéer og tradisjoner var tett sammenflettet.

I møtet mellom arkeologi og mytologi vil denne artikkelen gi en forklaring på hva som skjedde her på Ringerike i folkevandringstiden og hvorfor Veien opphørte som maktsenter. Et fruktbart og mektig Vé gikk inn i en brutal Fimbulvetr, fra makt og velstand mot nedgang og undergang.

” I løpet av førromersk jernalder (500 fvt.–0) tok redskaper i jern over for jordbruksredskaper i stein, tre og bein. Jernet gjorde hverdagen enklere; jordbruk, jakt og fiske ble effektivisert med slitesterke redskaper. Jernet kunne, i motsetning til bronse, utvinnes lokalt i nærliggende utmark.

Foto: Espen Hartz, Veien kulturmiljøpark, Buskerudmuseene

På Veien ligger et av Nord-Europas største gravfelt fra eldre jernalder (500 fvt.–550 evt.). Det arkeologiske materialet forteller om et maktsenter som varte gjennom lang tid. I dag er om lag 100 graver synlige, og nærmere 150 graver er kjent.

INN I JERNALDEREN

Jernalderlivet var resultat av den foregående bronsealder (1800–500 fvt.). Bronsealderen var en fruktbar tid i Skandinavia. Jordbruk, husdyrhold, fangst og fiske var i fokus i et mildt klima. Folk var bofaste i langhus og drev gårdsdrift, supplert med sesongbasert næring.

De gravla sine ledere i haug og røys, og det er tegn til en stadig mer elitestyrt økonomi med handel lokalt og regionalt. Folk fant et naturlig sosiopolitisk samlingspunkt i høvdingens hall, hvor samfunnets struktur og leveregler ble definert.

Utvinning og bearbeiding av metaller revolusjonerte forhistorien. I bronsealderen produserte folk gjenstander i bronse som ga mulighet for en elitebasert økonomi og et samfunn med store standsforskjeller. Denne hierarkiske samfunnsstrukturen var utgangspunktet når et nytt metall gjorde seg gjeldende; jernet.

I løpet av førromersk jernalder (500 fvt.–0) tok redskaper i jern over for jordbruksredskaper i stein, tre og bein. Jernet gjorde hverdagen enklere; jordbruk, jakt og fiske ble effektivisert med slitesterke redskaper. I motsetning til bronse, som hovedsakelig var importvare, kunne jernet utvinnes lokalt i nærliggende utmark. Dette skapte en lokal økonomi som ga mulighet for et brattere hierarki i vekst der de rike ble rikere, også her i regionen.

SENTRALPLASSEN

Det var i slike settinger vi ser de skandinaviske sentralplassene vokse frem i løpet av jernalderen; maktsentra som hadde kontroll på ressurser, og på produksjon og distribusjon av ulike gjenstandsmaterialer. Slike steder hadde sosial, økonomisk og politisk kontroll både lokalt og regionalt.

Det var her jernalderens symbolspråk florerte, både i ornametikk og gjenstandsproduksjon, men også gjennom aktiviteter i høvdingens hall, med rituelle samlinger i et landskap fylt med gravhauger hvor de døde levde blant de levende.

Veien på Ringerike var en slik sentralplass. Her fikk folk fra regionen tilgang til ressurser, og de opplevde tilhørighet og trygghet som del av samfunnet gjennom håndverk, handel, jordbruk og politikk. Her fantes et kulturelt felleskap gjennom religiøsitet og idéutveksling.

TEMPERATUREN SANK

Men livet i jernalderen var langt fra enkelt. På vei ut av bronsealderen sank gjennomsnittstemperaturen, noe som utfordret jordbruket her i nord. Nye tendenser oppsto derfor i Skandinavia hvor bosetninger søkte sammen. Slik intensivering av jordbruk ga mulighet for økt samfunnskontroll for de ambisiøse.

Enkelte sentralplasser vokser seg enorme og varer lenge, slik som Gudme og Lundeberg på Øst-Fyn i Danmark og Gamla Uppsala i Sverige. Betydelige store bosetninger og sentralplasser vokser også frem i Norge, slik som på Hovde på Ørlandet i Sør-Trøndelag, Forsandmoen i Rogaland, Dilling i Østfold, Sosteli på Åseral i Agder og Avaldsnes på Karmøy. Også her i regionen ser vi slike plasser, som på Sem i Øvre Eiker og selvfølgelig Veien på Ringerike.

VEIEN – ET VÉ I ELDRE JERNALDER

I dag er om lag 100 graver synlige, og nærmere 150 graver er kjent ved Veien. Fire haller er avdekket, alle kronologisk innenfor eldre jernalder gjennom et tidsrom på rundt 600 år. Stedsnavnet Veien kommer av det norrøne Vé, et «hel-

lig sted,» en sentralplass med samtidens viktigste sosiale fokus; politikk og religion. Som sentralplass har Veien hatt innvirkning på mye i sin samtid. Makten har betydd utbredt kontroll av politikk, økonomi, handel og ressursutnyttelse.

KNUTEPUNKTET

I landskapet lå Veien som et knutepunkt, et veikryss, hvor elvefar og dalfører ledet ferdselsårer fra utmark til Ringerike. Fra Ringerike gikk ruten videre over Steinsfjorden og Tyrifjorden ut mot Oslofjorden.

Geografisk var Veien et stoppested for ulike ressurser som var del av forhistoriens handelsnettverk, slik som jernvarer, pels, bein og gevir. Varer ble fraktet sørover langs dalfører og elver. Fra Valdres gikk veien via Begnadalens vassdrag, fra Hadelandsbygdene åpnet Randsfjorden og Randselva for ferdsel, og varer fra Hallingdal nådde Ringerike fra Krøderen via Sogna som ledet ferdselen til et felles møtepunkt på Veien.

Økonomisk kontroll på ressurser ga grunnlag for sterk sosiopolitisk innflytelse både lokalt og regionalt. På grunn av muligheten for økonomisk kontroll ble en høvdingmakt etablert på Veien allerede i førromersk jernalder (500 fvt.–0) med en sentralplass i kontinuerlig vekst inn i romertiden (0–400 evt.).

I løpet av folkevandringstiden avsluttes likevel tradisjonen med hallbebyggelse og hauglegging på Veien. Dette skjer i en tid definert av omveltning, motgang og uro både her i distriktet og i Europa generelt. Endringene ved Veien skal derfor ikke sees i et vakuum, men heller som en respons på den europeiske situasjonen slik den utvikles gjennom romertiden og inn i folkevandringstiden.

EN ØKENDE URO

Gjennom romertiden var det stadig økende uro i Europa. Etter skillet mellom Øst- og Vestromerriket i år 395 evt. og deretter Vestromerrikets fall i år 476 endret den sosiopolitiske situasjonen seg drastisk der hvor nye folkegrupper gjorde seg gjeldende. Dette er tiden vi kjenner som folkevandringstiden, da store omveltninger preget Europa.

Grupper som hunere, vestgotere, vandaler og burgundere ble nå drevet av nye muligheter til erobring, alliansebygging og rikdom. Europa var i uro, men ble også karakterisert av idéutveksling og utvikling. På denne tiden ble de skandinaviske sentralplassenes rolle svært viktige som et sted for å sikre seg og sine i et kulturelt felleskap.

VÅPENGRAVER

Gjennom romertiden ble dermed forholdene på Veien stadig mer anspente, og det arkeologiske materialet avspeiler uroen frem mot folkevandringstiden. Frem til cirka 200 evt. hadde graver og gravmateriale hatt et fredelig uttrykk,

Foto: Kirsten Høglund, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Ved Hurumåsen på Steinssletta er det funnet et hengesmykke, en gullbrakteat, datert til folkevandringstiden. Den er illustrert med et dyr i galopp med rytter som blåser i et horn. Om vi forstår smykket som et offer, er ornamentikken særlig interessant i relasjon til ragnarokmyten. Her forteller volven om Heimdall, gudenes vokter, som varsler ragnarok ved å blåse i hornet.

med umerkede flatmarksgraver og lave hauger, med gravgaver som leirkar og husholdningsgjenstander. I yngre romertid (200–400 evt.) og i folkevandringstiden ble dette endret med større og stadig mer monumentale gravlegginger, fulgt av økt antall våpen som gravgods.

En ytterligere drastisk endring kan også spores i grunnen på Veien. Rundt år 200 evt. brant høvdingens hall, og en ny hall ble reist umiddelbart rett ved siden av branntomta, men med noe ulik arkitektonisk utforming.

Slike endringer i den arkeologiske tidslinjen kan tolkes som tegn på politisk og militær uro i lederskapet her i regionen. Det er også interessant å bemerke at dette skjer på samme tid som et enormt langhus på Sem i Øvre Eiker etableres; en nærliggende sterk sentralplass som høvdingen på Veien absolutt ville vært i kontakt med. Om relasjonen mellom Sem og Veien var vennskapelig eller konkurrerende, er vanskelig å si, men den spiller nok sin rolle i den lokale og regionale dynamiske maktkampen på denne tiden.

Flere steder her i regionen gjenspeiler de urolige forholdene i romertiden. Vi ser økt forekomst av våpengraver på Jevnaker, hvor 30 høystatus våpengraver er funnet. Blant funnene finnes skjoldbuler og et importert romersk victoriasverd. På Vennolum på Gran er det også funnet en våpengrav med full utrustning. Kanskje var det strid mellom hadelendinger og høvdingen på Veien.

Foto: Anne Sofie Hvil

Det kan bli en magisk stemning på gravfeltet når høstsol og lange skygger kryper inn over det.

BYGDEBORGER

Romertidens monumentale gravhauger ga uttrykk for politisk maktspill. I sen romertid og tidlig folkevandringstid ble tre enorme gravhauger konstruert her i regionen: Kongshaugen på Veien, Sætrangshaugen i Haugsbygd og Halvdanshaugen ved Stein. Fra samme tid finner vi også her i distriktet flere bygdeborger. Slike midlertidige forskansninger, brukt ved angrep fra fiender, var i jernalderen ofte plassert mellom bosetningsområder og kan derfor indikere de ulike definerte maktlandskapene i tiden. Vi finner bygdeborger blant annet ved Oppen nær Veien, men også ved Stein storgård i Hole. Slike arkeologiske spor forteller oss at det var urolige tider her i distriktet.

PEST OG VULKANUTBRUDD

Ikke bare politisk uro skaper en utfordrende samtid i folkevandringstiden. På 500-tallet opplever hele Europa enorme tilbakeslag. Den justinianske pesten herjer, og en akutt klimakrise inntreffer som følge av enorme vulkanske utbrudd. Dette skaper det største kjente klimasjokket de siste 2 000 år. Atmosfæren tettes av aerosoler som hindrer solens stråler, noe som gir enorme utfordringer for jordbruket, jernalderens livsgrunnlag.

Vi har ikke bevart samtidige skriftlige kilder fra 500-tallet i Skandinavia. Prokopius av Bysants skriver derimot om klimakrisen og etterdønningene etter vulkanutbruddene om en sol uten lys og styrke, som en konstant solformørkelse.

” Vi ser økt forekomst av våpengraver på Jevnaker, hvor 30 høystatus våpengraver er funnet. Blant funnene finnes skjoldbuler og et importert romersk victoriasverd. På Vennolum på Gran er det også funnet en våpengrav med full utrustning. Kanskje var det strid mellom hadelendinger og høvdingen på Veien.

Situasjonen vedvarte, og temperaturen sank drastisk. Jordbruket feilet år etter år. Sedimenter bevart i isbreer viser tykke lag av aske og aerosoler. Myrlandskap har bevart pollen som viser drastisk endring i faunaen og store temperaturendringer også her i distriktet, slik som undersøkelser viser fra Sagtjernet i Elverum og Ljøgodtjern ved Jessheim. Høytliggende strøk grodde igjen da beitedyrene forsvant, og gresslandskap ble erstattet av mer hardføre vekster.

FRAFLYTNING

Arkeologiske spor fra 500-tallet viser tydelig nedgang i produksjon av jordbruksredskaper over hele Skandinavia. Det blir akutte brudd i gjenstandsproduksjon, slik som keramikk. Flere områder fraflyttes. I Østfold og Vestfold viser arkeologien en drastisk nedgang i bebyggelsen fra romertid til folkevandringstid, og Sør-Norge har over 90 prosent nedgang av gravfunn etter klimasjokket.

Reaksjonen på slike akutte endringer blir at sentralplassene er viktigere i en vanskelig tid. Flere steder i Sør-Skandinavia blir enkelte sentralplasser betydelig større, fordi folk søker sammen. Andre sentralplasser og bosetninger går mot sin undergang, slik som Veien på Ringerike.

KLIMAKRISE, FIMBULVINTER OG VERDENS ENDE

Totalsituasjonen på 500-tallet har av flere forskere blitt satt i sammenheng med den norrøne myten om Fimbulvetr, den mytologiske mektige vinter. Denne vinteren er kjent som starten på ragnarok, verdens og gudenes undergang.

Det er lange historiske linjer mellom hendelser på 500-tallet og middelalderens bevarte tekster. I middelalderens mytologiske tekster, slik som eddadiktene, finner vi et ekko, et kulturelt minne, fra Nord-Europas forhistoriske religiøse idéverden. Eddapoesien er bevart i skriftlig form fra hovedsakelig 1200-tallet, men har opphav i en mye eldre muntlig kultur som strekker seg tilbake til jernalderen. Her kan vi lese en eldgammel myte om krise, nedgang og undergang.

Eddadiktet *Voluspå* 57 forteller om Fimbulvetr hvor solen svartner, og veltende røyk fra likbål stiger i urolig tider. Fenrisulven løsner fra sine lenker, og gudenes nedgang har begynt. Snorre Sturlason beretter også om dette på grunnlag av eddapoiesen i sin *Gylves synkverning* i den poetiske Edda:

Det første er at da kommer den vinteren som kalles fimbulvinter, da driver snøen fra alle kanter, det er streng frost og bitende vind; det er ingen gagn i solen. Tre slike vintrer kommer etter hverandre og det er ingen sommer imellom.

Men før dem går det tre andre vintrer hvor det er storkrig over hele verden. Da dreper brødre hverandre for vinnings skyld, og far og sønn skåner hverandre ikke i manndrap eller brudd på frendebånd.

Brødre skal slåss, og bli brors bane, søstres sønner skal bryte slektskap. Det er hardt i heimen. Hordom vokser – øksetid – sverdtid. Skjold blir kløyvd [...] vargtid, til verden stuper.

Da skjer ting som er tunge tidender: Ulven sluker solen, det blir en stor ulykke for menneskene. [...] Da skal det bli slik at jorden og alt fjell skjelver, så trærne løsner i jorden, berg raser ut, og alle lenker og bånd slites.

Relasjonen mellom arkeologi og mytologi avdekker her en skandinavisk forhistorisk realitet, bevart i mytisk form, som forteller om menneskers opplevelse av sin samtid med enorme, ofte akutte utfordringer.

Lansespissene i jern fra romertid dukket opp i et gravfunn på Veien. Bildet er tatt på Veien Kulturminnepark 2025.

Foto: Anne Sofie Hval

Dette svært forseggjorte sverdslirebeslaget er fra folkevandringstid. Det ble funnet i Kongshaugen på Veien.

Foto: Kirsten Helgeland, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Foto: Fotarkivet, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Deler av beslag til drikkehorn fra folkevandringstid. Funnet i Kongshaugen på Veien.

Å TY TIL DE HELLEGE MAKTER

I en vanskelig tid blir gode råd dyre. Parallelt med nedgang i arkeologiske spor etter bosetning og levesett ser vi derimot en økning i en annen praksis; ofringer. Ofringer i utmark og våtmark hadde vært vanlig helt fra bronsealderen og inn i eldre jernalder. Dette er fortidens spor etter menneskers kommunikasjon med høyere makter for å påvirke sin egen samtid, fruktbarhet og skjebne.

Store ofringer var også del av romertidens urolige samtid, slik som ved Illerup Ådal og Alken Enge på Jylland i Danmark, hvor 15 000 våpen, utallige falne krigere og deres dyrebare utstyr ble ofret etter slag og krig på 200-tallet. Krikerne skal ha kommet lenger nordfra i Skandinavia, noe som forteller om den intense krigerske samtiden. Samfunnet på Veien var en selvfølgelig del av denne samtiden, og parallellt kan sees ved økt forekomst av våpen i graver på Veien, som nevnt over.

DYREBARE OFRINGER

Hyppigere ofring i folkevandringstiden viser en økt trang til styrket relasjon med høyere makter. Dyrebare gjenstander ble lagt ut i jordbrukslandskap, utmark og myr, slik som våpen, men også smykker i gull. Vakkert ornamenterte gjenstander var stadig mer populære gjennom jernalderen (500 fvt.–1000 evt.), og bak metallhåndverket fantes en verden av symbolisme. Produksjon og bruk av ornamentikk, dekor og illustrasjon på smykker og våpenutstyr gir oss et innblikk i jernalderens symbolspråk, tradisjoner som forteller om religiøsitet, myter og trosforestillinger i en ofte skriftløs samtid.

Gjenstander ofret i mark og myr bærer med seg flere lag av dette symbolspråket, både i hvordan de er utført i form og stil, men også ved at de har blitt brukt til slike offerhand-

Korsformet spenne fra folkevandringstid, gravfunn fra Veien.

Foto Kirsten Helgeland, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Denne skjoldbule av jern er fra romertid, og ble funnet i en grav på Veien.

Foto: Olav Hegge, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

linger. Hvilke gjenstander som ble ofret, var ikke tilfeldig. I denne sammenhengen er de fantastiske utsmykkede trevognene fra Dejbjerg, ofret i Præstemose på Jylland, bemerkelsesverdige myroffer fra eldre jernalder hvor myren og fruktbarhet sto i fokus. Offerfunnet gir gjenklang i eldgamle myter.

VÅTMARKEN – EN KOMMUNIKASJONS PORTAL

Vi har ikke samtidige skriftlige kilder her i nord som kan belyse skandinavisk offertradisjon i eldre jernalder. Derimot finnes beretninger om nordeuropeernes religiøsitet hos romerske historikere. I eldre romertid skriver Tacitus i sin *Germania* om germanernes fruktbarhetsgudinne Nertus; gudinnen som besøker folk i sin vogn, deltar ved høytidsfeiringer og bringer fred og våpenhvile. Etter høytiden fraktes hun i vognen hjem til sin hellige lund. Der vasker treller gudinnens skikkelse i den hellige sjø, der de så blir ofret til våtmarken som del av ritualet.

Eddapoesien vitner også om slike ideer, da flere utdrag herfra har fokus på gudinnen, skjebnen og våtmarken. I *Grimnesmål* 7 kan vi lese om volven Sága; spåkonen, med kunnskap om spådom og skjebne. Hennes navn kan oversettes til «hun som ser alt.» Hennes hjem er i Søkkvabekk, de «underjordiske våtmarkene,» hvor hun drikker med Odin og deler av sin gudommelige kunnskap.

I *Voluspå* 33 leser vi om gudinnen Frigg, Odins ektemake. Hun bor i Fensaler, «myrsaler,» og er i likhet med Sága kunnskapsrik, kjærlig og beskyttende. Navnet Frigg kommer av det urgermanske *frīja*, «elske.»

Fra Frigg er veien kort til Frøya, den ypperste av de førkristne kvinnelige makter. Frøya er gudinnen som styrer skjebnen, en fruktbarhetsgudinne som ferdes i vogn og som henter falne krigere til sin sal, slik det står i *Voluspå* 14. Frøyas eldgamle kunnskap om magi og sejd er særlig ettertraktet hos Odin, slik vi leser videre i Snorres *Ynglingesaga* kapittel 4.

Jernstav fra vikingtidsgrav fra Luster i Sogn og Fjordane. Jernstaver som denne er tidligere først og fremst blitt tolket som et slags grillspyd, men i nytolkninger, som blant annet baserer seg på at denne typen stav er blitt funnet i kvinnegraver som også er har inneholdt hallusinogene stoffer, blir staven sett på som et symbol for volvekraft.

Foto: Svein Skare/Universitetsmuseet i Bergen

VOLVEN

Det er kvinnelige skikkelser som sitter på hemmelig kunnskap om magi, fruktbarhet og skjebne, slik som volven som fører ordet i eddadiktet *Voluspå*, «volvens spådom.» *Voluspå* er i sin helhet en beretning om ragnarok, verdens og gudene undergang. Når volven avslutter sin beskrivelse av ragnarok, leser vi i *Voluspå* 66: Nú mun sökkvask, «nå synker hun atter.» Volven har delt av sin visdom, ragnarok er et faktum. Så synker hun tilbake til våtmarken, til sin bolig hvor kunnskapen og skjebnen ligger.

Dette er en syklisk myte om skapelse, velstand, motgang og undergang; en mytologisk parallell til jernalderens reelle sosiopolitiske virkelighet. Vi finner her et samspill mellom arkeologi og mytologi med et sterkt religiøst fokus på kvinnen, fruktbarhet, skjebne og offeret i våtmarken. Dette vitner om jernaldermenneskers relasjon til de høyere makter, hvor våtmarken fungerer som en portal for kommunikasjon mellom menneskene og deres skjebne. Romertidens og folkevandringstidens store økning av dyrebare ofringer i våtmark, utmark og jordbrukslandskap knytter dermed sammen trosforestillinger og religiøse handlinger i en stadig mer presset sosiopolitisk samtid. Dette finner vi spor etter også her i distriktet.

GULLOFFER PÅ STEINSSLETTA?

Ved Hurumåsen på Steinssletta er det i jordsmonnet funnet et hengesmykke, en gullbrakteat, datert til folkevandringstiden. Den er illustrert med et dyr i galopp med rytter som blåser i et horn. Om vi forstår dette dyrebare smykket som et offer til gudommelige makter, er ornamentikken særlig interessant i relasjon til ragnarokmyten, i *Voluspå* 46 og 47. Her forteller volven om Heimdall, gudenes vokter, som varsler ragnarok ved å blåse i hornet. Asketrete Yggdrasil, symbolet på verdensbalansen og orden, skjelver. Nedgangstiden er et faktum.

Mims sønner leiker,
men lagnadstungt
klinger det gamle
Gjallarhornet;
sterkt blåser Heimdall,
hornet er løftet
[...]
Yggdrasil står,
men det eldgamle treet
jamrer skjelvende,
jotnen løses.

I Oseberggraven i Tønsberg fra vikingtid ble en mektig kvinne gravlagt med et særdeles rikt gravgods. Blant annet hadde hun en praktfull vogn med seg, og en stav, tolket som en volvestav. Det er en hul stav av tre. Vi kjenner ordet *völva* fra norrønt med betydning «stavbærerske», og kvinnen i Oseberggraven tolkes gjerne som en volve.

Foto: Ukjent/Kulturhistorisk museum, UiO

Mytologiske motiv fra folkevandringstidens ornamentikk står her som parallell til førkristne trosforestillinger. Illustrasjonen kan fortelle oss nettopp hva slags situasjon som var realiteten; varsel om nedgangstid og store endringer på elitens lokale kontroll her i distriktet.

Om gullbrakteaten ved Hurumåsen på Steinssletta er spor etter en offerhandling en gang på 500-tallet, kan vi ikke si med sikkerhet. Men det skal ikke stikkes under en stol at første bruksfase av den monumentale Halvdanshaugen og bygdeborgen ved Stein storgård er nært sammenknyttet i tid; viktige elementer i folkevandringstidens urolige samtid for folket på Steinssletta.

SLUTT PÅ VEIENS HØVDINGMAKT

I løpet av folkevandringstiden avsluttes nærmere 600 år med vedvarende kontroll for høvdingmakten på Veien. Denne endringen må sees i relasjon til en stadig mer utfordrende sosiopolitisk samtid og akutte klimatiske endringer som berørte Europa som helhet. I møte mellom arkeologi og mytologi finner vi et ekko av en krisetid, en fimbulvet, hvor brorskap og vennskap raste, ulven svelget solen og verdenstreet Yggdrasil ristet og skalv inn i ragnarok og mot verdens ende.

Hva som skjedde videre med maktbalansen her i regionen er vanskelig å si sikkert. Kan det være slik at det eldre Vē ved Veien måtte vike for det yngre Hof i Norderhov? Det yngre arkeologiske landskapet ut mot Norderhov og Steinssletta har mer å fortelle om veien fremover i forhistorien, også etter folkevandringstiden. Men det får bli tema for en annen artikkel.

ORDFORKLARINGER

- Fvt. – Før vår tidsregning
- Evt. – Etter vår tidsregning
- Skjoldbuler – en bule av metall festet midten på et skjold
- Victoriasverd – romerske sverd ornamentert med palmegren og seierskrans, symboler som refererer til den romerske seiersgudinnen Victoria
- Den Justinianske pesten – Epidemi som brøt ut i 541 da Justinian var keiser i Det østromerske riket (Bysants)
- Aerosoler – små partikler i atmosfæren
- Gullbrakteat – rundt dekorert gullsmykke fra folkevandringstiden, båret som medaljong

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Ballo, Eirik G. et al. 2025: 2000 years of climate, environmental, and societal variability in southeastern Norway from the annually laminated sediments of Lake Sagtjern. I: *Quaternary science reviews*, vol. 354.
- Edda-dikt. Oversatt av Ludvig Holm-Olsen. 2. rev. opplag. Oslo: Cappen, 1985.
- Gjerpe, Lars Erik (red.) 2024: *Den komplekse jernalderbosetningen på Dilling. Hus, gård, grend, landsby?* Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Glauser, Jürg, Pernille Hermann og Stephen A. Mitchell (red.) 2018: *Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies. Interdisciplinary Approaches*. 2 vols. Berlin: De Gruyter.
- Green, Miranda J. 2001: *Dying for the Gods. Human sacrifice in Iron Age & Roman Europe*. Stroud, Gloucestershire: Tempus.
- Gräslund, Bo og Neil Price 2012: Twilight of the gods? «The dust veil event» of AD 536 in critical perspective. I: *Antiquity*, vol. 86, no. 332, p. 428–443.
- Gustafson, Lil 2016: *Møter på Veien. Kultplass gjennom 1500 år. Et maktsenter på Ringerike i eldre jernalder*. Utgitt av Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Gustavsen, Lars 2025: Changing Perspectives. On the Visual Properties of an Iron Age Mound. I: *Current Swedish Archaeology*, 32(1), p. 11–36.
- Hedeager, Lotte: Scandinavian «Central Places» in a Cosmological Setting. I: Larsson, Lars og Birgitta Hårdh (red.) 2002: *Central places in the Migration and Merovingian periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001*, p. 3-18. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hedeager, Lotte 2011: *Iron Age Myth and Materiality. An Archaeology of Scandinavia AD 400-1000*. London: Routledge.
- Jónas Kristjánsson 2007: *Eddas and sagas. Iceland's medieval literature*. Translated by Peter Foote. 4. utgave. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Larsen, Jan Henning og Perry Rolfsen (red.) 2004: *Halvdanshaugen. Arkeologi, historie og naturvitenskap*. Universitetets kulturhistoriske museer, skrifter nr. 3. Oslo.
- Simek, Rudolf 1993: *Dictionary of northern mythology*. Cambridge: D.S. Brewer.
- Snorre Sturlason 1997: *Norges kongesagaer*. Språklig bearbeidet av Kjeld-Willy Hansen, John Larsen og Dyre Vaa. Oslo: LibriArte.
- Snorre Sturlason 2008: *Edda*. Oversatt av Anne Holtsmark. Ny utgave ved Asbjørn Aarnes. Oslo: Vidarforlaget.
- Solberg, Bergljot 2003: *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr.–1030 e.Kr.* 2. utgave. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Solheim, Steinar & Frode Iversen 2019: *The mid-6th century crises and their impacts on human activity and settlements in southeastern Norway*. Sidestone Press.
- Steinsland, Gro 2005: *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Oslo: Pax.
- Ystgaard, Ingrid 2024: *En kort introduksjon til jernalderen i Norge*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Østmo, Einar og Lotte Hedeager (red.). 2005: *Norsk arkeologisk leksikon*. Oslo: Pax.

FORFATTEROMTALE

Liv Marit Mathilde Aurdal, f. 1987 i Åsbygda, er utdannet arkeolog og kulturhistoriker innen jernalder og norrøne studier ved universitetet på Island, universitetet i Oslo, og universitetet i Aberdeen i Skottland. Hun har erfaring fra undervisning og forskning ved Universitetet på Island og Snorrastofa kultur og middelaldersenter i Reykholt på Island, samt formidlingsarbeid ved Historisk museum i Oslo. Liv Marit er i dag formidlingsansvarlig ved Veien Kulturminnepark, som er en del av Buskerudmuseene.

Illustrasjon: Øyvind Tingleff

Det kan vera gode grunnar for å seie at det var kvinnene, og særleg trellkvinnene, som kristna Norge. Kvinnene er nærast livsmysteria gjennom sine barnefødsler og sine opplevingar av sorg og død. Også vikingkvinnene sørgde over sine døde barn. Då forstår vi det låg til rette for eit møte mellom dei kristne trellkvinnene og dei norske vikingkvinnene.

Kristendommens innføring i Norge

Helgenkongens og trellkvinnenes rolle i kristningsprosessen

Når vi tenkjer på kristendommens innføring i Norge, tenkjer vi umiddelbart på Olav den heilage, konge i Norge 1015–1028. Olav Haraldsson, som voks opp på Ringerike, var den tredje i rekka av kongar som ville innføre kristendommen i Norge. Håkon den gode var den første, Olav Trygvason den andre og Olav den heilage den tredje.

SEVAT LAPPEGARD

Nyare historieforteljing legg meir vekt på at kristendommen fanst i landet før desse tre kongane. Det var ikkje dei som innførte kristendommen til landet. Det er meir presist å seie at dei prøvde å setje kristendommen i landet. «Kristningsprosessen» i Norge strekte seg truleg over ein periode på

om lag 300 år, 7–10 generasjonar før Olav den heilage.

Å SETJE KRISTENDOMMEN I LANDET

Kva meiner eg med «å setje» kristendommen i landet? Då skal eg la Snorre fortelje. Året er 1016, det første året etter at Olav Haraldsson var teken til konge på Øretinget i Nidaros:

Kongen fór søretter langsmed land og tøvra (stogga) i kvart fylke og held ting med bøndene. På kvart ting let han lese opp kristendomslova og dei bod som høyrde til, og fekk straks avteke mange uvanar og mykje heidenskap hos folket; for jarlane hadde halde godt dei gamle lovene og landsretten; men å halde kristendommen let dei kvar mann gjere

Dei eldste korsa i Norge er frå så langt attende som 750. Dei har mest keltisk form, det vil seie kors med sol i kryssingspunktet eller hol, og vitnar om at kristendommen i si keltiske form har gjort seg gjeldande i liva til desse menneska tidlegare enn på 900-talet. At det også er gjort funn av smykke-kors, bekreftar at dette var tankegods som hadde festa seg i dagleglivet.

Illustrasjon: Morten Hval

innsette. Deretter fór han til Toten og Hadeland og retta på skikkane til folk, og gav seg ikkje før alle var kristna. Derifrå fór han til Ringerike, og heile folket gav seg under kristendommen.

LYNRASK KRISTNING?

Då romerikingane høyrde at Olav etla seg dit, samla dei ein heil hær. Då dei møttest, gav bøndene seg til å slåst ... men «fekk svolk (pryl) til dei vart folk», og dei tok straks ved kristendommen. ... «Kongen fór gjennom dette fylket og skildest ikkje frå dei før alle mann hadde teke ved kristendommen der. Derifrå for han aust til Solør og kristna den bygda.»

Vi dreg på smilen og humrar når vi les dette. I våre tankar er det utenkjeleg at kongen i løpet av nokre sommarmånader og utover hausten kan «kristne» Gudbrandsdalen, Hedmark, Toten, Hadeland, Ringerike, Romerike og Solør. Det er utenkjeleg fordi vi har ei oppfatning av religion som noe individuelt, eit spørsmål om overtving og tru. At alle desse skulle ha omvendt seg i ein fart, er utenkjeleg.

KONG OLAV SOM INSTITUSJONSBYGGJAR

Men det er då heller ikkje det Snorre fortel! Det han fortel, er at Olav let byggje kyrkjer, vigde kyrkjer, sette inn prestar, døypte og retta på skikkane til folk. Kongen er ikkje misjonær i vår forståing av ordet. Han er samfunns-saktør. Han driv ikkje sverdmisjon. Han er institusjonsbyggjar. Det som står att, etter at kongen fór over desse bygdene, er kyrkja som samfunnsinstitusjon – med kyrkjebygg, døypefont, kyrkjegard, ritual, presteskap og helgedagar.

RINGERIKE BLIR KRISTNA

Snorre fortel vidare:

Olav fór ut på Hedmark og kristna der ... og stogga ikkje for heile Hedmark var kristna og kyrkjer var vigde og prestar

KRISTENRETTE FRÅ MOSTRATINGET

To år seinare, på Mostratinget i 1024, får vi eit meir konkret innblikk i kva dette betyr. Til Mostratinget hadde Olav med sin biskop Grimkjell utarbeidd første variant av det vi seinare omtalar som kristenretten, altså ei kristen lovgjeving.

Dette skjedde i «samråd med bøndene», heiter det hos Snorre. Og denne kristenretten vart så gyldig lov etter kvart som han vart vedtatt på dei forskjellige lagtinga rundt i landet.

INNHALDET I KRISTENRETTE

Kristenretten regulerer forholda rundt kyrkja som institusjon. Det viktigaste var at bøndene skulle halde kristendommen oppe, halde kyrkjene ved like, sørgje for levemåte for prestane, halde helgedagar etter kristen kalender.

Å «halde kristendommen oppe» betyr at dei skulle døype borna sine, gravleggje etter kristen skikk og halde dei kristne helgedagane. Det kjem dermed eit forbod mot dei gamle rituelle blota til ære for dei norrøne gudane.

Kristenretten hadde også bestemmelsar om kristen livsførsel. Eksakt når kvar enkelt av desse kom i tradisjonen, er vanskeleg å fastslå. Men verd å merke seg er kor tidleg forbodet mot å setje nyfødde barn ut i skogen kom.

Det var barnet sin far eller mora sin ektefelle som avgjorde om eit barn skulle få leva opp. Ein av dei første paragrafane i kristenretten, som seinare fekk plass i Gulatingslova, var forbodet mot å setje nyfødde ut i skogen.

OMFORMING AV SAMFUNNET

I kristenretten frå Mostratinget anar vi konturane av ei omforming av samfunnet – frå norrøn strids- og heltekultur til kristen barmhjertigheitskultur. Det er vanleg å rekne Mostratinget i 1024 som den staden der kristendommen vart innført i Norge. «Å setje kristendommen» er, som eg sa, å byggje kyrkja som institusjon i samfunnet. Over tid er dette samfunnsendrande, og det endrar den enkeltes liv og, ikkje minst, den enkeltes livsforståing og tru.

Det var denne institusjonaliseringa som dei tre kongane bidrog med, og aller mest Olav den heilage. Olavs død og helgenstatus hadde enorm betydning for at dei nye skikkane feste rot i folkelivet. Men kristendommen fanst i Norge før desse tre kongane. Folket var døypt i dei fleste sjøbygdene, slik Snorre fortel om. Men no «sette» kongane kristendommen: dei bygde kyrkja som samfunnsinstitusjon.

KRISTENDOM I NORGE FØR KONG OLAV

Kva veit vi om kristendommen i Norge før kristenretten på Mostratinget? Den aktuelle tidsperioden er 700–1000. Kristendommens innføring i Norge strekte seg over ein periode på om lag 300 år og dreier seg om 7–10 generasjonar, det vil seie 7–10 overlevingar frå foreldre til barn.

» I våre tankar er det utenkjeleg at kongen i løpet av nokre sommar-månader og utover hausten kan «kristne» Gudbrandsdalen, Hedmark, Toten, Hadeland, Ringerike, Romerike og Solør. Det er utenkjeleg fordi vi har ei oppfatning av religion som noe individuelt, eit spørsmål om overtyding og tru.

Foto: Anne Sofie Hvil

Mange trellar har nok krøkt nakken på jordene på Røyse. Ved Bønsnes kyrkje står det ein minnestein over han som har fått hovedæra for å kristne Norge. Innskrifta på steinen er:

OLAV HARALDSON DEN HELLIGE VOKSTE OPP I HOLE FALT PÅ STIKLESTAD 1030
REX PERPEIUS NORVEGIAE NORGES EVIGE KONGE.

I denne tidsperioden har kristendommen vore i omløp i Europa i nesten tusen år og er godt etablert som offisiell religion. Mykje eigeidom og mykje makt er no knytt til den kristne kyrkja.

Vi er i begynnelsen av den store katedralbyggeperioden i europeisk historie. Då Olav var på flukt frå Norge i 1028–30 var han ei tid hos svogeren sin i Kiev, kong Jaroslav, som var gift med søster til kona til Olav. Dei to søstrene var svenske prinsesser. Dit reiste Olav då han måtte rømme landet.

Dette var like før Jaroslav sette i gang bygginga av katedralen i Kiev, St. Sofia-katedralen. Den vart påbegynt på 1030-talet. Kanskje diskuterte Jaroslav planane sine med svoger Olav. Katedralen sto ferdig eit par hundre år seinare.

Katedralane og kyrkjene i Europa var store, vakre og imponerende bygg med mykje kunst og eit yrande liv rundt, og med flotte ritual og festar. I tillegg var det kloster med særneige tradisjonar. Alt dette møtte vikingane då dei begynte å fare til Europa på handelsreiser og oppdagelsesreiser. Eller kanskje vi kunne seie dannelsesreiser? Men det vart også etter kvart herjingstokta som kjenneteikna vikingane.

VIKINGKULTUR MØTER EUROPISK KULTUR

Nordmennene reiste mest vestover til dei britiske øyene. Vi har sikre historiske opplysningar om herjingane i Lindisfarne i Skottland i 793. Dette er rekna som eit av dei første vikingtokta til britiske øyer. I klosteret i Lindisfarne fanst dei første skriftlege utgåver av dei fire evangelia på dei britiske øyene.

Når vi ser etter spor etter kontakt vestover, må vi også nemne Dublin, som var eit vikingsete i Irland frå 795. Det bestod meir og mindre heilt fram til 1171. I første del av denne perioden var det mykje herjing og plyndring innover Irland og på øyene i Irskesjøen. Dublin vart eit slags bruhovud for herjingane og ein oppsamlingsstad for transport av varer og trellar attende til Norge.

Dette er godt bevitna i irske kjelder, for irane hadde ein høgt utvikla og meir omfattande skriftleg kultur enn i England. Det er derfor eit rikt kjeldemateriale å hente opplysningar frå, både om fred og ufred som følgde vikingane i Irland.

Men Irland var slett ikkje det einaste kontaktpunktet mellom vikingkultur og europeisk kultur. Også England og

Normandie var viktig. Olav skal ha blitt døypt eller konfirmert i Rouen i Normandie. Der har vi den dag i dag eit St. Olavs kapell og ein St. Olavs krypt i katedralen. Europa med all si prakt må ha imponert vikingane uansett om dei kom med fred eller ufred. Dei blei nysgjerrige og prøvde å forstå den kristne kulturen og etterlikne den. Dette blir bekrefta av arkeologiske funn og historiske symbol frå denne tida.

KELTISK KRISTENDOM

Den keltiske kristendommen stod i opposisjon til hovudstrømmen i Europa når det gjaldt synet på menneska og naturen. Keltaranes mest kjende lærefader Pelagius vart dømt som kjettar i år 415, og alle skriftene hans vart brent etter vedvarande disputt med kyrkefaderen Augustin. Men Pelagius sin teologi levde i beste velgåande i irsk kyrkjeleg og folkeleg tradisjon. Og det var denne kristendommen vikingane hadde mest kontakt med og formidla til Norge.

Keltisk kristendom verdset naturen og skaparverket høgare enn den augustinske tradisjonen som kom til å dominere den romersk-katolske og også den lutherske kyrkja. Den keltiske kristendomsforma har også eit meir positivt menneskesyn enn Augustin, som fann opp læra om arvesynd. Han meinte at

menneska ikkje av seg sjølv er i stand til å gjera noe godt, berre ved Guds hjelp. Keltarane meinte menneska var Guds gode medhjelparar i skapelsen og absolutt i stand til å gjera godt ut av seg sjølv. Mennesket er høgt vurdert og dermed også forteljningane om Jesus sine møte med menneska i si tid.

KELTISKE KORS I NORGE

Vi har store steinkors frå 900-talet i Rogaland og i Sogn, mest som gravmarkeringar. Desse korsa har anglikansk og mest keltisk form, det vil seie kors med sol i kryssingspunktet eller hol. Dei fleste korsa vi har i Norge, er frå 900-talet. Dei eldste er frå så langt attende som 750. Dei vitnar om at kristendommen i si keltiske form har gjort seg gjeldande i liva til desse menneska tidlegare enn på 900-talet. Når gravene er markert med kors, vitnar det om ei kristen livsforståing.

At dette var tankegods som var i omløp og hadde festa seg i dagleglivet, blir bekrefta av at det også er gjort funn av små kors, smykkekor. Kvinnene smykka seg med kors lenge før vi skriv 900.

Eit av dei eldste funna er eit kors frå ei grav i Hommersåk nær Sandnes, datert til 750. Endå meir interessant er funnet av ei støypeform til å støype små smykkekor i ei kvinnegrav i Vik i

» Katedralane og kyrkjene i Europa var store, vakre og imponerende bygg med mykje kunst og eit yrande liv rundt, og med flotte ritual og festar. I tillegg var det kloster med særneige tradisjonar.

Sogn frå 800-talet. Det er ei grav med ei slags blanding av heidensk og kristen tradisjon. Etter heidensk skikk har denne kvinna fått med seg husgeråd i grava som ho kan bruke på andre sida, til å spinne, veve, sy og koke. Men ho fekk også med seg ei form til å støype kors i. Dette er eit tydeleg kristent symbol som antydgar at dette har vore nærast som husflid å rekne, eit behov for å lage kristne kors så tidleg som på 800-talet.

Vi ser at samtidig med vikingtokta til dei britiske øyene, finn vi kristne symbol i Norge, gjerne keltiske i forma, så tidleg som 750 og vidare utover på 800- og 900-talet. Ofte er dei kristne symbola knytt til kvinner.

Foto: Anne Sofie Hvil

Trellane kjem heim frå åkeren om kvelden. Biletet er frå det historiske spelet *Fra blot til messe* ved Bønsneskyrkja i 1995.

DYNNASTEINEN

Det kunne nemnast fleire gravfunn, men Dynnasteinen på Hadeland frå tidleg på 1000-talet er særleg interessant. Den er den første minnesteinen med kristen symbolikk som er funnen i Norge.

Steinen er ein ringerikssandstein med inskripsjon og figurar rita inn. Denne mjuke, men likevel hardføre bergarten eignar seg særleg godt til å lage runesteinar med både innskrift og vakker dekor, og har fått namnet sitt fordi denne typen sandstein er vanlegast på Ringerike.

I vikingtida gjekk det ein utstrakt eksport av ringerikssandstein frå steinbrot langs Steinsfjorden og Tyrifjorden til nærområda og så langt som til Hadeland, Austre Toten og Ål i Hallingdal.

Dynnasteinen er interessant på to måtar. For det første markerer han eit brot i tradisjonen med minnesteinar. I germansk tradisjon var alle slike steinar reist av menn til ære for menn som var heltar i strid og kamp.

Dynnasteinen er reist av ei kvinne til beste for ei anna kvinne (mor og dotter), og det er ikkje heltegjerningar i strid som er nemnt, men at det er bygd ei bru. Dette er ei kraftig nyorientering i kva som er verd å ærast, som liknar freds- og barmhjertighetskulturen som kom med kristendommen.

For det andre er det grunn til å merke seg kva slags kristen symbolikk som er rita inn på denne steinen. Vi kan sjå Jesusbarnet, stjerna, Maria i stallen og dei tre kongane som kjem med gåver. Den første minnesteinen med kristen symbolikk i Norge formidlar forteljinga om Jesu fødsel.

Dette underbyggjer kontakten vestover til keltisk kristendom. For den keltiske tradisjonen med sitt positive menneskesyn har fokus på mysteriet med Jesu fødsel, på Gud som blir menneske, og på oppstandelsen. Sola på det keltiske korset er soloppgangen påskedag.

Dynnasteinen synest å stå nær den keltiske tradisjonen, men vart funnen på Hadeland, ganske langt frå den opne sjøvegen vestover til dei britiske øyene. Så allereie først på 1000-talet har keltisk kristendom slått rot i innlandet også.

IRSK TRELKVINNER

Vi veit at vikingane før brutalt fram og at dei røva med seg trellar heim, særleg kvinner. For ein skjebne å bli røva av brutale vikingar og ført over havet til eit trelleliv eller frilleliv i Norge!

Vi veit også at vikingane var ramme til å plyndre kloster. Det fortel dei irske kjeldene oss. Kloster på kloster vart plyndra og øydelagt. Kanskje fordi kloster var lette å ta. Kanskje fordi kvinnene var forsvarslause der. Fleire av kvinnene dei tok med seg, var nonner.

Vi veit også, og det er spesielt viktig i denne samanhengen, at den irske skriftkulturen i høg grad var knytt til kloster. I irske kloster var det tradisjon for å tradere (formidle) bibeltekster, både munnleg og skriftleg.

Dei var spesielt opptatt av, og opplært i, å tradere dei bibelske forteljingane, til dømes forteljingane om Jesu liv, hans møte med menneske som han løfta opp, likningane og forteljingene om nestekjærleik og barmhjertigheit.

Det var kvinner som stod i denne forteljartradisjonen, vikingane førde med seg heim til Norge som trellar. Desse kvinnene brakte kristendommen med seg til Norge.

KVINNENES OG BARNAS ROLLE I KRISTNINGA

I det store prosjektet om kristendommens innføring i Norge er det grunn til å vektlegge kvinnenes og barnas rolle sterkare. Det kan vera gode grunnar for å seie at det var kvinnene, og særleg trellkvinnene, som kristna Norge, sjølv om vi ikkje har heilt sikker kunnskap om korleis dette kan ha arta seg. Men vi kan ut frå det vi veit om vikingkulturen lage ei tenkt skisse:

Trellkvinnene hadde med seg bibelforteljingane til Norge, og dei var frå klostera heime i Irland trenna i rituel liv. Plassert i Norge som trellar, heldt dei på si verdigheit som menneske gjennom det. Vi kan gå ut frå at dei gjennomførte sine rituelle bønner morgon og kveld i trelleskålen.

Dei song sine hymner, tende lys, las bønene sine og fortalde. Og barn, veit vi, dei er overalt og glir i mellom stengsler som dei vaksne har laga. Trellebarn, frillebarn og vikingbarn leika i hop og delte same verkelegheit. Og barn, veit vi, er veldig tiltrekte av forteljarkunst, ritual og song. Det var det i trelleskålen. Kvinnene i trelleskålen var truleg dei som først formidla det kristne livssynet til Norge.

SPELSTYKKET KONGSGARDEN I HOLE

På 1980- og 1990-talet vart det framført fleire historiske spel i Hole. Gudrand Hvattum var forfattar og drivkraft, saman med mange andre. I spelet *Kongsgarden* frå 1988 løftar han fram den rolla trellkvinnene hadde i kristninga av Norge.

Spelet er lagt til Stein gard i tida rett etter 850. Det er kong Halvdan Svarte og dronning Ragnhild, foreldra til Harald Hårfagre, som sit på kongsgarden. Og dei har trellar, irske trellar. Trellane syng til arbeidet, og dei syng når dei kjem heim til skålen om kvelden.

Hvattum let trellane stå fram med verdigheit og styrke. Det er som dei med heile kroppen står for det dei syng og fortel om. Dei fortel om ein mild og god gud, Kvitekrist, som ikkje gjer forskjell på mann eller kvinne, fri eller trell.

Hvattum let dei synge St. Patrick-hymnen, som i dag er irane sin nasjonalsalme. Dette er ein salme med tekst frå 700-talet med ein irsk folketone, og det var trellkvinnene frå Irland som første gongen kom med denne salmen til Norge omkring år 800. Sjå salmeboka nr. 482: *Deg å få skoda*. Hymnen handlar om Gud som gjev menneska verdigheit, og som vernar om denne verdigheita under alle slags tilhøve.

I spelet let Hvattum ei høg, rank trellkvinne synge salmen. Dronning Ragnhild høyrer songen og ber henne synge meir og fortelje om Kvitekrist, den nye guden. Det er som vi anar ein konfrontasjon mellom ei gamal og ei ny tid som rører ved dei som høyrer på. Og i sluttscena, der vi møter den aldrande dronning Ragnhild, ser ho i eit framtidssyn Olav den heilage, som har bygd ei kyrkje på Stein til ære for Kvitekrist. Ragnhild erklærer at ho frå no av ikkje lenger vil blote til dei gamle gudane, men «arbeide for at folk skal lære den nye guden å kjenne».

KVINNEFELLESKAP

Den tenkte skissa kan utviklast i endå eit perspektiv. Kvinne er kvinne lik til alle tider, for kvinnene er nærast livsmysteria gjennom sine barnefødsler og sine opplevingar av sorg og død. Også vikingkvinnene sørgde over sine døde barn. Også vikingkvinnene protesterte når mennene ville setje eit nyfødt barn ut i skogen. Då forstår vi det låg til rette for eit møte mellom dei kristne trellkvinnene og dei norske vikingkvinnene. Eit reelt møte sprunget ut av den primære livserfaringa som alle kvinner deler. Den som har med fødsler og barn, liv og død å gjera.

Vi kan sjå for oss at det var lågmælt samtale om liv og død, felles erfaringar om fødsler og den djupe sorga over å miste eit barn. Det var kvinnefelleskap, kvinnevenskap og gjensidig trøyst. Og slik vart det knytt band over kultur- og livssynsskilje.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Birkeli, Fridtjov 1973: *Norske steinkors i tidlig middelalder. Et bidrag til belysning av overgangen fra norrøn religion til kristendom*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernæs, Per 2020: *Rogalands vikingtid*. Oslo.
- Hvattum, Gudbrand 2008: *Holespill. Frå Ringerikes saga- og eventyrverden*. Redigert av Margit Harsson. Hønefoss: Kolltopp forlag.
- Jón Vidar Sigurdsson 2003: *Kristninga av Norden 750–1200*. Oslo: Samlaget
- Snorre Sturlason 1981: *Noregs kongesoger*. Redigert av Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy. Oslo: Samlaget.
- Artiklar frå Moster-jubileet 2024. Nettadresse: <https://moster2024.no/fagartiklar>

FORFATTEROMTALE

Sevat Lappegard, fødd 1948 i Ål, men bur no i Hole. Han er cand.theol. og har ein mastergrad i religion og samfunn frå Harvard University. Sevat var tidlegare prost i Elverum 1992–2018, stipendiat og lektor ved det praktisk-teologiske seminar, Universitetet i Oslo, 1982–1992 og sokneprest i Dovre 1977–1981. Han har skrive artiklar om teologi og kyrkje og er særleg kjend for sitt engasjement for folkekyrkja og reform av kyrkjens liturgiar.

Foto: Tor Hømmestad / Følsimle fra Ringerikes Blod juli 1995

På 1980- og 1990-talet blei det framført fleire historiske spel i Hole. Spela løftar fram den rolla trellkvinnene hadde i kristninga av Norge. Avisoppslaget er frå Bønsnes i 1995, der folket førebur seg på å blote til dei gamle gudane.

I desse samtalane blei også ganske sikkert evangelieforteljingane fortalde. For det var der trellkvinnene hadde si verdigheit. I forteljinga om den gode skapargud som keltarane held så høgt. Om skjønnheten i skaparverket og Guds omsorg for alt som lever. Om barmhjertigheit som den fremste dygd. Om kjærleik og om nåde.

FRÅ VIKINGKULTUR TIL KRISTEN KULTUR

Gradvis skjedde det eit skifte frå vikingkultur, der strid og kamp gav den høgste ære, til kristen kultur, der barmhjertigheit er den fremste dygd. Men det tar tid å nå fram til eit nytt livssyn, og i denne lange omformingsperioden over 300 år har kvinnene hatt den viktigaste rolla.

Møtet mellom kvinnene, trellkvinnene og vikingkvinnene – og barna med sine lange øyre – det var der det skjedde. Det var annleis det trellkvinnene fortalte og praktiserte. Annleis, men likevel gjenkjenneleg i dei erfaringane vikingkvinnene sjølve hadde i sine liv.

Det feste rot. Det gav håp og fekk innpass i livet over ein periode på 7–10 generasjonar. Dette var det grunnlaget som den seinare kongeggierninga var avhengig av for å lykkast med sitt prosjekt, «å setje kristendommen» i Norge.

Kongane, og særleg Olav den heilage, bygde kyrkja som institusjon i samfunnet, men det var dei kristne trellkvinnene i møte med vikingkvinnene som først hadde lagt grunnlaget.

Illustrasjon: Øyvind Tringel

Peder kjenner adrenalinet bruse. Den forbaskede patrontaska er vanskelig å åpne. Læret i lokket er stivt av kulde, og hendene skjelver. Brått løsner spennen til lokket. Noen av patronene ramler ut og forsvinner ned i snøen.

Muskettkulas historie

Peder Olsen tramper med føttene for å holde varmen.

Selv om det er mars måned, er kveldene fortsatt mørke og kalde.

Og denne kvelden spesielt. April nærmer seg, himmelen er klar og stjernene skinner, men månen gir ikke mye lys. Det er lørdag 28. mars 1716, og sammen med sine dragonkamerater befinner Peder seg ved Stein gård mens han venter på nytt om Karl 12.s beryktede soldater. Han er ikke langt hjemmefra, han er gårdmannssønn fra Røysebygda, men akkurat nå føles det som han er i en helt annen verden.

ANNE SOFIE HVAL

Kulda har holdt seg hele etervinteren, faktisk såpass at det ikke var noe problem å forflytte seg fra hovedkvarteret på Gjellebekk i Lier over isen på den dype Holsfjorden tidligere på dagen. Inne i Steinsvika har de kokt grøt på bålet, men appetitten er laber. Spenningen er like intens som kulden.

SVENSKENE KOMMER!

Ryktene sprer seg raskt: Karolinerne med sine blå og gule uniformer nærmer seg. Svenskene har herjet voldsomt over Hadeland, og ryktet som løper foran dem er fryktinngytende. Til gjengjeld er de norske dragonene godt trent, spesielt siden de også har ansvar for hester. Noen er utskrevet,

andre vervet, og de har jevnlig øvd på kirkebakken om søndagene. Godt kledd er de også i sine røde og grønne ulljakker. Sveriges krigerske og beryktede kong Karl 12. har allerede blitt stoppet én gang i vinter, men nå prøver hæren hans igjen å innta Norge for å forsyne seg av landets ressurser.

De dansk-norske styrkene har sperret veien vestover i Lier, men karolinerne har tatt en omvei – nordover til Hadeland, og derfra sørover via Ringerike. Målet er sølvet i Kongsberg. Det sies at de har tenkt å beslå hestene sine med sølvsko!

” Til gjengjeld er de norske dragonene godt trent, spesielt siden de også har ansvar for hester. Noen er utskrevet, andre vervet, og de har jevnlig øvd på kirkebakken om søndagene.

EN UNG DRAGON

Peder er en knapt 20 år gammel bondegutt som bærer uniformen med stolthet. Ansvar for hest og dragonkarabin er en ære, men alvoret begynner å synke inn. Han tenker på familien hjemme på Røyse – mor som gråt da hun ga ham nistepakka da han dro, far som taust hilste med et hardt håndtrykk. Han tenker på alle småsøsknene. Den yngste, Olea, ligger varmt og trygt i vogga hjemme i stua.

En liten søt tanke sniker seg også inn til Maren på nabogården, hun som ruslet med ham på Bønsnesstranda i sommernatta og kikket på ham med sitt skøyeraktige blå blikk. Nå er stranda byttet ut med stål på Tyrifjorden. Marens sommervarme og myke kinn er et svakt minne, erstattet av de kalde og harde blykulene han har sittet og rullet til skarp og kruttstinkende ammunisjon.

Patronene har han preparert selv i lange ventetimer i leiren. Kuler og krutt er pakket sammen i papirhylser som er vridd sammen i hver ende. Nå er patrontaska full og klar til kamp.

AVANTGARDEN PÅ STEIN

Avantgarden på Stein teller kun 150 mann. Kapteinen Knud Gyldenstjerne Sehested har tatt en svært dristig avgjørelse: De skal ikke vente på forsterkningene, men overraske fienden selv om de er tre ganger så mange. Angrepet må være raskt og uventet!

I åsen som i dag kalles Ringåsen, står tre menn og speider, løytnant Peder Tønder Collin, dragon Pål Pedersen fra Hole og underoffiser Thor Hovland fra Sigdal. Derfra er det full oversikt over prestegården og svenskenes bevegelser.

SLITNE SOLDATER

De mange hundre gul-blå krigerne er slitne da de ankommer Norderhov ved titiden denne lørdagskvelden. Etter å ha marsjert fra Vang på Jevnaker ønsker de seg bare mat og søvn.

De var så mange i troppen at da de første nådde Moe gård, lengst sør i Jevnaker, hadde de siste soldatene fremdeles ikke forlatt Vang.

Foto: Anne Sofie Hval

Muskettkula fra tidlig 1700-tall er utstilt på Ringerikes Museum. Under Den store nordiske krig mellom 1700 og 1721 brukte Danmark-Norge denne typen ammunisjon. Det er en såkalt 18 lødig muskettkule. Kula er ikke avfyrt, og det er dermed mulig at en norsk dragon har mistet den under kampene mot svenskene på Norderhov i 1716. Kula ble funnet i september 2023 med metalldetektor av Per Ivar Sjøli på jordet nord for Norderhov kirke, og han ga den til museet.

På Moe forsyner svenskene seg av alt spiselig, bortsett fra en bolle rømme-grøt som står dampende varm midt på bordet. Det er barselgrøt som skal leveres til en nybakt mor i bygda. Men de mistenksomme svenskene konkluderer med at det åpentbart er en felle, og at grøten er forgiftet. Så barselgrøten blir stående urørt.

Framme i Norderhov trenger de mye plass. Ikke bare slår de leir inne i prestegårdshagen, men sprer seg også til Gusgaarden og Hønen, ja til og med inne på kirkegården står det telt.

OFFISERENE INVITERES INN

Offiserene, med oberst Axel Löwen i spissen, blir invitert inn av prestefrua Anna Colbjørnsdatter. Anna har hørt hvordan soldatene plyndrer til seg det de trenger, og tenker det er best å stryke hunden med hårene. Kokka og jentene hennes settes i sving på kjøkkenet, og Annas dunker med egenprodusert vin og brennevin hentes opp fra kjelleren.

EN SMUGLET BESKJED

Peder pusser og forer hesten sin, kikker mot stjernehimmelen og lytter. Han synes han hører lyd fra prestegården og ser et skinn mot himmelen som av leirbål. Spionene i åsen har ikke returnert.

Plutselig høres raske skritt i snøen. Ei ung jente, andpusten og rødkinnet, kommer løpende med ei lykt i hånda. Peder kjenner henne, det er Kristi Jørgensdatter fra en av nabogårdene på Røyse. Nå er hun i tjeneste hos Norderhovspresten.

De er hos oss nå! Hun tør knapt hviske, preget av det alvorlige oppdraget hun er ute i. Prestefrua har sendt

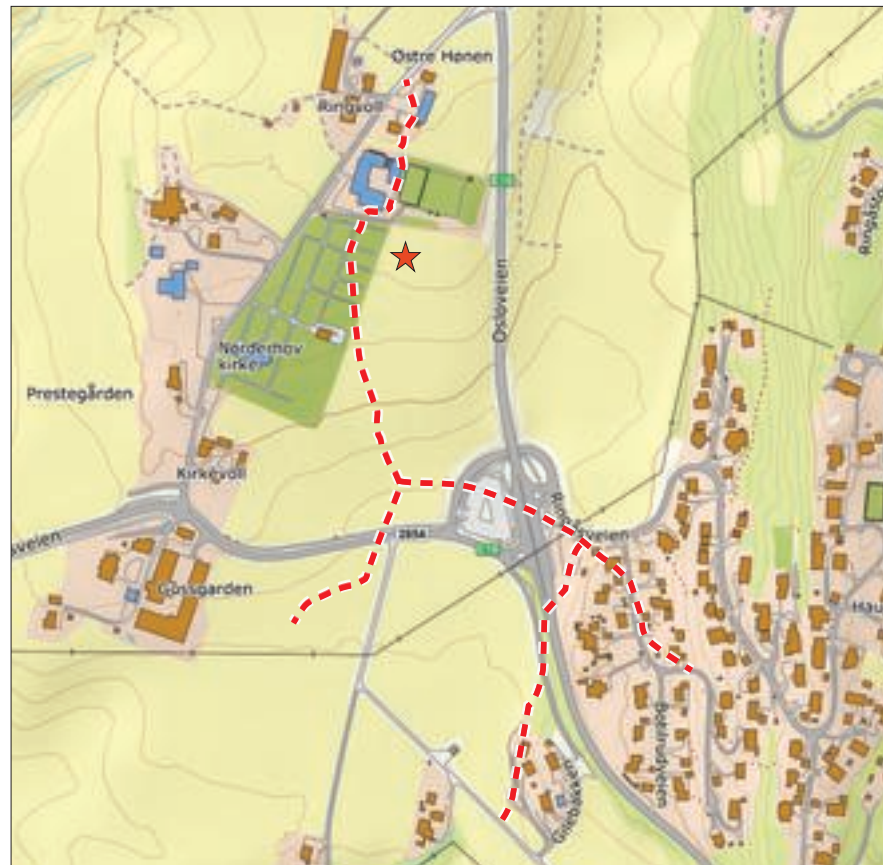

Foto: Norgeskort.no, design Kristoffer Kristensen

Den røde stjernen markerer funnstedet for den 308 år gamle muskettkula. De røde stiplede linjene markerer tidligere veier som er inntegnet på et jordskiftekart «over en Del av Gaardene Hønen, Ringvold, Gusgaarden, Præstegaarden og Klokke-gaarden i Norderhous Præstegjeld, Buskerud Amt, optaget Aar 1873 av M. Holst».

henne med bud til de norske styrkene, nå må hun gjøre seg oppgaven verdig. Er svenskene kommet?

Kaptein Schested kommer raskt bort til henne.

– Å ja! Og det er så mange av dem. De har slått leir over hele prestegården og rundt overalt! Offiserene fikk komme inn, og frua har traktert dem med det beste vi har av mat og drikke. Det virker som de er ganske så trøtte, de er i

ferd med å sovne. Soldatene har allerede slokna i teltene. Og så fikk jeg beskjed om å varsle dere! Kristi setter seg ned på en av hestetaskene og snører av seg den ene skoen. Fra den fisker hun fram en papirseddel med tekst skrevet på. Det er prestefrua som har smuglet ut beskjed om hvordan det står til på prestegården i kveld.

Kristi får noe varmt i kroppen og takkens ord. De halvtrotte soldatene blir bråvåkne. Nå skjer det!

NOEN ORDFORKLARINGER

- Dragon: En dragon kjemper til hest og er bevæpnet med en dragon-karabin. Til forskjell fra de øvrige flintlåsvåpnene som den dansk-norske hæren er utstyrt

med, har dragonkarabinene et mye kortere løp. Det gjør at de er mye enklere å håndtere for en som sitter på hesteryggen.

- Avantgarde: Er en fransk benevnelse på en fortropp.

- Godlidende: Elskverdig, hyggelig. Löwen var en høflig mann.

- Pontifikalier: Egentlig biskopens flotteste drakt, men brukes også om en som er fullt oppkledd i uniform.

ANNA LURER OBERSTEN

Det de kanskje får vite nå, er at prestefrua Anna har klart å snakke oberst Löwen bort fra å sette ut vaktstyrker mot sør og vest. I stedet har hun anbefalt ham å plassere dem i motsatt retning, ved Busund. Ved selve porten til prestegården står det nå bare to karer og gjesper.

Kapteinen bestemmer seg for å iverksette sin dristige beslutning: Vi må slå til nå straks, vi har ikke tid til å vente på forsterkninger. Gjør klar våpen og ammunisjon! Vi rir mot Norderhov, og for Guds skyld, vær stille! Vi vet ikke hva svenskene har for vakthold. Husk hvordan vi har avtalt angrepet.

FREMAD!

Troppen er drillet i å være parat på kort tid. Hestene sales på, og utstyret sjekkes. Snart står de klare på isen i Steinsvika. Fremad! De beveger seg nordover på isen i måneskinnet. De er dragoner til hest, og det går raskt fremover. Overraskelsesmomentet er avgjørende.

Nord i fjorden går de inn på land. De finner et opptråkket lende de kan følge. Vest for åsen skrår det en gårdsvei rett opp mot Norderhov kirke. De saktner farten, beroliger hestene, unngår unødvendig lyd.

” Kokka og jentene hennes settes i sving på kjøkkenet, og Annas dunker med egenprodusert vin og brennevin hentes opp fra kjelleren.

SLAGET BEGYNNER

I ly av østveggen på kirken gjør de holdt. Leirbålene hos fienden er i ferd med å brenne ut, men gir nok lys til at de ser telt på telt. Det lukter av hest og våte ulluniformer, svette, sot, røyk og mat. Lavmælte samtaler som synger med svensk tonefall levner ingen tvil. Dette er Karl 12.s soldater.

Offiseren gir tegn til å lade våpnene. Peder kjenner adrenalinene bruse. Han gjør alt slik de har drillet om og om igjen. Men den forbaskede patrontaska er vanskelig å åpne. Læret i lokket er stivt av kulde, og hendene skjelver.

Brått løsner spennen til lokket. Noen av patronene ramler ut og forsvinner ned i snøen. De får bare ligge, her skal det gå fort! Han tar et godt grep om en ny patron, stapper den inn i munningen på børsa. Nå er han klar.

Klokka er to natt til 29. mars 1716. Prestegårdsporten blir løftet av hengslene. Slaget på Norderhov er i gang

Foto: Anne Sofie Hval

I en fellesgrav på nordsiden av Norderhov kirke ligger både de svenske og de norske ofrene fra slaget på prestegården.

KILDER/LITTERATURENVISNINGER

- Breien, Haakon H. 1909: Svenskeetoget til Norderhov i 1716. I: *Historisk Tidsskrift*, fjerde Række, femte Bind, 1909, s. 455-477. Nettadresse: https://no.wikisource.org/wiki/Svenskeetoget_til_Norderhov_i_1716
- Faye, Andreas 1868: *Carl XII i Norge*. Selskabet for Folkeoplysningens Fremme. Nettadresse: https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013061808076

Muntlige kilder

- Uniformshistoriker Ruben W. Gulbrandsen.
- Metalldetektorist Per Ivar Sjøli.
- Etnolog og tidligere konservator ved Ringerikes Museum Preben Johannessen.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval (f. 1957), er oppvokst på Vågård og bosatt i Haug. Er utdannet i folkloristikk og har jobba som journalist. Medlem av styret i Stiftelsen Ringerikes Museum fra 2014, styreleder fra 2018. Kom med i redaksjonen for *Hefte Ringerike* i 2016, og har vært redaktør siden 2022-utgaven.

Tegning av Melbostad fra 1761 da Anne bodde der. Det fantes ikke maken til gardsbebyggelse på Hadeland på den tida.

Foto: Gunnerusbiblioteket i Trondheim.

«Jomfru Anne Høen født ved Hønefossen den 11. Mai 1724»

I 1807 ble det lagt ned ei stor steinplate over ei av gravene ved Søsterkirkene på Granavollen. Innskrifta er i dag tæret ned av vær og vind, men ifølge avisen *Hadeland* 6. desember 1919 skal det ha stått «Her hviler Jomfru Anne Høen født ved Hønefossen den 11. Mai 1724 og døde paa Gaarden Lyngstad den 13. Mai Aar 1807.»

HARALD HVATTUM

Anne Høen er et kjent navn for lokalhistorikere på Hadeland, men antakeligvis mindre kjent der hun vokste opp. Hun har dessuten kommet helt i skyggen av arbeidsgiveren sin, Christopher Blix Hammer. Det er vel egentlig på tide at også hun får sin historie nedskrevet.

OPPVEKST OG OMSORGSOPPGAVER I HØNEFOSS

Vi vet ikke så mye om oppveksten til Anne, men foreldrene hennes var Johannes Svendsen og Karen Erichsdatter. De hadde foruten Anne også sønnen Hans Christian Johannesen. Faren var sagfut ved Hønefossen for flere selskap, i alle fall for Treschow i 1714 og Andreas Jensen Hofgard og «Collett & Leuch» i 1722.

Johannes Svendsen hadde også eid flere gardar, blant annet halvparten i Østre Hønen. Han døde trolig allerede i 1730, og enka Karen Eriksdatter tok ei tid over arbeidet hans før hun sist på 1730-tallet selv ble syk. Anne, som da var rundt 15 år gammel, stelte mor si til sistnevnte døde i 1747. Broren Hans Christian satset på en militær karriere og lot søsteren ta seg av mora.

Da mora døde, arvet Anne barndomshjemmet. Vegard Elvestrand mener det huset lå på sørvestsiden av Hønefossen i området der Hønefoss jernbanestasjon ligger i dag. Anne Høen eide også en tid eiendommene Eikle (muligens en eldre skrivemåte for Eikli) og Hvelven. De kunne hun vel ha arvet etter faren.

» Da Christopher Blix Hammer tok over etter mor si, skulle det bli store endringer. Han ville bygge opp hus etter mønster av slottet til selveste Solkongen i Versailles i Frankrike, og det kom etter hvert opp en bygningsmasse ulik all annen bebyggelse på Hadeland på den tida.

Hvor har hun så fått navnet Høen fra? Gravskrifta på Hadeland forteller at Anne var født 11. mai 1724. Alt 14. mai ble hun båret til dåpen. Presten i Norderhov skrev da i kirkeboka bare at hun var Johannes Svendsens og Karen Erichsdatters barn, og ingen ting om hvor familien bodde. Johannes Svendsen skal imidlertid også en kort tid fra 1724 og utover ha eid Østre Hønen i Norderhov. Høen kan være en variant av det navnet.

FRA HØNEFOSS TIL GRAN

Etter at mora døde, ble eiendommen hennes pantsatt. Da måtte Anne finne seg et annet arbeid for å livberge seg. Vegard Elvestrand funderer på om det kan ha vært folk i sagfogdmiljøet som var mellommenn. Hvordan det nå var eller ikke var, så havnet Anne som husholderske hos prostinne Birgitte Hammer på Melbostad i Gran og skulle aldri komme tilbake til Ringerike.

Prostinnen hadde som enke måttet overlate prestegarden i Gran til den nye presten, og hun flyttet da til nabogarden Melbostad. Den hadde Hammerfamilien eid i mange år. Da prostinnen døde, overtok den ugifte sønnen Christopher Blix Hammer Melbostad. Anne Høen fortsatte å arbeide for ham til hun rundt 1788 flyttet til garden Lyngstad i Gran, som hun bygslet, forteller Elvestrand. På Hadeland er hun i dag mest kjent under betegnelsen «Jomfru Høen».

NÅR KOM ANNE TIL GRAN?

Da Christopher Blix Hammer i 1781 skrev testamentet sitt, ble Anne oppført med en arv på 2 000 riksdaler pluss en del løsøre. Dette fikk hun ifølge testamentet for å ha stått for husholdningen, først for hans «salig Moder» og siden for ham selv, «med al Windskibelighed, Oprigtighed og Troskab», helt fra året 1740. Vegard Elvestrand viser til sine studier av barndommen til Anne og konstaterer at Hammer her nok husket litt feil. Anne kom først til Melbostad på slutten av 1740-årene.

Prosteenka Birgitte Hammer som Anne Høen fikk tjeneste hos. Portrettet henger i Steinhuset på Granavollen. Originalen er i NTNU, Vitenskapsmuseet.

HVA SLAGS HJEM SKULLE ANNE STYRE I GRAN?

Vi må vel tro at Melbostad var som gardsbruk flest på Hadeland da Anne kom hit. Men da Christopher Blix Hammer tok over etter mor si, skulle det bli store endringer. Han ville bygge opp hus etter mønster av slottet til selveste Solkongen i Versailles i Frankrike, og det kom etter hvert opp en bygningsmasse ulik all annen bebyggelse på Hadeland på den tida.

Som prestesønn var Hammer en av få hadelendinger midt på 1700-tallet som hadde hatt mulighet til å studere. Han endte opp som generalkonduktør, det vil si leder for kartoppmålingsvesenet i Akershus stift. Det arbeidet ledet han fra Melbostad.

I tillegg hadde Hammer en rekke andre interesser og fikk blant annet publisert 11 mer eller mindre vitenskapelige bøker. I 1780-årene skrev han også en egen hadelandsbeskrivelse. For å få til dette samlet han på alt mulig rart fra steiner til papirmanuskripter, og det var sikkert ikke lett for husholdersken hans å holde orden i det store huset.

JOMFRU HØENS LEGAT

Anne Høen hadde nok forholdsvis god råd. I testamentet sitt i 1796 opprettet hun nemlig et legat til beste for «Grans Præstegjelds Fattigkasse». Det samme hadde for øvrig Christopher Blix Hammer gjort gjennom sitt «Melbostadske Legat» i 1781.

På grunnlag av Høens testamente ble det i mai 1808 betalt inn 100 riksdaler fra dødsboet hennes, og det var rentene av dette som etter hvert skulle anvendes til «Fattiges Understøttelse». Pengene hennes skal blant annet ha kommet godt med da Gran prestegjelds fattigkommisjon trengte midler i forbindelse med uåret i 1808, meldte avisen *Hadeland* i 1940.

«BARE» HUSHOLDERSKE?

Det er dem som i ettertid har lurt på om Anne Høen «bare» var husholderske, eller om hun etter hvert også fikk et kjærlighetsforhold til Hammer. Den dag i dag er det folk på Hadeland som har hørt om «Kjærlighetsstien» mellom Melbostad og Lyngstad, og mener at det var en sti Hammer ofte brukte når han red til Anne på Lyngstad. Det er til og med dem som har trodd at de to fikk et barn sammen. Det siste er imidlertid avkreftet i *Vestoppland Slekthistorielags tidsskrift*.

Hvordan det enn var, har Christopher og Anne i dag gravsteder helt inntil hverandre på kirkegården ved Søsterkirkene. Men om det bestandig har vært slik, er ikke helt sikkert, for Anne Høens gravplate er flyttet flere ganger.

FRA GRAVPLATE TIL DØRHELLE

Christopher Blix Hammer og husholdersken hans var nok godt kjent i bygda, og fikk begge to fint dekorerte steinplater på gravene sine på kirkegården ved Søsterkirkene i Gran.

Men det gikk med dem som med folk flest. Etter ei tid ble de glemt, og da det på 1860-tallet var store restaureringsarbeider i Nikolaikirka, trengte man noen store steinheller. Bygningsarbeiderne tok vel da det som lå nærmest, og steinplatene over gravene etter Christopher og Anne fikk ny bruk. Steinplata hans ble plassert over en luftekanal på sørsida av Nikolaikirka. Plata til Anne fikk en enda verre skjebne da den ble brukt til dørhelle foran en av inngangsdørene til den samme kirka. Etter mange års tråkk fikk steinen en stor sprekk som delte gravplata.

» Det er dem som i ettertid har lurt på om Anne Høen «bare» var husholderske, eller om hun etter hvert også fikk et kjærlighetsforhold til Hammer. Den dag i dag er det folk på Hadeland som har hørt om «Kjærlighetsstien» mellom Melbostad og Lyngstad, og mener at det var en sti Hammer brukte når han red til Anne på Lyngstad.

Foto: NTNU, Vitenskapsmuseet

Generalkonduktør Christopher Blix Hammer hadde store ambisjoner og bygget opp Melbostad med slottet i Versailles som forbilde.

Portrett i Steinhuset på Granavollen.
Originalbildene er i NTNU, Vitenskapsmuseet.

LOKALBEFOLKNINGEN REAGERTE

Folk glemte imidlertid ikke skjebnen til gravplata til Anne Høen. Litt utpå 1900-tallet ble det avisskriving: «Pietetsløs anvendelse av gamle gravstener» tordnet oberstløytnant Andreas Tansberg Gaarder i avisen *Hadeland* i begynnelsen av desember 1919. Han var nabo til kirkegården og kjente godt til det som hadde skjedd.

«Jeg er saa hjertens enig», skrev sokneprest Olaf Olsen i et innlegg lenger uti desember, og la til «at det er skam for en bygd at ta væk mindestenene fra henfarne hædersfolks graver og bruke dem til heller foran kirkedørene eller til andet tjenlig bruk». Olsen kunne imidlertid fortelle at steinen til Anne Høen på dette tidspunktet var flyttet og satt opp mot veggen i Mariakirka på Granavollen.

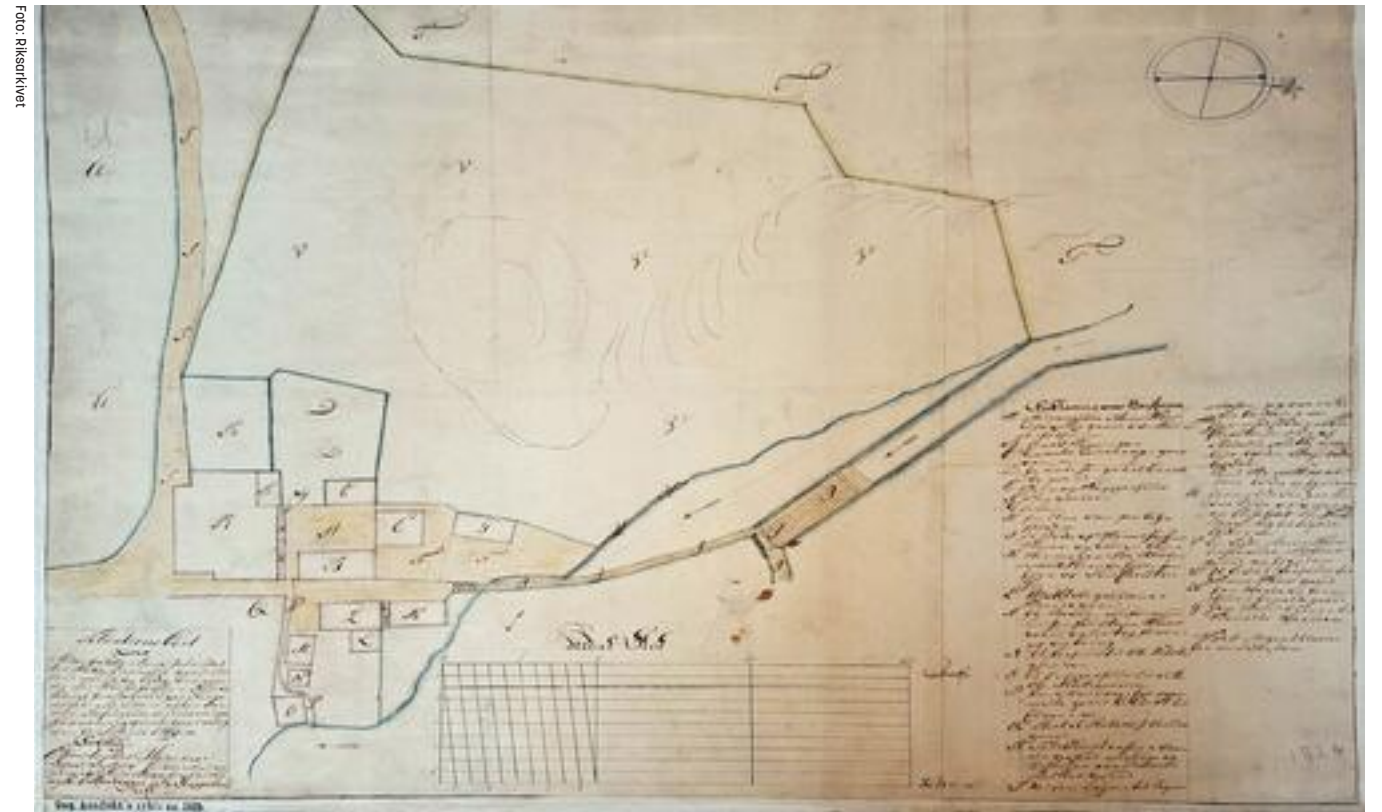

Foto: Riksarkivet

Christopher Blix Hammer utarbeidet i 1769 et «Situations Cart» over Anne Høens eiendom i Hønefoss. Kartet finnes på Riksarkivet i Oslo. Håndskriften til høyre forklarer bokstavene, blant annet A: Annes gård. B: Hovedbygningen. C. To kammere. D. En urtehage. E: Bryggerhus. F. Bakgården. G. Låven. P. Fri vannvei. S. Allfarvei til Soknedalen over Riperbakken. V. En løkke. W. Fehus. X. Skåle og förhus. Y. Brønn.

HVA SKJEDDE SÅ MED GRAVA TIL ANNE HØEN?

Granavollingen Thorvald Gaarder fortalte høsten 1930 at gravplata til Anne Høen da sto oppreist ved kirkegardsmuren.

Christopher Blix Hammer hadde testamentert det meste han eide til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, og etter mye om og men påtok selskapet seg å sette i stand grava hans.

Høsten 1931 meldte avisen *Hadeland* at Videnskabselskapet hadde besluttet å sette i stand gravstedet til Hammer, men at de ikke tok noe ansvar for grava til Anne Høen. Avisen foreslo derfor at sanitetsforeningene i Gran og Brandbu, som jo arbeidet med de samme oppgavene som legatet etter Høen skulle dekke, burde ta på seg ansvaret for å få satt i stand gravminnet etter henne. Avisen pekte også på at Gran og Brandbu kommuner hadde en viss moralsk forpliktelse til å verne om både Hammer og Høens gravminner på grunn av legatene som kommunene hadde fått fra dem.

Hva som egentlig skjedde videre, vet vi ikke, men *Oppland Arbeiderblad* meldte i august 1934 at det hadde vært på tale å sette i stand jomfru Høens gravsted. Kan hende ble det satt i stand ikke så lenge etter Hammers gravsted. I dag er gravstedene deres bygd opp på samme måte, med et støpt underlag under platene.

BLE GRAVPLATENE LAGT TILBAKE PÅ RIKTIG STED?

Spørsmålet er om gravplata til Anne Høen ligger på sin opprinnelige plass? Et innlegg høsten 1930 i trondheimsavisen *Nidaros* forteller at det hadde lyktes å få steinen til Hammer på plass før man hadde glemt hvor grava lå.

Avisen *Hadeland* var høsten 1931 av en litt annen oppfatning, og skrev at selve gravstedet visstnok ikke kunne påvises lenger, men mente det likevel ikke skulle være noe problem å finne «et høvelig sted» på kirkegården til gravminnene etter Hammer og Høen.

Jacob Moldstadkvern fortalte sommeren 1951, med Thorvald Gaarder som kilde, at disse to gravplatene i mange år sto oppreist ved kirkegardsmuren på Granavollen. Videre at «ingen visste hå graven' doms var».

Men så fikk noen i 1930 eller 1931 tak i ei gammel kjer-ring som de trodde kunne påvise gravstedet. Kommet inn på kirkegården kunne hun ikke kjenne seg igjen. Men etter å ha blitt tatt med til gravene «åt de storfolka som ligger der», kjente hun seg straks igjen og pekte ifølge Moldstadkvern nøyaktig ut hvor gravene hadde ligget. Hvis kjerringa husket riktig, er gravplata til «Jomfru Anne Høen fød ved Hønefossen» kommet tilbake på rett plass.

Foto: Anne Sofie Hvil

Gravene til Anne Høen og Christopher Blix Hammer ligger til venstre for inngangen til Nikolaikirke. Mens teksten på plata over Hammers grav fremdeles synes ganske godt, er innskriften på gravplata til Anne Høen (nærmest) nesten helt borte.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

Arkivmateriale

- Riksarkivet: RA-EA-2891 - Generalkonduktøren i Akershus stift.
- Statsarkivet på Kongsberg: Norderhov ministerialbok 2A, 1716-1725, s. 228-229. Nettadresse: www.digitalarkivet.no

Diverse årganger av følgende aviser

- *Aftenposten*, Oslo.
- *Hadeland*, Brandbu.
- *Nidaros*, Trondhjem.
- *Oppland Arbeiderblad*, Gjøvik.
- *Velgeren*, Gjøvik.

Bøker

- Den kongelige norske Regjerings Departement for Kirke- og Underviisningsvæsenet (Utgiver) 1832: *Underretning om offentlige Stiftelser og Legater, vedkommende Smaalenenes Amt, Hedemarkens Amt og Christians Amt*. Christiania.
- Egge, O. 1932: Bygdenes styre i eldre og nyere tid. Gran-Brandbu. I: *Hadeland. Bygdenes historie*. B. 2. Redigert og utgitt av Hadelands bygdebokkomite. Oslo.
- Elvestrand, Vegard 2004: *Generalkonduktor Christopher Hammer (1720–1804) og hans manuskriptsamling. Registratur, biografi, slekts historie*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Hvattum, Harald (red.) 2020: Christopher Blix Hammer. I: *Christopher Blix Hammer 300 årsminne (1720–2020)*. Utgitt av Gran Historielag. [Brandbu].
- Johnsen, Mariann 2024: *Christopher Hammer. Opplysningstidas mann på Hadeland*. Utgitt av Gran Historielag. [Brandbu].
- Moldstadkvern, Jacob 1953: Justitsråd Hammers grav. I: *Gamalt frå Hadeland*, 1953, nr 1, s. 60-61.
- Nicolaisen, N. 1858: *Norske Stiftelser. Samling af Fundatser, Testamenter og Gavebreve, samt historisk-statistiske Efterretninger, vedkommende milde Stiftelser i Kongeriget Norge*. B.1. Christiania.
- Næss, Hans M. 2002: Rykter om Christopher Hammer-etterkommere. I: *Vestoppland Slektshistorielags tidsskrift* 2002, nr. 2, s. 85-94.
- Ropeid, Andreas 1952: *Hønefoss*. B.1. *Sagbruk og sagarbeidere 1600–1800*. Utgitt av Hønefoss kommune. Hønefoss.

FORFATTEROMTALE

Harald Hvattum, født 1954, bosatt i Brandbu i Gran kommune, er mag.art i etnologi 1982, med historie og nordisk arkeologi som støttefag. Han er redaktør av *Årbok for Hadeland*. Hvattum har vært bygdebokforfatter i Etnedal, Engerdal, Nord-Aurdal og Hadeland. Han har ellers publisert diverse jubileumsbøker, lokalhistoriske artikler i flere årbøker, andre lokale skrift og aviser. Hvattum har spesialisert seg på lokal veghistorie. Han var styremedlem i Landslaget for lokalhistorie 2005–2017.

100 år gamle historier

Jul på Ringerike ble startet i 1922 med Edvard Viker, Anders Hovde og Gunnar Tveiten i redaksjonen.

I 1925 hadde Hovde og Tveiten gitt seg, i stedet kom Thorvald Krogsrud og Hans Johnsrud inn i redaksjonen. Edvard Viker fortsatte enda i fire år.

Thorvald Krogsrud (1888–1960) var fra Nes i Hallingdal og virket som folkeskolelærer i Norderhov.

LIVET RUNDT VIKERKJØRKA

I 1925 dro *Jul på Ringerikes* flittige bidragsyter Thorvald Krogsrud på sykkelstur oppover Ådalen for å finne noe å skrive om. Han hadde avtale med en ikke navngitt kar på vestsida, og denne forteller blant annet om livet rundt Vikerkjørka:

En messedag på den tid var en hel begivenhet. Det var jo bare én kirke i hele Ådal, og messe bare tre-fire ganger i året. Det var som et stevne både til alvor og skjemt. En særlig oppmerksomhet vakte nesningene, som kom i sine store femroingsbåter. Båtene ble rodd av ti mann, med en til å styre, og da det var sterke, øvede karer ved årene, oppnådde båtene en respektabel fart.

Hjemreisen var især imøtesett med sterk spenning, for da ble det inngått veddemål om

hvem som hurtigst kunne kløve Sperillens bølger. Her var det da ikke bare om å gjøre ha stål i ben og armer, men også vett i pannen.

De sistnevnte smurte de store båtene sine med grønnsåpe, andre som ikke var så fintfølende med hensyn til midlene, gjorde et snitt rundt årebladene til motstanderen så åren knakk da det gjaldt som mest.

Alle gifte kvinner bar kapper, og de andre skaut. Mennene var iført rundtrøyer og det var ikke

Jul på Ringerike anno 1925 hadde bilde fra Nes i Ådal på forsiden. Heftet kosta ei krone, kan vi se.

alminnelig å bruke verken undertøy eller yttertøy. Det fantes ikke ovner i kirken. Når så folk vinterstid, varme og svette etter en drøy marsj, ble sittende stille i den kalde kirken, var snart hele ryggen dekket av rim.

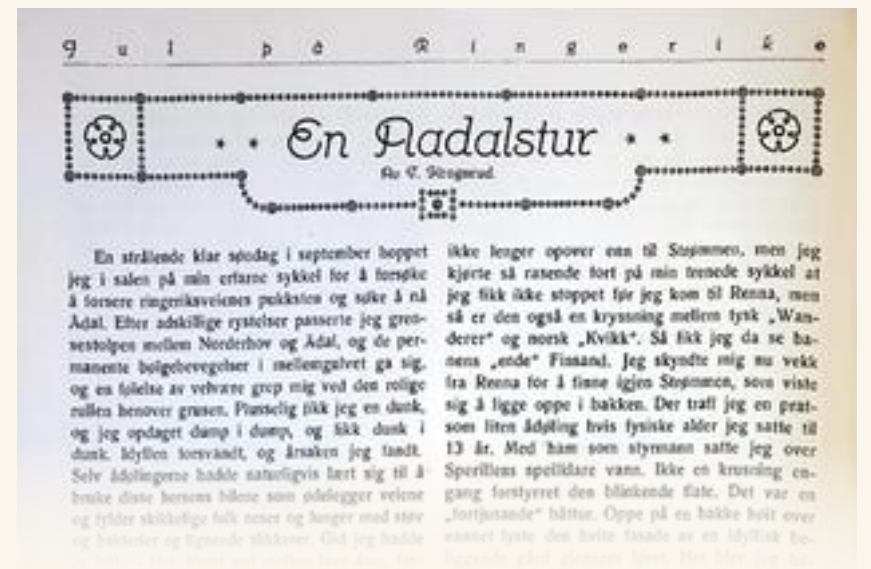

Foto: Per M. Hokenstad

Holeværingane klarte ikkje å sjå skilnad på ådølingar og valdrisar. «Dei kler seg ganske likt», sa dei. Biletet heng på Sundvolden Hotel og er eit litografi frå Sundøya på 1830-talet. Mannen til venstre er kledd i typisk ringeriksdrakt.

Protesterte mot sølvskatten

Bøndene ville svalle ved kongen

Etter brotet med Danmark i 1814 måtte Norge få sitt eige pengestell og eigen bank. For å skaffe grunnfond til banken skreiv Stortinget ut tvungne innskott, det som vart kalla sølvskatten. Men tidene var dårlege, særleg i skogbruksbygdene, og for mange bønder vart skattebyrda for tung å bera. I 1818 samla nokre ådølingar seg for å protestere. Dei ville gå like til kongen sjølv.

ANNE METTE STRAND

Protestane frå austlandsbøndene har tidlegare vore framstilt som spontane, at uvitande bønder som ikkje skjønnte seg på økonomi og pengestell, vart narra med på aksjonar dei ikkje såg konsekvensane av. Når ein går inn i rettsdokumenta, kjem eit anna bilde fram: Protestaksjonane var organiserte på tvers av dalføra og varte i lang tid. I spissen stod lokale bønder som hadde gode kontaktar på Stortinget og i embetsverket.

MØTET VED VIKER KYRKJE

26. april 1818 var det messe i Vikar kyrkje, og då gudstjenesta var over, samla ein del av karane seg på næraste gard. Dei ville skrive til Stortinget og be dei gjera endringar i skattemodellen, for slik det var no, klarte dei ikkje å betale

verken sølvskatten eller andre skattar, og i mange bygder hadde lensmannen starta utpanting.

Det var Ivar Nilsson Skagnes som nok mest førte ordet denne dagen. Han var 25 år og dreiv saman med mor og sysken garden Skagnes på austsida av Sperillen. Ivar var mykje på farten, og denne vinteren og våren hadde han alt vore fleire turar i Kristiania, der han hadde kontakt med stortingsmenn. Han ville no at ådølingane skulle be Stortinget vedta ein plan for bankinnskota utarbeidd av stortingsmann Vincents Lassen Sebbelow frå Kristiansand, den såkalla «Sebbelows plan». Bønder frå Hedemarka, Toten og andre bygder hadde alt sendt brev om det same, det var ein samordna brevaksjon.

Innhaldet i eit brev til Stortinget var ei sak, forma var noko anna. Sjølv om mange i forsamlinga kunne skrive, var dei usikre på korleis dei skulle ordleggje seg, og ikkje hadde dei rett type papir å skrive brevet på. Så vart dei einige om å søke råd hos øvrigheita, og dei peika ut Ivar Skagnes og den jamgamle Ola Finsand til å gå til futen Jacob Tullin Thams, som budde på Follum rett nord for Hønefossen. Dei hadde med seg ei fullmakt med namna på dei karane som hadde vore med på møtet på Vikar.

BESØK HOS FUTEN ...

Då Ivar Skagnes og Ola Finsand kom til futen på Follum, åtvara han dei mot å gå til Kristiania i eit slikt ærend. Dei kunne bli arresterte, meinte han. Men Ivar og Ola gjekk og fekk ordna med både papir og skriveråd. Då brevet var klart, gjekk dei til han som skulle vera deira mann på tinget, Buskerud amt sin førsterepresentant, Jens Gram, som no hadde vervet som president i Odelstinget.

...OG STORTINGSREPRESENTANTEN

Ådølingane kjente Gram frå før, han var skrivar for Ringerike og Hallingdal. I 1818 var det tre embetsmenn som representerte folket i Buskerud: skrivaren Jens Gram, amtmannen Johan Collett og sakfører Otto Knoph. I det første ordentlege Stortinget, som hadde møttest i 1815, var det tre gardbrukarar: Kristoffer Uhlen frå Modum, Gudbrand Tandberg frå Norderhov og Engebret Moe frå Hole. Embetsmenn hadde teke over frå bønder. Den same endringa hadde skjedd i mange andre valdistrikt.

Som skrivar representerte Gram staten, på Stortinget skulle han representere folket i Buskerud, men det var eit skilje mellom bønder og embetsmenn, som for Gram nok var sjølvsagt. I slutten av februar 1818 då Stortinget drøfta om dei skulle gje utsetjing på sølvskatten, kom Gram med ei skriftleg fråsegn. Han meinte at dei aller fleste i distriktet hans, «disse Naturmennesker» som han skriv, både hadde evne og vilje til å betala bankinnskottet, berre tre-fire vrangviljuge individ let vera. Likevel, Gram var av dei som både prøvde å få til betalingsutsetjing og seinare mellom bels stopp i utpantinga. Gram hadde inga eintydig rolle i finanssakene dette året, men når Ivar Skagnes og andre seinare reiste til byen for å fylgje opp saka, gjekk dei til representantar som dei visste delte deira syn: Vincents Sebbelow frå Kristiansand og Jacob Hoel frå Hedemarka.

” Då var neste steg for bøndene å få kongen i tale. Og tilfeldigvis skulle han no koma til Kristiania på veg til kroning i Nidarosdomen i byrjinga av september. Då galdt det å gå mange for å vise kongen kor misnøgde dei var.

” Så vart dei einige om å søke råd hos øvrigheita, og dei peika ut Ivar Skagnes og den jamgamle Ola Finsand til å gå til futen Jacob Tullin Thams.

FEKK RÅD PÅ HEDEMARKA

Dei mange breva til Stortinget om Sebbelows plan, låneordning og stopp i utpantinga såg ikkje ut til å påverke stortingsmennene. Kva no? Ådølingane trong råd, og dei visste at hedemarksbonden Halvor Hoel, bror til Jacob Hoel, var godt orientert. Ved jonsoktider reiste Trond Buttingsrud saman med ein valdris over til Nes på Hedemarka, eit par veker seinare Paul Meyer Bjerke frå Soknedalen og ein fløværing. Rådet dei fekk, var at representantar frå alle austlandsbygdene saman burde møte stortingsmenn og framføre bodskapen sin. To gonger i juli og august samla så delegasjonar frå Hedemarka, Ringerike, Hallingdal, Valdres og Toten seg i Kristiania, underskreiv felles brev og møtte i Stortinget. Mellom desse var Paul Bjerke og Ola Finsand.

FÅ KONGEN I TALE

Så langt var aksjonane slik dei kunne vore i dag, når ei gruppe borgarar kjenner at interessene deira er truga. Men i 1818 var det slik at unionskongen hadde reell makt. Kong Karl Johan skulle godkjenne vedtak som Stortinget hadde gjort, og han hadde tidlegare sagt offentleg at han ikkje trudde det ville vera mogleg å ordne pengestellet slik fleirtalet på Stortinget ville. Då var neste steg for bøndene å få kongen i tale. Og tilfeldigvis skulle han no koma til Kristiania på veg til kroning i Nidarosdomen i byrjinga av september. Då galdt det å gå mange for å vise kongen kor misnøgde dei var. Hallingar, valdrisar og ringerikingar avtalte å møtast på Sundvollen for å gå til byen i samla flokk.

TRUGSMÅL PÅ RØYSE

Ein dag aller sist i august kom det ein flokk valdrisar inn på garden til bygdelenmannen på Nes i Ådalen. Dei skulle til Kristiania for å levere inn ein søknad om «lettelse i sine kår», sa dei og ville ha han med. Lensmannen meinte dei heller skulle sende berre eit par mann, men karane svara at det hadde dei prøvd, og det nytta ikkje. Dei for med båt utover Sperillen og fekk følgje av ådølingane. «Valdrisane kom, og så vart vi med,» sa Ivar Skagnes og Ola Finsand seinare. Men dei var nok budde og hadde truleg vore med på planlegginga.

Dei kjem forbi futen sin gard på Follum, og Thams får nokre av dei i tale. Dei seier at dei vil til byen for å få pengelån og endring i skattane. Thams blir vel litt uroa, så han skriv til amtmann Collett, busett i Lier, om det han ser og høyrer, og legg til at fullmektigen hans har sagt at valdrisane har dels overtala og dels truga med seg ein mann frå kvar gard i Ådalen.

På Sundvollen blir valdrisane og ådølingane gåande og vente på hallingane. Nokre tek turen utover på Røyse. Dei ville ha med seg folk derifrå. Til Erik Rømerstuen, som dreiv med båtskyss frå Røyse over Nordfjorden, kom det seks menn og banka på døra midt på natta. Då han opna, trengde dei seg inn i gangen og forlangte båtskyss over til Skjærdalen. Betale ville dei ikkje, for dei var ute i eit offentleg ærend, og det vesle dei hadde av pengar, måtte dei ha til underhald på reisa vidare. Om han ikkje ville føre dei over, ville dei ta båten hans. Dei hadde det travelt, for dei skulle vera på Sundvollen neste dag klokka 12, hadde dei sagt, og no ville dei samle folk frå Tyristrand.

På Røyse ligg gardane Hafnor, By, Dæli og Gomnes. Til Hafnor kom det fire valdrisar. Gardmannen skjønte det var valdrisar, for dei hadde kvite jakker og svarte bukser. Dei skulle til Kristiania for å svelle ved kongen om nokre søknader dei hadde levert inn, sa dei, og viss han ikkje følgde med, skulle han bli evig ulukkeleg når dei kom attende. Han vart med til Sundvollen, men der stakk han seg vekk og gjekk heim att. Kven valdrisane var, visste han ikkje.

Dei same mennene var òg innom på nabogarden By, men gardbrukaren der var usikker på om det var valdrisar eller hallingar, for han meinte at karar frå dei to dalføra gjekk kledde på same viset. No gjekk ryktet framfor dei. Mannen på Dæli hadde vore på ein auksjon der det vart tala om at no

kom menn frå dei øvre bygdene for å få dei med til byen, og då han kom heim att om kvelden, kom det fem-seks karar som sa dei var frå Ådalen. Ein av dei var Ivar Skagnes. På Gomnes var dei innom i mange hus. Ola Gomnes fortel at han om kvelden etter at han hadde lagt seg, høyrde bråk ute i garden, nokon spent i døra til naboen, som ikkje var heime. Ola vart liggjande, let kona opne døra, og seks mann kom inn i stova. Alle måtte møte på Sundvollen neste dag, sa dei. Ola og grannane vart redde og gjorde som dei sa.

Til Bønsnes kom to valdrisar og to ådølingar seint om kvelden. Dei ville ha nattely, men kona på garden svara at det kunne dei ikkje få, for mannen hennar var ikkje heime. Då ville dei ordne seg nattkvarter sjølve, hadde mennene sagt, dei hadde vore ute for slikt før, og så hadde dei brote opp ei låvedør og teke seg inn. Då mannen på garden kom heim utpå natta og høyrde kva som hadde hendt, gjekk han og gøynde seg.

«DEI KLER SEG GANSKE LIKT, VALDRISANE OG ÅDØLINGANE»

På Vik, rett ved Sundvollen, hadde ein gardbrukar vore ute på åkeren då det kom ein gjeng valdrisar og ville ha han med seg. Dei var seks-sju eller kanskje berre fire-fem, han var ikkje sikker, men ut frå måten dei var kledde på, hadde han først truidd at alle var valdrisar. Seinare skjønte han at den eine var Ivar Skagnes frå Ådalen. Dei kler seg no ganske likt, valdrisane og ådølingane, meinte han. Då mannen på Vik ikkje ville bli med, braut ein av karane ned ein gjerdestaur og sa at blir du ikkje med, legg vi deg til slakt. Så tok ein av dei selepinnen ut av selen på hesten, skauv hesten til sides, vrei taumane ut av hendene på mannen og dytta han framfor seg. Slik måtte han bli med dei til Sundvollen. Men akkurat som mannen frå Hafnor smaug han seg unna og gjekk heim att.

Morgonen 29. august kjem lensmannen i Hole og to andre bønder inn til futen og seier at ein flokk med valdrisar no går rundt på gardane i Hole for å få med folk til Kristiania. Då holeværingane vegra seg, sa valdrisane at dei ville hemne seg når dei kom attende. Bøndene på dei store korngardane nede i bygda var storkarar og hadde det bra, medan folk oppe i Ådalen heldt på å måtte gå frå gardane sine, skulle Ivar Skagnes ha sagt. Då rettsprosessen kom i gang og folk frå Røyse skulle forklare seg, var det Ivar Skagnes rettskommisjonen ville høyre om. Hadde han vore på Røyse? Ikkje alle kunne eller ville seia noko om det, dei kjente ikkje Ivar Skagnes, eller det var mørkt. Men eit par kunne stadfeste at jau då, han var med.

På veg til kongen! Kunstnaren Christian Hennie har laga sin eigen versjon av dette trykket frå Krokkeleiva 1820. I Hennies strek ser vi bøndene på veg til Christiania for å svelle ved kongen. Biletet prydar forsida på boka til Anne Mette Strand.

Illustrasjon: Christian Hennie / Wilhelm Moxmilion Corporation, Nasjonalgalleriet

FUTEN REAGERTE

Futen Thams måtte no reagere. Han får med seg sokneprest Even Andersen, bygdelensmannen Peder Ivarsson og fire bønder frå området, mellom desse dei to tidlegare stortingsmennene frå Ringerike, Gudbrand Tandberg og Engebret Moe. Futen skjøna at han måtte få med seg menn som bygdefolket hadde tillit til, menn som kunne overtala dei som var på veg mot byen. Han satsa på mjuk makt, det var det einaste han hadde. Han rådde ikkje sjølv over verken politikorps eller militære avdelingar.

SNUDE PÅ MIDTSKOGEN

Natt til 30. august nådde futen og følgjet hans att dei første på Sundvollen. Han fekk dei til å snu, sa han sjølv. Så reid han vidare opp på Krokskogen. Dit hadde det kome 50-60 mann frå Valdres, Ådalen og Soknedalen, sa vertshushaldaren på Midtskogen, og mennene hadde sagt at dei skulle til Kristiania for å tala med kongen, men no hadde dei fått greie på at kongen ikkje lenger var i byen. Dei hadde alt bestemt seg for å snu, men ville bli natta over på Midtskogen.

Truleg er dette nærare sanninga. Valdrisane og ringerikiane snudde fordi dei såg at hallingane ikkje kom, og fordi kongen ikkje lenger var i byen. Når vi har sett kor hardt nokre av mennene for fram på Røyse, ville det vore rart om futen så lett hadde overtala dei til å gje opp heile turen. Ein av dei som var i futen sitt følgje, meinte då òg at Ivar Skagnes hadde sagt at dei godt visste at det var ulovleg å gå slik i stor flokk mot byen, men at dei ville gjera det likevel for å skremme myndighetene til å svara på krava deira.

IVAR SKAGNES – EIN OPPLYST OG TALEFØR AKTIVIST

På Midtskogen kom futen Thams og følgjet hans i snakk med bygdemennene som hadde vore på tur mot byen. Ivar Skagnes var den som mest førte ordet for bøndene. Ein ting var skattelette og særleg innskotet i banken, det burde vera friviljugt, og det måtte koma pengar i sirkulasjon. Og Stortinget burde vedta Sebbelows plan, sa Ivar. Sebbelow hadde rekna feil, svara futen. Det vart eit ordskitte om dette, og det er tydeleg at Ivar Skagnes kjente godt til debatten som hadde vore både på Stortinget og i pressa.

Foto: Noreg Skarpmoen/Buskerd fylkeshistorikk

26. april 1818 var det messe i Viker kyrkje, og då gudstenesta var over, samla ein del av karane seg på næraste gard. Dei ville skrive til Stortinget og be dei gjera endringar i skattemodellen.

» Ein ting var skattelette og særleg innskotet i banken, det burde vera friviljugt, og det måtte koma pengar i sirkulasjon.

Ivar nytta høvet til å ta opp andre saker. Det gjaldt rekneskapskapen for Blaafarveværket og koparen frå Modum. Desse pengane burde gå inn i statsrekneskapskapen, meinte han. Dette var ei sak der finansministeren, grev Herman Wedel Jarlsberg, var skulda for å gå ut over fullmaktene sine og som enda i retten. Den unge mannen frå Ådalen kjente saka. Ei anna utsegn Ivar Skagnes vart skulda for, var at det var for mange embetsmenn, og at staten kunne spare mykje ved å fjerne ein del. Dette var heller ikkje berre noko Ivar sjølv hadde funne på. Fleire innspel frå bygdene til Riksforsamlinga på Eidsvoll tok opp talet på embetsmenn og kvalifikasjonane deira.

«SKAGNES-PROKURATOREN»

Kva Ivar Skagnes hadde sagt denne natta, og korleis han hadde sagt det, vart viktig då saka seinare skulle granskast. Ivar var talefør. Fleire som stod rundt han denne natta på Krokskogen hadde oppmoda han til å svara futen, men ein av valdrisane seier at Ivar til slutt vart lei maset og sa «Ti stille til helvete og ikkje rop på meg». Han meinte dei kunne tala sjølve. Dei store ville undertrykke dei små og legge på dei stadig nye tyngsler, var det då ein som sa. Så var det andre i flokken som sa at dei var i sin fulle rett til å reise inn til byen, når dei ikkje laga spektakkel. Ivar Skagnes blir kalla «den lille prokurator», var det ein som seinare sa i avhøyr. Ja, skreiv kommisjonen i protokollen, han blir òg kalla «Skagnes-prokuratoren».

NEDLATANDE SKUSSMÅL

Ivar Skagnes er mellom dei 18 som blir tiltala etter uroa i 1818, og for desse blir sokneprestane bedne om skrive attestar. I attesten frå sokneprest Even Andersen på Norderhov skimtar vi bak den nedlatande tonen ein ung mann som meinte at han hadde lov til å tenkje sjølv. «... et ubeskedent og selvklogt Menneske, der gjerne vil tale, hvor han burde tie, der holder ligesaa fremfusende og dristige, som umodne og ubesindige Domme om Ting, han ikke forstaar, og derfor neppe kan fritages for Mistanke om, at han besidder – om ikke maaske just egentlig Skadefrohed og direkte Oprørssind – dog umandig og fordervelig Lyst til at dadle Statsstyrelsen i Almindelighed og Øvrighedens velmente Foranstaltninger og de hans Synskreds meget overstigende Embetshandlinger i Særdeleshed.» Det er eineveldets språk, ålmugen skal lytte, ikkje tale. Også prosten Hans Jacob Stabel i Sørre Aurdal skriv om Ivar Skagnes sjølv om han aldri hadde møtt han. Han kjente Ivar som ein stivsinna og uroleg person, skriv han. Dette blir brukt mot han, og innstillinga var festningsarbeid på livstid.

Styresmaktene si omtale av Ivar Skagnes kan minne om prosessen mot Hans Nielsen Hauge og følgjarane hans nokre få år tidlegare. «... blødaktige Uslinger», skreiv biskopen i Bergen, «...opvække Mistillid mod Statens første Authoriter og Lærestand», skreiv kanselliet i København. I fleire av bygdene der skatteprotestane var hardest, hadde haugerørsla stått sterkt, ikkje minst i Hedalen, nabobygda til Ådalen, og vi veit at far til Ivar, Nils Ivarsson Skagnes, var aktiv Hauge-ven. Hauge var ein pådrivar for næringsverksemd, og i Ådalen ville han at dei skulle starte ei papirmølle på garden til Nils Skagnes. Mølla skulle høyre til det Hauge omtala som eit kristeleg samfunn, og Nils Skagnes skreiv at ho ville gi dei som var arbeidslause og fattige, eit anstendig liv. Øvrigheita likte ikkje ideen om eit kristeleg fellesskap og brukte han seinare i klagemåla mot Hauge.

TRE MÅNADER PÅ FESTNINGEN

I september 1818 hadde kongen reist frå Kristiania mot Trondheim og kroninga tidlegare enn venta. Men på veg attende til Stockholm skulle han vel innom Kristiania att for å avslutte stortingssesjonen, skulle han ikkje? Då hadde austlandsbøndene ein ny sjanse til å møte han. Det blir mobilisert på nytt, og dei blir fleire hundre som går mot byen 13.-14. september. Men denne gongen sender regjeringa ut militære styrkar, og vel 300 mann blir arresterte, av desse 61 frå Ringerike. Ivar Skagnes var ikkje mellom dei arresterte. Likevel blir han dømt til festningsarbeid, ikkje på livstid slik innstillinga fyrst var, men i tre år. Kongen gjer seinare om straffa til tre månader. I tillegg måtte han vera med å dele dei store sakskostnadane.

FREDRIK THORKILDSEN LEHNE – REBELL FRÅ RØYSE

Ein annan ringeriking med stort nettverk og innsikt i politiske saker var den unge gardbrukaren på Røyse, Fredrik Thorkildsen Lehne. Lehne hadde fleire gonger sommaren 1818 vore i Kristiania og møtt utsendingar frå andre bygder. Dei hadde overlevert brev til Stortinget, og Lehne hadde underteikna på vegne av Hole prestegjeld. Dette vart ikkje i seg sjølv sett på som ulovleg, men fleire vitne sa at han i møte med hallingar og ringerikingar denne sommaren hadde uttala seg i krasse ordelag om styresmaktene og oppmoda til protestar, også valdelege.

Han var med då Ivar Skagnes konfronterte futen Thams på Krokskogen og hadde dikta ei vise som var meint å egge til kamp. Her er eit utdrag:

Skal vor Formue for Nidingen strande

Og vi siden som Slaverne Gaee

Nei kjære Brødre tag Sverdet ved Siden

Det bringer Mod i jer luende Barm

Ulikt det som hende andre plassar, vitna fleire av naboane mot Lehne og sa at han hadde truga dei, men det kom òg fram at det i lengre tid hadde vore uvenskap mellom gardbrukarane på Leine-gardane. I rettssaka sa Lehne sjølv at han dette året hadde hatt så store økonomiske vanskar at han hadde kome i mental ubalanse. Fredrik Lehne vart dømt til eitt år på festningen, men slapp med å sone ein månad. Som alle dei dømte, måtte også han ut med eit stort beløp i sakskostnader.

SEBBELOW'S PLAN

Dei viktigaste skilnadene mellom Sebbelows plan og regjeringa sitt framlegg var at Sebbelow meinte at dei som hadde betalt innskotet i sølv, skulle få eit tilsvarande beløp i setlar frå banken. Dette skulle gjelde også dei som enno ikkje hadde betalt, dei skulle få eit setelbeløp tilsvarande det dei var utlikna. Slik kunne dei få betalt dei ordinære skattane.

Eit anna hovudpunkt var at banken sitt grunnfond skulle utvidast og vera garantifond for ei større mengd setlar, og ein skulle ikkje vente med seteltrykkinga til eit større fond var sikra.

Grunnfondet skulle vera to millionar spesidalar sølv frå dei tvungne innskota og så staten sin reserve av sølvbarrar og alle statens uteståande fordringar. I tillegg skulle det givast utsetjing på innbetalinga av sølvskatten.

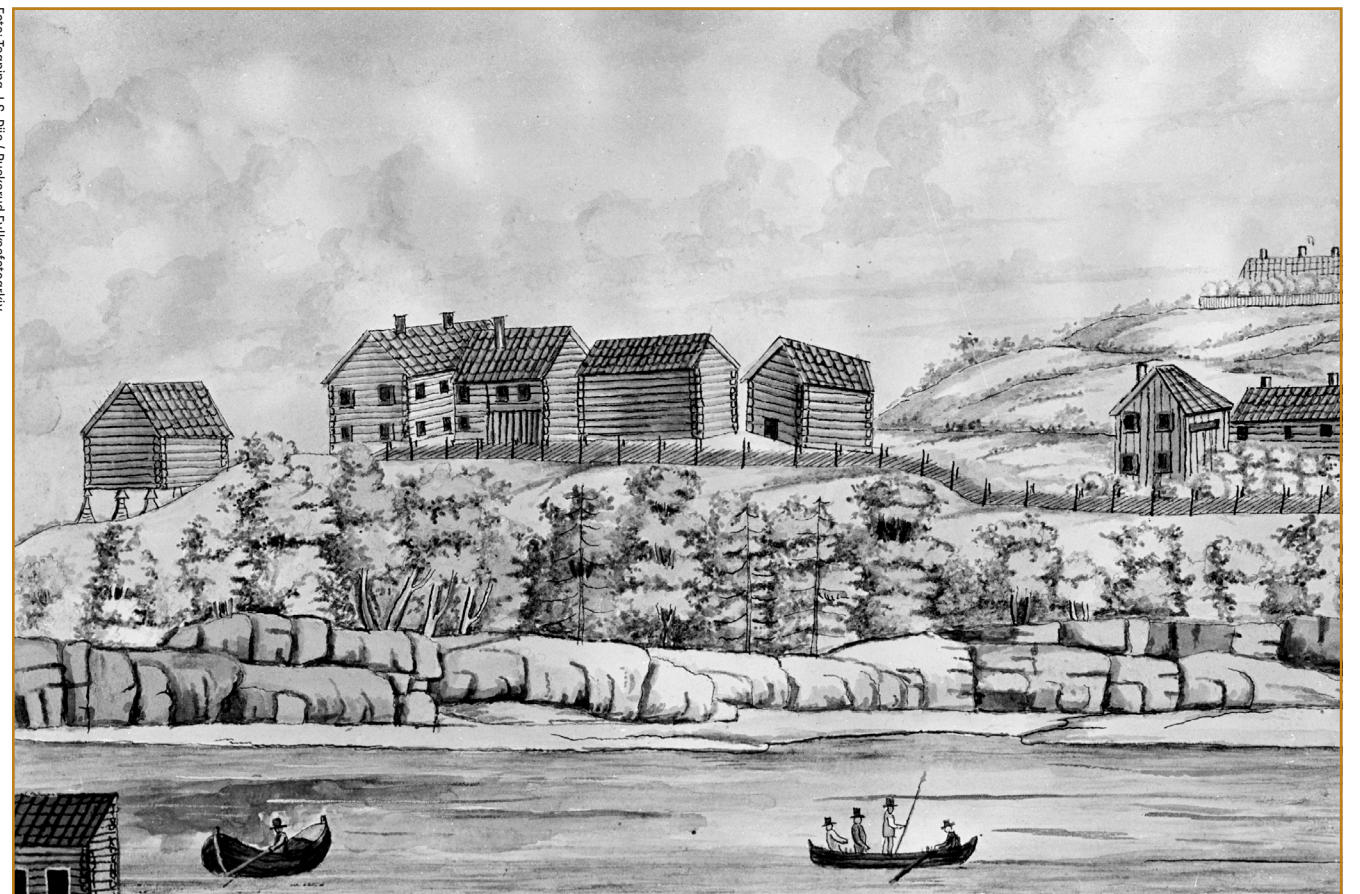
KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Kjelder er i all hovudsak dokumenta frå rettsprosessen som gjekk føre seg 1818–1826. Desse dokumenta ligg i Riksarkivet, og kjeldebruken er gjort grundig greie for i boka *Svalle ved kongen* (Strand 2024).

FORFATTEROMTALE

Anne Mette Strand, fødd 1955, er oppvaksen i Valdres og bur på Høvik. Ho har utgitt *Stridsmann frå Strønd. Om menn og politikk i Valdres 1905–1940* (2020) og *Svalle ved kongen* (2024). Ho er utdanna lektor og har arbeidd i mange år i utanrikstenesta.

Foto: Tegning J.S. Riis / Buskerud fylkesarkiv

Frokgårdene i 1825 med Juveren i forgrunnen.

Bygningene må være de samme som da Karen og Andreas Seip flyttet inn som nygifte i 1848. Til høyre i bildet er Søndre (senere Midtre) Frok, der de først bodde, og til venstre Nordre Frok, som de kjøpte i 1856.

Fruen på Frok

Hva gjorde en kvinne på 1800-tallet om hun ble stående igjen alene med ansvar for fire små barn, en stor gård og enorm gjeld? Karen Seip ble enke 36 år gammel i 1859 etter elleve års ekteskap og ser ikke ut til å ha vært i tvil. I mer enn 40 år som enke sto hun for gårdsdriften på Nordre Frok i Norderhov.

KARI TELSTE

Fram til slutten av 1800-tallet var gifte kvinner umyndige og hadde ikke råderett over eiendom. Hvordan kan det likevel ha seg at noen framtrer som myndige og handlekraftige enker? Hvilken innsikt hadde Karen Seip i gårdsdrift og forvaltning av eiendom, og hvordan forsørget hun seg og sine barn? Ved å følge spor i ulike kilder skal jeg forsøke å tegne et bilde av hennes liv ut fra de mulighetene og begrensningene hun hadde.

BARNDOM, OPPVEKST OG EKTESKAP

Karen Seip var født i 1823 og vokste opp med en eldre søster og to yngre brødre på Søndre By i Hole. Hun var datter av infanterikaptein Jesper Gottlieb Seip og lensmannsdatteren Anne Cathrine Johannesdatter Bye fra Nærstad i Ullerål. Gårdene Søndre By og Nærstad var morens arvegods, og foreldrene var blant proprietærene på Ringerike. I en gammel vindusrute på By fantes en gang et lite spor fra

Karens barndom. Sammen med en venninne risset hun og søsteren navnene sine i et stort hjerte: Maren Seip, Otilia Thome, Karen Seip.

Oppvekst på en storgård la grunnlaget for hvilke valg Karen kunne ta i livet. I motsetning til brødrene hadde hun ikke adgang til videreutdanning ut over grunnskole. Hun skulle jo uansett gifte seg. Fra tidlig barndom sørget moren for å lære henne opp til å stå

for en større husholdning med mange tjenestefolk og stor selskapelighet. Sammen med ferdigheter i sang og musikk, språk og håndarbeid, var dette kunnskaper hun som proprietær- og offisersdatter måtte ha for å gjøre et godt parti.

Bryllupet mellom jomfru Karen Seip og ungkar cand.med. Andreas Melchior Glückstad Seip fra Fredrikstad ble feiret på Nærstad i november 1848. Bruden var 25 år. Brudgommen var 34 og sønn av oberstløytnant Andreas Martin Seip, en eldre bror av Karens far, og Elisabeth Fredrikke Chrystie.

De var altså fetter og kusine, noe som ikke var uvanlig i deres kretser.

Andreas var ferdig utdannet lege i 1844 og kunne gi sin brud en sosial posisjon som svarte til hennes bakgrunn. Et års tid før bryllupet etablerte han privat praksis på Ringerike, og for alt vi vet, var det kusinen som trakk ham hit. Karen må ha hatt alle huslige, sosiale og kulturelle ferdigheter en doktorfrue trengte.

DOKTORFRUE PÅ FROK

De nygifte slo seg ned på Søndre Frok. Ett år etter bryllupet ble det første barnet født, en datter som døde bare fire dager gammel. I 1851 fikk de nok en datter som ble døpt Anna Cathrine Fredrikke Elisabeth etter begge sine bestemødre. Så fulgte tre sønner, Andreas Martin i 1852, oppkalt etter farfaren, Carl i 1854 og Christian August Egeberg i 1857. Til daglig ble barna kalt Anna, Martin, Carl og Christian.

Barnas faddere gir innblikk i doktorparets sosiale omgangskrets. Foruten nære slektninger i Seipfamilien var fadderne fra framtreddende gårdbrukerfamilier i Norderhov og Hole, som proprietær Krefting, løytnant Gram på Ask, en bror og søster av Jørgen Moe på Mo gård og sorenskriver Fougner på Stein. Andre faddere var pastor Brock i Norderhov, sogneprest Bruns datter Mariane, apoteker Gøtzsche i Hønefoss og inspektør Lunde ved Ringerike realskole.

» Karen må ha hatt alle huslige, sosiale og kulturelle ferdigheter en doktorfrue trengte.

Etter den tids ekteskapsideal skulle kvinnen underordne seg ektemannen. Samtidig var ekteskapet et økonomisk fellesskap som forutsatte at ektefellene sammen forvaltet husholdets ressurser. I hverdagen drev Andreas doktorpraksis, var fattiglege i Hole og vikarierte i perioder som distriktslege i Ringerike og Modum. I det daglige falt nok mye av ansvaret for gårdsdriften på Karen. Om hun ikke hadde formell makt, hadde hun likevel makt og myndighet over hushold og tjenerskap.

Høsten 1853 sto Andreas og Karen ved et veivalg. Andreas Seip ble utnevnt til distriktslege i Fosen. For ham et skritt opp på karrierestigen, men ville Karen flytte til Trøndelag? Som ektemenn flest skjønte nok Andreas at han måtte ta Karen med på råd om husfreden skulle bevares. Kanskje sier det sitt at han søkte og fikk innvilget fritak fra å tiltre embetet? Tre år senere, sommeren 1856, kjøpte de nabogården Nordre Frok.

Karen må ha hatt temmelig kummerlige forhold på Søndre Frok. Våningshuset var fra 1600-tallet og skal fortsatt ha hatt jordgulv på kjøkkenet. Kanskje var det ikke stort bedre på Nordre Frok? Våningshuset var like gammelt, men allerede i 1857 ble det restaurert. Ikke lenge etter ble Andreas alvorlig syk, men han rakk å fullføre en hage med 16 lysthus, utformet etter kroppens kretsløp. Den ble et minne etter ham som Karen i årene framover holdt i hevd.

Den 13. august 1859 fulgte en sørgende Karen sin mann til graven ved Norderhov kirke. Vel en uke senere bekjentgjorde hun i hovedstadsavisene for «fraværende Slægt og Venner» at:

Foto: Ukjent/Buskerud fylkesarkiv

Dette portrettet av Karen Seip er det eneste fotografiet av henne som er bevart.

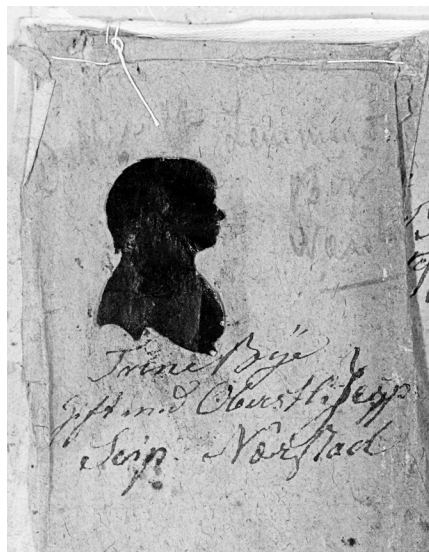

Foto: Norsk folkenuseum

Silhuett av Karens mor Anne Cathrine «Trine» Bye (1799–1847). Hun vokste opp på Nærstad og giftet seg i 1821 med offiseren Jesper Gottlieb Seip (1793–1865) fra Fredrikshald.

min elskede Mand Candidatus medicinae Andreas Melchior Glückstad Seip efter længere tids Sygelighed afgik ved Døden den 6te dennes i sit 45de Aar, efterladende sig 4 Børn, der endnu ere for smaa til med mig at føle Savnets dype Smerte.

Anna, den eldste av barna, var bare åtte år, og den yngste, Christian, ennå ikke fylt to.

EN FORSTANDIG OG HUSLIG ENKE

Det første Karen gjorde, var å søke amtmannen i Buskerud om å få sitte i uskiftet bo. Etter at han hadde forsikret seg om at hun var «en forstandig og huslig Kvinde», fikk hun 23. august 1859 råderett over eiendommen og gårdsdriften.

Kjøpet av Nordre Frok hadde vært et økonomisk løft, og selgeren hadde fortsatt 5 710 spesidaler til gode av en kjøpesum på 10 000. Karen solgte blant annet plassen Fredenshavn og et skogstykke på Krokskogen, og allerede i 1865 var gjelda nedbetalt.

Enker som Karen måtte være oppfinnsomme for å skape nye inntektskilder. De startet gjerne små næringer der de trakk på kunnskap og erfaring fra husholds- og omsorgsarbeidet de var opplært til. De drev med alt fra søm og håndarbeid til pensjonatdrift, vaskeri, spiseforretning eller pleie av syke. Gården Nordre Frok hadde skog, åker og eng, hester, kyr, sauer, griser, høner og kalkuner, og Karen dyrket korn, poteter og andre rotfrukter og hadde frukt- og grønnsakshage.

Små avisnotiser forteller hvordan Karen nyttet gårdens og egne ressurser. I 1861 averterte hun bygningstømmer til salgs. Kanskje solgte hun ved også? Et anbud hun vant i 1890 på leveranse av ved til Helgelandsmoen militærleir tyder på det. En annen inntektskilde var salg av hage- og husflidsprodukter.

I oktober 1872 vant hun to førsteprmier på Norderhov Sogneselskabs utstilling, en for hageprodukter og en for sommertøy. Ikke minst åpnet Karen huset for losjerende, med alt det medførte av oppvartning.

HUSFRUE OG TJENERE

I virksomheten var Karen avhengig av tjenestefolk. Husholdet på Frok var blant de største i Norderhov og Hole, og folketellingene tyder på at Karen på det meste hadde åtte tjenestefolk i sitt brød: fire drenger og like mange jenter. Drenger hadde krav på høyere lønn, men hun klarte seg neppe uten dem, selv om også tjenestejenter måtte ta i et tak ute. Tjeneste var en læretid for ugift ungdom, og et år eller to hos en dyktig husmor som Karen i den store husholdningen på Frok ville være en nyttig erfaring å ha med seg videre i livet.

For Karen må det ha vært et lykketreff at hun i 1859 ansatte en unggutt i syttenårsalderen som fjøsgutt. Mens andre tjenestejenter og -drenger stadig ble skiftet ut, skulle Ole Larsen fra Ål i Hallingdal tjene henne trofast som fjøskar og sveiser så lenge Karen levde. I 1889 hadde han tjent på Frok i 30 år, og Karen tok initiativ til at han ble tildelt Selskabet for Norges Vels sølvmedalje for lang og tro tjeneste. To år tidligere fikk også gårdsgutten Johannes Jensen premie fra Foreningen til Dyrenes Beskyttelse for «særdeles omhyggelig Behandling af Husdyr». Karen visste å verdsette dyktige tjenestefolk.

Karen måtte ha kokkepikene og stuepikene for å opprettholde gjestfrihet og selskapelighet og sørge for losjerende. Kokkepikene på Frok bidro nok også i hagebruket, og stuepikene, som gjerne behersket linsøm, i husflidsproduksjonen. Ellers hadde stuepiken fullt opp å gjøre med å varte opp ved bordet, re senger, vaske og stryke og i det hele tatt holde huset i orden. Enkelte losjerende var mer arbeidskrevende enn andre, for de viser seg å være en sammensatt gruppe.

Foto: Ukjent/Folkemuseene, Fredrikstad

Som nygift tok Karen Seip seg av svigerfaren, oberstløytnant og stortingsmann Andreas Martin Seip (1790–1850), som også var hennes onkel. Ordensmerket på uniformen viser at han var utnevnt til ridder av den svenske Svärdordenen, som utdeles for militære fortjenester.

FINE FRØKNER OG FATTIGLEMMER

Nyttårsaften 1865 hadde Karen to losjerende frøkner i huset, Elisabeth Margrethe Harmens fra Bergen og Jacobine Andrea Hopp fra Kragerø. Frøken Hopp oppholdt seg neppe lenge på Frok. Hun drev handel i Kragerø, og var blant et økende antall ugifte kvinner i andre halvdel av 1800-tallet med egen næring. Frøken Harmens tilhørte en annen kategori losjerende. Folketellingen opplyser at hun var «Sindssvag siden sit 17e Aar», og var altså på Frok som pleiepasient.

Frøken Harmens var 17 år i 1858 og kom fra en framtreddende kjøpmannsfamilie i Bergen. Hun ble på Frok så lenge Karen levde, og oppholdet var betalt av hennes familie. Kanskje ble hun mer som et familiemedlem? I et folketellingsskjema har Karen understreket at Elisa Harmens var «Logerende hørende til Familien». Etter Karens død tok sønnen Carl og hans familie henne til seg.

Spranget fra frøken Harmens til fattiglemmen Karen Jensdatter er stort.

Fotomile fra Ringerikes Blad

I en annonse fra 1. august 1882 søkte Karen Seip etter stuepike. Å stryke fransk ble moderne fra 1870-årene. Det skulle gi stivetøy glans, men krevde mye øvelse og var et tidkrevende arbeid.

Faren, en elvearbeider og husmann på Søndre Frok, døde fra en stor barneflokk, og moren måtte ty til fattigkassa. Norderhov fattigvesen plasserte tiåringen Karen på Frok. Småjenter på hennes alder fikk arbeidsoppgaver som å hjelpe til på kjøkkenet. Kan et lærerikt opphold hos enkefru Seip ha gitt fattigjenta bedre framtidsutsikter? Det vet vi ikke, for Karen Jensdatter ble bare 15 år gammel. Hun døde av tæring i desember 1880, samme år som hun ble konfirmert.

Hvor mange frøkner og fattiglemmer som var på Frok i årenes løp, er ikke godt å si. Det var nok flere enn dem som tilfeldigvis var til stede da folketellingene ble tatt opp. En frøken Parr fra Drøbak kan tyde på at Karen avlastet familier med syke døtre inntil de fant et varig oppholdssted. Det var en annen og større gruppe som i mange år fikk nytte godt av Karens forpleining.

«SKOLEMOR» FOR LÆRERE OG ELEVER

Ringerike realskole på Norderhov, fra 1874 middelskole, var ett av få offentlige skoletilbud på landsbygda i Norge. Før han døde, satt Andreas Seip i skolens forstanderskap, og det er ikke utenkelig at læreren Siegvard Schjølberg bodde på Frok fra han var nyansatt i 1857 til han som en dyktig og avholdt lærer døde av tæring i 1864. Mens han lå dødssyk på Frok, huset Karen hans vikar, teologen Stener Johannes Tandberg, en slektning av henne fra Fredrikstad.

Foruten en lærer, hadde Karen huset fullt av skolegutter. Foreldrene overlot sine sønner til henne da de var i 12-årsalderen eller yngre. Even Stenersen fra gården Dvergstein på Gran var ni år og jevnaldrende med Karens eldste sønn Martin da han i 1861 kom til Frok. Guttene bodde som regel hos henne til de gikk ut av skolen i 16-årsalderen. Nyttårsaften 1875 hadde Karen etter folketellingen å dømme ni middelskoleelever i huset, alle fra velstående familier i Kristiania, Drammen og Hokksund, og gårder i Ådalen og Lunder.

Katti Anker Møller var i juni og juli 1889 på Nordre Frok for å lære husholdning av Karen Seip. Her er hun fotografert sammen med ektemannen Kai Møller.

SORGER OG GLEDER MED EGNE BARN

I en travel hverdag skulle Karen også ha omsorg for egne barn. Mens hun i tur og orden sendte sønnene nedover skoleveien fra Frok sammen med resten av gutteflokken, hadde ikke jenter adgang til skolen på Norderhov før i 1886.

Karen måtte derfor sørge for at datteren Anna fikk nødvendige kunnskaper på annen måte. Sønnene begynte på skolen i sju/åtte-årsalderen, først Martin i 1860, så Carl i 1863 og Christian to år senere. Martin gikk ut av realsko-

len i 1868, utdannet seg til bokholder og ble ansatt i Christiania Bank og Kreditkasse. Carl dro til sjøs etter realskolen og ble sjøkaptein, mens Christian gikk videre på gymnaset som elev ved Aars og Voss skole i Kristiania. Anna underviste i håndarbeid. I 1876 fikk hun og en annen lærerinne en varm takk fra «Bergerskolens Pigebørn» for konfirmasjonsgaver og «den velvillige Undervisning, som de har ydet mod Haandgjerningsskolen». Kanskje håpet Karen at Christian ville følge i farens fotspor og utdanne seg til lege?

Foto: Ulfen/Museene i Åkerhus

I 1875 feiret hun nyttår sammen med sønnene Martin og Christian, familie og venner, men rett over nyttår rammet sorgen. Tilbake i Kristiania ble Christian syk og døde av magebetennelse, bare 18 år gammel. I januar 1876 ble han gravlagt ved Norderhov kirke.

Noen år senere, i desember 1881, fulgte Karen enda en sønn til graven. Martin var 29 år da han ble offer for lungetæring eller tuberkulose, som tok livet av så mange, fattig som rik.

I 1867 var offiseren Ernst Georg Disesen fra Kristiansand blitt ansatt som lærer ved Ringerike realskole og tok inn på Frok. Anna var bare 16 år og han 26, og de må snart ha fått et godt øye til hverandre. Elleve år senere, 30. mai 1878, feiret de bryllup, og flyttet til middelskolen på Østre Hønen. Etter 17 år sluttet Ernst som lærer, og det vennlige og elskverdige lærerparet ble takket av. Anna skal ha etterlatt seg et kjært minne hos en lang rekke kull av elever.

Anna og Ernst Diesen stiftet familie tidlig i 1880-årene, og Karen ble bestemor til to gutter, døpt Emil og Andreas Melchior Seip Diesen. På denne tida vendte også sjøkapteinen Carl hjem og slo seg ned som gårdbruker på Ringerike. I 1887 giftet han seg med Fredrikke Christiane Hirsch, datter av prosten i Norderhov. De fikk en sønn som vokste opp, Andreas Melchior

» Anna og Ernst Diesen stiftet familie tidlig i 1880-årene, og Karen ble bestemor til to gutter, døpt Emil og Andreas Melchior Seip Diesen.

Glückstad Seip, født i 1892. Karen var fadder for alle tre barnebarn og må ha gledet seg over at to av dem ble oppkalt etter Andreas.

LÆREMESTER I HUSHOLDNING

En biografi om seksualopplysningspi-oneren Katti Anker Møller kaster lys over en annen side ved Karens virksomhet. Våren 1889 kom en ung og uforberedt Katti hjem fra bryllupsreise og skulle overta som husfrue på herregården Thorsø ved Fredrikstad. Hun skjønte fort at hun ikke ante hvordan hun skulle styre husholdning og tjenestepiker. Til morens store forskrekkelse dro hun sporenstreks til Frok i Norderhov for opplæring.

Karen Seip var kjent for å føre et godt hus. Kattis mor kunne likevel ikke fatte hva datteren hadde på Frok å gjøre. Opplæring var for tjenestejenter, ikke husfruer! Etter å ha forhørt seg, fikk hun vite at fru Seip var slem mot

Karen Seips dattersønn, lege og stadsfysikus Andreas Melchior Seip Diesen, fotografert i 1935. Hans sønn Ernst Diesen var, sammen med sin kone Kari Diesen, f. Heide Steen, blant norsk revys sentrale skikkelser midt på 1900-tallet.

dem hun ikke likte, men «udmerket» mot dem hun syntes godt om. Og «rasende flink skal hun være». En svært motivert Katti ble sikkert likt og vendte inspirert hjem. I løpet av seks uker hadde hun fått ny kunnskap om å sette sammen menyer og lage selskapsmat, og ikke minst hadde Karen lært henne hvilke kvalifikasjoner hun som herregårdsfrue måtte forlange av tjenestepikene. Det er ikke uten grunn at husfruer på større gårder på Ringerike vendte seg til Karen for hjelp til å ansette ny tjenestepike.

Foto: Bjørn Johnsen, Ringerikes Museum.

Ungpiker i velstående familier måtte beherske finere broderi. De sydde navneduker for å øve seg på ulike mønstre og broderiteknikker. Denne forseggjorte navneduken fra 1847, bevart på Ringerikes Museum, er typisk bygd opp med rekker av broderte bokstaver og tall, initialer, blomsterbuketter og hagepaviljong.

» Fra midten av 1800-tallet hadde et nytt ideal bredt seg i borgerlige kretser: husmødre skulle ikke gjøre husarbeid, men overlate det til «piken». Idealet skapte et nytt marked for dyktige husmødre.

Foto: Fjellanger, Wilfred/Biskend/friksforarkiv

Nordre Frok gård på Norderhov fotografert fra luften i 1949. I skråningen ned mot Juveren lå Andreas Seips hageanlegg. Lysthusene sto til nylig, og hagen var der til 1979. Fru Seip bygde ny låve i 1887, den sto nesten i 100 år, til den ble revet rundt 1980.

Karens ry tyder på at Katti Anker Møller ikke var den eneste hun lærte opp. Det var lang tradisjon for å sende døtre i velstående familier til anerkjente husfruer for å perfektionere ferdigheter de hadde fått hjemme. Kan hende var Katrine Johanne Nilsen, datter av tollinspektøren i Hammerfest, en Karen lærte opp? Katrine oppholdt seg på Nordre Frok da hun 15 år gammel ble konfirmert i juni 1866, samtidig med Karens datter Anna.

Fra midten av 1800-tallet hadde et nytt ideal bredt seg i borgerlige kretser: husmødre skulle ikke gjøre husarbeid, men overlate det til «piken». Dermed fikk heller ikke døtre opplæring, og var som den nygifte Katti Anker Møller prisgitt mer eller mindre dyktige tjenestepiker.

Idealet skapte et nytt marked for dyktige husmødre. Mang en ungpике kan ha søkt seg til Frok for husholdningsopplæring før de skulle følge ektemannen til en embetsgård på landet.

KARENS LIVSVERK

På Nordre Frok bygde Karen opp et livsverk. Publiserte skatteligninger fra 1870-årene og framover tyder på at hun

Foto: Anne Sofie Hval

Fra familiegraven ved Norderhov kirke er det utsikt sørover hjem til Frok. Her ligger Andreas og Karen Seip, de tre sønnene Christian August Egeberg, Andreas Martin og Carl, samt svigerdatteren Fredrikke Christiane Seip, født Hirsch.

Faksimile fra Ringerikes Blad

Dødsannonse for Karen Seip i *Ringerikes Blad* 3. april 1902. Slik skikken var, foregikk begravelsen fra sorgehuset hjemme på Frok der familie, venner og naboer tok avskjed med Karen før de fulgte kisten til familiegraven på Norderhov kirkegård.

satt godt i det. Panteregistret viser at hun tok opp en rekke lån, men aldri mer enn hun klarte å håndtere. Lånene gikk trolig til investeringer i bygninger og redskaper. I 1887 tok hun opp et større lån og fikk samme år oppført ny låve.

Kanskje anskaffet hun nye jordbruksmaskiner som kom på slutten av 1800-tallet og lettet gårdsarbeidet.

Ingenting tyder på at Karen trappet ned virksomheten i 1880- og 90-årene. Hun tok fortsatt imot skolegutter og sikkert ungpiker til opplæring og hadde minst to faste losjerende, frøken Harmens og læreren Einar Lam-mers. Han bodde på Frok fra han ble ansatt i 1878, til middelskolen ble lagt ned i 1897. Til hjelp i huset klarte Karen seg likevel med bare kokke-

pike og stuepike, og i gårdsdriften med den trofaste kvegrørkteren Ole Larsen og en gårdskar, samt av og til en dagarbeider. En interessant nyansettelse er en ung visergutt. Kan han ha fraktet gårds- og hageprodukter ut til en lokal kundekrets? Betegnelsen leder tankene til bymiljø der visergutter fraktet og hentet varer og utførte andre ærender.

Karen Seip døde 31. mars 1902, nærmere 79 år gammel, og ble begravet ved Norderhov kirke. Mot slutten av livet innså hun at ingen av barna ville overta Nordre Frok, og solgte gården. Carl forlot Ringerike i 1893 og slo seg ned med familien som bestyrer av trelasteksporten fra Kallerød sagbruk ved Fredrikstad. To år senere flyttet Anna og Ernst Diesen til Kristiania, der de to sønnene kom i gang med studier. Av de to barnebarna kalt Andreas, ble den eldste lege som morfaren og den yngste gårdbruker som Karen.

I ettertid er Karen Seip først og fremst husket som «skolemor», helt i tråd med 1800-tallets bilde av kvinner som omsorgsfulle mødre. Sporene hun et-

Foto: Norgeskart.no, design Kristofer Kristiansen

Nordre Frok ligger flott til mellom Juveren og dagens E 16, med Norderhov kirke i nord.

terlot seg, viser at hun var så mye mer. Karen var en husholdningsekspert som raust delte sine kunnskaper med ungpiker fra bedrestilte familier og tjenestefolk, hun drev en allsidig virksomhet for å bedre sine livsvilkår, og

ikke minst bygde hun opp og forvaltet gården Nordre Frok. Driftige kvinners innsats blir likevel gjerne oversett og glemt. Det er som regel menn som framheves som dyktige gårdbrukere, men det var sannelig Karen også!

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2002 og 2004: *Hole bygdebok. Bygda og folket*. Bind II (Steinsfjeringen) og III (Røyse – Holefjeringen). Utgitt av Hole kommune.
- Duckert, Hege 2023: *Katti Anker Møller. Å bestemme over livet*. Oslo: Stenersens Forlag.
- Folketellinger* 1865, 1875, 1891 og 1900 (digitalarkivet.no.).
- Hovedstadsaviser: *Aftenposten* 1930: 3/6; *Christiania-Posten*: 1859: 20/8; *Dagbladet* 1889: 6/12.
- Kirkebøker Hole og Norderhov*. Ministerialbøker 1820-1902 (digitalarkivet.no.).
- Kirkebøker Oslo: Trefoldighet prestegjeld*. Ministerialbok IV 1, Døde 1876 (digitalarkivet.no.).
- Kiær, F. C. 1873 og 1890: *Norges Læger i det nittende århundrede* (1800–1886), Bind 1 (1873:1800–1871) og 2 (1890: 1800–1886). Christiania: Cammermeyer.
- Lagesen, Andreas 1927, 1930 og 1935: *Ringerikske slekter. Opplysninger om slekter og slektsgaarder*. Bind I (Hole), II (Haug) og III (Norderhov). Oslo: Grøndahl.
- «Lov om efterlevende Ægtefælles Adgang til at hense i uskiftet Bo», 30 Juli 1851. I: Berg, M. Ø. og Falck Ytter 1859: *Norsk lovsamling for Aarene 1667 til 1858*. Christiania: Mallings, s. 554-555.
- Norheim, Olav 2021: *Historien om Frok*. Utgitt av Ole Gjerde og Hille Lærum.
- Ringerikes Blad* (Ugeblad) 1872: 31/10; 1873: 16/1; 1876: 27/4; 1878: 31/12; 1890: 14/1; 1893: 17/2; 1895: 31.8; 1956: 5/4; 1988: 23/1; 1997: 16.7; 2011: 28/12.
- Ringerike Sorenskriveri. *Panteregister Norderhov nr. III 2* (s. 60-64) og *Pantebøker Norderhov nr. 27-48* (digitalarkivet.no.).
- Seip, Ellen Bonnevie 1987: *Slekten Seip. Etterkommerne etter Christian Caspar Seip 1751–1806 og Karen Glückstad 1759–1806*. Oslo.
- Sogner, Sølvi (red.) 2003: *I gode og vonde dager. Familieliv i Norge fra reformasjonen til vår tid*. Oslo: Samlaget.
- Sogner, Sølvi og Kari Telste 2005: *Ut å søkje teneste. Historia om tenestejentene*. Oslo: Samlaget.
- Steinhamar, August (red.) 1914: *Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914*. Utgitt av Norderhov kommune. Hønefoss.
- Sætrang, Ivar 1907: *Ringerikes skole. Et mindeskrift*. Kristiania: Aschehoug.
- Tandberg, Elisa 1938: *En slekt Tanberg - Tandberg*. 2. forøket utgave. Oslo: Grøndahl.

FORFATTEROMTALE

Kari Telste, f. 1950, er etnolog, dr.art. og tidligere førstekonservator ved Norsk Folkemuseum. Hun har arbeidet kulturhistorisk med temaer som kjønn, seksualitet og kjærlighet, familie og oppvekst, har utgitt en rekke artikler og bidratt i flere bøker hvorav den siste er *Tidsrom 1600–1914. Fortellinger om da Norge ble moderne*, utgitt i 2023. Fra 2023 er hun styremedlem i Stiftelsen Ringerikes Museum.

Foto: Utløst av Paul Røhl

Kjæresten til Hjørdis, Erwin Wolf, hadde gått på ski før han kom til Norge. Her er han på skitur vinteren 1936.

Hjørdis fra Heradsbygda

Kjærlighet, revolusjon og borgerkrig

Hjørdis Knudsen vokste opp i trygge Heradsbygda i mellomkrigstiden. I 1935 møtte hun sin store kjærlighet, Erwin Wolf. To år senere løp 25-åringen for livet i borgerkrigens Barcelona med Stalins agenter halsende etter seg. Hvordan kunne den kloke, bevisste Hjørdis, med egen bokhandel i Hønefoss, ende opp midt i den spanske borgerkrigens redsler?

ELISABETH VISLIE

Svaret er Lev Trotskij. Revolusjonskjemperen fra Sovjetunionen som ikke bare satte det politiske Norge på hodet da han kom hit som asylsøker i 1935, men som plasserte Hønefoss og Heradsbygda i begivenhetenes sentrum. Han endret livet for familien Knudsen på gården Wexhall. For datteren Hjørdis fikk bekjentskapet med Trotskij dramatiske følger. Hun forelsket seg i hans sekretær Erwin Wolf.

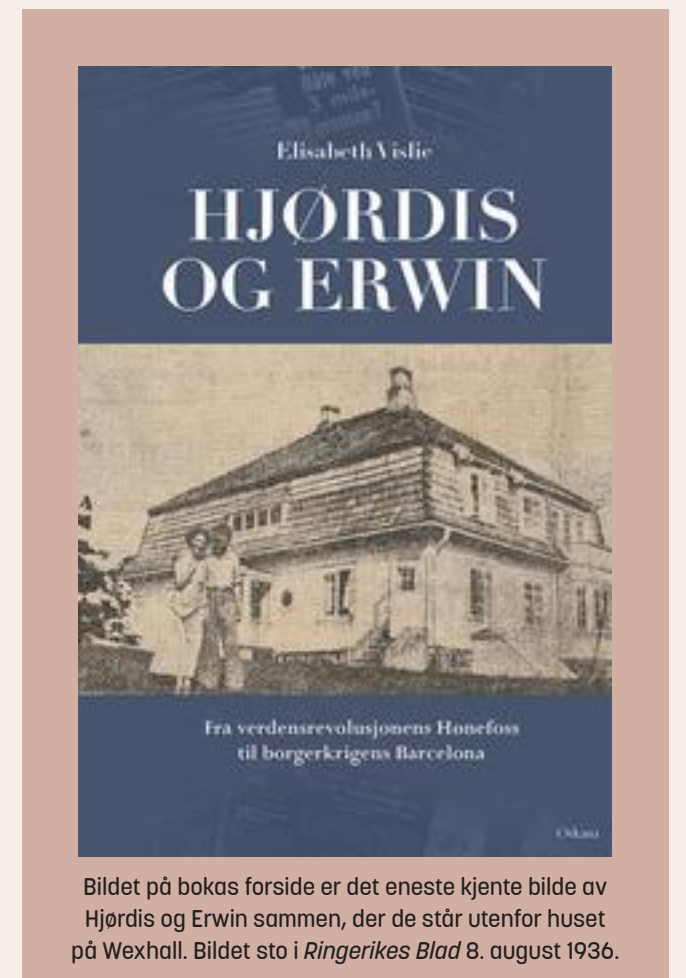
I boken om kjæresteparets historie: *Hjørdis og Erwin. Fra verdensrevolusjonens Hønefoss til borgerkrigens Barcelona*, forteller jeg historien om det unge paret som ofret så mye for å være sammen, selv da det stod om livet. Om Hjørdis Knudsen og hennes kjæreste som kom i direkte kontakt med diktatoren Josef Stalin og hans agenter. Om Erwin som måtte bote med livet, og om Hjørdis som ble smuglet ut fra Spania i siste liten.

Denne historien kunne ikke ha blitt skrevet uten funn av mye nytt materiale. I Amsterdam ligger arkivet The International Institute of Social History. Der sporet jeg etter hvert opp at det kunne ligge et brev fra Hjørdis Knudsen til Erwin Wolf. Da jeg kom dit, viste det seg at det ikke bare var ett brev, men en hel arkivboks med brev. Papirene var forsvunnet i mange år og kom til rette først i 1968. Her fant jeg tre arkivbokser med Erwin Wolfs papirer, to var åpnet tidligere, den tredje hadde ikke vært åpnet før. Der fant jeg brevene fra Hjørdis til Erwin fra årene 1936 og 1937.

DA REVOLUSJONEN KOM TIL HØNEFOSS

Historien begynner i Hønefoss. Hjørdis var datteren til redaktør og politiker Konrad Knudsen, en kjent politisk skikkelse både i Hønefoss og Buskerud – og aktiv i Arbeiderpartiet i mange tiår. Han ledet lokalkontoret til avisen *Fremtiden* i Hønefoss fra 1921 til han kom inn på Stortinget i 1936. Hans navn vil for alltid være vevd inn i verdenshistorien fordi han ga Lev Trotskij og hans ektefelle Natalia Sedova husly i 14 måneder fra juni 1935 til august 1936. Konrad Knudsen var en varm forsvarer av asylordningen som skulle gi midlertidig opphold for flyktninger fra krise, krig og forfølgelse.

Hvorfor Hønefoss, hvorfor hjemmet til familien Knudsen på Wexhall? Svaret er enkelt. Ingen andre ville ta imot dem, fortalte Konrad Knudsen til Trotskij-biografen Isaac Deutscher, da de to møttes i Norge etter krigen. *Fremtiden*-

Bildet på boka's forside er det eneste kjente bilde av Hjørdis og Erwin sammen, der de står utenfor huset på Wexhall. Bildet sto i *Ringerikes Blad* 8. august 1936.

redaktøren hadde vært med i en støttegruppe i Arbeiderpartiet for å få Trotskij til Norge. Dermed havnet Konrad og Hilda Knudsen med barna Hjørdis og Borgar midt i oppstyret rundt den russiske asylanten og hans ektefelle Natalia.

UTFERDSTRANG

Hjørdis Knudsen var en velutdannet kvinne med examen artium og handelsbrev. I 1933 åpnet hun bokhandelen Kultus, som etter hvert ble utvidet til et velrenommert varemagasin. «Vær venlig, husk Kultus», som det stod i avisannonsen da hun åpnet butikken i Hønefoss sentrum.

Da Trotskij og hans kone bosatte seg på Wexhall, ble Kultus, som da holdt til i Storgaten 8, en viktig brikke i vaktet holdet rundt gjestene. Folk fra fjern og nær ville gjerne besøke Trotskij, men ingen fikk adgang før de hadde vært

innom Kultus, en sluse for sikkerheten rundt den berømte asylsøkeren. Han måtte passes godt på, for han hadde mange fiender. Derfor sov ekteparet Trotskij med hver sin pistol under hodeputen i soveværelset sitt på Wexhall.

For Hjørdis, som hadde lengtet bort fra Hønefoss og ut i den store verden så lenge hun kunne huske, ble livet adskillig mer spennende etter at Lev og Natalia flyttet inn på Wexhall.

En dag i november 1935 kom en kjekk ung mann inn i forretningen hennes og ba om tillatelse til å møte Trotskij. Han var Trotskij's nye sekretær, fortalte han. Hjørdis og Erwin ble raskt et par, to unge vakre mennesker som elsket hverandre, men som etter hvert måtte kjempe for å holde sammen. Ikke fordi de møtte motstand hjemme på Wexhall, men fordi de hadde så ulike mål med livet de ville leve.

Erwin var en person man i mellomkrigstiden kalte en «gauche caviar», en champagneradikaler: oppvokst i et borgerlig hjem, men som likevel ble politisk radikal. Han kom fra en meget velstående jødisk familie i Tsjekkoslovakia, var velutdannet, høflig og sjarmerende, men sluttet seg til trotskismen. Selvfølgelig mot sin families vilje. Hjørdis ønsket seg en karriere i utenrikstjenesten. To drømmer det var vanskelig å forene.

Sommerdager på Wexhall. Fra venstre Jan Frankl, Trotskij's sekretær som ble utvist fra Norge og etterfulgt av Erwin Wolf, Hjørdis Knudsen, Lev Trotskij og hans kone Natalia Sedova. Bildet er utlånt av Hjørdis Knudsens venninne Aase Moe og ble brukt ved et intervju med henne i *Heftet Ringerike* i 2004.

WEXHALL

Navnet på gården i Heradsbygda blir skrevet på mange forskjellige måter. Det offisielle navnet som er registrert av Statens Kartverk er Veksal, mens forfatteren av denne artikkelen har valgt å bruke Wexhall.

REDELSDAGER I BARCELONA

Oppholdet på Wexhall ble Erwins skjebne. Da Trotskij ble utvist fra Norge, ble også Erwin utvist med øyeblikkelig virkning. Kjæresten til Hjørdis reiste da til Brussel for å lede trotskistenes hovedkontor, og Hjørdis reiste gjennom Europa for å besøke ham. I en enkel, liten hybel i Brussel diskuterte de kjærligheten og sin felles fremtid.

Det ble ikke enklere da Erwin våren 1937 bestemte seg for å reise til Barcelona for å kjempe mot Francisco Franco. Hjørdis valgte å bli med. I Barcelona fantes det imidlertid stalinister som bare ventet på å ta livet av de trotskistene som oppholdt seg i den katalanske hovedstaden.

Blant de utsatte var Hjørdis, skulle det vise seg. Kjæresteparet opplevde noen forferdelige måneder som Hjørdis fortalte inngående om i et brev til sin far. Brevet finnes i Trotskij's arkiv på Harvard-universitet i USA. Hjørdis slapp unna så vidt det var og kom velberget tilbake til Norge. Sammen med Erwins søster Grete fortsatte hun å lete etter ham rundt i Europa. Han ble aldri funnet.

Foto: Fra Aase Moes private samling

Foto: Utlånt av Paul Rabl

Erwin Wolf (til venstre) og Lev Trotskij arbeidet lange dager ved «revolusjonens skrivebord».

Foto: Utlånt av Paul Rabl

Hilda (til venstre) og Hjørdis Knudsen var ofte på besøk hos sine gode venner Marie og Otto Rabl.

ØVERST: På dette flyfotoet fra 1950-tallet ser vi gården Wexhall midt på bildet. I bakgrunnen er Oppen gård og i forgrunnen Norderhov gamle hjem. Det ble bygget i 1922, så det var omtrent slik det så ut på og rundt Wexhall den gangen Trotskij-paret bodde der.

NEDERST: Hilda og Konrad Knudsen var som bestefor-eldre for Poul Rabl (til venstre). Bildet er tatt i 1954.

Foto: Fjellanger / Videreop/Busterud Fylkesarkiv

Foto: Ullern av Poul Rabl

NYE VENNSKAPSBÅND OPPSTÅR

Men historien fortsetter. Vennskapet mellom Hjørdis og Erwins familie i Tsjekkoslovakia førte til nye bånd. Da nazistenes forfølgelser av jødene rev Europa i stykker, og flyktninger banket på de dører som var mulige, tok heder-smannen Konrad Knudsen grep. I 1939 hjalp han Erwins søster Marie og hennes mann Otto Rabl til Norge. Dermed reddet de livet. De måtte riktignok flykte til Sverige i 1942, men kom tilbake til Oslo i 1945 og fikk statsborgerskap i 1947.

Familien Knudsen og familien Rabl var nære venner i alle år, og sønnen Paul kalte Konrad og Hilda for bestefar og bestemor. De hadde ingen andre. 40 av deres slektninger ble drept i konsentrasjonsleirer. Kjærlighetshistorien til Hjørdis og Erwin endte ikke godt, men jenta fra Heradsbygda fikk i alle fall følge kjærestens familie gjennom livet.

KNUDSEN OG TROTSKIJ

- Konrad Knudsen (1890–1959) satt på Stortinget for Arbeiderpartiet til han døde. Han omkom ved en bilulykke på sin egen eiendom i Heradsbygda utenfor Hønefoss.
- Hilda Knudsen (1891–1976) døde i Oslo, hun bodde blant annet flere år på Røde Kors-hjemmet på Ullern.
- Hjørdis Knudsen (1912–1978) giftet seg med Arne B. Holt i 1940. De to bodde i USA til hun døde, men hun var ofte i Norge.
- Borgar Knudsen (1921–1945) ble skutt ned som krigs-flyver i kamp over Nederland i februar 1945.
- Lev Trotskij (1879–1940) ble utvist fra Norge i desember 1937. Han og ektefellen Natalia fikk asyl i Mexico. Stalins agenter klarte til slutt å få tatt livet av ham. Det skjedde i 1940, da en fanatisk stalinist hugget hodet til Trotskij i to med en isøks.
- Familiene Knudsen og Trotskij holdt kontakt med hverandre i årene etter utvisningen, fram til andre verdenskrig.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Artikkelen bygger på boka til forfatteren Elisabeth Vislie: *Hjørdis og Erwin. Fra verdensrevolusjonens Hønefoss til borgerkrigens Barcelona*. Oslo: Orkana, 2025. Boka ble lansert på Nasjonalbiblioteket i Oslo 27.august 2025. Det finnes et omfattende kildemateriale som er dokumentert i boka.

FORFATTEROMTALE

Elisabeth Vislie, født 1947, bor på Nesodden. Hun er forfatter og journalist. Etter blant annet studier i spansk og mange år i norsk presse, begynte hun sitt forfatterskap. Hun har utgitt bøkene *Da mor satt på Grini*, *Ved fronten – Gerda Grepp og den spanske borgerkrigen*, samt *Den røde rederdatteren – Rachel Grepp – en biografi*.

Foto: Knut Espe / Busterud Fylkesarkiv

Heen mølle fotografert av Knut Espe mellom 1900 og 1910.

HEN – fra sentrum til sidespor

Som kommunesenter var Hen i Ådal et sted i vekst på begynnelsen av 1900-tallet. Men på bare 15 år snudde utviklingen helt. I denne artikkelen ser jeg på årsakene til at det ble så stille på Hen.

HÅKON OHREN

Som et kommunesenter med skole, trafikknutepunkt, handel og turisme, infrastrukturbygging, kommunal forvaltning og industri, lå det til rette for at Hen skulle vokse utover på 1900-tallet. Som kommunesenteret i Ådal er det helt klart at det var dit mange beveget seg, og de aller fleste samferdselsruter nord-sør i kommunen gikk gjennom Hen.

Dette var også tilfelle etter krigen, men på 50-tallet skjedde det mange omveltninger. Fra 1955 til 1970, på kun 15 år, gikk Hen fra å være kommunens sentrum til å miste arbeidsplasser og slite med fraflytting.

I løpet av disse årene skjedde det en rekke nasjonale prosesser som var med på å underbygge sentralisering og effektivitet. En del av det var kommunesammenslåing. Gjorde utviklingen av effektiv persontransport og samferdsel det vanskelig for Hen å utvikle seg?

ÅDAL KOMMUNE

Hen var sentrum i Ådal kommune, en kommune som stammer fra 1857. Fra tidligere tider var det flere navn på området, som Viker og Ådalen, men det ble først eget prestegjeld og herred i 1857, etter å ha ligget under både Hole og Norderhov som anneks. Ådal kommune var en kommune

Bildet viser Andersens Hotel på Hen i 1926. Sperillbanen hadde sitt anleggskontor i andre etasje.

Barn og ungdom samlet på jernbanebrygga på Hen i 1921.

med røtter langt tilbake i tid. Kommunen strakk seg over seks mil, fra nord for Nes i Ådal med grense til Oppland fylke og Sør-Aurdal kommune, til Norderhov i sør.

Hen som kommunesenter i Ådal var utstyrt med varierende arbeidsplasser i form av handel, kommunalforvaltning og noe turisme, men også større industri knyttet til elva, jordbruk, skogbruk og produksjon. Etablert industri og virksomheter fra slutten av 1800-tallet var Hen Jernbanestasjon, Hen Jernbanehotell, Heen Mølle og kornrenseri, Heen Dampsag A/S og Heen Træsliberi A/S.

VIKTIG KNOTEPUNKT

Hen var hovedgjennomfartsåren for trafikk til Valdres og Bergen fra Oslo. I tillegg til veien gikk også jernbanen til Hen. Randsfjordbanen ble ferdigstilt i 1868 og knyttet Drammen, Hokksund, Hønefoss, Hen og Randsfjorden sammen.

Samtidig ble det bevilget penger fra staten til dampskipet D/S Bægna, og til utbygging av en kanal opp Begnavassdraget for å frakte gods og passasjerer mellom Hen og Sørumsund. D/S Sperillen ble satt i daglig rute fra 1896, men den ble ingen suksess, og båten ble flyttet til Krøderen i 1908.

Hen Jernbanehotel ved Hen stasjon, et vakkert bygg med mye turisttrafikk. Bildet er tatt mellom 1910 og 1920, og ble solgt som prospektkort.

” Hva gjør at Hen blir et tettbebygd, men stille sted, og etableringer, investeringer, fremtidstro og arbeidsplasser blir borte på kort tid?

IVRET FOR JERNBANE

Fra slutten av 1800-tallet ble det jobbet iherdig med å videreutvikle togstrekningen nordover. Argumentet var at skipstrafikken slet med isen på vinterstid, og det var ønske om jernbane helt til Valdres. Det var mange i Ådal og på Hen som jobbet med denne saken, men banen ble til slutt lagt over Tonsåsen og knyttet til Gjøvikbanen. I 1899 ble banen opp Ådalen, Sperillbanen, lagt på is.

Etter kun et par år kom likevel Sperillbanen igjen opp på dagsorden, og en leder i den interkommunale jernbanenemda, Harald Holthe, la frem argumentene for Sperillbanen. Den viktigste var tømmertransporten, som var den definitivt største næringen, men også effektiv postgang og turisme.

Det skulle gå enda sju år før Stortinget bevilget de første pengene til banen og detaljplanene lå klare i 1917. I 1922 kom arbeidet i gang og banen sto ferdig åpnet med fem stasjoner 31. juli 1926. Finsand ble endestasjon.

HEN KUNNE BLITT BY

Med daglig båttrafikk på elva, stor industri knyttet til skogbruket og etablert industri med vei og bane gjennom tettstedet, lå i 1926 det meste til rette for at Hen skulle ekspandere og bli en by med økonomisk og befolkningsmessig vekst. Fram til 1923 bemyndet staten Ådal kommune med mellom fire og fem millioner kroner til infrastruktur og samferdsel.

Før krigsutbruddet i 1940 etableres det industri på Hen. Alfred Antonsen igangsetter gods- og melkerute i 1927, Samvirkelaget blir stiftet av befolkningen i 1928, og en egen avdeling åpnet på Hen i 1935.

Blyberg Sag og Høvleri AS åpner i 1934, Nordre Heen sandtak etableres i 1935, Wegger M. Strømmen starter landhandel i 1935 og Martin Larsen setter i gang med lastebiltransportfirma i 1936. Dette er foretak som overlever krigens dager og suppleres med Skogeernes Impregneringsverk A/S i 1949. Dette synes bra for fortsatt vekst på Hen.

I *Ådalsboka*, skrevet av Per-Erik Berge til det som ville vært 150-årsjubileet til Ådal kommune, er Unni Lindum og Erna Raastad, begge født Lafton, intervjuet om oppveksten på Hen på 1940- og 1950-tallet.

De konkluderer med at de vokste opp i en spennende tid. Hen var det viktigste stedet i Ådal og det var arbeidsplasser til folk der.

En annen som er intervjuet, Arne Dølerud, minnes tilbake til det han kaller en «ganske imponerende» næringsvirksomhet og nevner flere av de bedriftene som var i drift. I etterkrigsårene var det en betydelig optimisme for fremtiden.

HVORFOR SNUDE DET?

Hva var det med dette lokalsamfunnet som endret den positive trenden?

Hva gjør at Hen blir et tettbebygd, men stille sted, og etableringer, investeringer, fremtidstro og arbeidsplasser blir borte på kort tid?

Det er flere faktorer som må nevnes. Sperillbanen bestemte allerede i 1927 at persontransporten skulle gå med liten motorvogn, og det var slutt på passasjertrafikk allerede sju år etter åpningen i 1933. Den fortsatte med godstrafikk som tømmer og varer til Ådals innbyggere. Dampskipet D/S Bægna sluttet å gå i 1929 fordi Valdresbanen over Tonsåsen ble fullført.

ORDFØREREN FRA HALLINGBY

Ole Nilsedalen ble ordfører igjen i 1945, etter over tre år under krigen med ordfører Anders L. Volden utpekt av myndighetene i 1941. Nilsedalen var fratatt vervet som han fikk 1. januar 1940. Han var født og oppvokst på Hallingby.

Under hans periode, som varte ut kommunens eksistensperiode, ble det gjort flere vedtak som favoriserte Hallingby foran Hen. Dette kom frem under et intervju med Arne Midthaug. Midthaug satt i kommunestyret i Ådal fra 1952 til 1956, og også i det første kommunestyret i den nye storkommunen Ringerike.

Godstog på Hen stasjon, lokfører Willand, Egil Lurfaldet, Per Morten Haukland og Johan Valstad.

Arne Midthaug fortalte om Ole Nilsedalen som en stor patriot for sitt hjemsted, Ådal, og ikke minst Hallingby. Den første avgjørelsen som favoriserte Hallingby fremfor Hen var at en sentralskole skulle bygges på Hallingby. I utgangspunktet skulle ikke Hen skole inngå i sammenslåingen, men uventet kom det en henvendelse fra Hen skolekrets' styre om at de også ønsket å inngå i den nye sentralskolen på Hallingby.

NASJONAL UTVIKLING

Politikeren og historikeren Berge Furre skriver om fremveksten av «bygdebyer» i *Vårt hundreår*. Han mener at effektiviseringen av primærnæringene, og dermed overskuddet av arbeidskraft, gjorde at fremveksten av bygdebyene ble en naturlig, men utilsikta, utvikling fra sentrale hold.

Ifølge sentralbanksjef Erik Brofoss var bygdebyveksten et resultat av industripolitikken som ble ført etter annen verdenskrig, og som han hevdet skjedde etter «innfallsmetoden».

Rundt 300 bygdebyer vokste frem i løpet av etterkrigsårene. Hønefoss er en slik typisk bygdeby, med spredt bosetning og ingen overordnede politiske byplaner.

KOMMUNESAMMENSLÅING

Hønefoss var sprengt arealmessig, og Norderhov lå rundt byen på alle kanter, som en større kommune, også befolkningsmessig. Dermed ble det tvunget frem en utvikling på 1950-tallet. Hønefoss kommunestyre vedtok allerede i 1954 å gå for en innlemming i Norderhov kommune, men uten hell.

I Ådal ble dette også et tema, og Arne Midthaug fortalte at det tvang seg frem en sammenslåing på bakgrunn av kommunens økonomi. Kommunen hadde høyere skatter enn nabokommunene, og dermed ble det vanskeligere å etablere stor industri i dalen. Storkommunen Ringerike var et endelig faktum fra 1. januar 1964.

HENS ROLLE ETTER SAMMENSLÅINGEN

Arne Midthaug mente at Hen så på seg selv som et område for vekst, der det fortsatt kom til å være høy aktivitet og arbeidsplasser for den nye storkommunen. Sagbruket og Randsfjordbanen med godstrafikken var viktige faktorer som sikret Hen en rolle i tida fremover, siden avstanden til det nye kommunesenteret i Hønefoss var kort. Men ved sammenslåingen mistet Hen en liten stein i grunnmuren sin som sentrum, sa Arne Midthaug da jeg intervjuet ham 22. november 2015.

SPERILLBANENS DØD

Allerede i 1957 fikk Sperillbanen sitt siste skudd for bauen, etter flere år med dårlig økonomi og lite trafikk. På slutten gikk banen kun én dag i uken, og som nevnt hadde passasjertrafikken opphørt allerede i 1933. Når det aldri ble aktuelt å bygge banen videre mot Valdres, ble grunnlaget for godstrafikken for lite til at det var aktuelt å fortsette.

Samtidig gjorde utviklingen av veier og biltrafikken også banen mindre viktig for befolkningen i Ådal.

HENSMOEN

Hensmoen industriområde kom i grenseområdet mellom Norderhov og Ådal, øst for Hen og nord for Hønefoss. Her ble det tilrettelagt for etablering av nye arbeidsplasser som sikret skatteinngang og arbeidsplasser i distriktet.

Den første store etableringen, en hjørnesteinsbedrift som det snakkes om utover på 1960-tallet, var Østlandske Spennbetong A/S. Industrietableringene på Hensmoen var klare for igangsettelse i 1961. Dette ble starten på en stor utbygging på det som kaltes «Geiteryggen» på Hensmoen.

I 1970 flyttet Norpapp A/S til Hensmoen for å øke sin produksjon fra mer trange lokaler i Hønefoss. Hensmoen ble i løpet av noen år et område med stort potensiale, meget interessant for det nye Ringerike fra 1970 og utover på 1980-tallet. Etableringene av industri tvang også frem nye infrastrukturtiltak. Det blir bygget et nett av veier, og flere hus ble bygget på Nymoen, i tilknytning til Hensmoen. Arbeidsplassene ble besatt, og produksjonen og etableringen økte raskt. Aktører søkte seg til det nye næringsfeltet på Hensmoen framfor å etablere seg på Hen.

NY E68 I 1970

Arbeidet med å bygge den nye veien over Hensmoen var en annen samfunnsutvikling som skulle prege Hen. Med en raskt voksende utbygging av storindustri på Hensmoen ble det tidlig klart at det måtte bygges ny vei. Denne veien fikk stor betydning for produktiviteten i området, med arbeidskraft, varer og ferdige produkter inn og ut.

Veien forkortet tiden mellom Hallingby og Hønefoss betydelig, og da den ble lagt over Geiteryggen mistet Hen den trafikken de hadde nytt godt av i alle år.

Her ligger D/S Sperillen ved Hen brygge. Bildet er tatt i 1908.

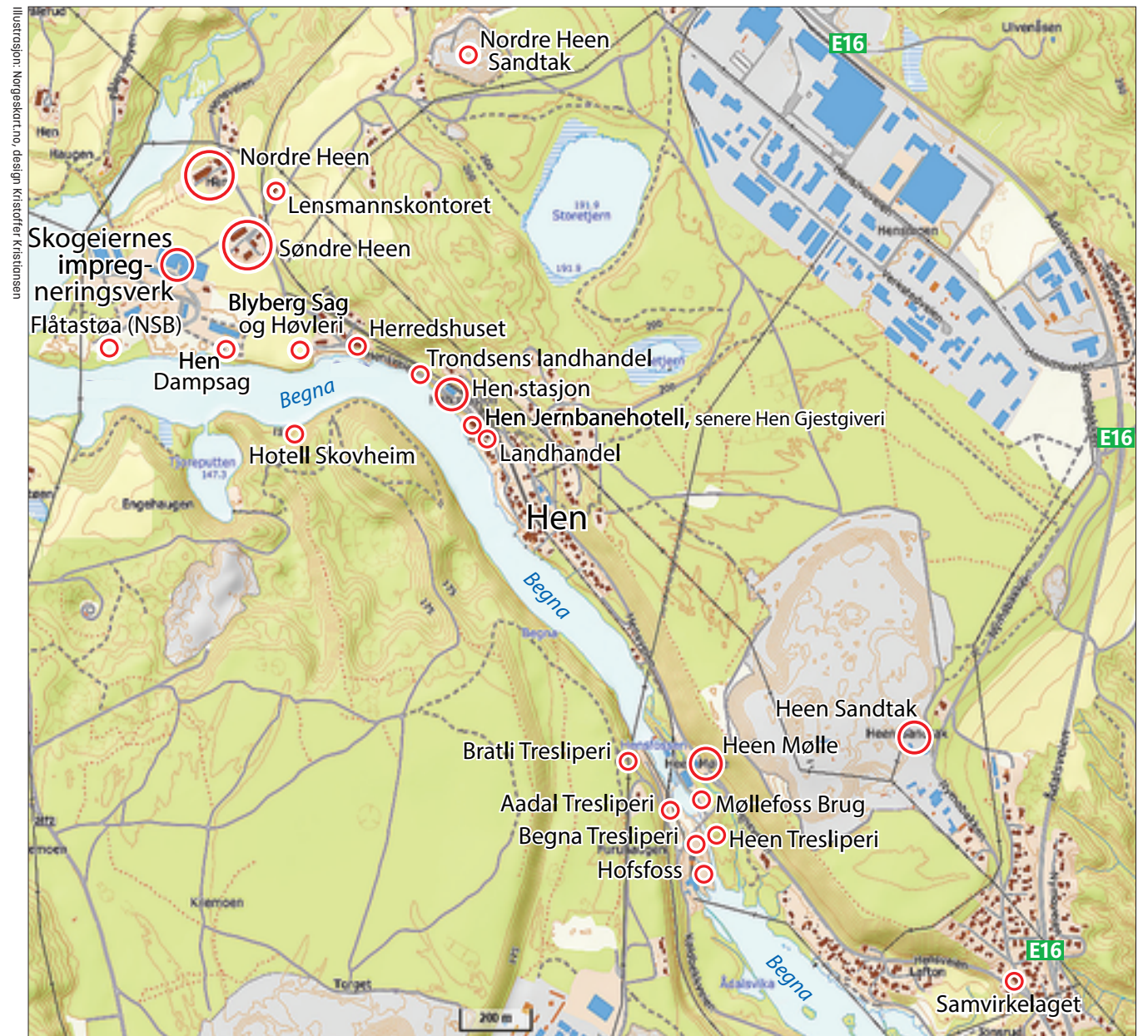
Bryggesporet på Hen i 1935.

MANGE FAKTORER SPILTE INN

Starten på slutten var beslutningen om nytt kommunesenter i 1964, og dernest skoleflyttingen i 1955. Infrastruktur for vei og bane svekket Hens eksistensgrunnlag litt etter litt. Og det er nok liten tvil om at E68, nåværende E16, og industrien som kom på Hensmoen var den største medvirkende årsaken til bortfall. Dette fordi det ble en mye sterkere tilgjengelighet til området, mer interessant for industri på Hensmoen, kontra langs elva på Hen.

Veiutbyggingen i 1970 står på mange måter igjen som det siste stikket, for et tettsted som uansett var svekket, prioritert ned, og som hadde nokså vanskelig for å utvikle seg. Enkeltprosjektene for samferdsel gir kanskje ikke undergang alene, men totalen av bane og vei for hvordan det utviklet seg ble for mye for det tidligere kommunesenteret i Ådal.

Det ble altså tatt en rekke avgjørelser som svekket Hens eksistensgrunnlag betydelig. Når vi ser tilbake, er det ikke stort igjen av fordums aktivitet på Hen.

Hen som kommunesenter i Ådal var utstyrt med varierte arbeidsplasser i form av handel, kommunalforvaltning og noe turisme, men også større industri knyttet til elva, jordbruk, skogbruk og produksjon.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Berge, Per-Erik 2007: *Ådalsboka 1957–2007. Ådalen på Ringerike*. Hønefoss: Kolltopp forlag.
- Borgen, Per Otto 2000: *Ringerike. By- og bygdeleksikon*. Drammen: Forlaget for by- og bygdehistorie.
- Furre, Berge 1991: *Vårt hundreår. Norsk historie 1905–1990*. Oslo: Samlaget.
- Lie, Einar: Erik Brofoss. I: *Norsk biografisk leksikon*. Nettadresse: https://nbl.snl.no/Erik_Brofoss (hentet 22.11.2015).
- Helle, Knut 2006: *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*. Oslo: Pax.
- Stortingsforhandlinger. 1952 Del 2c Stortingsforhandlinger. 96. (1952).
- Stortingsforhandlinger. 1962/63 Del 2b Stortingsforhandlinger. 107. (1962).
- Thomassen, Øyvind 1997: *Herlege tider: norsk fysisk planlegging ca 1930–1965*. Trondheim: Historisk institutt, HF-fakultetet, NTNU.
- Muntlige kilder: Arne Midthaug, intervju 22. november 2015.
- Artikkelen bygger på Håkon Ohrens eksamensoppgave i fordypningsemne byhistorie ved Institutt for kultur- og språkvitenskap ved Universitetet i Stavanger i 2015. Tittel på oppgaven: *Hen – kommunesenteret og midtpunktet i en kommune som forsvant i løpet av 15 år*.

FORFATTEROMTALE

Håkon Ohren, født 1991, er oppvokst på Nordre Hallingby gård. Han arbeider som rådgiver ved Universitetet i Sørøst-Norge og er aktiv politiker i Ringerike kommune. Han har master i Historiedidaktikk fra Universitetet i Stavanger (2020). Hans interessefelt, og avhandlingen som denne artikkelen bygger på, er knyttet til nyere norsk politisk og økonomisk historie.

Morderisk overfall på fløtere i Aadal.

60–70 demonstranter stenet igår en hytte, hvori befant sig flere fløtere.

Politiet kom for sent tilstede.

Buskeruds Blad 26. mai 1930 skriver om sammenstøtet ved Kongsstrømmen.

Fotografie fra Buskerud Blad

Tømmerkonflikten i Ådal

Fløtingskonflikten i Sperillen, også kalt Ådalskonflikten, var et kraftig sammenstøt mellom lokale skogeiere og fløtere i begynnelsen av 1930-årene.

Den hadde mange likhetstrekk med Randsfjordkonflikten som startet i 1929 og varte helt til 1936. Begge gjaldt skogeiernes motstand mot at skogsarbeidere og fløtere organiserte seg.

STEN HØYENDAHL

Norsk Skog- og Landarbeiderforbund, mer kjent som Skog og Land, ble opprettet i 1927 for å ivareta interessene til skogs- og fløtingsarbeidere og arbeidere i landbruket. Lokalavdelingen i Vikør og Nes i Ådal ble stiftet høsten 1929. Mot slutten av året ble det sendt ut tariffkrav om at de som tidligere hadde vært beskjeftiget i driften, skulle ha fortrinnsrett.

De kom da også overens med alle de lokale skogeierne, med unntak av Erik T. Holte. Han unnlot å svare, og det ble derfor i desember sendt ut bloka- devarsel med henstilling om at ingen

hederlig arbeider måtte søke arbeid i hans skoger. Ådal var den gang en selvstendig kommune.

KOLLEKTIVE AVTALER ELLER ANBUDSORDNING?

Skog og Land hadde fra første stund gått inn for retten til å treffe kollektive avtaler, noe skogeierne var lite begejstret for. De foretrakk et anbudssystem hvor fløterlagene skulle underby hverandre, eller et kontraktssystem hvor én arbeider påtok seg ansvaret med å skaffe folk til fløtingen.

I 1928 ble Skogbrukets Arbeidsgiverforening stiftet, noe som innebar en

viss aksept for arbeidernes organisasjonsrett. Det viste seg også snart at uorganiserte skogeiere var de vanskeligste å ha med å gjøre.

Samtidig med at konflikten tok til i Ådal, hadde det oppstått en liknende strid ved Henåa på Tyristrand, der blokadebrytere ble satt inn. Fagorganisasjonen brukte oftest det langt mer belastende streikebryterbegrepet, og harde skjellsord kom fra begge sider i disse konfliktene. Fagforeningsmannen Johan J. Odda i Ådal skrev at Vårherre gjorde streikebryteren av levninger han hadde igjen da han hadde skapt lopper og padder!

1930 var et hardt kriseår i Norge, og tømmerprisene sank til bunns. Den verste arbeidskonflikten utspant seg i februar 1931, da arbeidsgiverne erklærte lockout i jernindustrien, og 86 000 arbeidere ble utestengt. Denne lockouten varte i seks måneder og førte til flere kraftige sammenstøt. Særlig kjent ble Menstadslaget ved Porsgrunn samme sommer, der 2 000 arbeidere demonstrerte mot at Norsk Hydro brukte uorganiserte folk på kontrakt, såkalte arbeidsvillige, som ble ansett som streikebrytere.

Det endte med heftig slagsmål mellom statspoliti og arbeidere og førte til fengselsstraffer for en del av demonstrantene, som neppe av den grunn tapte aktelse i sine lokalsamfunn. Det gjorde derimot streikebryterne, som selv den sindige Einar Gerhardsen karakteriserte som skabbdyr.

FRONTENE HARDNER

Skogeier Erik T. Holte stilte seg svært negativ til blokaden i Ådal og publiserte 21. desember 1929 et følelsesladet innlegg i *Ringerikes Blad*. Han hadde ennå slik selvaktelse, skrev han, at han ikke ville forhandle med folk som truet seg fram og som han ikke hadde noe forhold til. Heller ikke hadde han merket noen misnøye fra sine arbeidere om betalingen, og fram til nå hadde de vært fornøyde, mente han. Senere skjerpet han tonen og karakteriserte foreningens forhandlere som forbrytere.

Han fikk svar på tiltale i drammensavisen *Fremtiden*, som representerte arbeiderbevegelsen på Ringerike etter at *Hønefoss og Oplands Socialdemokrat* hadde gått inn i mai 1927. Det ble her påpekt at alle de lokale skogeierne hadde kommet overens med de organiserte arbeiderne, men unntaket var Erik T. Holte, som avisen kalte paven over alle paver i Ådal. Holte hadde selv gjort et nummer av at han ikke var medlem av den lokale skogeierforeningen.

De første gnisningene oppsto tidlig i 1930, da det ble demonstrert mot Holtes folk som kjørte tømmer ned mot Sperillen. Til tross for at både

politimester Robert Urbye, statspolitibetjent Gudbrand Grylling, lensmann Torger Solumsmoen og hans betjent Tollefsen var budsendt, skal Holtes folk på ett unntak nær ha nedlagt arbeidet og reist hjem. Disse var utelukkende folk utenbygds fra som hadde latt seg verve, da praktisk talt alle skogsarbeidere i Nes hadde organisert seg. Demonstrasjonen var ikke voldelig, men Anders Uhlen, Syver Braaten og Gulbrand Fosholm ble anmeldt etter straffelovens § 222, den såkalte tukthusloven, for angivelig å ha hindret «arbeidsvillige» i å utføre lovlig arbeid.

De ble senere dømt til bøter, men disse ble gjort betinget. Også Kristian Fosholm ble bøtelagt for å ha navngitt en av Holtes arbeidere som streikebryter i *Fremtiden*, og dette uttrykket ble kjent dødt og maktesløst.

DEMONSTRANTER INNNFINNER SEG

Skogsarbeiderforeningen holdt medlemsmøte 12. januar 1930 og besluttet å anmelde Holte og hans nittenårige sønn, som hadde revet ned blokadeplakater som var oppsatt på lovlig vis. Anmeldelsen ble raskt henlagt som ikke straffbart forhold. Det ble opplyst at Hen arbeiderforening hadde besluttet å foreta en innsamling til de streikende. Framkjøringen av tømmeret til Sperillen hadde fortsatt med en agronom, en kar fra Etnedalen og Holtes egne sønner, og en ny demonstrasjon ble gjennomført 17. januar. Holte sendte også nå bud etter politiet, som ikke fikk noe å gjøre ettersom alt gikk rolig for seg.

I februar hadde Holte vervet fire karer fra Hadeland med hest, som i løpet av tre ukers tid kjørte ned 260 tylfter tømmer til vannet. Et førtital demonstranter oppsøkte dem om kvelden 5. mars, og hadelendingene nedla straks arbeidet da de, som de understreket, ikke ønsket å være streikebrytere. Overfor *Fremtidens* medarbeider hevdet de at de ikke hadde hatt kjennskap til at det var konflikt i distriktet, og at de heretter ville betakke seg for den slags arbeid.

Foto: Ukjent / Oslo Museum

Martin Tranmæl talte i april 1931 flere steder i Ådal. Dette bildet er tatt før krigen, men på ukjent sted.

Skog og Land hadde karakterisert anbudssystemet i fløtingen som gammel- dags og avleggs. Likevel ble anbud inn- gitt av de organiserte arbeiderne som tidligere hadde hatt fløtingen, men bare på betingelse av at de ikke skulle ha noe med Holtes tømmer å gjøre. Skogeierne viste til at alt tømmeret inngikk i fellesfløtingen, og at det var umulig å skille Holtes tømmer ut fra de andre skogeiernes. De ville derfor ikke godta anbudet, og fagforeningen blokkerte da all fløting i Sperillen. Det lyktes likevel for skogeierne å få tilsatt en del folk som var villige til å påta seg arbeidet.

Som et relativt nystiftet forbund var ikke Skog og Land i stand til å skape et understøttelsesfond for arbeidere som iverksatte streiker og blokader, og flere innsamlingsaksjoner ble derfor startet for å kunne gi økonomiske bidrag.

DRAMA VED KONGSSTRØMMEN

«Morderisk overfall på fløtere i Aadal», skrev *Buskeruds Blad* 26. mai 1930. Ett av Holtes fløtingslag på fem mann, fire gårdbrukersønner og en småbruker, hadde lagt seg i ei fløterhytte ved Kongsstrømmen helt sør i Sperillen. Utpå kvelden kom en lastebil med 60-70 personer, både demonstranter og nysgjerrige tilskuere. Noen av disse bombarderte hytta med stein utover kvelden. Politiet ankom stedet, og både demonstranter og fløtere trakk seg tilbake.

Ringerikes Blad skrev at det var de streikende fløterne som hadde drevet steinkasting, og hevdet at deres ledere var samvittighetsløse skadedyr. Her fikk avisen motbør fra uventet hold. Lensmannen i Ådal erklærte at de streikende overhodet ikke hadde deltatt i urolighetene, og at det i hovedsak var unggutter på 17-18 år som hadde stått for tumultene. To unggutter fra Nes og en fra Viken ble kort etter arrestert og fengslingskjennelse avsagt.

Ved Urula ovenfor Nes demonstrerte 50-60 mennesker 10. juni, og politiet møtte mannsterkt opp. Alt gikk denne gangen fredelig for seg. Selve fløtingen tok til igjen 11. juni ved Amundfoss, der noen demonstranter var til stede, men heller ikke her utartet det.

STOR ARBEIDSLEDIGHET

De organiserte skogsarbeiderne fikk etter hvert store økonomiske problemer, og Skog og Land så seg om høsten nødt til å gå i forhandlinger med arbeidsgiverforeningen, noe som førte til betydelige lønnsnedslag. Dette gjaldt imidlertid ikke foreningen av skogeiere i Nes i Ådal, som ikke var medlem av arbeidsgiverforeningen. Av folketellingen 1. desember 1930 kan man se at skogsarbeiderne hadde høyest arbeidsledighet i landet av alle yrkesgrupper, med rundt 40 prosent, og da var ikke arbeidsledige som følge av konflikt medregnet. Verst var det i Hedmark, der 60 prosent var ledige.

Stortingsvalget høsten 1930 ble en stor skuffelse for Arbeiderpartiet, som på landsbasis gikk betydelig tilbake. Trolig var mange velgere blitt skremt av urolighetene landet rundt. *Fremtiden* trøstet seg med at Arbeiderpartiet i Norderhov hadde over 700 stemmer mer enn alle borgerlige partier til sammen, og i Ådal nesten 300 stemmer.

Tyristrand hadde en overvekt på over 300 arbeiderpartistemmer, og også i Hole hadde partiet gått sterkt fram. Bare i Hønefoss hadde partiet tilbakegang, men byen har jo alltid vært Høyres faste borg, skrev avisen, og kunne ikke dy seg for å bemerke at konkurrenten *Ringerikes Blad* nok hadde hatt liten innflytelse på Høyres valgseier.

RETTSSAK

Straffesak ble 12. november 1930 innledet mot de tre ungguttene som hadde kastet stein ved Kongsstrømmen. De var tidligere straffet og nektet seg skyldige. «Dette var bare for moro skyld», hevdet de. Fløterne i hytta forklarte derimot at situasjonen utover kvelden var blitt så amper at de fryktet for livet. Blant annet ble hyttedøra sprengt opp og store steiner kastet inn gjennom vinduet.

Som forsvarer stilte Dagfinn Bech, advokatfullmektig for overrettssakfører Trygve Lie, senere generalsekretær i FN. Johan Johnsrud, nestleder i Skog

og Land, kunne opplyse at fagorganisasjonen ikke hadde noe å gjøre med disse urolighetene. Skogsbestyrer Hans Haraldsen hadde hatt to av de tiltalte i arbeid og mente at det var flinke gutter. Også skogeieren Sigurd Granum hadde et godt inntrykk av dem. Alle tre ble dømt til 60 dager betinget fengsel av hensyn til deres unge alder.

Ikke uventet var *Ringerikes Blad* misfornøyd med dommen og sto hardt på at det var fagforeningens ledelse som burde ha vært straffet. Lokalredaktør Konrad Knudsen i *Fremtidens Hønefoss*-redaksjon, som også var fylkessekretær i Buskerud Arbeiderparti, repliserte at retten hadde slått fast at fagorganisasjonen ikke hadde hatt noe som helst med urolighetene å gjøre.

FLØTINGEN SETTES I GANG

Fløtingsarbeidet ble på nytt igangsatt i april 1931, men fortsatt ønsket ikke de lokale skogeierne forhandlinger. Skogsarbeidernes bygdesammenslutning inviterte derfor arbeiderpartipolitiker Martin Tranmæl, som 11. april talte til et begeistret publikum i Nes i Ådal, og dagen etter i Viken, Finnsand og Hval. «Samhold er makt, og makt gir respekt», hadde han innprentet de frammøtte. Den intense Martin Tranmæl var Norges mest karismatiske politiker, men leserne av *Ringerikes Blad* fikk ikke vite at han var i distriktet.

«I disse dager er det i Nes i Ådal stiftet en borgerlig arbeiderforening med 35-40 medlemmer», skrev *Ringerikes Blad* 22. mai 1931. Foreningen var tilknyttet Norges Borgerlige Arbeiderorganisasjon, også kalt Høyres fagorganisasjon. Også i Begnadalen og Nordre Land var slike foreninger opprettet, i den siste visstnok med hele 400 medlemmer. Organisasjonen utga avisen *Den Borgerlige Arbeider* og opphørte så sent som rundt 1960. Noen særlig betydning har den neppe noen gang hatt.

Fløtingsdam i Sperillen, trolig i perioden 1925-1930. På baksiden av bildet står det: «Fra (Somma-Grådemningen - halvveis uleselig) i Aadalen - dammen skal rives!»

Foto: Ukjent / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

NY DRAMATISK VENDING

I slutten av mai var nærmere 30 mann i gang med fløting i Sperillen. Tre fløtingsformenn var pinseften ute på vestsiden av Sperillen for å inspisere ei tømmergrime på 4-5000 tylfter som lå like sør for den lille hytta Brenna. Her hadde fire karer samlet seg for en skikkelig feiring, visstnok med 25-30 flasker bakkøl, og dette gikk ikke stille for seg. Fløtingsformennene ble kraftig sjikanert og meldte at det var blitt skutt etter båten deres med et dobbeltløp haglegevær.

Tre av festdeltagerne ble arrestert neste morgen, og politimester Urbye framholdt at dette ikke var noen demonstrasjon, men heller en episode forårsaket av for mye alkohol. *Ringerikes Blad* tillot seg å tvile på politimesterens dømmekraft ettersom en av de arresterte var medlem av fagorganisasjonen.

Bladet kunne ellers fortelle at stemningen i Ådal var ganske opphisset, og at de uorganiserte fløterne ikke kunne vise seg på landeveien uten å bli overøst med tilrop og skjellsord. Heller ikke kunne de vise seg på lokalet under en fest.

Flere hundre organiserte arbeidere hadde mot slutten av juni reist oppover til Sperillen for å «hilse på» de arbeidsvillige. På Nes hadde de slått seg til på forsamlingslokalet, der et medbrakt musikkorps spilte *Internasjonalen*. Et stort antall politibetjenter var kommet fra Oslo og ble stilt under ledelse av politimester Urbye, som for anledningen stilte i grand galla. Alt arbeid med fløtingen var da innstilt, og noen uroligheter oppsto ikke.

Derimot kom det til opprør blant sjåførene som hadde transportert politiet fra Oslo, ettersom de ikke hadde fått vite hva kjøringen egentlig gjaldt. Tre av dem forlot da stedet og ga beskjed om at de ikke ønsket å kjøre lovens håndhevere tilbake. Også dro-sjesjåførene i Hønefoss nektet å transportere politifolkene, til tross for at de ble truet med å miste bevillingen.

Foto: Dagbladet / Norsk Folkemuseum

Tømmerfløtere i Sperillen, antagelig på 1950-tallet.

Det kom likevel til forhandlinger, og fløtingsformennene gikk med på at ni av de organiserte arbeiderne skulle tas med i fløtingsarbeidet. De andre skulle melde seg inn i Papirindustriforbundet, men ikke forpliktet seg til å være medlemmer lenger enn fløtingen pågikk. Arbeidet med fløtingen kunne da gjenopptas samme dag.

I LAGMANNSRETTE

Saken mot Kristian Fosholm og hans demonstrerende kamerater ble i juni 1931 ført videre til lagmannsretten. Forsvareren advokat Seeberg viste til at en lovendring av 1927 hadde gjort det forbudt å offentliggjøre navn på arbeidsvillige under en streik eller lockout, men loven sa ikke noe om at dette også gjaldt under en blokade, og en liknende lagmannsrettssak fra Hamar hadde endt med frifinnelse.

Også Kristian Fosholm var usikker på de ulike begrepene, men hevdet at en streikebryter for ham var enhver som tok blokkert arbeid. Den endelige dommen lød på 50 kroner i bot, subsidiært ti dagers fengsel, betinget med en prøvetid på tre år.

FORLIK

Det kan se ut som om fagforeningen etter hvert hadde slakket betydelig av på kravet mot skogeierne. Blokaden hadde vart halvannet år, og mot slutten av 1931 ble det kjent at fattigvesenet i Ådal hadde måttet foreta store utbetalinger som også omfattet mange av de organiserte arbeiderne. Å motta hjelp fra fattigkassa ble fortsatt regnet som skamfullt, og i *Ringerikes Blad* ble det ironisert over at Kristian Fosholms kone hadde måttet søke hjelp på fattigkassa som følge av mannens «landsgavnlige» virksomhet.

Forhandlingsmøte ble holdt 9. januar 1932 mellom skogeierne og skogsarbeiderne i Ådal, og det kom til enighet om at blokaden skulle heves og arbeidet gjenopptas. Fagorganisasjonen så seg her nødt til å godta et punkt om at arbeidere skulle inntas uansett om de var organiserte eller ikke. *Ringerikes Blad* kunne 30. januar melde at overskomst nå var opprettet, og at konflikten dermed var over. Noe hjertelig forhold ble det selvsagt ikke mellom partene, og utover i 1930-årene oppsto stadig nye tvister.

MOT FORSONING

I 1920- og 1930-årene var det et sterkt hat mot streike- og blokadebrytere. I Ådal var mange av disse unge og hadde begrenset kjennskap til hvordan ting fungerte i samfunnet.

Olga Odda, som var med å stifte et lokallag av Arbeidernes Ungdomsfylking, forteller at de lyktes godt i å overbevise unge streikebrytere gjennom opplysning og skoling.

Kommunevalget i 1934 levnet heller ingen tvil om hvor majoriteten av ådølingene sto: Arbeiderpartiet fikk hele 20 av 28 mandater. Det viste klar folkelig støtte til Ådals-bataljonen, som de organiserte arbeiderne kalte seg.

Hva skjedde med dem som hadde gått skogeierne til hånd? Angrende blokadebrytere ble etter hvert godtatt som medlemmer i Skog og Land, men de måtte først gjennom en ydmykende prosess ved å erkjenne sine synder i arbeiderpressen eller i Skog og Lands medlemsblad.

På denne måten kunne de igjen bli med i skogsarbeidernes fellesskap. Som Reidar Thorsen, en av de sentrale tillitsmennene i Ådal, sa det: «Aldri noe vondt etterpå når de hadde meldt avbikt og kom inn i foreningen.» Dette var ikke tomme ord.

Faktisk fikk en tidligere streikebryter i slutten av 1930-årene plass i styret i en av Skog og Land-foreningene i Ådal, og etter 1945 var det flere med tilsvarende bakgrunn som ble både lokale og sentrale tillitsmenn i fagorganisasjonen.

Selv fra arbeiderbevegelsens side kan det i ettertid spores en viss forståelse for skogeierne i den vanskelige tiden rundt 1930, da mange av disse var sterkt økonomisk presset. I Gunnar Ouslands bok *Fagorganisasjonen i Norge*, utgitt i 1949 av Arbeidernes faglige landsorganisasjon, heter det:

Men innrømmes skal det at det var ikke så lett for storkarene i bygdene å finne fram til de rette årsaksforhold. Deres

egen presse førte dem bare vill, og anviste dem den gamle spare- og nedhoggingslinjen. Deres organisasjoner gjorde det samme.

Hvordan skulle de så finne fram til en moderne, aktiv krisekamp i samsvar med en ny økonomisk samfunnspolitikk? De dro som gamle hester med svære skylapper de vante veger om igjen: Krisa måtte føre til den skjøre nød for fattigfolk og savn for rikfolk. Annen veg fantes ikke.

For sånn var nå engang folks lagnad her på jorda. Det var både deres moralske, økonomiske og politiske standpunkt. De hadde det fra alle sine politiske forbilder – og de hadde det fra de gamle tider, som bestefar hadde fortalt om. Og det var kanskje det som gjorde dem aller sikrest og tryggest i kampen mot fagorganisasjonen og hele den nye tida som trengte så sterkt på nettopp nå under krisa.

... MEN ALT VAR NOK IKKE GLEMT

Om fagorganisasjonen etter hvert viste seg tolerant overfor blokadebryterne, satt det nok igjen mye gammelt agg på grunnplanet. At ikke alt var tilgitt, viser et etterspill 11. november 1934 i en fest på lokalet Lundemo i Nes, der det oppsto et slagsmål som nok først og fremst skyldtes et høyt alkoholinntak.

En av karene, Even B., som tidligere hadde vært gårdsgutt hos Erik T. Holte, ble slått ned med en jernrive, men reiste seg og hogg angriperen Nils Ø. i brystet med en kniv. Både Even og Nils var kjent for å yppe til slagsmål, men her lå det nok andre ting bak.

Even og hans kamerat Andreas T. hadde vært blokadebrytere for Holte tre-fire år tidligere, og begge var under festen blitt angrepet av flere som hadde ropt at de var noen Judaser.

Knivsåret var temmelig alvorlig, og Nils ble liggende på Drammens sykehus i lang tid, men sto det over. Saken endte i rettsapparatet, og Even fikk to og et halvt års fengselsstraff.

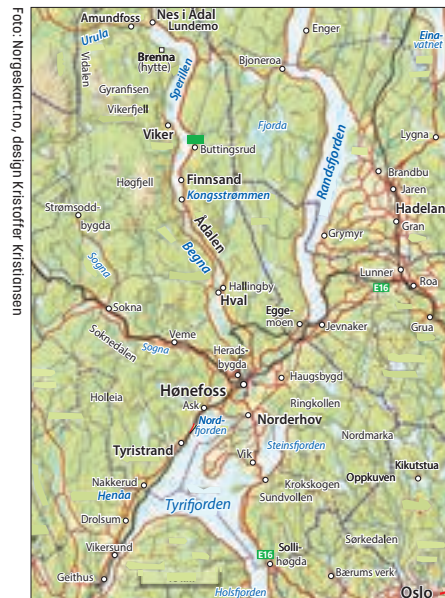

Foto: Norgeskart.no, design: Kristoffer Kristensen

Foto: Ukjent / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Tømmerfløting på Sperillen, ukjent tidsperiode. Båten heter Valdres.

KRISEFORLIK OG HOVEDAVTALE

Nå var det langt fra lyse framtidsutsikter for skogsarbeiderne i Ådal etter at konflikten var løst. Skog og Land var sterkt preget av ideologisk strid mellom sosialdemokrater og kommunister, og medlemstallet på landsbasis sank betydelig mot slutten av 1931, samtidig som streikebryterforeningene fortsatt sto sterkt i Ådal.

Randsfjordkonflikten mellom skogeiere og skogarbeidere, som hadde tatt til i 1929, varte helt til 1936, og rammet særlig folk i Torpa, der arbeidsløsheten var stor.

Arbeiderpartiet, som gikk til valg på hovedparolene «Hele folket i arbeid» og «By og land, hand i hand», ble største parti under stortingvalget i 1933 med 40,1 % av stemmene. I 1935 inngikk Arbeiderpartiet det såkalte kriseforliket med Bondepartiet og dannet regjering. Samme år ble Landsorganisasjonen og Norsk Arbeidsgiverforening enige om den første hovedavtalen, som la premissene for hvordan lønnsforhandlinger skal foregå. Målet var å skape ro i arbeidslivet ved å unngå streik og lockout som kostet både partene i arbeidslivet og samfunnet dyrt.

MOT LYSERE TIDER

Etter at harde og langvarige arbeidstvister som Ådalskonflikten og Randsfjordkonflikten var løst, hadde Skog og Land fra 1937 medvind ute i bygdene og ble det største forbundet i Landsorganisasjonen, større enn Jern og Metall.

Sommeren 1938 var medlemstallet gått opp til 31 500 medlemmer, ikke minst som følge av en jordbrukskonflikt samme år. Hovedavtalen hadde nå sikret skogsarbeidernes rett til å organisere seg og forhandle om lønn og arbeidsvilkår.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Borgersrud, Grete, Øyvind Smith og Jon-Otto Aarnæs 2016: *Træsliberiene ved Hensfoss, Svinefoss, Hofsfoss, Sørgfoss*. [Drammen]: Bokstav og Bilde AS.
- Drolsum, Nils 1986: Den «glemte» Henåa-konflikten. I: *Gamle Modum. Årsskrift for Modum Historielag* 1986, s. 20-26.
- Gleditsch, Kristian 1932: *Skogsarbeidernes kamp*. Oslo: Fram forlag.
- Halberg, Paul Tage 1993: *Den stolte sliter. Skog- og landarbeiderne 1900 til 1990 – en kamp for likeverd*. Utgitt av Fellesforbundet, seksjon Skog og Land. Oslo.
- Ousland, Gunnar 1949: *Fagorganisasjonen i Norge. Bind.2. De store kampåra 1921–1931*. Oslo: Tiden.
- Arbeiderbladet* 1931: 13/4, 23-24/6, 26/6.
- Buskeruds Blad* 1930: 6/2, 26/5; 1931: 23/5, 23/6.
- Fremtiden* 1929: 24/12, 28/12; 1930: 4/1, 7/1, 10-11/1, 13/1, 18/1, 7/3, 27/5, 30/5, 11/6, 24/7, 23/10, 13-15/11, 18/11, 1/12, 27/12; 1931: 22-23/6, 17/11.
- Ringerikes Blad* 1929: 21/12; 1930: 26-28/5, 11/6, 13-15/11; 1931: 21-22/5, 26/5, 23-26/6, 18/11; 1932: 2/1, 12/1, 30/1; 1934: 12-14/11, 3/12; 1935: 3/4.

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl er født 1947 i Oslo og bosatt i Steinsfjeringen i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Han var i mange år leder i Ringerike Slektshistorielag og er redaksjonsmedlem i *Hringariki*, lagets medlemsblad. Han har publisert artikler om genealogi og lokalhistorie i diverse tidsskrifter og årbøker og har transkribert tingbøker, kirkebøker og annet kildemateriale fra Ringerike på 1600- og 1700-tallet.

Oversetssakførerene

Rynning Tønnesen

og

Trygve Fremstad

Jevnaker.

Kontor på Roa hotell, Roa, hver fredag kl. 1—4 ettm.

Hole elektrisitetsverk.

Spildkraft leveres i tiden fra nu av og til 15/9 efter kr. 40.00 pr. 1000 watt.

De som har redusert lampefeste får ikke kjøpt spildkraft.

Blokade.

Da Sperillen fellesfløtnings styre ikke vil ordne sig med organisasjonen, vil tømmeret i Sperillen fra idag av bli blokert for fløtning i året 1930. Ingen hederlige arbeidere må ha noen befattning med eller inngi anbud på ovennevnte arbeide.

Ådals Bygdesammenslutning av Norsk skog- og landarb.forbund.

Hønefoss og omegns faglige samorganisasjon.

Blokade.

Da hr. E. T. Holte, Nes i Ådal ikke vil ordne sig med stedets organisasjon, er hans tømmer fra i dag blokert for merking og videre befordring gjennom vassdraget. All befattning med dette tømmer vil bli å betrakte som streikbryteri.

Ådals bygdesammenslutning av Norsk skog- og landarb.forbund.

Hønefoss og omegns faglige samorganisasjon.

Rugeegg,

Br. italienere, kraftige og flinke verpere, 1. pr. stamene, 25 øre pr. stk.

Murer O. Jensen,

Holtangen.

Gå til

Anna Lerbergs Eftflg.s

Kjøtt- og Delikatesseforretning.

Der fåes den beste oplavde mat.

Spesielt fiskepuddinger, kjøttpuddinger og boller samt alle slags kjøttvarer.

Fotokopie fra Fremtiden

Det var harde ord som ble annonsert i Fremtiden 18. mars 1930. Disse to annonsene sto side om side i avisen.

Foto: Sveinung Engeland

Slik ser den ut, olavskilden i Krokkleiva. Den ligger bare noen få meter fra veien, men litt ulendt til. Det anbefales ikke å klatre helt opp dit på grunn av løse steiner.

Den ukjente olavskilden i Krokkleiva

Olavskildene på Midtskogen og Retthella er velkjente og godt beskrevet. Mindre kjent er det at det også var en olavskilde i Krokkleiva. Men finnes den ennå?

SVEINUNG ENGELAND

Mange steder i landet er det kilder, oppkommer og brønner som har fått navn etter Olav den hellige. Olavskildene gikk ifølge folketroen aldri tomme for vann og hadde helbredende kraft. Mange av dem knyttes til sagn og historier om at helgenkongen hadde vært på stedet.

DE TO KJENTE OLAVSKILDENE

På Krokskogen var det langt tilbake i tid to kjente olavskilder, og det er kanskje ikke så rart, all den tid Olav den hellige ifølge tradisjonen skal ha blitt født på Bønsnes og vokste opp på Stein gård.

Oslo-biskop Jens Nilssøn nevnte en «S. Oluffs kilde» ikke langt fra «Midtskougstenen» i sin beretning om en visitas på Ringerike i 1594.

I 1743 omtalte ringeriksfogden Iver Wiel en annen olavskilde ved «Retilla» (Retthella) i en *Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals Fogderi*. Ifølge fogden gikk kilden aldri tom for vann, og den frøs aldri, og like ved var det et rundt hull i fjellet, som et vannspann, og et hull som lignet en hestehov. Den skal ifølge tradisjonen stamme fra kong Olavs hest.

Ifølge sagnet skal Olav ha stoppet ved Retthella for å gi hesten vann. Idet han senket bøtta ned, strømmet vannet ut av fjellet. Et annet sagn forteller at hesten hans sparket bort mosen på fjellet og at vannet da kom fram. Selv var fogd Wiel skeptisk til mytene. Hvis kong Olav skulle ha fremkalt kilder på alle stedene hvor det ble påstått at han hadde vært, ville han ikke hatt tid til annet i hele sin regjeringstid, bemerket han.

” Hvis kong Olav skulle ha fremkalt kilder på alle stedene hvor det ble påstått at han hadde vært, ville han ikke hatt tid til annet i hele sin regjeringstid.

HVORFOR NEVNT DE IKKE BEGGE OLAVSKILDENE?

Man kan lure på hvorfor biskopen og fogden omtalte hver sin olavskilde, og ikke begge. Én forklaring kan være at de to kildene ikke var «aktive» samtidig, at veien ble lagt om slik at den ene havnet utenfor allfarvei og ble glemt, mens den andre seilte opp som knutepunkt.

Det kan også være at biskopen og fogden hadde sine personlige grunner for ikke å nevne begge kildene. For biskopen var det kanskje ikke noe poeng å ta med mer enn strengt tatt nødvendig om olavskilder i sin beretning, siden det tross alt var en del av en katolsk tradisjon, og katolske myter og legender tok den protestantiske kirken avstand fra. Mens fogden anså det som overtro.

Uansett ligger de to olavskildene der den dag i dag, til glede for turgåere og dagens pilegrimer. For de anslagsvis ett tusen pilegrimene som hvert år går pilegrimsleden over Krokskogen til Bønsnes, er det en avstikker på bare et par hundre meter fra Midtskogen til det vi antar er den olavskilden som biskop Nilssøn beskrev. Skal man besøke kilden ved Retthella, blir det en avstikker på to-tre kilometer på Retthellaveien.

OLAVSKILDEN I KROKKLEIVA

Mindre kjent enn de to kildene på Krokskogen er olavskilden i utkanten av skogen, i Krokkleiva ned mot Tyri-fjorden. Veien her er av nyere dato, fra slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet, så vi kan anta at denne kilden ble «oppdaget» lenge etter de to andre.

Kanskje var det slik at noen følte det trengtes en ny olavskilde for de reisende da veien ble lagt om fra Nordkleiva og Retthella til Sørkleiva, slik at olavskilden ved Retthella havnet utenfor hovedveien?

Nøyaktig når og hvordan olavskilden i Krokkleiva ble til, vet vi ikke. Men den var kjent i 1833. Da var en av Danmarks største diktere, Adam Oehlenschläger (1779–1850), på en sagnomsust norgesreise, og én av severdighetene han besøkte var Krokkleiva, den berømte veistubben mellom Kleivstua og Sundvollen med den spektakulære utsikten. Dikterhøvdningens opplevelser der ga opphav til flere historier og inspirerte ham til å skrive et dikt.

Foto: Grethe Ursavoy

Olavskilden ved Midtskogen kan være litt kronglete å finne, men ligger noen meter nedenfor den gamle kongeveien, formodentlig der veien gikk på biskop Nils Jønssons tid.

Foto: Sveinung Engeland

Olavskilden eller olavsbrønnen ved Retthella skal ha fått form fra Olav den helliges bøtte og hoven til hesten hans, men minner nok mer om en liten og en stor jettegryte.

I diktet, som fikk tittelen *Krogkleven*, lovpriste Oehlenschläger den flotte utsikten og naturen i svulmende ordelag, og han startet med følgende kjente linjer:

*Du skjønneste Kløft! og vil jeg dig
Ved Harpen malerisk besynge?*

På et bestemt sted i Krokkleiva tok dikterhøvdningen en pust i bakken. Der oppdaget han at noen hadde risset navnet hans på fjellet. Oehlenschläger var en av datidens store kjendiser, og ryktet om hans norgestur hadde åpenbart gått foran ham. Naturlig nok ble han begeistret over å se sitt eget navn midt i dette ville landet i nord, noe som kom på toppen av begeistringens han følte for utsikten.

Det går også en historie om at han på dette tidspunktet skal ha vært mer opptatt av om det var mulig å få tak i en «Æggepandekage» å spise enn av den lovpriste utsikten. Men det er en annen historie.

Stedet i Krokkleiva hvor disse historiene hadde sitt opphav, var ifølge Oehlenschlägers norske følgesvenn på turen, Johan Fjeldstad Dahl, «omtrent midt i Kleven ved den saakaldte St Olafs Kilde».

Olavskilden i Krokkleiva ble poetisk skildret som «Olafs Kildetaarer» i Oehlenschlägers *Krogkleven*-dikt:

*Selv vil jeg under vaade Green
Mig plukke taus en blaa Kiærminde,
Hvor Olafs Kildetaarer rinde,
Og skrive Navn paa denne Steen.*

Olavskilden i Krokkleiva ser altså ut til å være godt kjent på denne tiden, og flere senere kilder refererer til den, og i særdeleshet til Oehlenschlägers norgesreise og hans opplevelser ved «Olafs Kildetaarer».

MEN HVOR I KLEIVA LÅ DENNE KILDEN?

Flere Krokskogen-kjennere har nevnt olavskilden i sine bøker, men de har ikke klart å enes om hvor i Krokkleiva den lå. Fredrik Schjander d.e. trodde det måtte være Vanninga, et naturlig stoppested for tørste tobente og firbente den gang og nå.

H.O. Christophersen mente på sin side at kilden måtte være lengre oppe, omtrent ved «klippeporten», der «Ringerike åpner seg i all sin prakt for vandreren». Christophersen fortalte for øvrig at kilden var så godt som utørket da han sjekket på 1970-tallet.

Sverre Grimstad plasserte kilden enda nærmere Kleivstua, «høyere oppe i Malebakken et sted».

Det er ikke godt å vite hvem som har rett. Men det er faktisk en aktiv kilde i Krokkleiva omtrent der Christophersen plasserte olavskilden, nær toppen av Snobakken. Den er riktignok ikke på venstre side av veien (når man står med nesa vendt oppover mot Kleivstua), slik Christophersen fortalte, men på høyre side. Den ligger heller ikke midt i Kleiva, slik Johan Fjeldstad Dahl skrev i forbindelse med norgesreisen med Oehlenschläger i 1833.

Her ligger de tre olavskildene, lett tilgjengelige i kort avstand fra Krokkleivaveien, Retthellaveien og den gamle kongeveien over Krokskogen.

Men den ligger omtrent der den beste utsikten åpenbarer seg som et «deiligt Malerie med Kleven som Ramme», slik Dahl også skrev.

ER DAGENS KILDE OLAVSKILDEN?

I 2010 ble kilden beskrevet i en teknisk tilstandsrapport om veien i Krokkleiva, ført i pennen av Steinar Bjørke. Han opplyste at det rant vann fra kilden også i tørre perioder hele sommeren igjennom. Og kilden har fortsatt ikke gått tom. En liten stråle vann strømmer trofast ut av fjellet noen meter fra veien og sørger for at det alltid er vått i grøfta nedenfor, selv når alle andre grøfter i Kleiva er knusktørre.

Er så dette olavskilden? Det vet vi ikke. Men at det er en aktiv kilde omtrent på det stedet hvor det ble beskrevet tilbake på 1830-tallet, er helt sikkert. Så hvorfor ikke bare kalle den Olavskilden i Krokkleiva?

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Christophersen, H. O. 1976: *Over stakk og sten. Med forskere, diktere og andre langfanter*. Oslo: Grøndahl.
- Dahl, Johan Fjeldstad 1943: *Minner om samtidige*. Utgitt ved Alette Scheel. Oslo: Tanum.
- Grimstad, Sverre 2013: *Nordmarka i nord. Krokskogen og Lommedalen*. Oslo: Dreyer.
- Holtvedt, Reidar, H. O. Christophersen og Per Hohle 1977: *Krokskogen*. Oslo: Gyldendal.
- Nilsson, Jens 1885: *Biskop Jens Nilssons visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574–1597*. Udgivne ved Yngvar Nielsen. Kristiania.
- Oehlenschläger, Adam 1834: *Norgesreisen. En Digtekrands*. København.
- Schjander, Fredrik 1953: Krokkleiva. I: [Hefte] *Ringerike* 1953/54, s. 4-9. Hønefoss.
- Wiel, Ivar: Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals fogderi [fra 1743]. I: *Topographisk Journal* (1802–05). Christiania.

FORFATTEROMTALE

Sveinung Engeland, født 1967, er utdannet journalist og har hovedfag i historie. Han har vært kommunikasjonsrådgiver i Kartverket i ti år, og arbeider nå som nyhetsredaktør i kunnskapsavisa *Krono*. Han har skrevet bøkene *Krokkleiva og Kongens utsikt* (2023) og *Høyde over havet* (2021).

Bildet er tatt i 1915 av dronning Maud med kameraet Folding Pocket Kodak. Personene er fra venstre kong Haakon, hoffsjef Peder Wedel-Jarlsberg, to sjåfører, Erik Reinhard, Julie Reinhard, Kay Reinhard (som enten holder sitt eget foldekamera eller passer på kameravesken for dronningen) og Hermine Wedel-Jarlsberg.

Det er dronning Maud som har knipset en sikkert ganske vanlig situasjon fra reisene deres: Pause med motorsjekk.

I teksten står det at de er på biltur til Tyrifjorden.

Så vidt vi kan se, må de ha tatt seg en pause ved Skaret i Sollihøgda, et naturlig sted å stoppe den gangen.

BILEN

Da den nye motorloven kom i 1913 skaffet kong Haakon seg to biler av det belgiske merket Minerva. Den første ble levert 2. juli 1913 og var en åpen (torpedo), som fikk registreringsnummeret A 1. Den andre var en lukket (limousin) med nummer A 2.

Minerva-bilene kunne leveres uten originalt karosseri, og slottet valgte den leverandøren som tidligere hadde laget og levert vogner og sleder til slottet, nemlig O. Sørensen Vogn- og Karosserifabrikk i Møllergaten. De leverte et forseggjort karosseri med fine linjer. Den åpne bilen hadde samme mørkeblå fargen som den lukkede.

Fargen på den lukkede kjenner vi, da bilen i dag er å se på Norsk Teknisk Museum i restaurert stand.

Dronningen i Skaret

Var dronning Maud i Hole noen gang, tro?
Javisst var hun det! Og hun har selv tatt bildet som beviser det.

ANNE SOFIE HVAL

Å ha kamera og ta private bilder var den store moten for den mer bemidlede delen av befolkningen fra rundt 1900. Norges nye kongefamilie sto ikke tilbake i så måte.

KAMERAET

I 1888 kom det revolusjonerende kameraet Kodak No. 1. Slagordet var:

You push the button, we do the rest.

Storbritannias kronprinsesse, senere dronning, Alexandra og døtrene Louise, Victoria og Maud tok det straks i bruk. Prinsesse Maud ble som kjent gift med prins Carl, og i 1905 ble de to kong Haakon og dronning Maud av Norge. Dronningens Kodak No. 1 eksisterer fortsatt på slottet i Oslo.

Det bildet vi har gleden av å presentere her har vi fått låne fra fotoarkivet i De kongelige samlinger.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Lorentzen, Sandra, Øivind Möller Bakken og Ingeborg Lønning 2024: *Kongelige fotografer. Øyeblikksbilder fra 1890 til 1990*. Utgitt av Det kongelige hoff. Oslo.
- Hougsrud, Erik: *Kongelige Minervaer*. Nettadresse kna.no/bilist/kongelige-minervaer.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval (f. 1957), er oppvokst på Vågård og bosatt i Haug. Er utdannet i folkloristikk og har jobba som journalist. Medlem av styret i Stiftelsen Ringerikes Museum fra 2014, styreleder fra 2018. Kom med i redaksjonen for *Hefte Ringerike* i 2016, og har vært redaktør siden 2022-utgaven.

Foto: Herman Oppen / Buskerud fylkesarkiv

Jens Hveem var ansatt hos Martin H. Rognerud på Hovland gård, og her er han ute på vinterføre på Sokna i 1921 med Rogneruds Overland 1913-modell.

Da bilen kom til Ringerike

De første automobilene kom til Norge før år 1900, og det tok ikke lang tid før de dukket opp i vårt distrikt. I denne artikkelen ser vi på hvordan folk og myndigheter forholdt seg til det nye transportmiddelet, og jeg presenterer noen av de første bileierne på Ringerike.

PER CHRISTIAN BRATHEIM

En dag i slutten av august 1901 kom Norges første bilturist, Petrus Scheltemer Beduin, kjørende fra Kristiania på vei mot Hønefoss. I veikanten ved Kroksund sto en liten gutt med store øyne og så på den merkelige selvgående vognen da den passerte. Gutten het Peter Lyse, og han fortalte senere at denne opplevelsen var starten på en livslang interesse for biler.

Vi kan ikke vite om Beduin var den aller første som kjørte bil gjennom vårt distrikt, men det er sannsynlig, for det fantes færre enn ti motorkjøretøy i Norge på denne tiden.

Beduins kjøretur vakte stor oppsikt. *Ringerikes Blad* skriver om begivenheten 31. august 1901 og forteller at Beduin og hans to medreisende inntok en bedre middag på Glatveds

Hotel, hvorpå de kjørte til apoteket for å kjøpe bensin til bilen. Dette var nemlig det eneste stedet bensin var å få kjøpt den gangen. Fra Hønefoss fortsatte de sin ferd oppover Ådal og videre gjennom Valdres, over Filefjell og ned til Lærdal.

Avisen er ikke så veldig entusiastisk over besøket, og avslutter artikkelen med «Vi tror, vi kan være fornøide saalenge ikke saadanne Vogne bliver alminnelige at se paa vore Veie».

Peter Lyse, som var seks år gammel da han så bilen passere huset der de bodde, var 75 år senere med på å arrangere et veteranvognløp fra Oslo til Lærdal til minne om Norges første bilturist. Peter Lyse fikk også satt opp en minnestein ved Vindhella ovenfor Lærdal.

» De tidligste bilene var kostbare, motorsvake og lite driftssikre. Mange betraktet dem derfor som et leketøy for de rike og hadde ikke noen tro på at bilen ville få noen praktisk betydning som transportmiddel.

«EN FARE FOR DEN ALMINNELIGE FÆRDELSE»

Snart dukket det opp flere automobiler i vårt distrikt, og det vakte både nysgjerrighet og bekymring. Mange mente at biler var «en fare for den alminnelige færdsel» og fryktet ulykker.

Og frykten var velbegrunnet, for automobilene brakte, og folk og hester var ikke vant til dem. En skremt hest hadde stort skadepotensiale, men det forekom også at kjørekaren sprang til skogs, mens hesten sto like rolig. «Vi kan ikke rolig se paa, at veifreden forstyrres paa denne maade og maa forlange at kunne færdes uden fare for liv og eiendom paa de veie, vi selv vedligeholder» heter det i et leserinnlegg i *Ringerikes Blad* i 1904, signert «Flere veifarende».

Grosserer Wilhelm Henie var en av Kristianias første bilister, og i et intervju i *Ringerikes Blad* i juli 1931 forteller han om mange møter med sinte folk og skremte hester under sine turer til ringeriksdistriktet. Signaturen «W» påpeker i *Ringerikes Blad* i 1909 at både folk og hester sør for Sollihøgda har et mer avslappet forhold til biler enn hva han har observert i vårt distrikt, så det virker som det skjedde en viss tilvenning etter hvert som biltrafikken økte.

De tidligste bilene var kostbare, motorsvake og lite driftssikre. Mange betraktet dem derfor som et leketøy for de rike og hadde ikke noen tro på at bilen ville få noen praktisk betydning som transportmiddel.

Det er bevart et bilregister for Kristiania fra tidsrommet 1899–1914. Registeret omfatter bileiere over store deler av Østlandet, fordi bilene var solgt og registrert i hovedstaden, dette gjelder også de første bileierne på Ringerike. Registreringssystemet var enkelt, bilene fikk et nummer fra en og oppover, og det skulle være malt på et skilt bak på bilen sammen med stedet bileieren bodde.

Det fantes tilsvarende registre for andre deler av landet, men et landsomfattende bilregister kom først i 1913.

Foto: Fra Kolltopp forlag

Olaf Færden på Tanberg gård med sin nye Ford T. Ved siden av sitter fru Elida Færden og i baksetet Anne Færden på Løken og fru Rua.

Foto: Hans A. Eriksen / Buskerud fylkesarkiv

Godseier Thor Odegard Omejer på Ask gods kjørte standsmessig i Daimler 1910-modell.

Bak rattet sitter Hans Adolf Eriksen, som var ansatt som sjåfør og altnuligmann. Bildet er tatt i 1914.

DISPONENT WAHLSTRØMS «DING-DONG»

August Wahlstrøm var disponent ved Hønefoss Brug og regnes som Ringerikes første privatbilist. I bilregisteret står Wahlstrøm i 1908 oppført som eier av en «automobil til privat personbefordring» med registreringsnummer 5. Bilen var en franskprodusert De Dion-Bouton, kjøpt hos forhandler Carl Simonsen i Kristiania. Bilen vakte stor oppsikt, men navnet ble litt vanskelig å uttale for ringerikingene, så på folkemunne fikk den raskt oppnavnet «Ding-dong».

Disponenten kjørte ikke selv, som sjåfør ansatte han mekaniker Olsen fra Hønefoss Brug. Men bilen var lunefull og Wahlstrøm utålmodig, så mekaniker Olsen fikk gjennomgå. På det verste tok Wahlstrøm over spakene for både gass og tenning mens han bannet og svor, og den hardt prøvede mekanikeren måtte styre så godt han kunne.

Etter noen få år ble den lunefulle franske bilen byttet ut med en Overland 1913-modell, og mekaniker Olsen ble skiftet ut med mekaniker Syvertsen. Men Wahlstrøm fortsatte den merkelige uvanen med å ta over gasshendelen.

FÆRDENS FORDER

Godseier Olaf Færden på Tanberg gård var også tidlig ute. I registeret er han 7. juni 1909 ført opp med registreringsnummer 112, en tre-seters Ford med 18 hesters motor. Dette kan ha vært en Ford N, en av modellene før T-Forden. I august samme år anskaffet Færden Ford nummer to, en model T med 20 hestekrefter og fire seter, og med registreringsnummer 168. Den første Forden ble registrert på ny eier i 1911. Det er ikke kjent om Færden faktisk hadde to biler helt til 1911, eller om han byttet inn den første da han kjøpte den andre. Begge bilene ble kjøpt hos E. C. Gjestvang, en av Kristianias første bilforhandlere.

Færdens Ford (det er ikke kjent hvilken av dem) skal ha kostet 6 000 kroner (tilsvarende drøyt en halv million kroner i dag), og da kom lyfter og kalesje i tillegg. På denne tiden var det lov å kjøre automobil alle ukedager i Norderhov og Bærum, men i Hole bare tre dager i uka.

Når Færden skulle til Kristiania en av de bilfrie dagene i Hole, spente de for en hest som dro bilen gjennom bygda. Når de kom til bunnen av bakkene opp til Sollihøgda, nektet hesten (forståelig nok) å gå videre før motoren var i gang. Da måtte de jukse litt før de nådde Sollihøgda, der hest og kusk ble sendt hjem.

Etter en utforkjøring på Hvervenmoen ble bilen lettere ombygd med seter på langs, og en kort periode gikk den i rutetrafikk mellom Hønefoss og Sundvollen til en billettpris av to kroner.

DAIMLER PÅ ASK GODS

Thor Odegard Omejer på Ask gods anskaffet i 1910 en britisk Daimler sjuseters personbil med firesylindret motor på 38 hk. Den fikk nr. 23 i Kristiania-registeret og ble senere tildelt F-204.

Hans Adolf Eriksen arbeidet en periode som sjåfør og altmuligmann på Ask gods. Daimleren var en stor og kostbar bil, men motoren var svak, så den hadde lett for å koke i motbakkene. Hans A. Eriksen fortalte senere at når de møtte hestekjøretøyer, måtte de stoppe bilen, og kjørekarren fikk så bestemme hvilken side han ville passere på.

Kristianiatrafikken kunne være krevende da også, særlig om morgenen når bøndene var på vei inn til byen med lass. Det var mer moro å kjøre om natten når han hadde veiene for seg selv, da hendte det nok at farten ble høyere enn de tillatte 35 kilometer i timen!

Thor Omejer solgte Ask gods etter noen få år og flyttet til Oslo. Det er ikke kjent hvor lenge han beholdt bilen.

Bilcentralen startet sin virksomhet i Hønefoss i 1920. F-300 er en Buick 1917 modell som tilhørte Niels Henrik Seip på Nærstad gård. F-1218 tilhørte baker Johan Kullerud og er av det noe uvanlige amerikanske bilmerket Kline Kar.

Foto: Adolf Johnsen / Buskerud fylkesforhvit

” Den første Forden ble registrert på ny eier i 1911. Det er ikke kjent om Færden faktisk hadde to biler helt til 1911, eller om han byttet inn den første da han kjøpte den andre. Begge bilene ble kjøpt hos E. C. Gjestvang, en av Kristianias første bilforhandlere.

Foto: Buskerud fylkesforhvit

Bilturister på vei opp mot Sollihøgda i en Oldsmobile Curved Dash årsmodell 1904–1907. Kanskje de har vært på søndagstur til Sundvolden?

BILPIONERER I ÅDAL

Godseier Andreas Næss på Nes i Ådal anskaffet en britisk Wolseley-Siddely i 1910. Den hadde først nummer 347 i Kristiania-registeret og fikk i 1913 tildelt F-213. Næss kan ha vært den første bileieren i Ådal, men Erik Jespersen Holte og Erik Torgrimsen Holte, også Nes i Ådal, kjøpte biler like etter. I 1916 hadde også postfører Bernt Haugen på Hen skaffet seg bil. Året etter fikk han amtsstyrets tillatelse til å starte fast post- og passasjerrute gjennom Ådal. I tillegg var det åtte motorsykeleiere i Ådal herred i 1916.

DE FØRSTE MOTORVOGNBESTEMMELSENE

Før 1913 var bestemmelser for kjøring med automobil for en stor del overlatt til de enkelte amt, så reglene varierte både mellom amtene og kommunene. Hovedregelen fra starten av århundret var at kjøring med motorvogn var forbudt, med mindre amtet hadde bestemt noe annet. De første automobilistene måtte søke amtmannen om tillatelse for hver gang de skulle kjøre på tur, en søknad for hvert amt de skulle passere igjennom. Da Beduin la ut på sin langtur i 1901, hadde han innhentet tillatelse fra amtmannen i Akershus, men ikke de øvrige amtene han skulle kjøre igjennom. Beduin tok sjansen likevel, og ingen myndighetspersoner prøvde å stoppe ham.

Bestemmelsene var påvirket av folks skepsis og av hvor «automobilvennlig» de enkelte amtmenn var. Holdningen i Buskerud amt var nokså kritisk. I 1907 foreslo flere herreder, blant andre Norderhov og Hole, at automobilkjørsel burde forbys, med unntak for rutegående trafikk. Etter en del debatt vedtok amtstinget at bilkjøring bare skulle være tillatt søndag, mandag og tirsdag i hele amtet. Beretningen om Olaf Færdens Ford tyder på at dette endret seg noen få år senere. I 1918 gikk man over fra amt til fylker i Norge.

MOTORVOGNLOVEN AV 1912

Det var stort behov for fornyelse av lovverket, og en komite startet i 1906 arbeidet med et lovutkast som var klart allerede i november 1907. Men debatten om lovbestemmelsene pågikk i fem år før motorvognloven omsider ble

Foto: Buskerud fylkesforhvit

Herman Oppen på sin Henderson motorsykel etter innkomsten på Trondhjemsridet i 1920.

vedtatt. Hver eneste paragraf ble debattert. Det var særlig § 3, som fastslo at kjøring i alminnelighet skulle være tillatt, som skapte heftige protester.

Mange, blant dem Hole herredsstyre, mente at lovbestemmelsene var altfor liberale. «Faktum er – det kommer man ikke fra – at den frie motorkjørsel er en fare og til skade for den allminnelige færdsel paa landeveiene» uttalte herredsstyret, og konkluderte med at kun rutegående motorferdsel burde være tillatt. Ådal herredsstyre mente at «Kjøring maa kun finde sted én dag i uken». Av mer kuriøse forslag kan nevnes at Feiring herredsstyre mente at «de motorvognkjørende tilpligtes at ha en cykelrytter til at reise foran paa farlige steder for at varsle vognens komme».

Motorvognloven ble omsider vedtatt i 1912 og gjort gjeldende fra 1913. Den var i hovedsak lik forslaget som komiteen la fram i 1907 med noen endringer, for det meste i innskrenkende retning.

Med motorvognloven ble det opprettet et sentralt landsomfattende understellsregister, og det ble innført nye registreringsnummer med amtsbokstaver (fra 1918 fylkesbokstaver). Buskerud fikk tildelt bokstaven F.

NORSK AUTOMOBILKLUB

Norges første interesseorganisasjon for bilister ble stiftet i 1907. Blant foregangsmennene var grosserer Christian Langaard og generaldirektør Sam Eyde. Norsk Automobilklub jobbet iherdig for at motorvognloven skulle gi bilistene gode rammevilkår og sendte inn en rekke forslag og innspill. Flere av de første bileierne i vårt distrikt meldte seg inn i klubben.

I 1909 arrangerte klubben Norges første bilutstilling i Kristiania. Utstillingen fant sted på Akershus festning, og 61 biler av hele 35 ulike merker var utstilt. Utstillingen ble høytidelig åpnet av kong Haakon VII, og flere tusen besøkte utstillingen den uken den varte. Arrangementet ble svært vellykket, og vi må regne med at mange bilinteresserte ringerikinger tok turen for å se.

I 1913 ble kong Haakon Norsk Automobilklubs høye beskytter, og da endret klubben navn til Kongelig Norsk Automobilklub (KNA).

RACERKJØRERNE PÅ SOKNA

Motorvognloven gjorde det enklere å være bileier. Bilkjøring var som hovedregel tillatt på offentlige veier, men myndighetene hadde fortsatt adgang til å innskrenke biltrafikken dersom veiene var uegnet. Antall biler i distriktet økte, og ifølge «Fortegnelse over de i Norge indregistrerte motorvogner og motorcykler pr. 1. mai 1916», utgitt av KNA, var antallet totalt 23 biler og 22 motorsykler i de kommunene som i dag utgjør Ringerike og Hole. En stor andel var næringsdrivende, og den største yrkesgruppen blant bileierne var gårdbrukere eller «godseiere», som det het dersom eiendommen var stor.

«Godsejer Røgnerud paa Hovland i Soknedalen har kjøpt sig automobil for 8 000 kroner (drøyt 600 000 kroner i dag). I Sommer gjorde han og Fruen en 3 Ukers Automobiltur til Throndhjem over Røros, diverse Turer i Trøndelagen, Valdres, Lærdal, Hallingdal og Krødsherad».

Foto: Jan H. Østlund / Kollopp forlag

” I 1909 arrangerte klubben Norges første bilutstilling i Kristiania. Utstillingen fant sted på Akershus festning, og 61 biler av hele 35 ulike merker var utstilt. Utstillingen ble høytidelig åpnet av kong Haakon VII, og flere tusen besøkte utstillingen den uken den varte. Arrangementet ble svært vellykket, og vi må regne med at mange bilinteresserte ringerikinger tok turen for å se.

Dette sto i bladet *Nu* 18. desember 1913, og bilen var en Overland av årets modell. Ifølge fortegnelsen fra 1916 var det fem bileiere og to motorsykeleiere på Sokna, og et par av dem gjorde seg bemerket i konkurranser.

Oluf Berg var i norgeseliten som både skiløper og konkurransesyklist i begynnelsen av 1890-årene. På sykkel var han en av Wilhelm Henies argeste konkurrenter, og han hadde også konkurrert mot Petrus Beduin, som noen år senere ble Norges første bilturist. Oluf Berg anskaffet sin første bil omkring 1913.

Herman Oppen hadde motorsykkel i 1916 og var i første halvdel av 1920-årene en av Norges beste racerkjørere. Han deltok i en rekke løp, og i 1920 og 1924 vant han Trondhjemsridet, et utholdenhetsløp som gikk fra Kristiania til Trondhjem og tilbake igjen. Herman Oppen var også en ivrig bilfører, og både han og Oluf Berg deltok i flere billøp i 1920-årene, blant annet Korketrekkeren i Drammen.

I 1925 var Oluf Berg, Herman Oppen og flere familiemedlemmer deltakere i et mye omtalt israce på Steinsfjorden. Alle kjørte i Oppens store og tunge Pierce Arrow, og et stykke ut i løpet brast isen, og bilen begynte å synke. Alle kom velberget fra ulykken, men bilen endte på 15 meters dyp. Herman Oppen solgte like godt bilen der den sto, sannsynligvis til bunnpris.

Niels Christian Bang med Sverre og Jossy Grøndahls gamle Minerva 1912 på Norsk samferdselshistorisk senter i 2014.

Foto: Utløst av Eise-Lill Piltingsrud Strønde

Jossy Grøndahl var første kvinne i Buskerud som tok førerkort. Hun vakte en viss oppsikt som flittig sjåfør av den dyprøde Minervaen. Her legger hun ut på tur fra hjemmet på Rundtom i Hønefoss. Bildet er tatt en gang på 1930-tallet.

Foto: Herman Oppen / Buskerud fylkesarkiv

Herman Oppens passasjerer under isracet på Steinsfjorden i 1925. Fra venstre: Kaare Berg, Gunvor Oppen, Andreas Oppen og Oluf Berg.

BUSKERUDS FØRSTE KVINNELIGE SJÅFØR KJØRTE MINERVA

Sverre Grøndahl var disponent ved Follum Træsliberi. I 1913 gikk han og kona Jossy Grøndahl til anskaffelse av en Minerva 1912-modell, og denne bilen eksisterer fortsatt! Dette var en stor og kostbar bil som kostet 11 750 kroner (over 800 000 i dagens pengeverdi), og kong Haakon holdt seg til samme bilmerke. Sverre Grøndahl tok førerkort i 1913, og Jossy Grøndahl i 1914 som første kvinne i Buskerud amt. Jossys kjørelærer var selgeren av bilen, den temperamentsfulle og rødhårede korsikaneren Henri Costa, som også var kong Haakons kjørelærer.

Bilen ble mye brukt, og Jossy var ofte fører av den dyprøde Minervaen, noe som vakte en viss oppsikt. I 1914 deltok Sverre og Jossy Grøndahl i KNAs automobiløp på 562 kilometer. Dessverre måtte de bryte på grunn av tekniske problemer, men festmiddagen med premieutdeling fikk de med seg. Premiene ble delt ut av kongen, og en rekke andre prominente gjester var til stede.

Grøndahl hadde bilen helt til slutten av 1940-årene. Da kunne den lett ha endt sine dager ombygd til lastebil slik mange andre umoderne biler gjorde, men i stedet ble den tatt over av Gerhard Carl Prøsch, en veteranvognentusiast fra Oslo. Prøsch hadde Minervaen til 1965, da den ble solgt til en privat bilsamler i Sverige, og i flere år sto den utstilt på et privat bilmuseum i Skellefteå. I 2001 ble Minervaen kjøpt av Niels Christian Bang på Follum gård og er dermed nesten tilbake til stedet der Grøndahl bodde i 1913.

BILFORHANDLERE OG VERKSTEDER

Den tekniske utviklingen gikk raskt de første årene etter 1900, og bilene ble både kraftigere og mer driftssikre. Men bilparken for hundre år siden hadde likevel behov for intensivt vedlikehold. Det ser ikke ut til å ha vært spesialiserte bilverksteder eller forhandlere i Hønefoss de første årene, til det var markedet for lite. Men mekaniske verksteder fantes det flere av, og de kunne også utføre bilreparasjoner ved behov. Mange bileiere lærte seg dessuten å reparere selv. Bilene var enkelt konstruert, og både punkteringer, motorstopp og andre problemer var vanlig, så det var viktig å være selvhjulpent.

I 1920 startet Bilcentralen opp sin virksomhet i Hønefoss sentrum. De hadde i mange år lokaler omtrent der Sentrum Stopp er i dag. Bilcentralen drev verksted, og de forhandlet biler og motorsykler. Samme år kjøpte brødrene Kolbjørn og Nils Østvold fra Hallingdal en eiendom i Norderhovsgata, der de startet automobilforretning og reparasjonsverksted.

Brødrene Østvold AS eksisterte til begynnelsen av 1980-årene og var i mange år Opel-forhandler. Flere virksomheter startet opp utover 1920- og 1930-årene, blant dem Blystad Auto-verksted i Osloveien, som ble etablert av Anders Blystad i 1928.

BILEN FORTSATT FOR DE FÅ

Under første verdenskrig var bilsalget lavt, og det var knapphet på drivstoff. Både drivstoff- og kjøretøyimport kom raskt i gang igjen etter krigens slutt i 1918, og i 1921 var det registrert 677 biler og 640 motorsykler i Buskerud fylke. Det er beskjedne tall, men antall motorkjøretøy var femdoblet på fem år. Motoriserte kjøretøy var i ferd med å finne sin plass i samfunnet. Både i person- og varetransport

” Mange bileiere lærte seg dessuten å reparere selv. Bilene var enkelt konstruert, og både punkteringer, motorstopp og andre problemer var vanlig, så det var viktig å være selvhjulpen.

var bilen i ferd med å overta for hestetransport. Hønefoss hadde hatt automobildrosjer siden 1913, og det gikk rutebiler på mange strekninger.

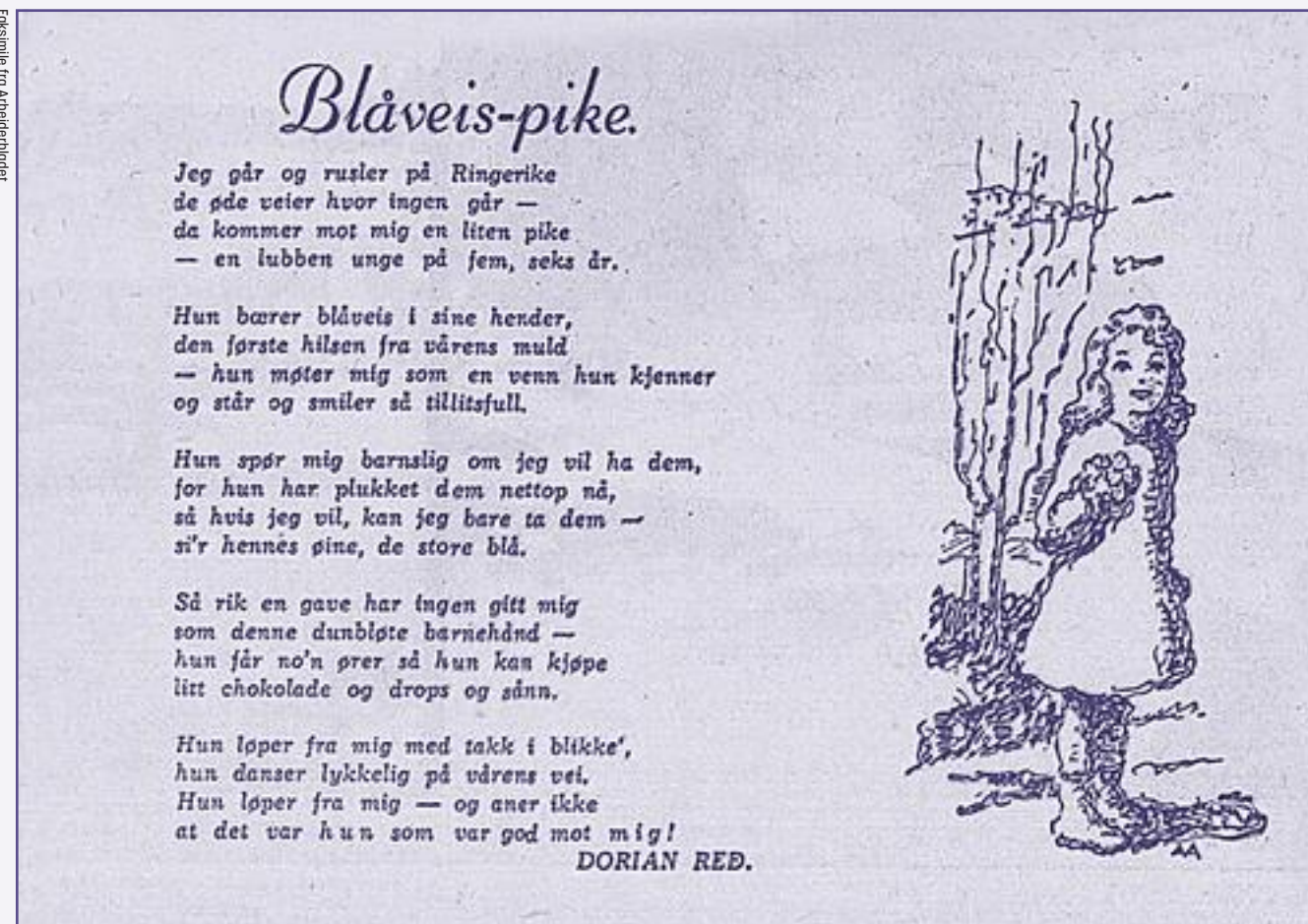
Selv om antall motorkjøretøy økte sterkt i årene fram mot andre verdenskrig, skulle det gå lang tid før det ble vanlig å ha privatbil. Til det var biler altfor kostbare i forhold til vanlige folks inntekter. Men etter andre verdenskrig skjøt bilsalget fart for alvor. I 1960 ble bilrasjoneringen opphevet, folk flest fikk etter hvert bedre økonomi, og bilen ble allemannseie.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Nettadresse: Fortegnelse over de i Norge indregistrerte motorvogner og motorcykler pr. 1. mai 1916. Utarbeidet ved Kongelig Norsk Automobilklub. Kristiania.
- Motorvognregister Kristiania 1899-1913 (oversikt over biler med eier og kjennemerke. Nettadresse: Motorvognregister Kristiania 1899-1913).
- Bang, Niels Chr. 2004: Kongenes bil. Bilenes konge. I: *Veteran & sportsbil. Bladet for virkelige entusiaster*. 2004, nr.6. Oslo.
- Beduin, Petrus Scheltemer: Med bil til Skandinavia i 1901. I: *Volund* 1977. Årbok for Norsk Teknisk museum. Oslo.
- Borgen, Per Otto 2000: *Ringerike by- og bygdeleksikon*. Drammen: Forlaget for by- og bygdehistorie.
- Fortegnelse over medlemmer av KNA. I: *Aarlig tillegshefte til K.N.A. haandbok* 1915, 1916, 1917, 1918. (Nasjonalbiblioteket).
- Frydenlund, Otto 2002: Da grosserer Henie skremte gamper i Hønefoss. I: *[Heftet] Ringerike* nr. 74, s. 30 – 31. Hønefoss.
- Gandrud, Einar 2005: Barndomsminner. Del 3. I: *Heftet Ringerike*, nr. 77, s. 53-57.
- Godsejer Rognerud paa Hovland i Soknedalen... I: Nu, nr. 40, 16.12.1913.
- Gretland, Peer 1951: *Bilens historie. Bilismens utvikling i Norge og en kronologisk oversikt over bilens historie*. [Utgitt av] Kongelig Norsk Automobilklub. Oslo.
- Grimsø, Øivind 1997: *Automobilåret 1914. Norges første landeveisløp og djerne Automobilisters reprise* 1997. [Oslo]: Norsk veteranvogn klubb. Nettadresse: Automobilåret 1914, Norges første landeveisløp : og djerne automobilisters reprise i 1997.
- *Historisk statistikk* 1978. Utgitt av Statistisk sentralbyrå. Oslo.
- Knoph; Bjørn 2000: Hans A. Eriksen. En allsidig mann. I: *Heftet Ringerike* nr. 72, s. 12-13. Hønefoss.
- Lyse, Peter 1976: *Attved Tyrifjorden. Målføre og tradisjon frå Ringerike*. Ved Inger Frøyset. Oslo: Universitetsforlaget, s. 42 – 44.
- Lyse, Peter 1970: Den første bilen som kjørte over Ringerike. I: *[Heftet] Ringerike* 1970/1971, s. 23-24. Hønefoss.
- *Ringerikes Blad*: 31.08.1901, 04.07.1903, 04.06.1904, 29.07.1909, 10.05.1917, 10.06.1920, 26.03.1920, 02.02.1925, 13.03.1982.
- Skrataas, Anders 2022: Dramatikk på fjorden i 1925. Harald Skrataas intervjuer Kaare Berg. I: *Dalen vår* 2022, s. 18-20. Utgitt av Soknedalen lokalhistoriske forening.
- *Statistisk årbok* 1916 og 1921. Utgitt av Statistisk sentralbyrå. Oslo.
- Winding-Sørensen, Jon 2007: *KNA 100 1907–2007. Ekte bilglede i hundre*. Oslo: Yrkeslitteratur.
- Østlund, Jan Helge 2002: *Med Hønefoss i sentrum*. Hønefoss: Kolltopp forlag.
- Østlund, Jan Helge (red) 2008: *Samspill siden 1833. Ringerikes Sparebank 175 år*. Hønefoss: Ringerikes Sparebank.
- Muntlig kilde: Trygve Krogsæther, bilhistoriker i Oslo

FORFATTEROMTALE

Per Christian Bratheim, født 1960, er oppvokst på Ringerike og bor i Hønefoss. Han er utdannet geodet og er ansatt i geodesidivisjonen i Kartverket. Han har i mange år vært interessert i historiske kjøretøy og er redaktør av *Motoristen*, klubbavis for Motorhistorisk klubb Ringerike og omegn (MKRO).

Den aller første versjonen av diktet *Blåveis-pike* ble publisert i *Arbeiderbladet* 19. mars 1938 uten å vekke stor oppmerksomhet. Dette vesle diktet med tegning av blåveispiken var plassert på en beskjeden plass nederst på side 5 i avisen.

På jakt etter den virkelige

Blåveispiken

Hvem var den navnløse *blåveispiken* på fem-seks år som inspirerte Arne Paasche Aasen til å skrive diktet med samme navn?

MARIT STUBBRAATEN

Dette spørsmålet har opptatt mange ringerikinger helt siden diktet ble kjent, og også jeg lette etter svaret da jeg skrev om *Blåveispiken* i *Heftet Ringerike* 2022. Arne Paasche Aasen hadde hytte i Haugsbygd i snaue 40 år, og dette diktet var et av de første ringeriksdiktene han skrev. Og uten tvil det mest kjente og populære.

Da jeg skrev artikkel nummer to om ringeriksvennen Paasche Aasen i fjor, innså jeg at det begynte å haste med å finne det endelige svaret, og gjorde et nytt forsøk på å løse mysteriet om hvilken småpike som gledet dikteren ved å gi ham blåveisbuketten sin. Men så lenge dette gravearbeidet ikke ga noe entydig svar, nevnte jeg ingen navn i de to artiklene. Mine informanter var

nemlig uenige om hvem som var den virkelige *Blåveispiken*, men alle trodde at *deres* kandidat var Paasche Aasens modell og inspirasjonskilde.

På nyåret i år har jeg fulgt et par nye spor som har brakt mysteriet om *Blåveispikens* identitet nærmere en løsning, og her er resultatet av mitt samlede detektivarbeid.

FIRE BLÅVEISPIKE-KANDIDATER

Den første jeg spurte da jeg startet jakten i 2022, var lokalhistoriker Gudmund Bakke, som er oppvokst i Åsbygda. «Anne-Karin Simensen, gift Qvist!» svarte han, og flere andre «haugianere» svarte det samme. Anne-Karin vokste opp på Gjermundbu, ikke langt fra Taserud hvor Paasche Aasen hadde hytta si, og ifølge datteren Anne Grethe Qvist Eriksen fortalte moren at hun i oppveksten ofte ble kalt «Blåveispiken» av folk i bygda. Men hun er ikke den eneste kandidaten.

Andre jeg spurte, svarte Turid Sætre Larsen, gift Norheim, som vokste opp på Taserud, gården som Paasche Aasens hytteeiendom Påskehauen er utskilt fra. Hun var seks år da faren Christian Larsen kjøpte gården ved årsskiftet 1947/48.

Eivind Thoen kjøpte Taserud i 1974, og sønnen Bjørn Eivind Thoen, som solgte gården i 2022, hadde hørt at det var Turid Larsen som var *Blåveispiken*. I forbindelse med gårdssalget fortalte han følgende til *Ringerikes Blad*: «*Blåveispiken* bodde her på gården, og Arne Paasche Aasen hadde hytte nedi bakken. En dag kom hun med en blåveisbukett til ham, og slik ble sangen til.»

«Så god en gave har ingen gitt meg som denne dunbløte barnehånd, hun får no'n ører så hun kan kjøpe litt chokolade og drops og sånn.» (Fra originalversjonen av *Blåveis-pike*)

Foto Privat

Vesle Anne-Karin Simensen (gift Qvist) ble av mange i Haugsbygd ansett for å være den virkelige *Blåveispiken*. Hun vokste opp på nabogården Gjermundbu, ikke langt fra Påskehauen.

Det stemmer at Turid flere ganger var på Påskehauen som barn, og som voksen fortalte hun om noen av de kjendisene hun møtte der når dikteren og kona hadde besøk. Blant annet mintes hun at popsangeren Reidar Bøe, som gjorde *Blåveispiken* til en megahit, sang bare for henne.

Hun var også klar over at mange i Haugsbygd trodde at hun var modell for *Blåveispiken*, men selv mente hun at *Blåveispiken* var en oppdiktet figur. Dette ifølge opptegnelser gjort av Gustav Arne Kramer som var nevøen til Arne Paasche Aasens kone.

Kramer var ofte på besøk på Påskehauen, og skriver at «flere småjenter i miljøet rundt dikterhytta ble hevdet å være modell for *Blåveispiken*». En klar indikasjon på at det var ulike oppfatninger i Haugsbygd om hvem som kunne være *Blåveispiken*.

En av dem som selv har spurt Paasche Aasen om hvem som var den virkelige *Blåveispiken*, er Inger Johanne (Nunna) Sørenssen, født Nilsen. Som ung

jobbet hun i Klekken Landhandleri hvor dikteren var fast kunde, og hun ble enda bedre kjent med ham da hun en kort periode var hushjelp på Påskehauen mens fru Paasche Aasen var syk. Nunna beskriver begge to som hyggelige og hjertevarme mennesker, men hvem som var modell for *Blåveispiken*, ville ikke dikteren røpe.

Liv Gerd Reinertsen, gift Torp, (1949–2023), kunne også fortelle mye om arbeiderdikteren Paasche Aasen. Han kom ofte innom barndomshjemmet hennes for å prate politikk med faren som var ihuga AP-mann.

„ Flere småjenter i miljøet rundt dikterhytta ble hevdet å være modell for *Blåveispiken*.

Liv Gerd pekte på Inger-Lise Hannestad, gift Iversen, som vokste opp i nabohuset til Påskehauen. Men Inger-Lise selv mener at hun er for ung til at dette kan stemme, siden hun er født så sent som i 1946.

At de er for unge, er faktisk også problemet med Anne Karin Simensen og Turid Sætre Larsen som begge er født i 1941. Og det samme gjelder den aller siste jegerblittipset om, nemlig Mette-Lise Larsen (Lamer), gift Zelouf.

Misse som hun ble kalt, er født i 1940 og er i dag en vital 85-åring. Hun forteller at faren hennes Oddvar Larsen var redaktør av *Arbeidermagasinet*, (senere *Magasinet for alle*), et ukeblad med klar sosialistisk profil, hvor Paasche Aasen ofte leverte stoff.

Foreldrene hennes var nære venner av Arne Paasche Aasen og kona, og de besøkte ofte hverandre, enten på Påskehauen eller på familien Larsens hytte Tyrihaugen på Røyse. Misse kalte

dikteren for «onkel Arne» og har sett på nettet at noen har gjettest på at hun var modellen for *Blåveispiken*. Selv har hun aldri trodd det siden verken foreldrene eller dikteren noen gang nevnte noe om dette.

Alle de fem småjentene som folk i Haugsbygd har pekt på som modell for *Blåveispiken*, har én ting til felles. De bodde i nærheten av Påskehauen, mens Misse Lamer ofte var på besøk på dikterhytta sammen med foreldrene.

KORREKT DATERING AV DIKTET

Men det de fleste ringerikinger ikke visste, var at diktet *Blåveis-pike* ble skrevet så tidlig som i 1938, og da må *blåveispiken*, «en lubben unge på femseks år», være født i 1932–33. Diktet er enkelt å datere fordi det første gang ble publisert i *Arbeiderbladet* 19. mars 1938. Men som avisdikt flest ble det en døgnflue, fort lest og fort glemt.

NY VERSJON AV BLÅVEISPIKEN

Etter krigen tok Paasche Aasen fram diktet igjen, gjorde noen små endringer og solgte det for andre gang, nå til damebladet *Illustrert Ukeblad*. Her snappet sangerduoen Kurt Foss og Reidar Bøe det opp på slutten av 1940-tallet og satte melodi til. *Blåveispiken* ble innspilt på plate i 1950 og ble den største landeplagen i norsk pophistorie. Og i tillegg kjempegod reklame for Ringerike!

Og det var nok først da slageren *Blåveispiken* ble en gjenganger i Ønskekonserter, NRKs mest populære radioprogram på 1950-tallet, at folk i Haugsbygd begynte å gjettest på hvem som kunne være den virkelige *blåveispiken*. Avisdiktet *Blåveis-pike* fra 1938, som var signert Paasche Aasens alter ego Dorian Red, var det ikke mange ringerikinger som hadde registrert.

Som lita jente besøkte Misse Lamer (Zelouf) ofte Påskehauen, og flere mente derfor at hun kunne være modellen for *Blåveispiken*.

Som liten ble hun malt av kunstneren Borghild Rud, og maleriet var forsidebilde i nr. 12 av *Magasinet for alle* i 1942.

„ Alle de fem småjentene som folk i Haugsbygd har pekt på som modell for *Blåveispiken*, har én ting til felles. De bodde i nærheten av Påskehauen, mens Misse Lamer ofte var på besøk på dikterhytta sammen med foreldrene.

Foto: Misse Lamer Zelouf

DEN EKE BLÅVEISPIKEN?

Den eneste småpiken som kan passe i alder, er **Gunhild Taserud**, gift Gommæs. Hun er født 31. oktober 1933 og trådte sine første barnesko på gården Taserud, som Påskehauen er utskilt fra. Dette tipset kom etter at jeg hadde publisert den første artikkelen om *Blåveispiken* i *Heftet Ringerike* høsten 2022.

I en e-post til hefteredaksjonen, datert 5. januar 2023, tipset Gunhilds niese Ingunn Slaatten meg om at tanten hennes kunne være den virkelige *blåveispiken*: «Gunhild kan ha vært jenta som dikteren møtte. Hun bodde på gården, og han hadde hytte i nærheten.» skrev hun, og tilføyde at hennes mor Aase var nokså sikker på at søsteren Gunhild var modellen for *Blåveispiken*.

Det er bare én liten hake ved denne teorien, nemlig at Gunhilds far Arnt Taserud måtte selge Taserud på tvangsauksjon i 1937, og ifølge auksjonsskjøtet, datert 8. mars 1937, var det hotelleier Anton Bakke på Klekken Turisthotell som kjøpte gården. Bakkes plan var å tilby gården til en bestemt hotellgjest som ønsket seg et sted på landet, og 12. juni 1938 ble Taserud skjøtet over fra Anton Bakke til oslomannen Eivind Rølles. Like etter solgte Rølles den flunkende nye hytta han hadde bygd, til Arne Paasche Aasen. Navnet Påskehauen var påført kjøpet, som ble undertegnet på Taserud 15. juni 1938.

Det er med andre ord litt uklart om familien Taserud fortsatt bodde på gården da Arne Paasche Aasen kjøpte Påskehauen i 1938, men det kan ha tatt litt tid å finne et nytt sted å etablere seg. Dessuten ble familien rammet av en ny tragedie samme høst. 20. august 1938 døde moren til de to småjentene, Ruth Taserud, født Frøshaug, bare 27 år gammel, og Gunhild på fem år og søsteren Aase på to måtte for en kort stund flytte til morens søster Jenny Gulbrandsen i Stigsrudveien i Åsbygda. Dette er bare et par kilometer fra Taserud, så det kan godt tenkes at vesle Gunhild kan ha lengtet tilbake til barndomshjemmet og har gjort seg turer tilbake dit mens hun bodde hos tanten i Åsbygda.

Men før året 1938 var omme, ble de to småjentene satt bort for godt til Anna og Anders Bjerke på Røyse. Gunhild døde i 2013 og er gravlagt ved Hole kirke.

FORSØK PÅ EN KONKLUSJON

Ifølge Arne Paasche Aasens biograf Arild Bye røpet dikteren aldri noe navn på *Blåveispiken*, og kanskje visste han slett ikke hva den vesle jenta het. Diktet ble nemlig skrevet noen måneder før han kjøpte Påskehauen og ble bedre kjent med folk i bygda. Men vi vet at han var gjest på Klekken Turisthotell i blåveistida våren 1938 for å få ro og inspirasjon til å skrive, så det er ganske sannsynlig at han kan ha møtt på en eller flere små blåveispiker når han ruslet på stille stier og veier i Haugsbygd.

Gunhild Taserud som voksen.

Hvis en av disse blomsterpikene har inspirert ham til diktet, gir diktteksten en indikasjon på at han ikke kjente henne, siden han blir så overrasket over tilliten hun viser ham ved å gi ham blåveisbuketten sin. I tredje vers står det: «Hun møter meg som en venn hun kjenner og står og smiler så tillitsfull.»

Eller er det kanskje slik som Arne Paasche Aasens enke påsto i et intervju som kom på trykk like etter hans død i 1978, at «*Blåveispiken* nok var et produkt av dikterens fantasi»?

Bare dikteren selv visste om han hadde en levende modell for *Blåveispiken* eller om hun var en oppdiktet figur, og svaret tok han med seg i graven. Gunhild Taserud, som er født i 1933, kan passe i alder, men siden diktet er skrevet noen måneder før han kjøpte hytteeiendommen på Taserud, mener jeg fortsatt at det er mest sannsynlig at han ikke visste navnet på den vesle jenta som han møtte i blåveistida våren 1938.

Én ting er sikkert, nemlig at det var Arne Paasche Aasens dikt om *Blåveispiken* som gjorde Ringerike norgesberømt, og i 1990 ble dikteren hedret av sambygdingene i Haugsbygd med en liten blåveispiker, støpt i bronse.

Gunhild Taserud, født 31. oktober 1933, og lillesøsteren Åse fotografert like etter at moren deres døde høsten 1938 og faren måtte selge Taserud. Gunhild var da fem år og er den eneste småjenta som passer i alder til å kunne være den virkelige *blåveispiken*.

Foto: Utløst av Kjersti Anette Gommæs, datter av Gunhild Taserud

STATUETTEN BLÅVEISPIKEN

Den vesle bronsestatuetten *Blåveispiken* har sin egen historie, som startet på siste halvdel av 1960-tallet i forbindelse med andre byggetrinn av Vang skole i Haugsbygd. Den lokale kunstneren Ståle Kyllingstad (1903–1987) fikk oppdraget med å lage et utkast i gips til en bronsestatue av Arne Paasche Aasens *Blåveis-pike*. Men dette forslaget ble ikke godkjent av Norsk kulturråd med den begrunnelse at kunstneren ikke var godt nok kjent. Dermed kom heller ikke finansieringen på plass, og planen ble lagt på is.

På slutten av 1980-tallet foreslo imidlertid rektorene Asbjørn Hofset og hans etterfølger Ragnar Nøklebye å få støpt en liten bronsestatuett på samme størrelse som Kyllingstads gipsmodell, som fortsatt

var intakt. Kunstnerens enke Camilla Carlson stilte seg positiv til ideen, og Ringerike kommune tok regningen på 12 000 kroner for støpingen.

Vang skole hadde noen foreldre som jobbet ved Østlandske Spennbetong AS, og disse ildsjelene tok seg av arbeidet med å lage en fot i betong for skulpturen med en sitteplass rundt. Etter forslag, tegnet av arkitekt Reidar Gythfeldt, ble *Blåveispiken* plassert i skråningen foran Vang skole. I ettertid ble det kjent at Østlandske Spennbetong ved direktør Tor B. Aslaksrud tok kostnaden for dette arbeidet.

Avdukingen fant sted under stor festivitas 30. mai 1990 med kunstnerens sønn Røyne Kyllingstad og slektninger av Arne Paasche Aasen til stede. «Nå er *Blåveispiken* på plass i blåveisbygda,» sa formann i skulpturkomiteen Asbjørn Hofset i talen sin før de mange frammøtte sang *Blåveispiken* unisont.

Foto: Marit Stubbraaten

I 1998 startet tredje byggetrinn av Vang skole, og statuetten måtte flyttes fra plassen i skråningen til en nisje i steinmuren som ble bygget i forbindelse med nytt inngangsparti til skolen. Og her står *Blåveispiken* i dag.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 1992: *Vang skole 75 år. Skolehistorie fra Haugsbygda 1742–1992*. Hønefoss.
- Bye, Arild 2018: *Arne Paasche Aasen. Fra verdensrevolusjon til de nære ting*. Oslo: Aschehoug. Oslo, s. 312-315, 395-398, 594 og 597.
- Dorian Red (pseudonym for Arne Paasche Aasen) 1938: *Blåveis-pike*. I: *Arbeiderbladet* 19.03.1938, s. 5.
- Mannsåker, Kari Borg 1965: *Dette er Deres liv – Arne Paasche Aasen*. Nettadresse: Dette er Deres liv - NRK TV.
- Ringerikes Blad*: 20.05.1981, 31.05.1991, 22.09.2022.
- Stubbraaten, Marit 2022: *Historien om Blåveispiken som satte Ringerike på norgeskartet*. I: *Heftet Ringerike* 94: s. 46-49.
- Stubbraaten, Marit 2024: *Dikteren Arne Paasche Aasen – ringeriksvenn og konge på haugen*. I: *Heftet Ringerike* 96: s. 4-11.
- E-post fra Ingunn Slaatten, datert 05.01. 2023.

Muntlige kilder

Marit Ingeborg Kolden, f. Loe; Inger Johanne Sørensen, f. Nilsen; Ragnar Nøklebye; Mette-Lise Zelouf, f. Larsen (Lamer); Ingebjørg Gåsbakk, f. Loe; Inger-Lise Iversen, f. Hannestad; Johan Fredrik Norstrøm; Gudmund Bakke; Liv Gerd Torp, f. Reinertsen; Geir Aspheim; Kåre Slåtten og Anne-Grethe Qvist Eriksen.

FORFATTEROMTALE

Marit Stubbraaten, født 1945 i Sandnes, er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole med fagene norsk, engelsk og historie. Hun har vært redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike* fra 2015, og har skrevet flere artikler i heftet, blant annet om multikunstneren Ståle Kyllingstad, kunstnerparet Anders C. Svarstad og Sigrid Undset og i 2024 om dikteren Arne Paasche Aasen.

Foto: Utløst av Kjersti Anette Gommæs, datter av Gunhild Taserud

En ung Normann sammen med mor Olaug og farens onkel Søren Nicolaysen.

Tøffe tider, gode guttedager Barndomsminner fra Eikli, Hofsfoss og Begnamoen 1935–1949

De harde trettiåra, krigen og første del av gjenreisningstida danner bakteppet for Normanns barndomsminner, men han kan likevel se tilbake på en god oppvekst.

NORMANN NORDAHL NICOLAYSEN FORTELLER TIL GRO MARIE RIDDERHUS

Jeg er født på Eikli. Der hadde broren til bestefaren min, Søren Nicolaysen, et lite hus hvor han bodde sammen med mora si så lenge hu levde. Da hu blei borte, satt han aleine igjen der. I dette huset blei jeg født, i februar 1935.

Ganske snart flytta vi til Johan Hansen i Benterudgata. Der bodde mora mi, faren min og jeg i andre etasje til jeg var fire år.

EIKLI

Benterudgata var hovedveien ned til utstillingsplassen. Det var ofte marked der den gangen med fesja og mye hestetrafikk. De solgte hester og kuer, og folk og fe trafikkerte gata. Det var liv og røre og mye spennende å se for en liten gutt. Og jeg stod i vinduet og jodla til de som gikk forbi på gata. Ja, jeg var fæl til å jodle. Jeg var til og med på scenen og jodla på Bebbes Tivoli oppå Hvervenkastet. Da var jeg fem-seks år.

Jeg var flink til å plystre også. Plystre-kongen kalte faren min meg. Og seinere, da jeg bodde på Begnamoen, plystra jeg støtt. I ungdomstida, når jeg hadde vært på byen og var på vei hjem om natta, gikk jeg og plystra. Da sa folk: «Nå går'n Normann hemmatt».

HOFSSFOSS

Vi flytta fra Eikli til Hofsfoss da jeg var fire år og bosatte oss «nedi gåra», som de kalte det. Det var i huset til

oldefaren min, han gamle Kristian Andreassen. Han blei kalt Krestian Landing fordi han egentlig kom fra Hov i Land. Han var far til bestemora mi på farssida. Hu het Ida Charlotte og var gift med Hans Nicolaysen, bestefaren min.

Huset til oldefar hadde fire leiligheter, og i tre av dem bodde det skyldfolk. Det var Gudrun Eriksen i én og broren hennes Harald Olsen i en annen. De var søskenbarn av faren min. Vi bodde i første etasje, og ved sida av oss bodde det en som het Sigurd Vold. Han hadde en liten varebil som han kjørte rundt med og solgte Singer symaskiner.

LITT OM FORELDRA MINE

Faren min var Nordahl Nicolaysen. Han hadde vokst opp på Hofsfoss i et hus de kalte Tandbergboligen. Da den brant i 1925, var faren min 13 år. Midt i alt oppstyret rundt brannen tok han tak i trekkspillet sitt og satte seg til å spille. Det var kanskje hans bidrag til å roe ned dramatikken. Han blei siden en aktiv deltager i Henschiens trekkspillorkester, som var godt kjent i distriktet utover på 30-tallet.

Nordahl jobba på papirfabrikken på Hofsfoss, men han var mye arbeidsledig og hadde ikke fast jobb. Krakket i Amerika i 1929 prega etter hvert arbeidslivet i Norge også. Det blei nedgangstider i hele landet og vanskelig å få seg arbeid. Mannfolka stod ute i jernbanespooret om morran for å få seg en jobb.

De stod med lua under armen og bukka og skrapa. Så plukka formannen ut: «Ja, du og du og du, dere kan få måke ta ei vogn med køl». Og hvis de blei tidlig ferdige, fikk de kanskje en annen jobb resten av dagen. Men det var mange som stod uti sporet der og måtte gå hjem uten å ha fått jobb. Det kunne være lange perioder uten fast arbeid. Det var ikke greit, men det var mange som hadde det sånn.

Mora mi Olaug blei satt bort som lita jente og vokste opp hos fotograf Hans Carlsen og kona Agnes. De bodde i

” Hytta hadde kun ett rom, og sjølsagt hverken innlagt strøm eller vann.

Vaskevann henta vi i elva, og drikkevann kunne vi hente i ei ølle ved sida av elva der det alltid var åpent vann. På vinteren måtte mora mi ned og hogge høl på isen for å vaske klær.

en svær villa på Helgesbråten, rett bak poltistasjonen. De hadde ikke egne unger, men mora mi vokste opp hos dem og stod til konfirmasjon der. Alle regna henne som datter i huset. Etter at hu blei voksen, var hu der hver uke og gjorde reint i huset. Hu stelte for Carlsen så lenge han levde, og siden for frua.

Som guttunge var jeg med ned dit. Fru Carlsen hadde piano, og jeg satt og klimpra litt på dette pianoet. Da sa hu til meg: «Dette pianoet blir ditt når jeg blir borte». Men da herr og fru Carlsen var borte, kom familiemedlemmer fra Oslo og overtok alt sammen, både hus og innbo og piano.

Som ungjente, før hu gifta seg, jobba mora mi med å stelle for Gudbrand Viker oppi Ådal'n og for andre gamle folk. Den tida hu tjente der oppe, knytta hu vennskap som skulle bli gode å ha seinere.

DRAMATISKE MINNER FRA KRIGEN

Ikke lenge etter at vi flytta til Hofsfoss kom krigen, og vi måtte flykte. I april dagene 1940 kjørte Sigurd Vold oss oppover til Ådal'n i varebilen sin. Der bodde vi hos Maren og Einar Tangen oppi Viker. Maren var ei venninne av mora mi fra den tida hu tjente der oppe. Jeg kan nevne et par dramatiske hendelser fra den tida vi var i Ådal'n.

Unge Normann i ny vadmelsdress i kamelhår fra Amerika!

Normanns far Nordahl med trekkspillet.

Mora og faren min var reist over isen til Engerodden for å handle. Der, på den andre sida av Sperillen, fikk de beskjed om å gå i kjeller'n fordi tyskerne var på vei oppover. Men faren min tok en spark som stod der, og sammen kom han og mora mi seg over isen tilbake til Viker. Vi pakka med oss noen klær og litt mat og ga oss i vei opp på Elsrudtoppen, til ei tømmerkoie som stod der. Det var tungt føre i råttensnø opp bratte bakker. Jeg satt på ryggen til faren min. På vei oppover hørte vi maskingevarild og så hus som blei satt i brann på østsida.

Vel oppe ved tømmerkoia møtte vi flere folk, og til slutt var vi åtte familier der! Det var bare ett rom med jordgolv i koia, og ovnen stod midt i rommet. Den var satt opp på to grove stokker som var spent over golvet. Det var underkøye og overkøye i hvert hjørne. Altså fikk hver familie ei køye.

Jeg husker at ei kjerring fomla fælt da hu skulle opp i køya. Det endte med at hu datt ned og dytta til en av stakkene som ovnen stod på. Ovnen velta, og ei gryte full av havregraut ramla ned på jordgolvet så grauten rant utover. Jeg husker jeg blei så redd at jeg kasta opp!

” Det norske flyet blei pressa ned av tyskeren, men den norske piloten fikk landa flyet på isen og stakk til skogs.

En annen dramatisk hendelse skjedde litt seinere etter at faren min hadde reist hjem for å gå på arbeid. Mora mi og jeg skulle gå ned til Vikar gård og låne telefon. Vi ville ringe til fabrikk for å snakke med faren min og høre hvordan det stod til der nede.

Da vi gikk nedover veien mot Vikar, oppstod det en luftkamp over huet på oss. To fly kom i lav høyde over skauen og vi hørte maskingevær; «ta ta ta ta ta!».

Det var et norsk fly, en dobbeltdekker, og et tysk fly som kom bak og skaut. Mora mi tok og heiv meg over snøkannten og inn i skauen. Det norske flyet blei pressa ned av tyskeren, men den norske piloten fikk landa flyet på isen og stakk til skogs. Alt skjedde rett over hue på oss. Det var dramatisk for en liten guttunge!

Etter noen uker der oppe kunne vi flytte tilbake til Hofsfoss. Det hadde roa seg der nede da.

HYTTA PÅ BEGNAMOEN

Litt seinere under krigen, det kunne vært i 1943, kjøpte faren min ei tomt på Begnamoen av Berte Johanne Bang, som eide Follum gård. Nå ville faren min bygge hus. Først bygde han ei lita hytte på 24 kvadratmeter. Den stod på påler og hadde «møllebenker» rundt. De var fylt med sagflis så det ikke skulle trekke under huset.

Hytta hadde kun ett rom, og sjølsagt hverken innlagt strøm eller vann. Men vi hadde karbidlampe, som var ei lykt med to beholdere plassert over hverandre, med kalsiumkarbid i den nedre og vann i den øvre. Dette danna gassen acetylen, som førtes til en brenner og laga lys.

Vaskevann henta vi i elva, og drikkevann kunne vi hente i ei ølle ved sida av elva der det alltid var åpent vann. På vinteren måtte mora mi ned og hogge høl på isen for å vaske klær.

I denne hytta bodde vi fra 1943 til 1947.

HUSBYGGING

I 1947 begynte faren min, med hjelp av to snekkere, å sette opp et hus i halvannen etasje. Han bygde huset ved sida av hytta, samt en enkel utedo med tre vegger og filt foran som dør. Det var enkle kår, fortsatt uten strøm og vann, men vi hadde som sagt karbidlampa som ga godt lys. Den første vesle hytta blei stående der i mange år. Den leide vi bort som husvære til fabrikk når de hadde gjestearbeidere. Siden blei den flytta opp til Øyangen og fungerte som hytte der i mange år.

Normann med mor Olaug og far Nordahl utenfor huset på Begnamoen.

Foto: Privat

” Mora mi Olaug blei satt bort som lita jente og vokste opp hos fotograf Hans Carlsen og kona Agnes. De bodde i en svær villa på Helgesbråten, rett bak pol'ti-stasjonen.

De hadde ikke egne unger, men mora mi vokste opp hos dem og stod til konfirmasjon der.

Mor Olaug vokste opp hos pleieforeldrene Hans og Agnes Carlsen. Hans var fotograf i Hønefoss. Her er Olaug og Agnes på Helgesbråten.

Det var mange familier med unger som ville etablere seg rundt Begnamoen på den tida, og behovet for boliger var stort. Derfor blei det bygd noen hus i en ring for de som jobba på papirfabrikkene Follum, Hofsfoss og Røsholm.

De tre fabrikkene lå i ei klynge som var knytta til Hofsfossen. Røsholm lå på Rabba-sida, Hofsfoss på sida mot Begnamoen, og Follum lå lengre ned på samme side. Alle i min familie på farssida jobba på disse fabrikkene.

FRYNSEGODER

En fin ting var det at fordi bestefar jobba på Hofsfoss papirfabrikk, kunne vi få bade der. Det var laga til et svært, flislagt bad med kummer spesielt for arbeiderne og familiene deres. Vi var mange unger som gikk dit og bada én gang i uka.

Fyringsved kjøpte vi aldri. All ved henta vi gratis nedi elva. Der var det mye tømmer, og faren min og jeg henta stokker. Han tok to stokker og jeg tok én. Vi bar dem hjem, tredde dem inn i kjeller'n og kappa dem opp. Vi henta også tørrgran og grov kvist borti skauen og langs elvekanten.

Det hendte ikke sjelden at vi også gikk over gjerdet og bort på jernbanen til Røsholm sitt køllager. Køl og vann holdt fabrikk i gang. Kølet kom med jernbanen og lå i svære hauger ved sida av jernbanesporet. Røsholm fabrikk produserte silkepapir som skulle sendes med jernbanen videre ut i verden, og ved sida av kølhaugen lå det et svært pakkehus med papirruller. Fra køllageret gikk det en taubane på vaier over elva. Der hang det vogger som blei fylt opp med køl og sendt over til fabrikk.

Om vinteren gikk det mange spor i snøen bort til kølhaugen, for folk var der og forsynte seg av køl. Det var noe alle visste. Det var liksom akseptert at arbeiderne henta tømmer i elva og køl fra jernbanen, men egentlig var det vel ulovlig.

LEIK I ELVA

Livet langs elva var spennende for oss onga. Elva var full av tømmer, og vi flaug bortover på tømmeret så vasspruten stod, fra den ene stokken til den andre. Det hendte stadig at vi tro på en stokk som ikke var så veldig tjukk. Da rulla'n rundt, og vi skrubba oss opp på legga. Vi lærte oss å flyge fort for å

En ung Normann.

trå på neste. Om vi datt i vannet, måtte vi holde oss fast i en stokk. Det var djupt mange steder, men vi opplevde ikke noe farlig som jeg kan huske. Det gikk stort sett bra!

Det lå ei lense der som gikk på skrå utover i elva over til den andre sida. Den holdt tømmeret fast der. Så blei tømmeret slippi ut i passende porsjoner. Det var viktig at det ikke stokka seg helt. Hvis de sendte alt ned i fossen på en gang, kunne tømmeret sette seg fast nedi der, og da måtte de sprengre det løs med dynamitt.

Foto: Privat

Foto: Privat

TATERJENTA ROSA

På den andre sida av elva lå det ofte et taterfølge om sommeren. Jeg husker det var ei jente der som het Rosa, og hu var veldig pen. Vi gutta ville gjøre inntrykk på henne, så vi flaug mye att og fram på tømmeret og gjorde oss til. De hadde en guttunge der også. Da gjorde vi oss ærend bort til taterleiren og spurte om han ville være med oss og fiske. Det var liksom for å ha noe å spørre om da, veit du. Da var vi rundt 12 år. Tatera lå der i perioder for så å dra videre. Noen romanse med Rosa blei det derfor dårlig med!

BADE- OG FISKEELDORADO I BEGNA

Litt lengre opp i elva, på samme sida som taterleiren, lå badeplassen Sandtangen. Der var vi veldig mye. Den er fortsatt i bruk som badeplass med ei fin lita grønn slette i bakkant. Litt nedafor, på Begnamoen-sida, hadde vi også en badeplass med lite strøm i vannet og fin sandbånn som vi brukte mye. Den badeplassen kalte vi Bjørka. Her tok jeg mine første svømmetak.

Som jeg nevnte, lå det ei lense like ovafor badeplassen og holdt på tømmeret. På den måten kunne vi balansere utover på lensa helt til vi kom på djupe. Så stupte vi uti og svømte under vann så langt vi greide inn mot land. Dermed lærte vi oss å svømme under vann først. Det var bare å stikke hue opp og få luft, og hvis vi ikke nådde bånn, måtte vi svømme noen tak til.

Fra Bjørka kunne vi gå litt lengre opp og komme til Kaldbekk. Det var, og er fortsatt, ei kjelde der med friskt, reint vann som springer ut av fjellet. Til langt ut på 70-tallet var det mange som kom lange veier for å hente godt drikkevann fra Kaldbekk.

Det var også en plass vi kalte for Grana. Det var fiskeplassen vår. Der fikk vi mye ørret og åbbor. Jeg husker en gang da faren min lånte båten til søskenbarnet sitt, Henrik Kristiansen. Da rodde vi helt opp til et sted vi kalte Furua. Der var det enda bedre fiske og passe stryk i elva. Faren min holdt båten i stryket med snøret hengende bak. Den dagen

Fra en sykkelstur til Strømsodbygd. Mor Olaug og Normann poserer foran teltet.

Stolt gutt med nye hoppiski. Bakken på Hengsle i bakgrunnen.

En av de første bilene Normann hadde, en Ford Prefekt 1938-modell. Normanns lillebror Nils Kristian til venstre sammen med en kamerat.

tok vi 47 ørreter! Det var spesielt godt fiske i Begna når Somma «gjekk» i vårløysinga. Somma er elva som renner fra Samsjøen og ut i Ådalselva.

SKOLETIDA

Jeg gikk på Follum skole. Der gikk alle onga som bodde på Begnamoen og nedover Hofsfossveien, helt ned til

meieriet. Der nede bodde Arne Gunnar Johansen. Han gikk i klassa mi, og vi hang mye sammen.

Vi gikk på skolen annenhver dag, og av alle fag likte jeg best å tegne. Derfor hendte det ofte at lærer'n ba meg gå opp på tavla og tegne for klassa. Jeg husker to lærere, en som het Sigurd

Bildene over er fra Normanns verksted i Haugsbygd. Normann er viden kjent for knivene han har laget. Det er førsteklasses håndverk i alle ledd, det være seg gode brukskniver eller sølvbeslåtte kniver til bunad og festplagg. En kniv ble overrakt Kronprins Haakon da han la ned grunnsteinen for Veien Kulturminnepark i 2002.

Møyland, og så var det Jakob Torset. Vi gjorde jo noen rampestreker av og til, som da vi fikk betasuppe med fleskebiter i. Vi la bitene på skjea og spratt dem opp i taket over der lærer'n sto. Men det kom til å straffe seg. Lærer Torset kunne gjerne bruke pekestokken og slå oss over fingra.

Da krigen kom, tok tyskerne over skolehuset, og russiske krigsfanger flytta inn. De blei satt til skogsarbeid med sag og øks. Det skulle ryddes ei fly-

stripe på Kilemoen for å lure fienden til å bombe der, istedenfor på Egge-moen hvor den egentlige flystripa lå. Lærer'n fikk fortsatt bo i andre etasje, men vi skoleonga måtte gå på skole i Follumlokalet nede ved fabrikken.

Jeg gikk ut av folkeskolen i 1949 etter sju års skolegang. Da var jeg 14 år og allerede konfirmert i Hønefoss kirke tidligere på våren. Barndomstida mi var over og voksenlivet tok til. Men det er en annen historie.

Normann Nicolaysen fotografert i 2025.

FORFATTEROMTALE

Normann Nordahl Nicolaysen er født på Eikli i 1935, men vokste opp på Hofsfoss og Begnamoen. Han bodde i Haugsbygd fra 1966, men bor nå på Haldenjordet. Han gikk jern- og metallinja på yrkesskolen. Samtidig som han gikk i lære som sveise- og platearbeider på HØKA, tok han treårig Teknisk Aftenskole og fikk fagbrev i 1954. Han har en variert yrkeskarriere, som startet på HØKA og blei avsluttet på Mikro Stanse- og Mekaniske verksted. Han er en dyktig knivmaker, og var i mange år formann i Ringerike Knivlag.

Gro Marie Ridderhus, født Eilertsen i Oslo 1958, har familie på morssiden fra Hønefoss. Hun har bodd på Ringerike siden 1996, herav 21 år i Åsbygda og nå åtte år på Rabba. Gro har fagbrev som aktivtør innen helse og omsorg, men har hovedsaklig jobbet i skole og barnehage som henholdsvis formingslærer og ungdomsarbeider. Hun er nå pensjonist.

Foto: Ivar Andersen / Buskerud Fylkehistoriskiv

Tre av de handelsreisende i E.M. Skøien A/S fotografert etter krigen med sine respektive biler utenfor butikken i Stangs gate 7. Først Sigurd Natten, så Ole Nilsen og bakerst Hans Lehne.

E.M. Skøien – en allsidig og fremsynt forretningsmann

E.M. Skøien var et velkjent firmanavn for eldre hønefossfolk. Erling Martin Skøien satte spor etter seg i byens forretningsverden. Med vidsyn bidro han gjennom flere tiår til lokal nytenking og arbeidsplasser. Salg og agenturer var forretningene, men Erling Martin Skøien gjorde seg også bemerket i kommunestyret og forsyningsnemnda.

JENS E. FJELD

Erling Martin (1904–1984) var sønn av slaktermester Ole Skøien og Else Birgitte Lerberg. Ole Skøien drev sitt pølsemakeri i Stangs gate før han kjøpte den gamle folkeskolen i Strandgata 3 i år 1900. Der bygde han opp sitt eget slakteri og pølsemakeri.

I 1921 tok E.M. eksamen ved Kristiania Handelsgymnasium og fikk jobb som altnuligmann i en liten handelsbedrift i Hønefoss. Samtidig jobbet han som timelærer ved Bremnes handelskole i Hønefoss. Senere ble han gift med Agnes Søhol, og de fikk tre barn sammen.

Allerede i juli 1923 startet han sitt eget grossistfirma. Etter hvert fikk han blant annet agenturet for Agra Margarinfabrikk, Lilleborg fabrikker, Norsk Brændselolje og De Norske Gjør- & Spritfabrikker. Salget gikk tregt i 1930-årene, men gradvis tok omsetningen seg opp.

Foto: Per M. Hokenstad

Da Erling M. Skøien fylte 70 år i 1974, fikk han dette portrettet i gave fra KEFAS. Det er malt av Harald Hauge. I dag henger det hos hans sønn Rolf Egil Skøien.

Foto: Ivar Andersen / Buskerud Fylkehistoriskiv

Skøien Kolonial og Engros i Stangs gate 7 i Hønefoss, etablert i 1923, fotografert rundt 1950.

Som lokal representant for Norsk Brændselolje (senere BP) startet han i 1939 Hønefoss Auto sammen med sin bror Olav.

Da krigen kom i 1940, var en av hans biler på vei til Hvalsmoen med ammunisjon. Midt på Almesletta kom et Stuka bombefly. Min far Odd Fjeld, som var Erling Martins nevø, var hjelpegutt på bilen. Han gjemte seg under bilen sammen med sjåføren! Heldigvis ble de ikke beskutt. Etter krigen ble det påvist en udetonert bombe på Hvalsletta ved brua over Randselva.

Fra 1945 ble Erling Martin valgt som formann i Hønefoss og omegn kommunale forsyningsnemnd, og han var også medlem av Hønefoss bystyre og

formannskap. Etter hvert som varehandelen tok seg opp etter krigen, gikk grossisthandelen bedre og bedre. Han hadde handelsruter på Ringerike og Hadeland, i Hallingdal, Ådal og Valdres.

ETABLERING AV PIONERPROSJEKTET KEFAS

Erling Martin var den første i Norge som lagde et felles innkjøps- og salgssystem for kjøpmennene. I 1959 var han på en studiereise i regi av Norsk Produktivitetsinstitutt. Reisen gikk til Nederland, Tyskland, Sverige og Danmark for å studere nye samarbeidsformer, blant annet kjedehandel og stordriftsfordeler. Han skjønte at enkeltstående småbedrifter ikke ville klare seg i den kommende konkurransen.

Etter dette ble KEFAS (Kjøbmændenes Engrosforretning A/S) i Hønefoss etablert. I Kongens gate 13 fikk Erling Martin reist et bygg som den gang ble betegnet som det mest moderne og innovative i Norge. Selv solgte han seg ut av grossistforretningen allerede i 1960.

KEFAS viste veien for seinere matvarekjeder, slik som da Aage Thoresen (med faren Arne og Knut Braathen) etablerte AKA i 1972, og Norgesgruppen kom til i 1994.

Bygget har siden hatt flere eiere, og huset blant annet fysioterapeuter, massører, akupunktører, trafikkskole, eiendomsforvaltning og regnskap. Men alt har sin tid, og i 2025 blir bygget revet.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Fjeld og Skøien slektshistoriebok (1967).

FORFATTEROMTALE

Jens E. Fjeld, født 1950 i Hønefoss, er utdannet kjemiingeniør og yrkeshygieniker. Har i mange år vært aktiv i Ringerike Historielag og Ringerike Slekthistorielag.

Foto Privat

Fabrikkbygningen ble reist i 1949 like inntil familiens bolighus, på jorden nord for Søndre Stigsrud.

Arthur Gulbrandsen & Sønn – en trevarefabrikk i Åsbygda

I 1940 startet Arthur Gulbrandsen en trevarefabrikk i Åsbygda. Sammen med sønnen Kåre begynte han med produksjon av småmøbler, dører og vinduer.

GUDMUND BAKKE

Starten skjedde i uthuset ved boligen som Arthur og kona Jenny hadde bygd noen år tidligere, under 100 meter nord for låven på Søndre Stigsrud. Arthur Gulbrandsen hadde tidligere arbeidet som snekker hos byggmester Christian Aurdal, og hadde også gått en god skole hos sin far Gudbrand Gulbrandsen, som var sjef på snekkerverkstedet ved Viul Træsliperi AS.

Sønnen Kåre bodde i andre etasje i foreldrenes hus med kona Kari og døtrene Jorun og Laila. I begynnelsen var det bare far og sønn som var engasjert i driften. De hadde et par maskiner, men ordreinngangen var brukbar, og det ble raskt behov for flere ansatte. I tillegg til dører og vinduer til bolighus spesialiserte bedriften seg på skoleinnredninger og skolemøbler, samt innredning til kjøkken og butikker.

NY FABRIKKBYGNING I 1949

Etter krigen manglet det ikke på oppdrag. Landet skulle gjenoppbygges, og Arthur Gulbrandsen & Sønn fikk faste leveranser til firmaer i Oslo. I 1949 ble det bygd ny fabrikkbygning på 230 kvadratmeter i to etasjer inntil uthuset. Bolighuset ble liggende bare fem meter fra fabrikkveggen.

Arbeidsstyrken økte, og flere karer fra bygda fikk her en god arbeidsplass. På det meste utgjorde arbeidsstokken 14 mann. I tillegg til Arthur (1903–1986) og sønnen Kåre (født 1922), var det sønnen Arne (født 1925) og adoptivsønnen Leif Johannessen (født 1932), som hadde ansvar for fyr og limbord, blant de ansatte. Andre bygdekarer i arbeid her var Birger Aas, Johan Østby, Harry Johansen, Kristian Frøshaug (bror av Arthurs kone Jenny), Olaf Gulbrandsen, Jens Bråten, Birger Nygård og Petter Gulbrandsen.

” Etter krigen manglet det ikke på oppdrag. Landet skulle gjenoppbygges, og Arthur Gulbrandsen & Sønn fikk faste leveranser til firmaer i Oslo.

Foto Privat

Brevarket til bedriften forteller både om beliggenhet og hva som ble produsert.

I 1949–50 satte bedriften opp en bolig i to etasjer (murhus) på en parsell nord for fabrikk. Der flyttet Arthur og kona Jenny inn i første etasje, mens andre etasje ble tatt i bruk som bolig for ansatte.

Trevirket til produksjonen kom fra Mogenstads sagbruk ved Helgelandsmoen. Levering av firmaets produkter ble besørget av lastebileier Knut Loe på Nedre Lo i Haug. Etter en tid anskaffet bedriften egen «10-hjuling», som ble kjørt av Arthur selv – og innimellom av Knut Loe. Produkter fra bedriften ved Stigsrud var i første rekke skolepult og stoler som ble levert til skoler i Oslo-området.

I mai 1947 søkte Arthur og Kåre i *Ringerikes Blad* etter «2 maskinsnekkere for dør- og vindusarbeid», og i april 1950 sto det en ny stillingsannonse: «Dyktige maskin-snekkere inntas straks. Akkordarbeid. Hus skaffes. Henvendelse skriftlig».

«Bedriften er i rask utvikling og på topp med hensyn til maskiner og utstyr», het det i en bransjeoversikt i 1951. Men alt var ikke bare rosenrødt. Kanskje gikk veksten for raskt? Samme år meldte nemlig lokalavisa at det var åpnet akkordforhandlinger i firmaet, men stormen ble ridd av.

BRANT NED TIL GRUNNEN

Søndag 28. januar 1956 brant trevarefabrikken og eiernes bolighus ned til grunnen. Brannen oppstod i 22-tida om kvelden. Det var 24 minusgrader, og Arthur hadde akkurat vært innom og lagt ekstra med ved i ovnen. Kåres kone Kari og døtrene Jorun og Laila var på vei hjem fra basar på bygdelokalet Åsheim. Da de passerte Stigsruddalen sør for Salem, fikk de se at det brant i første etasje i verkstedet. Jorun (11) og Laila (9) løp opp til besteforeldrenes hus og vekket dem, mens Kari vekket Kåre, som lå og sov i huset inntil fabrikk, og ekteparet Esther og Sverre Karlsen som bodde i andre etasje.

Foto Privat

Arthur Gulbrandsen og hans kone Jenny, født Frøshaug, fra Røyse.

Foto Privat

Pause på plankestabelen en varm sommerdag. Bildet er tatt før brannen i 1956. Vi ser en del av fabrikklokalene til høyre og eiernes bolig til venstre.

Etter hvert tegnet flammehavet himmelen rød over bygda. Både fabrikk og eiernes bolighus ble flammens rov, sammen med 10-15 teakdører som stod klare for levering dagen etter. Varmeutviklingen var så enorm at vinduene i fjøset på Søndre Stigsrud smelta! *Ringerikes Blad* skrev 31. januar:

Ved en eksplosjonsartet brann i Haugsbygda i går kveld ble Arthur Gulbrandsens Trevarfabrikk og hans halvannet etasjes våningshus lagt i aske. Brannen begynte ved 22.15-tiden i trevarefabrikken, og etter kort tid tok det også fyr i våningshuset som lå bare 5 meter unna fabrikk. To familier ble husville, og skadene går antagelig opp i hundretusener av kroner.

UMULIG Å SKAFFE VANN

Avisen forteller også at det fra våningshuset ble reddet ut en god del innbo, og at brannen trolig begynte i trevarefabrikkenes andre etasje. Ifølge familien er det imidlertid liten tvil om at det var i første etasje den startet. Avisen skriver videre at «ilden bredte seg med stor hastighet og hele bygningen stod snart i lys lue.

På grunn av den voldsomme varmeutviklingen ble den ene vegg på våningshuset først helt svartbrent, før det etter ca. tre kvarter tok fyr i husveggen og taket».

Hønefoss Brannvesen rykket ut med en motorsprøyte. Brannmannskapene kunne imidlertid ikke utrette stort da det var umulig å skaffe vann til slukking. Man forsøkte å få lagt slanger fra et par brønner, men på grunn av is og sterk kulde lyktes det ikke. Alle fabrikkens maskiner, ferdige produkter og trematerialer strøk med i brannen.

«VOLDSOMT Å SE FOR EN SYVÅRING!»

«Vi barna stod i kjøkkenvinduet på Aurdal og så flammene», forteller Terje Aurdal på nabogården Aurdal:

Det jeg så, brant seg fast i meg. Boligen ved siden av brant jo også. Pappa Gunnar var på brannstedet for å bistå med å redde ut det som var mulig å redde. Det var voldsomt for en syvåring å se. Etterpå fortalte far min om det som hadde skjedd på brannstedet. Vi barna skjønte jo at det var tragisk for Arthur og familien at levebrødet forsvant. Jeg vet at bestefars bedrift (byggmester Christian Aurdal) kjøpte produkter av Arthur til bruk i bygging av boliger på Ringerike etter krigen.

Lærerboligene ved Tyrifjord skole som Arthur Gulbrandsen påtok seg å sette opp.

Et par dager etter forteller lensmann Harald Bergan til lokalavisa at man antok at skadene beløp seg til rundt 300 000 kroner. Fabrikbygningen med maskiner og varer var forsikret i Vesta for 230 000 kroner.

I april samme år ble det lyst ut anbud på oppførelse av ny fabrikkbygning på cirka 350 kvadratmeter. Den skulle oppføres i siporex og betong, i to etasjer.

Etter at trevarefabrikken ble nedlagt, tok Arthur Gulbrandsen på seg å bygge lærerboliger ved Tyrifjord høyere skole (Adventistsamfunnet) på Vestre Rud på Røyse. Da engasjerte han flere snekkere fra Åsbygda og Haug. På bildet ser vi fra venstre Arthur Gulbrandsen, Karl Iversen, Karl Bølgenhaugen, en ukjent og Oddvar Tveter.

Flere av leksestolene som ble produsert ved familiebedriften i Åsbygda, er tatt vare på av Arthurs barnebarn Jorun Berg, født Gulbrandsen, og av familien Birger Nygård.

Starten for Arthur Gulbrandsen & Sønn var i uthuset ved boligen som Arthur og kona Jenny hadde bygd ved Søndre Stigsrud.

SLUTT PÅ EVENTYRET ETTER 18 ÅR

Imidlertid oppstod det trøbbel med forsikringsoppgjøret etter brannen, men driften fortsatte et par år i leide lokaler. Først drev de i låven hos Alf Ødegård i Øgarden, 100 meter nord for Søstrene Tveters landhandleri på Vesetrud, så en periode i et kjellerlokale på en av Sørungårdene i Steinsferdingen, før de det siste året leide verkstedplass på Honerud gård i Åsbygda.

Men det endte med at far og sønn kastet inn håndkleet og meldte oppbud i 1958. Kåre fikk seg arbeid hos andre, først en periode i snekkerverkstedet hos Alf Ødegård i Øgarden, seinere i mange år i Block-Wathne AS. Kåre var en kunstmaler og malte bilder som ble stilt ut og solgt.

Gründeren Arthur Gulbrandsen drev litt for seg selv i årene etter nedleggelsen, seinere reparerte og bygde han hus. Blant annet satte han opp lærerboliger ved adventistenes skolesenter på Røyse sammen med sambyggingene Karl Bølgenhaugen, Karl Iversen og Oddvar Tveter, og en periode leide han den gamle smia ved Bølgen og bygde lasteplan for Hønefoss Bryggeri.

Han var også aktiv lokalpolitiker i Norderhov og AP-mann på sin hals.

Men fabrikkeventyret i Åsbygda fikk en trist slutt som følge av brannkatastrofen, og var over for godt etter 18 år.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Borgen, Per Otto 2000: *Ringerike. By- og bygdeleksikon*. Drammen: Forlaget for by- og bygdehistorie.
- *Fremtiden*. Drammen. (diverse årganger).
- *Det Norske næringsliv*. B.9: *Buskerud fylkesleksikon*. Bergen 1951.
- *Ringerikes Blad*. Hønefoss (diverse årganger).
- Samtaler med Jorun Berg (født Gulbrandsen), Terje Aurdal, Alf Gunnar Gulbrandsen, Inge Gulbrandsen og Gudmund Gulbrandsen.

FORFATTEROMTALE

Gudmund Bakke, født 1948, er cand.philol. med historie hovedfag. I perioden 1996–2013 skrev han Holes nye bygdebøker i seks bind. Han har bidratt med en rekke artikler i *Heftet Ringerike* og var redaktør 1992–95. I tillegg har han skrevet *Vågårdsgruppa. En beretning om kommunistisk motstandskamp på Ringerike 1942–45* (2000), skolehistorier for Vang skole (1992) og Åsbygda skole (1993), samt flere forenings-, gårds- og slektshistorier.

Foto: Anders Beer Wilsø (1886–1949), Norsk folkemuseum, NF WB03931. Frikt (publ. domo) mark CC-PDM)

Sylting og matlaging i 1912 på Frk. Lindbeck Hansens Skole Solvang Kjøkken, husholdningsskole for unge piker, Asker.

Matskikker og kosthold på Ringerike i mellomkrigsårene

Hva var daglig kost på gårdene på Ringerike for rundt 100 år siden?
Hva var høytidsmat og festmat?

KIRSTEN BERTHEAU NØKLEBYE

Ringerike kommune var en nydanning i 1964, da ble følgende kommuner slått sammen: Hole, Hønefoss, Norderhov, Tyristrand og Ådal. Ringerike, unntatt Hønefoss, danner her grunnlaget for et lite dykk i matskikker og kosthold i 1920- og 30-årene.

HISTORISK TILBAKEBLIKK

1920- og 30-årene var på mange måter en brytningstid, ikke bare på Ringerike, men i hele landet – teknologisk, økonomisk og samfunnsmessig. Det var en periode med vekst og fremgang. Noen hovedlinjer og sammenligninger fra rundt 1900 er relevante. På bygdene var mange gamle

matretter og et kosthold innenfor det gamle bondesamfunnet fortsatt intakt og utgjorde en grunnstamme. En beretning fra Tyristrand rundt 1900 gir et godt innblikk i levekårene og måltidene gjennom arbeidsdagen.

Etter avslutningen av første verdenskrig i 1918 ble det lettere tilgang på flere matvarer og import fra utlandet, særlig hvetemel, sukker og kaffe – tre viktige innslag i husholdningen. Høy import av hvete fra USA fikk blant annet stor betydning for integreringen av gjæret brød i det daglige kostholdet i hele landet. Flatbrødet tapte sin sterke posisjon som hverdagsbrød. Endringen gjaldt også på Ringerike.

” 1920- og 30-årene var på mange måter en brytningstid, ikke bare på Ringerike, men i hele landet.

Helt fra slutten av 1800-tallet hadde befolkningen fått ny kunnskap om matlaging, husholdning og ernæring gjennom nye kokebøker, undervisning på skolekjøkken og kortere husstellkurs. Dyktige kvinner med kunnskap og kompetanse gjorde et pionerarbeid.

Imidlertid fikk det store økonomiske krakket og bankkrisen sist i 1920-årene også konsekvenser i Norge – for eiere av bedrifter, eiendommer, gårder og enkeltpersoner både i byene og på bygdene. Mange ble rammet av konkurs, og flere måtte selge sine eiendommer, også på Ringerike. Dette fortsatte frem mot andre verdenskrig.

KUNNSKAP OG OPPLÆRING I HUSSTELL

Helga Helgesen (1863–1936) fra Hønefoss var lærerutdannet og fikk innført skolekjøkkenet og husstell i grunnskolen. Hun mente det var viktig at de unge tidlig fikk kunnskap om matlaging og et riktig kosthold. Som en oppmuntring fikk elevene utdelt en skolekjøkkenbok. Skolekjøkkenet var for jenter. Det første i Hønefoss var i 1896.

Opplæringen fikk over tid uten tvil betydning for kostholdet og førte til sunnere og mer varierte matretter i 1920- og 30-årene. Et eksempel er nye metoder for konservering og hermetisering av matvarer som blant annet bidro til økt forbruk av kjøtt og fisk i det daglige. Her kan nevnes midtidsretter med kjøttkaker og medisterkaker, fiskekaker og fiskeboller. Like viktig var hermetisering av epler, pærer, plommer og enkelte grønnsaker. En publisert minneoppgave fra Aurdal gård i Åsbygda viser nettopp dette.

KJØKKENET VAR HOVEDROMMET

Alle måltider ble vanligvis inntatt på kjøkkenet med familien og arbeidsfolk samlet rundt bordet.

På vedkomfyren med stekeovn og ofte eget kammer til varmt vann, tilberedte de maten. En revolusjonerende nyhet da den kom i 1860- og 70-årene. Gryter og stekepanne av støpejern var det vanligste, og gamle kobberkjeler hvis de hadde. Kaffekjelen var av kobber. Til safting og sylting kunne de ha en gryte som var blank innvendig for ikke å sette smak og farge.

Elektrisk strøm var kommet på de fleste gårder og i enkeltboliger, men det gjaldt kun belysning, ikke komfyren. Fasiliteter som kjøleskap og fryseskap lå ennå langt frem i tid. Men innlagt vann og en utslagsvask hadde de fleste på kjøkkenet. Mange brukte parafinlamper i tillegg i stue og andre dagligrom.

To bøker brukt i skolekjøkkenundervisningen, 1922 og 1958. De er utgitt av de samme forfatterne og kom i mange opplag helt til 1960-årene. Eldste bok i fjernlån fra Ringerike Bibliotek og den yngste i privat eie.

Foto: Kirsten Bertheau Nøklebye, 2025. Copyright.

Foto: Anne Sofie Hval, 2025

Vedkomfyr på Nedre Vågård, Ringerike. Aadals Brug no.31. Komfyren har alltid stått på kjøkkenet. Den gamle grua er ombygget og fremstår nå som en peisnisje.

MÅLTIDENE TIL HVERDAGS

Måltidene ble inntatt til faste tider året rundt, hverdag som helg og høytid. Slik har det vært fra gammelt av, på 1800-tallet og lengre tilbake. Hva de kalte de enkelte måltidene har vært ganske likt i hele landet, og likeså når på dagen de spiste. Det var lange arbeidsdager fra tidlig om morgenen til sent på kveld.

Slik var måltidene på Ringerike rundt 1900, med litt endringer i mellomkrigsårene (endringene i parentes):

- Førdugurd klokken 6 (frokost 7).
- Dugurd klokken 9 (9.30, også kalt duern).
- Middag klokken 13. Etterfølgende middagshvil og kaffe.
- Eftasverd klokken 17 (mellom 16 og 17).
- Kveldsverd klokken 20 (kveldsmat 20).

ÅSBYGDA I MELLOMKRIGSÅRENE

Fortelleren er Kari Aurdal Høyvoll, født i 1909, fra Aurdal gård i Åsbygda. Hun gir en god skildring av leveforhold og kosthold i de årene. I husholdet utenom husbondsfolket og åtte barn, var det bare to faste arbeidsfolk.

De hadde fem måltider om dagen hele uken, sommer som vinter. Familien og arbeidsfolket inntok alle måltidene på kjøkkenet og spiste sammen. I travle tider om sommeren leide de inn flere folk.

Frokost: Hjemmebakt grovt brød stekt i bakerovnen i bryggerhuset, kaffe eller melk (håndskummet og ikke separert i maskin), margarin og pålegg – syltetøy, mysost, prim, pultost og sirup.

Dugurd: Nykokt vassgrøt av byggmel og vann, og til drikk håndskummet søt eller sur melk. I tillegg fikk de brødmat – brødsriver med enkelt pålegg og kaffe. Det var spesielt til barna.

Middag: Middagen bestod av to retter – suppe og hovedrett av kjøtt eller fisk. De spiste mest kjøttprodukter og flesk og mindre fisk. Grynsoodd kokt på salt kjøtt og flesk sammen med selvdyrkede grønnsaker var mye brukt og typisk i hele Ringerike. I Åsbygda tilsatte de gulrøtter, kålrabi, purre og oppskårne poteter. Denne middagen var mektig, og krevde en del arbeid å lage. Derfor ble det kokt en stor porsjon for to dager. Den andre dagen hadde de nystekte pannekaker til. Ertesuppe, lapskaus og stekt flesk med duppe (hvit saus med gressløk) var retter som familien brukte ofte.

Til middagen hadde de Ringerikspotet og grønnsaker dyrket på gården: gulrøtter, kålrabi, blomkål, hodekål, grønnkål, purreløk, sjalottløk, sukkererter og selleri.

Det var fast rutine med en ettermiddagshvil. Det har vært skikk på alle gårder stort sett i hele landet fra gammelt av. For arbeidsfolket var det nødvendig før de begynte utarbeidet igjen. Før de gikk ut, fikk alle en kopp kaffe og kanskje en sukkerbit.

Bruk av en suppe først skulle trolig virke mettende og være lett mat før et tyngre kjøttmåltid. Eksempler er: melkesuppe, fruktsuppe, sagsuppe med rosiner, byggrynsuppe med saft, sviker og rosiner og rabarbrasuppe. Sistnevnte suppe var gjerne sommermat og ble servert sammen med spekemat.

Foto: Kirsten Bertheau Nøklebye, 2025. Copyright.

Lagget kar til salting av kjøtt på Mo gård, Hole (Jørgen Moes fødested).

Om høsten slaktet de gris, ku og sau, preparerte spekemat, innmatpølser og spekepølser, med tillegg av kjøttkaker og medisterkaker på Norgesglass. Dessuten handlet de makrell, sei og torsk når det var å få tak i. Noe ble til fiskekaker og hermetisert på glass.

Om høsten kjøpte de sild i kasser og produserte sildekaker til vinterforsyning. Hos slakteren fikk de kjøpt oppmalt hestekjøtt som de blandet med annen kjøttdeig til pølser. I tillegg holdt de høner og var selvforsynte med egg. Likeså hadde de kaniner som ble middagsmat en gang iblant.

Eftasverd: Det var et kort måltid og avbrekk, og innebar enkel servering. Det var som regel smurte brødsriver med pålegg på et fat og kaffe. Sommerstid kunne de steke vafler av byggmel og vann i vaffeljernet på vedkomfyren. Da satt de ofte på stabburstrappen eller ute på jorden, og spiste. Arbeidsdagen var ikke slutt ennå.

Kveldsmat: Da var det kveld etter en lang arbeidsdag. De hadde enten grøt eller salt sild. På Aurdal er det ikke spesifisert nærmere.

Et grøttmåltid med søt eller sur melk har svært lange tradisjoner i hele landet, og var fortsatt fast i 1920- og 30-årene mange steder. For det meste gikk det i nykokt vassgrøt med melk til.

Foto: Kirsten Bertheau Nøklebye, 2025. Copyright.

Vaffeljern til steking på vedkomfyren. Mo gård, Hole (Jørgen Moes fødested).

Søndagsmat: På søndager var det et tydelig skille i kosten. Den var bedre og mer variert, og de spiste litt senere frokost med godt pålegg og hjemmebakt brød.

Middagen markerte et høydepunkt med både hovedrett og dessert. Suppen ble sløffet. Som regel var det godt tilberedt kjøtt som koteletter, stek og benløse fugler (bearbeidet kjøtt). En sjelden gang fikk de fisk som ørret, laks eller kveite. Hjemmelaget fiskepudding var også søndagsmiddag. De var flinke til å bruke egne grønnsaker generelt, og enda mer og variert på søndager.

” Grynsoodd kokt på salt kjøtt og flesk sammen med selvdyrkede grønnsaker var mye brukt og typisk i hele Ringerike. I Åsbygda tilsatte de gulrøtter, kålrabi, purre og oppskårne poteter. Denne middagen var mektig, og krevde en del arbeid å lage.

Foto: Anne Sofie Hjel, 2025.

Kaffekvern på Nedre Vågård, Ringerike.

Dessert var fast både på søndager og helligdager. Det var stor variasjon: ulike sorter fruktgrøt, hermetisk frukt, stekte epler, sviker med pisket krem, karamellpudding og fro-masjer.

Til kaffen senere fikk de alltid nystekte kaker eller vafler. Men det var nok ikke alle gårder som kunne servere like god søndagsmat i 1920- og 30-årene. Det fortelles at husmoren hadde vært kokke på en restaurant i Oslo før hun giftet seg.

Hovedinntrykket fra familien i Åsbygda er at de spiste god, alminnelig hverdagsmat og kan stå som et godt eksempel på kostholdet i mellomkrigsårene på Ringerike.

De dyrket poteter og mange sorter grønnsaker, og de hadde bærbusker og frukttrær og var selvforsynt med mye. Som mange gårder i mellomkrigsårene holdt de høner, og slaktet gris, ku og sau om høsten.

De dyrket bygg og rug på gården. Hvetemel og sukker ble kjøpt i sekker, og det samme med kaffe. Her gjorde de en byttehandel med karve som de sanket selv – en halv sekk karve mot en sekk rå kaffebønner. Kaffebønnene brant de i et eget jern på vedkomfyren og malte bønnene på kaffekvern etterpå.

Andre informanter, deriblant fra Tyristrand, beskriver et noe enklere og mer tradisjonsbundet kosthold i det daglige. Noen av disse opplysninger ligger antakelig nærmere 1900–1910, men perspektivet frem til mellomkrigsårene understøttes av andre og av lokallitteratur.

TYRISTRAND OMKRING 1900

Førdugurd: Hjemmebakt brød, smør og ost, slik som pultost, surprim og primost. Til drikke fikk de kaffe eller melk. Det nevnes at de også brukte margarin på brødet.

Dugurd var ikke tørrmat, men sild med potet og flatbrød, eller grøt. Dette vekslet mellom dugurd og kveld. Grøten var varm og nykokt.

Middag var hovedmåltidet og preget av mer variasjon. Som i Åsbygda, hadde de suppe til alle middager. Det er satt opp en matliste for hver dag i uken:

Mandag – grynsuppe, kjøtt og poteter.
Tirsdag – lapskaus, flatbrød og melkegryn.
Onsdag – lutefisk og melkevelling.
Torsdag – ertesuppe, kjøtt og flesk og poteter.
Fredag – spekeflesk, flatbrød og melkegryn.
Lørdag – pannekake, saftsuppe.
Søndag – mer variasjon: alminnelig ertesuppe, kokt og stekt kjøtt og forskjellig annet.

Matlisten var stort sett den samme både sommer og vinter, og nokså ensidig. Det fremheves at ertesuppe med kjøtt og flesk nærmest var en nasjonalrett. Likeledes var kjøtt og flesk alminnelig på de større gårdene som midtidsmat. Denne opplysningen forteller oss at det var ikke alle som hadde råd til å spise mye kjøtt og flesk i det daglige. Bruken av fisk var også begrenset, bortsett fra sild og tørrfisk.

Eftasverd: Da spiste de som regel det samme som til førdugurd, hjemmebakt brød og ost.

Kveldsverd: Måltidet vekslet mellom grøt og sild med flatbrød og potet. Av og til kokte de melkegrøt med melk istedenfor vann, og byggmel.

HØYTIDSMAT OG FESTMAT PÅ RINGERIKE

Rømmegrøt har alltid stått høyt i kostholdet, og var festmat. Fra Åsbygda omtales to spesielle dager, 14. april og 14. oktober, som var sommerdag og vinterdag fra gammelt av. Dagene var også de gamle flyttedagene for tjenestefolk til en ny gård og arbeid. Rømmegrøt ble etter skikken ellers kokt ved en fødsel som en lykkeønsking, kalt barselgrøt, og når slåttonna var ferdig. Da het det slåttegrøt.

På en større gård i Hole var det vanlig å bake søtbrød til jul av hvete- og rugmel og godt med sirup. Med bruk av surdeig og kaldheving fra kvelden før, ble det stekt åtte-ti brød i bakerovnen. Tradisjonen videreføres i slekten fortsatt.

Øverst, venstre: Kjøttklubbe og hullsleiv, to vanlige kjøkkenredskaper. Nedre Vågård, Ringerike.

Foto: Anne Sofie Hval, 2025

Øverst, høyre: Norgesglass i to størrelser. Mo gård, Hole (Jørgen Moes fødested).

Foto: Kirsten Bertheau Nøklebye, 2025. Copyright.

Nederst: Kjøttkverner og andre redskaper for bearbeiding av mat. Mo gård, Hole (Jørgens Moes fødested).

Foto: Kirsten Bertheau Nøklebye, 2025. Copyright.

To gamle retter – mølje og julekål, var festmat og julemat med lange tradisjoner på flere gårder på Ringerike, mens andre ikke hadde denne tradisjonen. Mølje er mest kjent i vår tid, og hos noen familier samles de til mølje som en fast førjulstradisjon. Mølje kunne serveres både julaften og nyttårsaften som høytidsmiddag.

Retten ble kokt og gjort ferdig julaftens formiddag samtidig med julekålen, som skulle spises første juledag etter at de hadde vært i kirken. Sammen med den serverte de kald ribbe, medisterpølser og ferskt kjøtt.

Om tradisjonen fortelles: *Mølje består av hjemmebakt flatbrød (rugbrød) som ble brukket op i litt grovere biter i en dyp tallerken og blir blødt i suppekraft. Kraften blir slått av, og skummer så fett av samme suppegryte og har over. Dette spises med gaffel med øll og dram til. Med møljen begynner julen her, da begynner vi og ønsker god jul til hverandre, og det er en egen stemning og høitid som vi ikke kan unnvære. Kraften og suppen som den lages av er julekålen.* (eldre rettskriving, fra Hole)

Imidlertid er julekål, eller kål som det også kalles, en kjent matrett flere steder i nabobygdene til Ringerike. Men den har ikke samme tradisjon for å være en utpreget høytidsrett. Kål er også brukt om en tradisjonsrik kjøttrett på Vestlandet.

De hadde også skikker rundt fastelavn og påske i mellomkrigsårene. Det ble feiret med fastelavnsboller og små kringler. Lam har tradisjon som påskemat, og lettsaltet lammelår var mer vanlig enn fersk lammestek som i vår tid. Det var en sammenheng mellom bruk av ferskmat og konservert mat/forrådsmat i eldre tid. Rømmegrøt på påskeaften er også nevnt. Svært vanlig var det å spise et nykokt egg til frokost første påskedag.

GRØNNSAKER, FRUKT OG BÆR

I mellomkrigsårene tok forbruket av grønnsaker og frukt seg kraftig opp på gårdene sammenlignet med forholdene rundt århundreskiftet. Da var forbruket lite og ofte begrenset til løk, gulrøtter, kål og kålrabi. Det har sammenheng med økte kunnskaper om husstell og ernæring, folkeopplysning generelt og økonomi. Mange gårder hadde også et utvalg av bærbusker som rips, solbær, bringebær og stikkelsbær. Klimaet er gunstig for både frukttrær og bærbusker på Ringerike. I skogen var det tyttebær, blåbær, krekling og multer å hente. Matauk av ulike slag spilte en stor rolle.

Norgesglass kom i produksjon på Hadeland Glassverk fra 1905. Spesialglass for hermetisering var i handelen på slutten av 1800-tallet. Tidligere brukte metoder var store krukker forseglet med vokspapir til bær, og blikkdåser med skrulokk til kjøtt.

INNLAANTE OPPSKRIFTSBØKER

Gamle oppskrifter kan også være nyttige. Jeg fant at det tegnet seg et slags mønster, et tverrsnitt av hva folk på Ringerike spiste i 1920- og 30-årene av midtidsmat, supper, grønnsaker, desserter og kaker. Det er tydelig at de unge kvinnene hadde lært mye fra deltakelse på husstellkurs og skrevet ned oppskrifter.

Gjennomgående var det fortsatt mye tradisjonsmat kjent fra tidligere år. Det var liten variasjon av kjøttmat til middag utenom grynsodd, ertesuppe, lapskaus og karbonader. Jeg noterte bare én skinkestek og benløse fugler, mens verken koteletter, biff eller snitsel forekom.

Foto: Kirsten Bertheau Nøklebye, 2025. Copyright.

Denne fine gamle kjøkkenvekten står på Mo gård, Hole (Jørgen Moes fødested).

Hermetisering av bearbeidet kjøtt og fisk på Norgesglass var relativt nytt, og et supplement. Derimot dukket det opp flere oppskrifter på blodmat fra storfe – blodklubb, blodpannekaker og blodpølse. Dette er gamle matretter, og minner om at folk utnyttet alt på dyret når de slaktet.

Fisk fikk større plass i kostholdet og mer variert enn før. Sild stod fortsatt sterkt, med blant annet sildekaker. Oppskriftene presenterte både torsk, sei og makrell, og slikt som fiskegrateng, plukkfish og fiskekaker. Lutefisk og tørrfisk er nevnt.

Oppskriftene på supper viste til de enkle og tradisjonelle: grynsuppe, melkegrynsuppe, ertesuppe og grønnsaksuppe. Men tomatsuppe med makaroni forekom, foruten flere saftsupper og fruktsupper.

Av kaker og annen bakst var det et rikholdig utvalg – hverdagskaker til kaffen, visitter, høytider og gjestebud. Gjærbakst manglet heller ikke: kringler, vorterkake og julekake med rosiner. Flere av dem har røtter lengre bakover (formkaker og småkaker), mens andre er nyere. Kvinnene hadde prøvd dem på husstellkursene, og de hadde lånt oppskrifter av venninner og oppkalt kakene etter dem. Typisk var kaker med fyll og ulike eplekaker. Noen av de tradisjonelle julekakene var også med. Men oppskrifter på flatbrød og lefser var det lite av i oppskriftsbøkene.

I et historisk perspektiv er det viktig å påpeke at de aller fleste kakesorter og brødsorter også hadde forankring i andre distrikter på Østlandet og i andre landsdeler.

HEFTET OM TRADISJONSMAT FRA RINGERIKE

Et supplement til utvalget av nedskrevne oppskrifter fra husstellkurs er heftet *Tradisjonskost fra Ringerike*. Buskerud Bondekvinnelag gikk i bresjen for å samle inn gamle matoppskrifter fra Ringerike gjennom de lokale bondekvinnelagene tidlig på 1990-tallet.

I utvalget av oppskrifter gis gode eksempler på de tradisjonelle og særegne matrettene og skikkene på Ringerike i et tidsspenn fra tidlig 1900-tall til cirka 1940. Her finner vi kort fortalt: Kjøttretter, både tradisjonelle og mer moderne, blodmat og utnytting av poteter, hverdagsgrøt og festgrøt, og mange eksempler på kaker og desserter. Av fisk står silden sterkt med flere silderetter, og også bruk av sik. Rundt Sperillen pleide de å steke eller koke den.

En kjent gammel kake er munker, stekt i et munkejern av kobber eller jern. Flere oppskrifter på vafler og eplekaker viser at det var populært. Kakebrød som vørterkake og julekake bakte de til spesielle anledninger. Lefsetradisjonen ble holdt i hevd med oppskrifter fra Sokna, Veme og Ådal. Det var lefser til høytid og fest, og servert sammen med kakeene. I tillegg kom middagslefse og eftaslefse, spist til rakfisk, lutefisk og sylteflesk. Derimot finnes bare én oppskrift på flatbrød, som trolig er en nyere sort med finmalt hvetemel, rugmel, skummet melk og poteter. Mangelen på flere flatbrødoppskrifter forteller at flatbrødet måtte vike plassen for gjæret brød.

Etter skikken på Ringerike ble flatbrødet bakt av ertemel til hverdags og rugmel til høytider, og sjelden av bygg. Høytidsflatbrødet hørte særlig til møljen og julekålen, mens

erteflatbrødet spiste de sammen med sild og poteter og til spekeflesk. En kjent matrett som flatbrødsoll, flatbrød brukket opp med melk over, spiste de ofte om sommeren.

Flatbrød bakt av rugmel har liten tradisjon i andre landsdeler. Dette har sammenheng med klimaet og dyrkingsforholdene for korn og hvilke kornsorter som var best egnet. Rug gikk hovedsaklig til baking av gjæret brød stort sett i hele landet, og bygg og havre til flatbrødbaking. På flatbygdene på Østlandet var forholdene bedre, også for rug.

Hjemmebakt brød fikk større plass i måltidene fra første tiår av 1900 og utover, både på Ringerike og generelt i Norge. De bakte vanligvis grovt brød i bakerovnen som stod i bryggerhuset eller i kjelleren i våningshuset. Gjennom kokebøker og husstellkurs kom nye brødtyper i bruk og til enkelte anledninger: loff, kneippbrød, grahambrød og rundstykker.

AVSLUTTENDE KOMMENTAR

Visse matprodukter går igjen i matlistene og synes å ha vært en fast tradisjon på Ringerike. Det gir inntrykk av et noe ensidig kosthold og lite variasjon i løpet av en uke. Heftet *Tradisjonskost fra Ringerike* gir også det samme bildet: Kjøtt og flesk, grynsuppe og ertesuppe i flere varianter.

Poteter var fast tilbehør, og i mindre grad flatbrød. Sild hadde fortsatt stor plass, men andre fiskeslag vant innpass. Grøt kokt av byggmel, den kjente vassgrøten, ble fortsatt spist jevnlig, og rømmegrøt var festgrøten. Noe nytt var den økte bruken av grønnsaker av mange slag som ble dyrket på gårdene.

Foto: Anders Beer Wilsø (1886–1949), Norsk Folkemuseum, NF WA3597, Frigitt (Public domain mark CC-0)

Baking i 1920 på Lærerindeskolen paa Stabæk (Statens lærerinneskole i husstell).

Kjøkkenet er enkelt utstyrt og viser forholdene den gang. Elektrisk lys og en magasinkomfyr, men samtidig en vedkomfyr.

Det er litt usikkert om Ringerikspoteten var hverdagspoteten hos alle. Noen fremhevet den mer som festpotet og brukte mest andre potetsorter. På Landbrukshøyskolen på Ås (nå NMBU) dyrket de allerede i 1922 frem en ny sort, som ble godkjent som dyrkingspotet og settepotet i 1932. Poteten hadde hvitt skall og hvitt kjøtt og ble omtalt som Åspotet.

I mellomkrigsårene opprettholdt de den gamle skikken med to varme måltider om dagen på Ringerike: middag og kveldsverd/kveldsmat. Men det forekom en tidsforskyving utover dagen for måltidene. Noen steder sløffet de kveldsverden klokken 20. Tanken var å avslutte arbeidsdagen tidligere.

Førdugurd/frokost var blitt et enkelt måltid med hjemmebakt brød og nøysomt pålegg som pultost, primost og

syltetøy i 1920- og 30-årene. Dugurd fortsatte å være et tyngre måltid med nykokt grøt eller sild med potet og flatbrød. Det var tradisjonell ringerikskost, og vanlig på bygdene fra langt tilbake.

Markering av søndagen som helligdag og hviledag og ekstra god mat i forhold til ukedagene, synes å ha variert på gårdene. Matressursene generelt må sees i sammenheng med flere faktorer: økonomi og størrelse på gården, huslydens størrelse og arbeidsfolk, husdyrhold og kornproduksjon, og om de hadde bærbusker og frukttrær på eiendommen. Med andre ord: I hvilken grad de var selvforsynte med matvarer og hvor lite de trengte å kjøpe. Selvforsynings-samfunnet fra det eldre bondesamfunnet hadde ikke helt sluppet taket i 1920- og 30-årene.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Norsk Etnologisk Gransking (NEG), et spørrelistemateriale samlet inn fra 1947, ulike emner og over hele landet. For Ringerike aktuelt: NEG 4: Baking; NEG 23: Bordskikk til hverdags; NEG 24: Måltider og mat; NEG 25: Ymse matsortar og matlaging; NEG 37 Høgtidsmat - årsfestar; NEG 39: Høgtidsmat - familiefestar. Fått eksklusiv tilgang til grunnlagsmaterialet.
- Fra privatpersoner på Ringerike og Hole har forfatteren fått tilgang til sju gamle håndskrevne oppskriftsbøker om baking, sylting og safting, kjøtt- og fiskeretter, blodmat, supper, sauser og enkle desserter.
- Informasjon om utbygging av elektrisk kraft på Ringerike: Nettadresse: Hønefoss kraftstasjon I – Wikipedia. Nettadresse: Ringeriks-Kraft – Lokal kraft i over 100 år.
- Historiske potetsorter dyrket i Norge. Versjon 16.03.2019. Nettadresse: 20190316_Sortsbeskrivelse_poteter_utsendelse_vaaren2019.pdf.

- Ambjørnrud, Olga med flere (red.) 1965: *Norsk mat*. Med innledning av Hilmar Stigum. Utgitt i samarbeid med Norges Bondekvinnelag. Oslo: Cappelen. [Fått eksklusiv tilgang til grunnlagsmaterialet, de innsendte oppskriftene fra Ringeriksregionen og lokale bondekvinnelag].
- Bakke, Gudmund 2002: *Hole bygdebok*. B.2. Bygda og folket. Bosettingshistorie i Steinsfjeringen. Utgitt av Hole kommune.
- Bugge, Annechen Bahr 2019: *Fattigmenn, tilsørte bondepiker og rike riddere*. Mat og spisevaner i Norge fra 1500 -tallet til vår tid. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Tradisjonskost fra Ringerike* 1996. Utgitt av Buskerud Bondekvinnelag. (Oppskriftsutvalget: Kari Bøhn, Anne H. Gylseth, Else Hval, Bjørn Opdal, Gerd Strande). Vikersund.
- Hafskjold, Unni og Gro Hegg 1985: *Velbekomme*. Utgitt av Lier Historielag.
- Notaker, Henry 1993: *Ganens makt*. Norsk kokkekunst og matkultur gjennom tusen år. Oslo: Aschehoug.
- Nøklebye, Kirsten Katrine 1978: *Brødbaking i Snåsa på 1800-tallet*. Magisteravhandling i etnologi ved Universitetet i Oslo. (Den tar for seg måltidene i Indre Namdal hvor flatbrødet hadde stor plass, og undersøker når gjæret brød ble alminnelig).
- Nøklebye, Kirsten Katrine 1989: *Sørlandstradisjoner på matfatet*. Bondekost i de indre og ytre bygder i Vest-Agder for vel 100 år siden. I Vår barndoms have. Årbok 1989 for Vest-Agder fylkesmuseum. Kristiansand.
- Nøklebye, Kirsten Bertheau 2002: *Historisk tilbakeblikk*. I: Matgleder fra Trøndelag. Utgitt av Trondheim Kokkenes Mesterlaug og Kokkenes Mesterlaug Nord-Trøndelag.
- Svendsen, Bernt Bærem og Olav Solberg (red.) 1983: *Buskerud og Telemark i nær fortid*. Oslo: Samlaget. (Boka baserer seg på minneoppgaver innsendt til en landskonkurranse. Bidrag fra Kari Høyvoll (senere Kari Aurdal Høyvoll) fra Aurdal gård i Åsbygda, s. 67-69).
- Tveiten, Gunnar 1914: *Hole herred. Ringerike. En bygdebeskrivelse*. Utgit i anledning jubelåumsåret 1914 [av] Bygdebokkomiteen i Hole. [Nytt opplag 1982].
- Østlund, Jan Helge 2002: *Med Hønefoss i sentrum*. [Utgitt av] Ringerikes Sparebank. Hønefoss: Kolltopp forlag.

FORFATTEROMTALE

Kirsten Katrine Bertheau Nøklebye, med far fra Hønefoss og mor fra Oslo. Oppvekst i Trondheim. Cand.mag. Universitetet i Oslo 1974 og magistergrad i etnologi (kulturhistorie) 1978 samme sted. Studiefag: historie, tysk, folkeminne og etnologi. Arbeidet i mange år som konservator NMF på Vest-Agder museet/Kristiansand museum og Gimle Gård. Arbeidet i noen år som gratis medarbeider og konservator et par ganger i uken på Ringerikes Museum.

Foto: Inger Angelika Nicolaysen

Dagbøkene til Einar Lundesgaard, utlånt til Ringerikes Museum av barnebarnet Ellen Strøm.

Vi er vant til å vente

Løytnant Einar Lundesgaards dagbøker 1945

«Vi er vant til å vente,» skrev Einar Lundesgaard i sin dagbok våren 1945. Som en av de norske offiserene som ble internert i Tyskland under andre verdenskrig, dokumenterte han hverdagen med korte, nøkterne notater om venting, usikkerhet, sult og håp.

INGER ANGELIKA NICOLAYSEN

Dagbøkene hans gir et sjeldent innsyn i krigens siste fase, slik den ble erfart av en offiser, krigsfange, ektemann og far. Det er ikke en heroisk beretning, men en lavmælt, tålmodig og ofte rørende fortelling om utholdenhet og menneskelighet under ekstreme forhold.

EINAR

Einar Lundesgaard ble født 1. februar 1894 på Søndre Vaker gård i Norderhov kommune. Han utdannet seg til offiser og tjenestegjorde som løytnant i den norske hæren, men hadde også en sivil karriere. I 1921 begynte han som

gymnastikklærer ved Norges tekniske høiskole i Trondheim, en stilling han hadde frem til 1933. I denne perioden pendlet han ofte mellom Trondheim og Ringerike og mellom lærerjobben og offiserspliktene. Einar var gift med Andrine Walbækken, også fra Norderhov, og sammen fikk de datteren Bjørg. I 1933 slo familien seg ned i Norderhov for godt.

Da krigen bryter ut i april 1940, er Bjørg blitt 16 år, og pappa Einar er ikke lenger gymnastikklærer eller offiser på øvelse, han er plutselig i krig. Allerede 9. april blir tyske re-

» Tyskerne fryktet økt mobilisering og anså de norske offiserene som en viktig brikke i motstandsbevegelsen.

kognoseringsfly sett over Helgelandsmoen og Hvalsmoen, viktige magasin- og mobiliseringssteder for det norske forsvaret. Frykten for bombing gjør at materiellet må flyttes, og det er Einar som får ansvaret for å lede arbeidet.

I løpet av noen hektiske aprildager foregikk en kontinuerlig forflytning innover i landet, i snø og kulde, med en stadig voksende uro for det som ventet. Da de kapitulerer 30. april, er det med blandede følelser; både sorg over nederlaget og håp om at landet en dag igjen skal bli fritt.

Vi har kapitulert. Skal nu levere ammunisjon. [...] Det er trist å måtte levere det som en har stelt med i så mange år. Håper på et fritt land igjen. 30. april 1940

AKTION POLARKREIS

16. august 1943 gjennomfører den tyske okkupasjonsmakten det som blir kjent som Aktion Polarkreis. Norske offiserer blir internert, og blant dem er Einar Lundesgaard.

Tyskerne fryktet økt mobilisering og anså de norske offiserene som en viktig brikke i motstandsbevegelsen. Frykten var ikke uten grunn. Allerede sommeren 1940 hadde Einar sluttet seg til den lokale motstandsgruppa Hønefossgruppa, ledet av kaptein Roald Breien fra Ask. Gruppa bestod i all hovedsak av forsvarsfolk.

I alt ble rundt 1 100 norske offiserer sendt til Tyskland etter å ha nektet å avgi nytt æresord om aldri mer å gripe til våpen mot okkupasjonsmakten. Før deportasjonen ble de samlet i Hvalsmoen leir nord for Hønefoss og deretter sendt via Oslo til fangeleirer i det som i dag er Polen.

Einar ble, sammen med cirka 350 andre offiserer, først sendt til leiren Grüne bei Lissa, siden til Oflag XXI-C i landsbyen Schildberg.

Han fortsatte å føre dagbok, men kun to av disse ble med hjem etter krigen. Da de forlot Schildberg fikk de bare ta med det de kunne bære. Brevne hjemmefra ble brent, og dagboken fra tiden i leiren gikk tapt.

Ordre om avmarsj på kort varsel. Det blir lite vi får med. Brendt alle brev fra A og B [Andrine og Bjørg] for å gjøre sekken lettere. 18. januar 1945

Frokost, brød og blodklubb som pålegg. Nadværgudstjeneste v/feltpresten. Jeg har mistet dagboka mi fra Sch [Schildberg]. 11. februar 1945

Foto: Inger Angelika Nicolaysen

Personlige eiendeler etter Einar: fotografi, mansjettknapp med inskripsjonen «Jeg vil værgje mit land» og ID-merker fra blant annet Schildberg.

«PÅ MARSJ INN I DET UVISSE»

18. januar 1945 kommer ordren som skal sette i gang det mest brutale kapitlet i Einar Lundesgaards fangenskap. Fangene i Oflag XXI-C får ordre om å gjøre seg klare til avmarsj. Den sovjetiske hæren rykker raskt vestover, og de tyske myndighetene ser seg nødt til å evakuere østlige fangeleire.

For Einar og de andre fangene blir det starten på en lang og utmattende ferd i streng vinterkulde gjennom et krigsherjet Europa. Reisen er blitt kjent som dødsmarsjene; forflytninger av krigsfanger til fots og i åpne godstog, med lite mat, lite hvile og i bitende kulde. Einar dokumenterer med stor nøyaktighet møter med soldater, sivile og andre fanger, sult, kulde og utmattelse.

Marsjen vestover preges av de ekstreme forholdene. Det blir fort klart at dette ikke er en organisert forflytning, men en desperat retrett.

Avmarsj kl 14.30 til fots. Tung pakning. Mistet alt unntatt det vi kan bære. Veiene fulle av evakuerte på marsj inn i det uvisse. Trist syn. Kvinder og barn fryser på vognene. Ankomst til Glasdorf kl 1900 hvor overnatting etter 15 km marsj. Vi lå godt, men de fleste hadde dårlig forlegning. 19. januar 1945

De får med seg det de klarer å bære av det mest nødvendige. I timevis marsjerer de langs snødekte veier, omgitt av folk på flukt. Det er tydelig at dette blir en krevende reise.

Alarm kl 03. Russerne bare 20 km fra oss. Avmarsj kl 05 over Schwartzwald til Adelnau kl. 12 hvor kaffe i den polske kirke. Kirken er vakker, men meget ramponert. Passerte den gamle T [tyske] grense kl 1830. Kom til Treustad kl 21. Innkvartert i lager på sukkerfabrikk. Sulten sliten trett. I seng kl 24. Strømmen av evakuerte tiltar – det kjøres på alle veier. 38 km marsj. 20. januar 1945

På dag tre tilbakelegger de nesten 40 kilometer til fots. Det finnes nesten ikke mat, knapt noe drikke, og de overnatter i fabrikklokaler.

Fint solskin. Avmarsj kl 14 til Basschow bare 11 km. Inlosjert på skole. Lå som sild i tønne hver mann 1 m². Det er ingen sak å komme i snakk med polakker. Det T. s. p. [tyske statspoliti] er reist så de føler seg trygge. Stor stemning og glede for at besettelsen nå er slutt. Sulten og kald i seng. (På gulvet i halm boss). 21. januar 1945

Et øyeblikk letter trykket, og midt i kaoset får fangene mat, melk og gjestfrihet fra lokalbefolkningen. Men det varer ikke. De må videre. Ryktene begynner å spre seg om transport i åpne godsvogner. Det ser ikke ut til at reisen videre skal bli noe særlig lettere, på tross av at reisen til fots tilsynelatende er over.

Avmarsj kl 0730 mot en by som heter Kröben 28 km mot N. [nord]. Surt kaldt vær. Veiene fulle av evakuerte. Når tar dette slutt? Kan det gå lenger? Middagsmat på et stort polsk gods, hvor vi slaktet 5 griser og tok med. Grisejakt med maskinpistol. Vi fikk melk av polakkene. Kl. 24 vekket av sterk artilleriskyting. Vinduene der vi bodde sprang opp. Stor panikk. Nå skal vi få tog. Vi er spent på transporten. Går rykter om åpne vogner i denne kulde ca 7°. 22. januar 1945

» Før deportasjonen ble de samlet i Hvalsmoen leir nord for Hønefoss og deretter sendt via Oslo til fangeleirer i det som i dag er Polen.

Einars ID-merke fra Schildberg med fangenummer 1607.

Foto: Inger Angelika Nicolaysen

«VI TØRSTER OG SULTER»

Toget går sakte og ujevnt vestover med åpne vogner, med snø og vind rett inn. De sitter tett mens de hører granater og russiske styrker som angriper like ved. Det er kaotisk og kaldt, og det går langsomt fremover.

Innlastet på tog, åpne slette vogner. Avgang mot Lissa kl 340. Trist surt og kaldt med snøvær. Det tippes 8-10°. Alle veier fulle av kjøretøyer og evakuerte. R. [russiske] panserspisser i angrep like ved toget. Hører hvinn av granater. Det går langsomt. Alt er kaos. Til Lissa kl 22. Fikk suppe og blev så innlastet i vogner. Stivfrossen og trett. Natten kald 15-20° uten varme. Sitter i soveposen som er god å ha. Har fått et brød. 23. januar 1945

Vogner står stille i timevis stille uten forklaring mens de hører granater. 25. januar skjer det katastrofale. Toget de sitter i, blir påkjørt og flere mister livet. De norske fangene slipper unna, men hendelsen forsterker inntrykket av kaos. Reisen vestover fortsetter.

Passert T. grense og Oder v/Glogau. Påkjørt av tog bakfra. Flere drept og mange såret. To vogner smadret. Ingen norske skadet. Ankomst til Sagau kl 12. Tysk reserveproviant og smør. Lite vann. Vi tørster. Mange tog mot øst. Passert Cottbus kl 22 samt Sarau som var bombet. 25. januar 1945

Etter nesten tre døgn i en åpen og iskald vogn når de fram til Luckenwalde, til et nytt, kaldt rom og en usikker fremtid i en ny fangeleir. Han skriver ikke mye i dagboken denne dagen. Kanskje orker han ikke.

Kl. 3 suppe i toget. Kaldt grått vær. Falkenber passert. Ankomst til Luckenwalde kl 12. Meget trett og sliten. Er foreløpig i en stor sal. De fleste ligger på gulvet. Jeg og mange andre på ryggsekken for det er ikke plass. Det blir en lang natt. Jeg fryser. 26. januar 1945

Foto: Privat

Andrine Lundesgaard, Einars kone, måtte vente i uvisshet i de to siste lange årene av krigen.

«VI LEVER SOM GRISER»

De første dagene preges av rutiner, registrering og en usikker fremtid. Samtidig vokser håpet når de hører bombene fra de allierte.

Vi har badet og blitt avluset. Visitert av abwehr. Vi har fått vår egen binge i denne kjempemessige revegården. Innlagt på store kolde saler. Her er 140 mann. Får litt kull men for lite. Bor i soveposen for å holde varmen. Har fått et kort for å sende hjem. Berlin bombet. 27. januar 1945

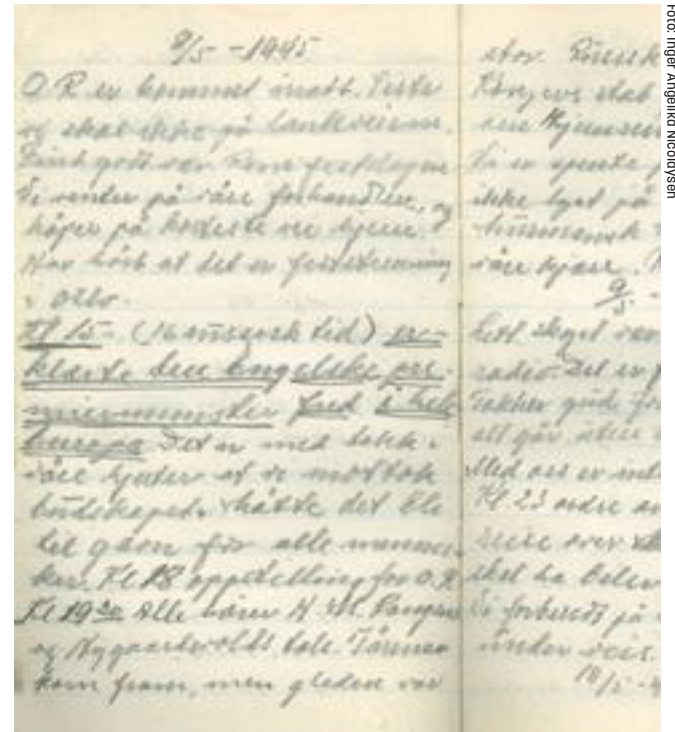
De fleste holder sengen store deler av dagen, for å hvile og for å holde varmen. De spiser av det lille de har, mens de fryser. Einar bemerker de umenneskelige forholdene de lever under, samtidig som han øyner håp om både bedre vær og krigens slutt.

Koldt, vi fryser med alt tøy på. Været med bena på kaldt stengulv. Har fått samme kost som i går men med litt leverpostei som var god. Været bedrer seg. Igår -15° idag -8°. Vi lever som griser. Her er trist og kaldt. Berlin bombet om kvelden. Sendt kort til Andrine. 29. januar 1945

Det går rykter om svenskepakker, og noen får brev hjemmefra. Den 1. februar fyller Einar 51 år. Det er en trist bursdag, men i håpløsheten skimter vi likevel humør og glimt i øyet.

Overskyet ca 2° +. Sneen er gått men det er for bløtt å gå ute. Det er en trist bursdag. Presten har vært på visitt. Jeg tenker og lengter til hjemmet. Det går rykter om ¼ svensk pakke i dag. Bursdagspresang? 1. februar 1945

» For Einar og de andre fangene blir det starten på en lang og utmattende ferd i streng vinterkulde gjennom et krigsherjet Europa. Reisen er blitt kjent som dødsmarsjene; forflytninger av krigsfanger til fots og i åpne godstog, med lite mat, lite hvile og i bitende kulde.

Utsnitt fra Einars dagbøker skrevet i krigens siste fase.

Håpet er blandet med usikkerhet, og det er en ny belastning som begynner å tære på. Ingen vet hvor lenge de skal bli værende, eller helt hvordan krigen utvikler seg. Flyalarmen går ofte. Berlin bombes nesten daglig, og allierte fly sees over leiren. Fangene vet kun det de ser og hører, og det de får av informasjon gjennom rykter.

Mildt godt vær, men overskyet. Det må ha vært stort bombeangrep inat. Det gikk fly over oss i over en halv time. Det går rykter om at vi skal flytte igjen. Hvorhen? Noen har fått brev idag. Flyalarm hver dag ved 21. Vi hører stadig bombing. 2. febraur 1945

Finfint vårvær med sol. Her er stadig uro. Fly i luften hele døgnet. Vi kan ikke se noe av omgivelsene herfra. Er sperret inne som rev i en kjempemessig revegård. Stort flyangrep på Berlin. Vi så hundrevis av Al. [allierte] fly på vei mot målet. Kl ca 11. 3. februar 1945

Fint, mildt overskyet vær. Minnegudstjeneste over Oskar Andersen som er død p.g. av overanstrengelse på marsjen hit. Her kommer stadig fler fanger, men vi får ikke snakke med dem. Lite mat. Vi spiser i sengene. Til middag et krus erte-suppe og 3 poteter. Får 4 brødsiver pr døgn. **4. februar 1945**

Grått, tåket regnvær. Vi må være inne for ikke å bli våte. Det prates og spilles kort. Vi får ingen aviser mer. Ingen flyalarm i aften. Hvor blev våre venner av? **9. februar 1945**

De venter på våren, på mat, på brev, på informasjon, og de venter på at krigen skal ta slutt. Einar skriver daglig, men med få ord. Hverdagen preges av stillstand og venting. På tross av at de lever tett på krigen, er de uten påvirkningskraft. Det eneste de kan gjøre er å vente, og håpe.

Fint klart vær med sol fra blå himmel. Lite mat. Ingen røyk. Men i godt humør. Sparer brød til sammenbruddet. Vi fryser i brakka, for lite å fyre med. Flyalarm. Fly over oss ¾ time på vei mot Berlin. **14. februar 1945**

Grått surt kalt vær. Vi har fått N. R. K. [Norges Røde Kors] pakke. Venter på at det skal bli slutt. Tror ikke det kan gå stort lenger. Flyalarm kl 21. – Har lite mat for ett sammenbrudd, men det går vel. **19. februar 1945**

Arrestasjonsordren fra 1943: «Ved ordre av der Führer blir overnævnte som norsk officer overført i krigsfangenskap [...]».

Fint vær med sol. Grøt til middag. Fin kost. Venter på mer brev. Har fått 2 brev. Festdag. Kl 20 stort ang. [angrep] på B. [Berlin] samt andre steder i syd. Ett vakkert men tragisk skuespill. Flere 100 lyskastere i sving. Store detonasjoner og svære branner. Himlen i syd helt brannrød. Vi til sengs i mørke. **5. mars 1945**

Fint kaldt vær – morsom bytting over piggen [piggtrådgjerdet]. T vakt vil skyte. Kl 20 flyalarm. B. bombet. Strålende skuespill for oss, men trist. Skal teppet snart gå ned for siste akt? **8. mars 1945**

Trist grått vær. Jeg ligger. Har feber. Kaldt vann til frokost. Har ikke noe å fyre med. Det kjøres på felgen. Kl 20 B. bombes. **12. mars 1945**

LENGSELEN ETTER DE HJEMME

Einar skriver ikke ofte om følelser i dagboken. Noen dager nevner han tydelig hvordan savnet merkes, andre dager kommer savnet frem gjennom korte bemerkninger.

Berlin bombet om kvelden. Sendt kort til Andrine. **29. januar 1945**

Trist, å tenke på sine egne på den annen side. **4. februar 1945**

Noen har fått brev idag. **6. februar 1945**

Vi bliver tyndere. Jeg venter på brev. **7. februar 1945**

Har fått brev fra Andrine. **10. februar 1945**

Det er påfallende hvordan han holder fast i merkedager som bursdager og påske. Det er som om de fungerer som livliner til normalitet og frihet.

Påskedag. Surt gråvær. Gudstj. v/A. E. [Asle Enger] Trist påske. Tenker på gode dager i hjemmet og på våre kjære der. **1. april 1945**

Endelig, mot sent i april, skjer det noe. Krigen går mot slutten, og håpet er ikke bare et håp lenger, det skjer nå. 21. april er det Andrines bursdag, og det er den dagen leiren befris. Det er ingen tilfældighet at han noterer dette. Når friheten endelig er kommet er det på hennes dag.

Konas gebursdag feires med stor salutt rundt oss. Det skytes med Art. [artilleri] i alle retninger. Jeg tror befrielsens time er nær. Kan vente at T. stikker av, OR [Otto Ruge] overtar da hele leiren. Egne vakter gjør seg klar. Vi får ikke gå utenfor piggen av hensyn til egen sikkerhet.

Kl 1220. T. vakter inndratt. Alle leire setter egne vakter. Eng. flyoff. [Engelske flyoffiserer] legger jordtegn til Al. fly. Kl 16 norsk oppst. for O.R. Ja vi elsker. Gud bevare kongen og fedrelandet. Alle nasjoner har små flagg på takene. Rene 17. mai stemning. Kl 21 Det skytes med art. rundt oss. Vi legger oss i fulle kler. **21. april 1945**

Foto: Inger Angelika Nicolaysen

Dagbøkene til Einar Lundesgaard, utlånt til Ringerikes Museum av hans barnebarn Ellen Strøm.

«FANGENE ER FRI»

Einar og de andre fangene befinner seg nå i en annen hverdag. De tyske vaktene er borte, og de sovjetiske styrkene har inntatt leiren. Stemningen blant fangene er spent og håpefull. Friheten er rett rundt hjørnet.

Kl 6. Russisk panserbil i leiren. Meddeler at fangene er fri. Det foregår ennå kamper her. T. rykker tilbake mot Berlin. Ser store T. styrker på sletten & leiren. Det varer nokk ennå litt før vi er trygge. Kl 10 alle russere blev hentet og kjørt i retning Luckenwalde. OR reist til konferanse kl 7. Kl 11 Gudstj. v/A.E. som frie menn. Frihetens evangelium. Kl. 14 voldsom T. stupbomb. i nord. Kolosal luftvernild. Kraftig kamp straks n. for oss. R. art. skyter mot Berlin. Jeg har sovet i fulle kler. **22. april 1945**

Etter nesten to år i tysk fangenskap er de nå frie menn, i teorien. I praksis er de fortsatt innesperret i leiren, men nå bestemmer russerne. De behandles godt, noe Einar noterer i takknemlighet.

Surt kaldt vær. Kamplarmen er trukket langt mot n. Vi hører bare spredte skudd. Likvidering av grupper som ligger igjen. Har fått fin middag. [...] Ingen får lov å gå utenfor piggen av hensyn til egen sikkerhet. Det ligger T. snikskyttene igjen. Vi får nudelsuppe kl. 4. Ser ikke ut til å mangle mat. R. tropper er godt klædt og i fin form. Elskverdige folk. **23. april 1945**

De venter fortsatt på informasjon, på transport, på beskjed om at den endelige freden er kommet. Veien hjem er nær, men usikker.

» Hverdagen preges av stillstand og venting. På tross av at de lever tett på krigen, er de uten påvirkningskraft. Det eneste de kan gjøre er å vente, og håpe.

Sterk kanonade i vest. Er det T. motangrep som kommer? Har de krefter til å føre det fram? **26. april 1945**

Vi er utålmodige. Synes det tar for lang tid før det blir stille her. **28. april 1945**

Surt, kaldt. Kampene her raser videre. Kl 10 rykter om kapitulasjon, og at Q [Quisling] har trukket seg tilbake. Spennende dager for oss. **1. mai 1945**

Nyheten om Hitlers død når også fangene, men den motas med en blanding av lettelse og usikkerhet. Rundt dem raser fortsatt kampene. Det er vanskelig å vite hva som faktisk skjer ute i verden og ryktene svirrer.

Hitler er død – Vil det bringe noen forandringer? [...] Vi har ligget i kampsonen fra 21. og det [er] jo nokk selv for en kgf [krigsfange]. Nu ønsker vi søvn ut[uten] kanonakompangnement. Savner forbindelse med hjemmet. Håper forbindelse snart. **2. mai 1945**

Så kommer den første konkrete beskjeden: amerikanske kjøretøyer er på vei for å hente dem. Det er en stor dag i leiren, men ikke alle får reise med en gang. Einar er ikke med i første pulje. Likevel tar han det med ro. Etter to år i fangenskap, har han lært seg å vente.

Vi har fått ordre om avreise. Hentes av Am.[amerikanske] biler fra 83 Am. Div. Stor dag. Jeg skal ikke være med i første transport, men vi er vant til å vente. **4. mai 1945**

«HAR HØRT AT DET ER FESTSTEMNING I OSLO.»

I dagene som følger er tonen i Einars dagbøker markant annerledes. Optimismen er tydelig, men også rastløsheten.

Kl. 16 Spenningen er nesten ikke til å holde ut. Vi venter på bilene. Kan vi reise i aften? Kommer kapitulasjonen i Norge, eller må det kamp til? Det er trist å være utenfor lannet i disse dager. Kunne sikkert ha gjort nytte for meg i Norge nå. Kl 18 Vi skal reise inatt. Vi må legge igjen omtrent alt for å få plass på bilene. Kl. 1820 Vi har fått ordre om at vi ikke skal reise. Hva med oss nå? **6. mai 1945**

Kl. 12. Vi har pakket for landveis marsj. Vi skal marsjere 16 mil. Skal til en by som hetter Schwibus. Kl. 1440 radio meddeler at T. i Norge har kapitulert. Stor dag for oss norske. Kl. 18. Vi skal marsjere. Venter bare på oppstilling. Utsettelse igjen. [...] Alles tanker hjem til Norge. Vi kommer ikke på marsj ikveld. Kl. 21 Eng. off.[offiserer] brenner stort bål. Kl. 24. De samme har også tendt Østre hovedtårn. De feirer freden. Vår skjebne er uvisst. Vi er glad, men nervene på høykant. **7. mai 1945**

OR er kommet inatt. Siste vi skal ikke på landeveien. Fint godt vær. Rene festdagen. Vi venter på våre forhandlere, og håper på korteste vei hjem. Har hørt at det er feststemning i Oslo. Kl. 15 erklarte den Engelske premierminister fred i hele Europa. Det er med takk i våre hjerter at vi mottok budskapet. Måtte det bli til gagn for alle mennesker. [...] Kl 1930. Alle hører H. M. Kongens og Nygaardsvolds tale. Tårene kom fram, men gleden var stor. Russisk kaptein til Konjevs stab for å konferere om hjemsendelse korteste vei. Vi er spente på resultatet. Har ikke lyst på en lang reise over Murmansk. Vi vil hjem til våre kjære. Rolig natt. **8. mai 1945**

«DET ER FEST I VÅRE HJERTER»

Reisen hjem begynner natten til 10. mai 1945. Einar og medfangene lastes inn i amerikanske lastebiler og forlater Luckenwalde. Første stopp er Lübben, der de får en times hvile før ferden fortsetter. Langs veiene ser de rester av krigen: utbrente biler, knuste tanks og bombede hus. Her har vært stor kamp 10. mai 1945, noterer Einar.

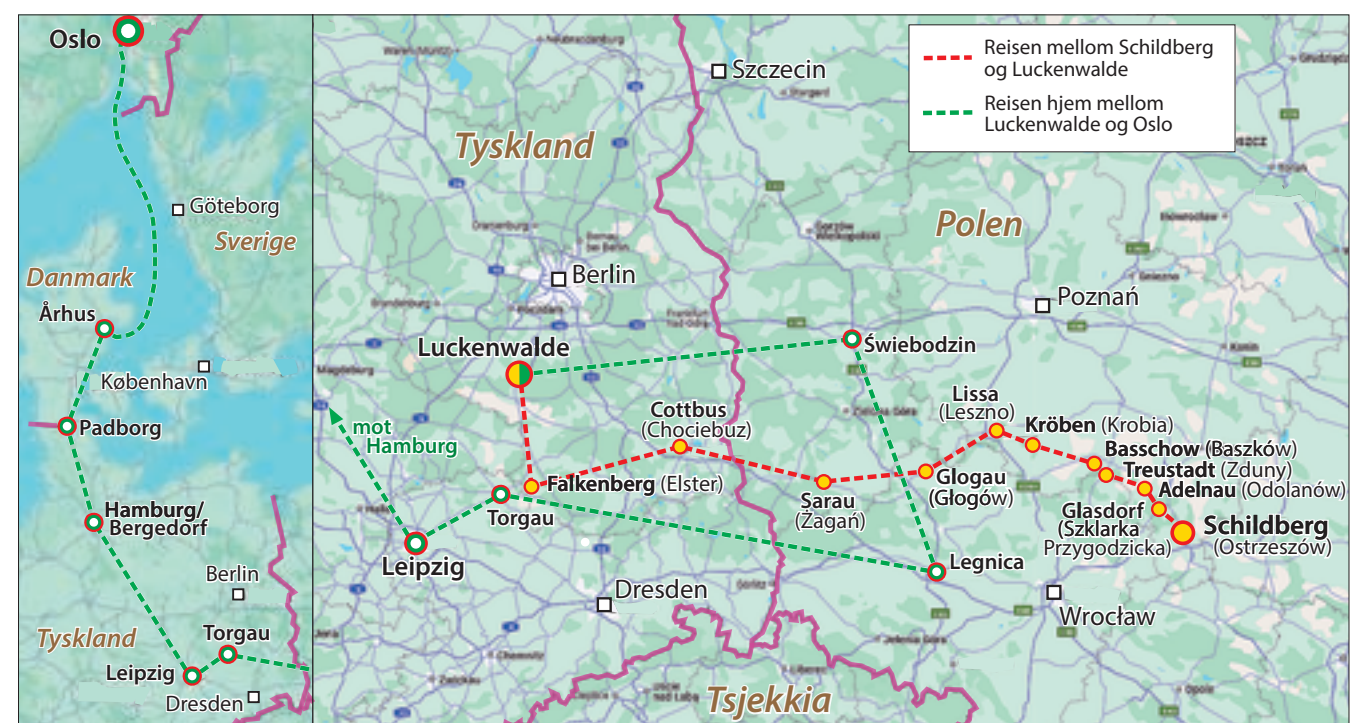
Men det er ikke bare ødeleggelser, det er også vår. Trærne er grønne, og langs veikantene står polske flagg. Einar noterer hvordan det feires. I Lignitz er det stor feststemning med flagg og musikk.

» Nyheten om Hitlers død når også fangene, men den mottas med en blanding av lettelse og usikkerhet. Rundt dem raser fortsatt kampene. Det er vanskelig å vite hva som faktisk skjer ute i verden og ryktene svirrer.

Hele byen er pyntet med Sovjetstj. og flagget. [...] Det er høytaleranlegg som spiller i parken. Jeg sitter hjemme og hører på musikken. Jeg tenker på mine hjemme. Her er frigitte krigsfanger og sivile arb. fra alle nasjoner. **12. mai 1945**

17. mai 1945 blir en spesiell dag. For første gang på fem år kan de markere nasjonaldagen som frie menn, om enn fortsatt langt hjemmefra. Det holdes taler, det synges og russiske jagerfly paraderer over leiren til ære for de norske.

Festdag. [...] Vi feirer dagen så godt vi kan. Men vi får ikke rette stemning. Vi kan ikke frigjøre oss for tankene på våre kjære, og det er med sorg i hjertet at vi utenpå har et skall av fest. Vi overfører fra Oslo, men overføringen blev forstyrret. Til ære for oss paraderer R. fly som driver kunstflyvning. Kl. 1700 sangkoret synger på idrettsplassen. Kl 1900-2100 på Rusisk kino. Deretter konsert. Invitert av R. komandant, som har lovet å besørge telegram til kongen og kronprinsen. Håper de kommer fram. **17. mai 1945**

Kort: Google Maps, design Kristoffer Kristiansen

Presten Asle Enger fra Ådal meldte seg frivillig til å arbeide blant krigsfangene. Her forretter han begravelsen til løytnant Oscar Andersen i Luckenwalde. Kommandør Hagerup holder kransen. Kommandør Bredsdorff i helfigur litt fra høyre kant i bildet. Bildet er fra fenrik Ludvig Hartmarks fotosamling fra tysk fangenskap.

«HAR SETT NOKK AV TYSKLAND FOR DENNE GANGEN»

Hjemreisen innebærer krevende transportetapper, men optimismen er likevel alltid å skimte. Endelig er de på vei hjem.

Kl 1800 innlastet i kuvogn. 31 mann. Trangt og ille, men alt går, for nå går det hjemover. **21. mai 45**

Ny ordre. Vi skal marsjere til Falkenberg kl 1100 og kanskje videre til Torgau. Dårlig på bena, men det må gå. [...] Sovet på en matte i et drivhus. De fleste sov på fortauet. Bare vann og brød. Sulten og trett, men det går. **24. mai 1945**

Bilene som skal hente oss er ikke kommet. Vi venter i spenning for nå vil vi hjem. Har sett nokk av Tyskland for denne gangen. **26. mai 1945**

30. mai kommer det biler som skal kjøre dem helt til havna i Danmark. Nå er de virkelig snart hjemme, og de kan nesten ikke tro at det er sant.

Vi får en hard reise. Skal kjøre i ett strekk til dansk havn. Gleden er stor og vi venter utålmodig. Skal vi endelig komme hjem? Kan det være sandt? Kl 1340. Bilene kommer, Alle har malt på det norske flagg. Nu skal vi vel snart dra. **30. mai 1945**

» Einar er ikke med i første pulje. Likevel tar han det med ro. Etter to år i fangenskap, har han lært seg å vente.

Mottakelsen i Danmark blir et høydepunkt på hjemreisen. Av sine skandinaviske naboer blir de møtt med blomster, musikk, taler og god mat. I Århus regner det blomster fra vinduene.

Har drukket meg utørst på melk og spist loff. Deilig. Vi har ikke spist slike saker på 2 år. [...] Sangkor, tale av borgermesteren, kommandanten og sjefen for hjemmestyrkene oberst Hatledal. Vårt sangkor sang Kong Kristian, og Ja vi elsker. Hjemmevernet dannet æreskompani. [...] Innlastet på Holger Danske. Servert melk og winerbrød med en gang.

Skal på fest i Aarhushallen kl. 1730. Arangement strålende. Smorgås m/øll, lapskaus m/rødvin og bløtkaker. Mange taler for Norge om godt samhold. Oberst Hatledal takket i en god tale for all dansk gjestfrihet. Det var rene 17. mai for oss. Marsjen gjennom byen var rene triumftoget med blomsterregn. Avgang fra Aarhus kl 2200. Hele havnen et eneste folkehav. Stor jubel med sang og burraroping. **2. juni 1945**

Så, om morgenen 4. juni, ligger skipet stille ved norskekysten og venter på los. De passerer Drøbak med de norske flaggene klare. Etter nesten to år i fangenskap er Norge, familie og venner endelig innen rekkevidde. I Einars siste dagboknotat står det:

Gråvær med regn. Vi ligger stille og venter på norsk los, og vi skal passere grensen kl. 0830. Det norske flagg skal gå til tops og Ja vi elsker skal synges. Har spist en deilig frokost. Bare loff. De danske er verdens beste værter. Kl 0930 Har fått gavepakker fra den norske damekomite i Danmark. Skal få pakker av den danske regering. Gifte 2 pakker ugifte 1. Jeg har vanskelighet med å få alt med men det går nokk dette. Vi er så glade. Alle er bare smil og det skravles over alt. Vi har passert Drøbakk. Har fått 1 pakke blå Mix og de fleste ett norsk flagg. Vi er spente på ankomsten til Oslo. Har spist deilig middag ombord. Har samlet inn Kr. 10,- pr mann som driks til båtens betjening. Det er fint å være i Norge igjen. Håper å treffe våre kjære idag. 4. juni 1945

HJEMME IGJEN

Da Einar endelig kom hjem, var han så tynn at han knapt var til å kjenne igjen. Mens han marsjerte, frøs, ventet og lengtet hjem, levde Andrine og datteren Bjørg i uvisshet hjemme i Norge. Brev og meldinger kom sjelden, og frykten for det verste ble en del av hverdagen.

I nesten to år levde familien med usikkerhet og taushet. I ettertid har Bjørg fortalt datteren Ellen om den vedvarende redselen og hvordan uroen fra krigsårene aldri helt slapp taket.

Gjennom Einars egne ord får vi innblikk i dagene slik han opplevde dem. Dagbøkene gir et unikt innblikk i en personlig krigserfaring, samtidig som de bidrar til vår forståelse av den større historien om norske krigsfanger under andre verdenskrig.

» Av sine skandinaviske naboer blir de møtt med blomster, musikk, taler og god mat. I Århus regner det blomster fra vinduene.

Diplom til Einar Lundesgaard for tjenestegjøring under den tyske invasjonen av Norge i 1940.

Foto: Inger Angelika Nicolaysen

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- *Biografier med bilder av underoffiserer ved Vestoplandenes regiment nr. 6, 1911–1930*. Redigert av en komite ved løytnant G. Garstad. Oslo: Weberg boktrykkeri, 1932.
- *I tysk krigsfangenskap. Norske offiserers opplevelser i Polen og Tyskland 1942–1945*. Utgitt ved Hallvard Sand Bakken, Adolf Fredrik Munthe, Bernhard Paus. Redigert av Knut Lindboe Spenning. Oslo: Gyldendal, 1950. Nettadresse: I tysk krigsfangenskap : norske offiserers opplevelser i Polen og Tyskland 1942 - 1945.
- Leraand, Dag: Otto Ruge. I: *Store norske leksikon*. Nettadresse: https://snl.no/Otto_Ruge.
- Lundesgaard, Einar. *Dagbøker 1940–1945*. Transkribert av Sten Høyendahl, 2025. Privat eie.
- Odland, Paul: Asle Enger I: *Norsk biografisk leksikon*. Nettadresse: https://nbl.snl.no/Asle_Enger.
- *Offiserer i Tyskland*. Nettadresse: Offiserer i Tyskland - Arkivverket.
- *Så kom krigen til Brandbu*. Utgitt av Brandbu'stikka. Brandbu 1990.
- Østlund, Jan Helge 1995: *Krigen på Ringerike*. B. 1. *Beretningen om felttoget i 1940*. Hønefoss: Kolltopp Forlag.
- Østlund, Jan Helge 1997: *Krigen på Ringerike*. B. 2. *Okkupasjon, motstand og frigjøring*. Hønefoss: Kolltopp Forlag.
- Muntlig kilde: Intervju 2025 med Ellen Strøm, barnebarnet til Einar Lundesgaard.

FORFATTEROMTALE

Inger Angelika Nicolaysen (f. 1991) er museumspedagog ved Ringerikes Museum, Buskerudmuseene. Hun er utdannet historiker og lektor med mastergrad fra Winchester i England, og har pedagogisk utdanning fra Universitetet i Sørøst-Norge, avd. Hønefoss.

Foto: Ukjent

I 2023 ga Hilde Vesaas ut boka *Nansenhjelpens modige kvinner*, der denne faksimilen er hentet fra. Fra venstre Tove Filseth, Eyvor Lehmann og Sigrid Helliesen Lund.

Krigsflyktningene på Herøya 1939–1940

I begynnelsen av januar 1939 kom det en rekke flyktninger fra Sentral-Europa til Herøya i Steinsfjorden. De flyktet fra det stadig mer brutale nazistiske regimet som spredte seg i Tyskland, Østerrike og Tsjekkoslovakia. Hvem var det som hjalp dem ut av Sentral-Europa, og hvorfor kom de til Ringerike?

PREBEN L. JOHANNESSEN

I kjølvannet av Hitlers maktovertakelse i Tyskland i januar 1933 ble forholdene for jødene stadig vanskeligere, og jødeforfølgelsen ble etter hvert systematisert i statlig regi.

Det offisielle Norge var unnfallet til den problematikken. Det var langt fra Norge til Sentral-Europa på 1930-tallet. Av de større avisene var *Dagbladet* positive til å ta imot jødiske flyktninger, *Aftenposten* var mer skeptisk, mens *Nationen* var direkte negativ.

Den lille hjelpen som kom fra Norge, ble for det meste ytt av frivillige organisasjoner, og i all hovedsak på politisk basis. Sosialdemokratene hjalp sine egne (blant annet Willy Brandt), kommunistene hjalp sine, og kunstnerorganisasjonene hjalp sine (blant annet Rolf Nesch).

Norske myndigheter anerkjente ikke jødene som politiske flyktninger. De norske myndighetene så på de jødiske flyktningene som noe man burde beskytte seg mot og demme opp for. Og det å få opphold her i landet på humanitært grunnlag var knapt begreper som ble diskutert.

Da krigen kom til Norge innhentet virkeligheten de jødiske flyktningene. 9. april 1940 var det mellom 400 og 500 jødiske flyktninger i Norge. Noen ble deportert, noen flyktet til andre land – og noen reiste tilbake dit de kom fra.

NANSENHJELPEN

Sent på høsten 1936 kontaktet Fredrik Paasche, professor ved Universitetet i Oslo, Fridtjof Nansens sønn Odd. Han ba Odd Nansen om å etablere en organisasjon som kunne hjelpe de jødiske flyktningene. Odd Nansen lot seg overtale.

Fredrik Paasche ønsket at organisasjonen skulle ha navn etter Fridtjof Nansen, den store humanisten. Dette i håp om at organisasjonen skulle få større gjennomslagskraft.

Organisasjonen «Nansenhjelp for flyktninger og statsløse» (heretter kalt Nansenhjelpen) ble således stiftet 1. februar 1937. Og to sentrale personer i denne organisasjonen, foruten Odd Nansen, ble Sigrid Helliesen Lund og Tove Filseth.

NOEN BAKENFORLIGGENDE FORHOLD

Nansenhjelpens kontor holdt til i Odd Nansens arkitektkontor, som lå i Wergelandsveien 7 i Oslo, omtrent vis a vis Grotten i Slottsparken. I hovedsak ble organisasjonen finansiert av private givere, staten og Nobelkomiteen. Primært ble arbeidet rettet mot jøder.

Men det var betydelige restriksjoner mot å slippe jøder inn i landet. Sentralpasskontoret, som tilsvarende Utlendingsdirektoratet (UDI) i dag, hadde en direktør, Leif Ragnvald Konstad, som var sterkt jødefiendtlig. Kontoret påpekte at de ikke ønsket et «jødeproblem» i Norge. Og alle som eventuelt slapp inn, måtte ha garantier fra private om livsopphold. Flyktningene måtte ikke under noen omstendighet ligge staten til byrde.

I mars 1938 gjennomføres «Anschluss», altså at Tyskland går inn i Østerrike, uten motstand. Jødiske personer og butikker trakasseres og plyndres. Tove Filseth og Sigrid Helliesen Lund reiser til Wien og klarer å redde 21 jødiske barn til Norge. Etter hvert ankommer de det jødiske barnehjemmet i Holbergs gate i Oslo.

I september 1938 får man den mye omtalte Münchenavtalen, som godtar Tysklands krav på Sudetland, de tysktalende områdene i den vestlige delen av Tsjekkoslovakia. Tyske tropper marsjerer inn uten motstand.

Krystallnatten i Tyskland skjer mellom 9. og 10. november 1938. Disse hendelsene er en katastrofe for jødene. Butikker plyndres, kapital og eiendom beslaglegges, jøder nektes adgang til kino, teater, bibliotek, busser, trikker og svømmehaller, og noen sendes til de første konsentrasjonsleirene. Løsningen for mange blir emigrasjon. Problemet er at de færreste land vil ta imot jødene.

TOVE FILSETH FIKK STORT ANSVAR

I desember 1938 etablerte Nansenhjelpen et kontor i Praha. Etter Anschluss ble det umulig for dem å være i Wien. Og bare 33 år gammel fikk Tove Filseth ansvaret for alt; etablering av kontoret, diplomatiske kontakter, utplukking av flyktninger – enten i transitt eller permanent – skulle administreres i samarbeid med Sentralpasskontoret. Samtidig ble nøden bare større og større. Odd Nansen reiste også sørover for å se på forholdene. I Wien fikk han snakke med en av de få gjenværende jødiske sykehuslegene. Og Nansen skriver på side 93 i sin memoarbok:

Daglig ble det bragt inn på hospitalet vognladninger med sønderslåtte jødiske barn. Hele hospitalets stab av leger og sykepleiere arbeidet på skift, hele døgnet rundt med å lappe sammen små menneskebarn med knuste kjaker og neser, brystne kranier og brukne ben og armer. På mange var brystkassen knust, og på andre var maven trådt istykker. Det hastet med å få så mange som mulig ut av landet.

TOVE FILSETH

Tove Filseth (1905–1994) ble født på Lillehammer, der hennes far Johan Filseth grunnla venstreavisen *Gudbrandsdølen*. Hennes mor var av dansk adelsslekt, så Tove hadde sin oppvekst i et velstående kunstnerisk miljø. Hennes bror Kaare Filseth (1901–1944) skulle etter hvert bli redaktør i *Ringerikes Blad*. Han ble dessverre så tragisk skutt og drept av nazistene 19. september 1944.

Tove ble etter hvert journalist. Hun var mye i utlandet som yngre, og ble dermed også svært språkmektig. Hun var trolig familievenn av Nansenfamilien, og våren 1937 fikk hun tilbud om å arbeide i Nansenhjelpen. Tove måtte flykte til Sverige under krigen. Der giftet hun seg i 1944 med Max Tau, en tysk-jødisk forfatter og forlagsmann som Tove traff i Norge på slutten av 1930-tallet. Max Tau hadde flyktet til Norge fra Tyskland i 1938. Etter at Tove ble enke, giftet hun seg på nytt med lege og professor Haakon Natvig. Tove forble barnløs.

Foto Privat

Herøya er en idyll om sommeren, men for flyktningene var det en strabasiøs vinterreise å komme seg dit.

FERIEHJEMMET PÅ HERØYA I STEINSFJORDEN

Oslo Sporveisbetjenings Forening hadde i 1920 kjøpt et ferie hjem på Herøya i Steinsfjorden. Etter noen års intenst arbeid åpnet de det for sine medlemmer i 1924.

I årsmeldingen for 1938–1939 skriver feriehjemmets styre: *I desember 1938 fikk feriehjemmet føling med de onde ettervirkningene av nazismen i Tyskland. Nansenhjelpen søkte om å få anbrakt 30 statsløse tsjekkiske flyktninger som skulle komme fra Praha. Det ble oppsatt kontrakt om leie av den store hovedbygningen. Nansenhjelpen skulle betale 80 øre pr. seng pr. natt.*

Og videre i samme årsmelding: *Avtalen med Nansenhjelpen om opphold for tsjekkiske flyktninger ble holdt til punkt og prikke, og i tiden fra 10. januar til 10. mai var der en rekke skiftende menneskeskjebner som ble skyllet i land på den fredelige norske øya fra stormfloden ute i Europa. Til flyktningene laget Sporveibetjenings Forening en innsamling av varer og nødvendighetsartikler som ga godt resultat. Flyktningene fikk til og med endel sportsartikler, tobakk og klær. På lister ble det samlet inn penger som anvendtes til et par tilstelninger for flyktningene på hjemmet.*

I årsmeldingen fortelles det at Nansenhjelpen også hadde en flyktningkoloni på Storsand i Hurum, rett overfor Drøbak. Her er det som kjent store militære anlegg – Oscarsborg mellom andre – og da krigens tordenvar brøt ut i september 1939, anmodet de militære myndighetene om at denne kolonien måtte bli flyttet. I de siste dagene

SIGRID HELLIESEN LUND

Sigrid Helliesen Lund (1892–1987) ble født inn i en velstående Kristianiafamilie som hadde både kunstnere og intellektuelle i sin omgangskrets. Hun ønsket å bli sangerinne, men en lungesykdom satte en stopper for en slik karriere. Som et ledd i forsøket på å bli bedre av lungesykdommen, ble hun sendt ut på landet. Da bodde hun på Norderhov prestegård et års tid, fra 1909 til 1910, og hun skriver i sin selvbiografi at hun har meget gode minner fra den tiden, hvor hun ble godt kjent med prost Færden.

Hun engasjerte seg hele livet i humanistisk og pasifistisk arbeid. Hun ble valgt inn i Nansenhjelpens styre og ledet Nansenhjelpens barnekomite fra 1937. I 1944 måtte hun flykte til Sverige, men etter freden arbeidet hun med pasifisme og troen på menneskeverdet. Hun ble kveker og var der en ledene skikkelse, både nasjonalt og internasjonalt. I 1923 giftet hun seg med ingeniør Diderich Lund. De bosatte seg på Vinderen i Oslo.

ODD NANSEN

Odd Nansen (1901–1973) var nest yngste sønn av Fridtjof Nansen. Han vokste opp på praktieidommen Polhøgda ved Lysaker. Som sønn av Fridtjof omgikk han etter hvert både kunstnere og intellektuelle. Og han ble god venn med kronprins Olav. Det var imidlertid ikke bare lett å være sønn av sin far, da Fridtjof også var bortreist i lengre perioder. Odds mor, Eva Nansen døde allerede i 1907, da Odd bare var seks år gammel. Senere ble Odd Nansen arkitekt, og hans hovedverk var Fornebo flyplass, som ble åpnet sommeren 1939. Humanistisk arbeid gikk hånd i hånd med hans arkitektvirksomhet helt til hans død i 1973.

av september ble også disse flyktningene, 24 voksne og tre barn, overført til Herøya. Det var østerrikere, sudettyskere og tsjekkere. Forutsetningen var at denne siste kolonien fra februar 1940 skulle overføres videre til Hasselbakken i Feiring, der Nansenhjelpen forberedte en større koloni.

OMTALER I RINGERIKES BLAD

Det faktum at en rekke flyktninger kom fra Sentral-Europa til Herøya i Steinsfjorden fikk bred omtale i *Ringerikes Blad*. Jeg vet ikke sikkert, men jeg kan like å tro at den brede omtalen kanskje også kom av at avisens redaktør, Kaare Filseth, hadde god kontakt med sin søster Tove.

Mellom 29. desember 1938 og 18. mars 1939 har *Ringerikes Blad* 12 artikler som omhandler flyktningene som ankom Herøya. I all hovedsak er artiklene positive til flyktningene som kom fra de mest forferdelige redslene i Mellom-Europa. Det eneste naboen og bøndene var litt engstelige for, var at flyktningene skulle føre med seg munn- og klovsyke. Men flyktningene ble både desinfisert og gjennomgikk legeundersøkelse, så det var ingen grunn til engstelse.

Etter 18. mars 1939 opphører *Ringerikes Blads* omtale av flyktningene på Oslo Sporveisbetjenings hjem på Herøya. Men ut over høsten 1939 brukes mye spalteplass på krigen ute i Europa. Det siste som skrives om Nansenhjelpen står på trykk onsdag 29. desember 1939.

Da henvendte *Ringerikes Blad* seg til Nansenhjelpen ved Tove Filseth. Bakgrunnen var at flere på Ringerike ville hjelpe finske barn, i forbindelse med Vinterkrigen 1939–1940.

Tove Filseth svarte at hun en av de nærmeste dagene skulle reise til Finland, sammen med Sigrid Helliesen Lund, for å undersøke disse forholdene. Det ser imidlertid ikke ut til at dette resulterte i at det kom flyktningbarn fra Finland til Ringerike gjennom Nansenhjelpen.

FRYKT FOR IKKE Å BLI KVITT JØDISKE BARN

Utover høsten 1939 blir forholdene bare verre og verre for jødene i Europa. Men fortsatt blir jødiske flyktninger i all hovedsak avvist av norske myndigheter.

Nansenhjelpen søkte i mars 1939 om innreise til omkring 100 jødiske barn. Svaret fra ekspedisjonssjef Carl Platou i Justisdepartementet er i ettertid blitt herostratisk berømt. Han stilte seg:

(...) meget kjølig overfor oppholdstillatelse for jødiske barn. Avgjørende for meg til å stille meg slik til barneplanene er selvsagt, at sjansen for å brenne inne med barna er overveldende stor. Selv om vi betinget oss barnehjem-systemet ville vel disse barna etter hvert knytte slike forbindelser i Norge at vi ikke blir kvitt dem, med mindre deres foreldre kommer seg ut til oversjøiske land og får dem eftersendt.

Etter lange forhandlinger med norske myndigheter fikk Nansenhjelpen til slutt tillatelse til å hente ut 40 jødiske barn høsten 1939. En redd, ensom liten gutt på omkring åtte år var med i denne gruppen. Han het Berthold Grünfeld.

I Praha fikk Nansenhjelpen i denne forbindelse også hjelp av en nyutdannet lege. Han het Leo Eitinger. Om Berthold Grünfeld og Leo Eitinger også kom til Oslo Sporveisbetjenings feriehjem på Herøya, vet vi ikke. Begge to har vært svært sentrale i norsk etterkrigstid med sine betydelige bidrag til medisinsk forskning og i psykiatrien.

NANSENHJELPENS KARTOTEK BLE BRENT!

9. april 1940 okkuperte nazistene Norge. Litt utpå formiddagen denne dagen ankom Tove Filseth og Sigrid Helliesen Lund Nansenhjelpens kontor i Oslo sentrum. Deres tanke var at Nansenhjelpens kartotek måtte reddes. De var godt kjent med nazistenes herjinger i Sentral-Europa, og fryktet at noe liknende kunne skje her i landet. Hvis dette kartoteket skulle falle i fiendens hender, ville det være en katastrofe for flyktningene. Der sto det hvem flyktningene var, hvor de bodde og annen informasjon.

Men da de ankom kontoret, så de at døra sto åpen og at vannet fosset fra toalettet og ut over gulvet. De kartotek-kortene og papirene de hadde kommet for å redde, fløt rundt i hele lokalet. Kunne det være nazistene som hadde vært der allerede?

Det viste seg etter hvert at det var noen andre fra Nansenhjelpen som hadde vært der. Odd Eidem og Ragnar Nordli var i løpet av 1939 blitt ansatt som kontorassistenter. Og det var disse to som hadde vært innom kontoret tidligere på dagen. De handlet kanskje ikke helt veloverveid, men de tok alt av papirer, kartotekkort og annet materiale som kunne avsløre flyktningene, og stappet det ned i toalettet – og trakk ned. Det gikk nødvendigvis tett. Like etter kom en rekke flyktninger inn på Nansenhjelpens kontor, fulle av panikk, og ba om hjelp. Odd Eidem og Ragnar Nordli forlot da kontoret uten å rydde opp etter seg. De hjalp i stedet en rekke flyktninger med å komme seg ut av byen.

Tove Filseth og Sigrid Helliesen Lund tenkte nok mer logisk og veloverveid. De pakket rolig ned hele kartoteket, med kartotekkort og all annen informasjon, der det fløt omkring på gulvet. Deretter bar de det inn i bilen til Sigrid Helliesen Lund og kjørte opp til hennes hus på Vinderen. Der tørket de det så godt de kunne, før de brant det hele opp i peisen.

Dette reddet åpenbart mange av flyktningene. Men samtidig mistet de også oversikten over hvor flyktningene befant seg. Og det har gjort det vanskeligere for ettertidens forskere å kunne si noe mer nøyaktig om Nansenhjelpens arbeid.

Totalt fikk Nansenhjelpen hjulpet omkring 60 barn og 200 voksne til Norge. Mange flere fikk de hjulpet i transitt videre til andre oversjøiske land.

Det kan se ut til at Nansenhjelpen i begynnelsen av sitt arbeid hjalp flest politiske flyktninger. Men det hendte også at flyktningenes bakgrunn ble underkommunisert, og trolig var stadig flere av flyktningene Nansenhjelpen hjalp jøder. Dette for å unngå vanskeligheter med norske myndigheter. Bildet er sammensatt. Noen kunne være politisk forfulgte og samtidig jødiske, mens andre igjen kunne være halvt jødiske.

BRED DEKNING I RINGERIKES BLAD

Det faktum at en rekke flyktninger kom fra Sentral-Europa til Herøya i Steinsfjorden fikk bred omtale i *Ringerikes Blad*. Her vises en del overskrifter og generell omtale.

Torsdag 29. desember 1938

De 30 tsjekkosllovakiske flyktninger skal bo på Herøya i Steinsfjorden. Ankommer 6. og 7. januar. En hjelpekomite skal søkes dannet i Hønefoss.

Torsdag 5. januar 1939

Travle dager på Herøya. Flyktningene ventes dit tirsdag. De kommer til Oslo lørdag, etter å ha gjennomgått desinfeksjon ved grensen. Avisen skriver at det er mye å gjøre. Senger skal res, lamper pusses og alt skal klargjøres. Flere i distriktet skal være redd for at flyktningene bringer med seg munn- og klovsyke. Men bestyrerparet Rognerud på Herøya gleder seg.

Lørdag 7. januar 1939

Mandag kommer de tsjekkiske flyktningene til Herøya. Arkitekt Odd Nansen uttaler seg til *Ringerikes Blad*. De hadde litt problemer ved gjennomreisen i Danmark. Og det er ingen grunn til å frykte munn- og klovsyke.

Mandag 9. januar 1939

Alt i orden på Herøya til å ta imot flyktningene. Avisen skriver at både naboer og bøndene fortsatt er engstelige for munn- og klovsyke.

Tirsdag 10. januar 1939

De tsjekkosllovakiske flyktningene er et pust fra det ulykkelige Mellem-Europa.. De synes at Norge er et paradisi – tross kulden. De blir installert på Herøya i formiddag. Avisen skriver at flyktningene hadde lite bagasje, og alt av penger var tatt fra dem. De ble desinfisert og hadde gjennomgått legeundersøkelse.

Onsdag 11. januar 1939

30 lykkelige flyktninger rykker inn på Herøya. I noen uker skal de hvile ut etter redslene i Mellem-Europa. De kom med buss fra Oslo, og de måtte gå fra Steinssletta. Det var svært kaldt, men flyktningene var meget takknemlige. Sekretær, frøken Tove Filseth, ønsket på

Nansenhjelpens vegne flyktningene velkommen til Herøya, og takket for at feriehjemmet ble stilt til flyktningenes disposisjon.

Torsdag 12. januar 1939

De tsjekkosllovakiske flyktninger på vei til Herøya. Avisen viser bilder av flyktninger som bærer sin bagasje, da lastebilen som fraktet dem hadde kjørt seg fast i snøen i Lorekleiva.

Mandag 16. januar 1939

80-90 nye flyktninger får innreisettillatelse. En del av dem vil antakelig bli innkvartert på Herøya, sier Tove Filseth til avisen.

Fredag 27. januar 1939

Dagligliv blant flyktningene på Herøya. 30 nye flyktninger ventes i nær fremtid. Det er mye overvann på isen på Steinsfjorden. Både Odd Nansen og Fredrik Paasche kom på besøk. Det har vært arrangert underholdningskveld og skirenn, men dagene faller likevel lange.

Onsdag 8. februar 1939

Norge tar ut flere flyktninger i Tsjekko-Slovakia. Tove Filseth skal reise med Konstad og representanter for justisfondet og Nansenhjelpen til Praha.

Onsdag 15. februar 1939

10 nye flyktninger til Herøya i Steinsfjorden i går. I neste uke kommer atter 15. Flere av de første flyktningene har fast arbeid, og andre blir innkvartert privat. Frøken Tove Filseth reiser på nytt til Praha for å ta ut flere flyktninger. Nå er det 25 flyktninger på Herøya, idet flere av de først ankomne er blitt anbrakt på forskjellige private gårder rundt om i landet.

Lørdag 18. mars 1939

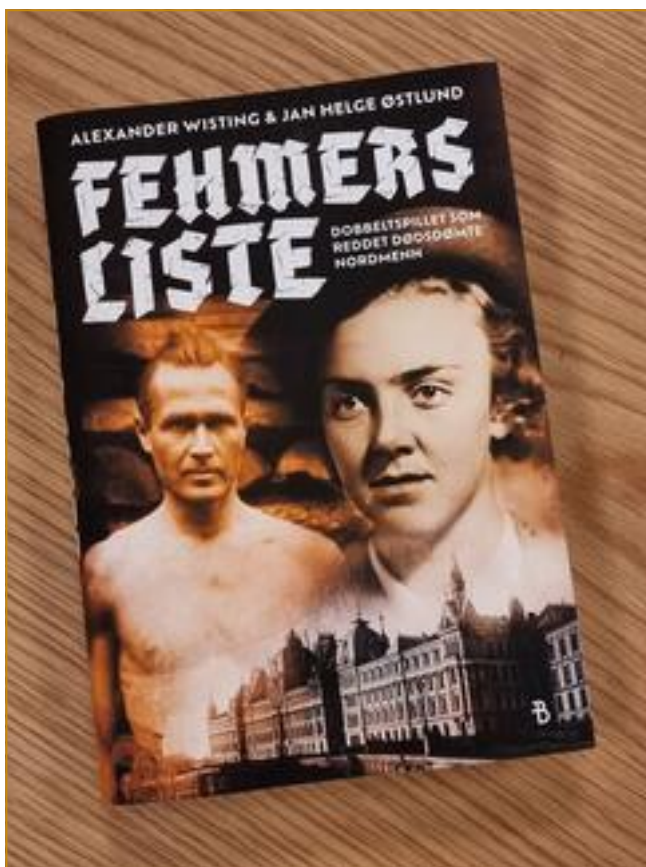
Nye tsjekkiske flyktninger til Ringerike. Etter hva *Ringerikes Blad* erfarer kommer i dag 12-14 tsjekkiske flyktninger til Ringerike og innkvarteres hos gårdbruker Myhre på Østby i Vegårdsferdingen. Senere ventes flere, så antallet skulle komme opp i ca. 20. Flyktningene er kommet hit gjennom Nansenhjelpen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Ellingsen, Anne 2015: *Odd Nansen. Arvtageren*. Oslo: Historie & kultur.
- Lund, Sigrid Helliesen 1981: *Alltid underveis*. I samarbeid med Celine Wormdal. Oslo: Tiden.
- Nansen, Odd 1970: *Langs veien. Opplevelser, møter og samtaler*. Oslo: Gyldendal.
- Ringerikes Blad* 1938: 29.12; 1939: 05.01, 07.01, 09.01, 10.01, 11.01, 12.01, 16.01, 27.01, 08.02, 15.02, 18.03.
- Svendsen, Georg 1950: *Oslo sporveisbetjenings feriehjem Herøya 30 år*. Kjeholmen 10 år. Utgitt av feriehjemmenes styre. Oslo. Nettadresse: oslo-sporveisbetjenings-feriehjem-1950.pdf
- Vesaas, Hilde 2023: *Nansenhjelpens modige kvinner. Med nestekjærlighet som våpen i kampen for jødiske flyktninger*. Oslo: Kagge forlag.
- Takk til Hilde Vesaas for ytterligere informasjon enn det som fremkommer i boken hennes

FORFATTEROMTALE

Preben L. Johannessen, født 1957, er utdannet etnolog. Han arbeidet som konservator ved Ringerikes Museum i 28 år, fram til 2022. Tidligere har han arbeidet ved Bogstad gård, Norsk Folkemuseum og hos Byantikvaren i Oslo. Han har skrevet flere artikler i *Heftet Ringerike* om forskjellige kulturhistoriske emner.

Bokas forside viser kriminalkommisær Friedrich Fehmer og Anne Marie Breien. I forgrunnen ses Gestapos hovedkvarter Victoria terrasse, hvor de to møttes.

19. november 2024 ble krigsdokumentaren *Fehmers liste* lansert på Ringerike bibliotek med begge forfatterne, Alexander Wisting og Jan Helge Østlund, i aksjon.

MARIT STUBBRAATEN

Boka, som har undertittelen *Dobbeltpillet som reddet dødsdømte nordmenn*, handler om den unge motstandskvinnen Anne Marie Breien fra Ask på Ringerike som med sitt dobbeltpill reddet 88 dødsdømte nordmenn fra å bli henrettet eller sendt i konsentrasjonsleir. Da freden kom 8. mai 1945, ble hun likevel ettersøkt som landssviker, mens mennene i Milorg ble feiret som krigshelter.

I tillegg fikk de diktere den offisielle norske krigshistorien. Og her var det ikke plass til Anne Maries uortodokse motstandsarbeid, selv om ledelsen i Milorg var godt kjent med hvor mye hun hadde utrettet som dobbeltagent. Etter å ha lest denne spennende historien, skjønner vi bedre hvorfor.

HEFTET RINGERIKE
ANMELDER

Fehmers liste

ANNE MARIE BREIEN FRA ASK
– LANDSSVIKER ELLER KRIGSHELT?

Fehmers liste, som må oppfattes som en allusjon til *Schindlers liste*, inneholder navnene på alle de norske fangene som Gestapo-sjefen Siegfried Wolfgang Fehmer slapp fri på oppfordring fra Anne Marie Breien.

Den første hun reddet fra å bli henrettet, var faren Roal Breien, som hadde fungert som distriktssjef for Milorg i Øvre Buskerud før han ble arrestert i 1942. For å få ham løslatt stormet hun inn på Fehmers kontor på Victoria Terrasse og brukte sin kvinnelige sjarm til å be om nåde for faren – på flytende tysk.

Anne Marie hadde vært student i München og opplevd Krystallnatten i Berlin, en skrekkopplevelse som gjorde henne til helhjertet antinazist.

KONTROVERSIELT MOTSTANDSARBEID

Anne Marie vet godt at kriminalkommisær Fehmer er kjent som Gestapos mest beryktede torturist i Oslo. Likevel blir hun fascinert av den flotte, sjarmerende mannen, og skjønner fort at den gode kjemien mellom dem kan brukes til å redde flere dødsdømte nordmenn.

Med farens velsignelse fortsetter hun kontakten med Fehmer og oppnår hans fortrolighet, noe som gjør henne til en svært verdifull informant for motstandsbevegelsen. Og selv om hun er gift, blir hun etter hvert Fehmers elskerinne.

Prisen hun måtte betale for å redde norske liv ved å gå til sengs med fienden, ble mye større enn hun hadde regnet med, selv om hun visste at hennes måte å drive motstandsarbeid på utfordret tidens strenge seksualmoral, og ville stemple henne som en uanstendig kvinne.

Den unge, vakre Anne Marie Breien brukte kvinnelist i det farlige dobbeltpillet hun drev for å redde norske liv. Bildet (venstre) er tatt i 1946.

På Roseslottet i Oslo finner vi dette portrettet av Anne Marie Breien (høyre), malt av Vebjørn Sand. Hun står trygt plantet på bakken med røde sko og hviler hendene med selvtillit på hoftene. I bakgrunnen skimter vi Viktoria Terrasse. Bildet var inkludert i Roseslottets pop up-utstilling på Veien Kulturminnepark våren 2025.

Under rettssaken mot Fehmer i 1947 tok hun likevel belastningen med å stille som forsvarers hovedvitne for å fortelle om de mange norske fangene han hadde løslatt på hennes oppfordring. Men de rystende vitneprovene fra de mange torturofrene veide tyngre, så Fehmer fikk dødsstraff for sine krigsforbrytelser.

Mye mer av handlingen vil jeg ikke røpe, for boka fortjener å bli lest som et viktig supplement til den velkjente historien om *menenes* motstandskamp. Anne Marie Breien er ikke den eneste norske kvinnen som ikke har fått den heder hun har fortjent for sin krigsinnsats, men ingen har blitt så mis-tenkeliggjort og trakassert som henne. Dette skjedde fordi verken toppledelsen i Milorg eller norske myndigheter ville stå åpent fram og bekrefte hennes livsfarlige dobbeltpill gjennom tre år, til tross for at hun i oktober 1946 ble strafferettslig frikjent for påstanden om landssvik.

DØMT UTEN DOM

I Hønefoss og i hjembygda Ask, hvor faren og broren Roal jr. drev motstandsarbeid gjennom hele krigen, ble hun derfor utsatt for sladder og trakassering som aldri tok slutt.

Dette til tross for at hun også bidro til at mange fanger fra Ringerike ble løslatt. Flere av dem som skyldte henne livet, prøvde å renvaske henne, særlig Knut Bergwitz-Larsen. Etter at han ble løslatt, fortsatte han det illegale arbeidet og ble Anne Maries Milorg-kontakt.

Men det er først med denne grundige, velskrevne krigsdokumentaren Anne Marie Breien har fått full oppreisning – 21 år etter at hun døde i 2003, traumatisert og desillusjonert.

De to forfatterne Alexander Wisting og Jan Helge Østlund er drevne dokumentarister som underbygger historien ved hjelp av et stort antall skriftlige og muntlige kilder. I en særstilling står tidligere upubliserte rapporter og private brev fra Breien familiearkiv. Disse kildene bidrar til å utdype bildet av motstandskvinnen Anne Marie Breien, som risikerte både livet og sitt gode navn og rykte i kampen for å redde norske liv.

Boka kan anbefales som en særdeles lesverdig krigsdokumentar, like spennende som en klassisk spionroman.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Wisting, Alexander og Jan Helge Østlund 2024: *Fehmers liste. Dobbeltpillet som reddet dødsdømte nordmenn*. Oslo: Bonnier Norsk Forlag.

FORFATTEROMTALE

Marit Stubbraaten, født 1945 i Sandnes, er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole med fagene norsk, engelsk og historie. Hun har vært redaksjonsmedlem i *Hefte Ringerike* fra 2015, og har skrevet flere artikler i heftet, blant annet om multikunstneren Ståle Kyllingstad, kunstnerparet Anders C. Svarstad og Sigrid Undset og i 2024 om dikteren Arne Paasche Aasen.

Illustrasjon: Øyvind Tinglef

Tanbergmoen var et gammelt rettersted og eksersisplass. 22. desember 1777 ble straffen fullbyrdet her. Bøddel Franz Gottschalck Lædel førte sverdet, og hodet til Elling Gunnbjørnsen ble hugget av.

Mordforsøk i Soknedalen – en kriminalsak fra 1700-tallet

Det var 1. juli 1776. På den andre siden av Atlanteren satt Thomas Jefferson, John Adams og George Washington med fjærpenner og parykker og gjorde siste finpuss på det som snart skulle bli USAs uavhengighetserklæring. I Soknedalen skulle også noe spesielt skje denne dagen.

MAREN DØSSLAND

For soknedølinger og folk flest var dette bare en våt sommerdag. Det skulle gå en mannsalder eller to før noen av dem pakket med seg eiendeler og satte kursen mot det nye landet i vest. Men likevel, på denne dagen i 1776 skulle noe uvanlig skje også i Soknedalen.

KULLMILA

Hendelsen fant sted tidlig om morgenen. Leilendingen Peder Bjerke var allerede i arbeid. Han gjorde i stand kullmila han hadde brukt flere dager på å bygge – en tett pakket konstruksjon av ved, dekket med jord og torv, nøyaktig formet etter gammel tradisjon. Den var straks klar.

I København hadde kongen slått fast at dersom Danmark-Norge skulle kunne hevde seg som en mulig stormakt, måtte riket utvikle en selvstendig og levedyktig jernindustri.

Danmark, flatt og skogfattig, manglet både malm og de naturressursene som krevdes for slik produksjon. Sverige derimot, hadde for lengst etablert seg som en god jernleverandør. I Norge fantes det håp. Fjellene rommet malm, og skogene ga ved til trekull. Derfor vokste det frem jernverk over hele landet, støttet av kongemakt og handelsinteresser.

Peder Bjerke var én av mange som bidro til den nasjonale satsingen på jernindustri. Dette arbeidet skulle gi ham mer inntekt. Kullmila han nå sto overfor, var en liten, men avgjørende del av det større maskineriet. Han klatret forsiktig opp stigen, klar til å legge siste hånd på verket. Det gjaldt nå å dekke og tette toppen av kullmila – det siste og mest avgjørende laget som skulle sikre at mila ble tett og kunne brenne jevnt og kontrollert. Nede på bakken sto naboene hans, Erik og Jakob Hansen. De hadde vært med på å stable veden og dekke mila.

Når mila først var tent, var det viktig å ha folk til å passe den døgnet rundt. Forbrenningen måtte foregå jevnt og langsomt, uten at det tok full fyr, og veden brant opp. Samtidig måtte man unngå at flammene sloknet og prosessen stoppet. Det krevde erfaring, ro og årvåkenhet. Med kun små justeringer i lufttilførselen kunne man styre hvordan kullmila utviklet seg. Én eneste feil kunne koste ukevis med arbeid.

Peder Bjerke sto øverst på stigen og la det siste torvlaget på toppen. Nede på bakken ventet Erik og Jakob. De forberedte redskapene og gjorde klart til fyringen. Alt gikk etter planen.

ET PLUTSELIG SKUDD

Så, uten forvarsel, smalt et geværskudd. Lyden skar gjennom luften som et lyn. Peder stivnet til, grep seg mot halsen og mistet balansen. I neste øyeblikk falt han baklengs ned fra stigen. Kroppen traff bakken med et dunk, og han ble liggende urørlig på den våte skogbunnen.

Erik og Jakob spratt opp og løp mot ham. De ropte navnet hans. Peder var bevisstløs en liten stund. Så våknet han til og sa:

Hvordan er det fat med mig?

Erik så på Peder og svarte kort:

Det er een som har skudt en Kugle igiennem dig.

Sammen med Jakob løp han av gårde for å hente hjelp fra flere menn i bygda. Da de kom tilbake, brukte de stigen som bære for å frakte Peder bort fra stedet. Før han ble lagt på båret, åpnet Peder øynene og sa:

Jeg undres over, hvem der skulde skudt mig saa ilde.

Mens de bar ham gjennom skogen, henvendte han seg til mennene rundt seg: *Er de alleene hos mig?*

Da han fikk bekreftet dette, sa han:

Jeg kan ikke troe andet end min Stif-Søn Elling har været ude.

Erik og Jakob speidet rundt seg etter skytteren. Omtrent førti skritt unna, i overkant av tjue meter, fikk de øye på en tydelig forskansning i terrenget.

” Peder stivnet til, grep seg mot halsen og mistet balansen. I neste øyeblikk falt han baklengs ned fra stigen. Kroppen traff bakken med et dunk, og han ble liggende urørlig på den våte skogbunnen.

ET RENT ANGREP

Det var en senkning i landskapet, tildekket med granbar og kvister, og med en bjerkebusk strategisk plassert på toppen som kamuflasje. Strukturen fremsto som nøye konstruert, og det var åpenbart at den var ment som et skjulested - et sted man kunne ligge i dekning og samtidig ha uhindret utsyn mot kullmila. Skuddet som ble avfyrt, var ikke et uhell. Det var et rent attentat.

Peder ble lagt i sengen hjemme mens de forsøkte å vurdere skadene. Det viste seg at kulen hadde truffet like under det ene øret og gått tvers gjennom nakken, før den kom ut under det andre øret. Den hadde altså passert gjennom et livsviktig område, muligens sneiet ryggmargen, men uten å forårsake umiddelbar død.

Flere av de tilstedeværende ristet på hodet i stillhet. Hadde skuddet truffet én centimeter lengre bak, ville det trolig vært fatalt. Det var et mirakel at han fortsatt var i live. Mange mente at han hadde hatt englevakt. Han manglet bevegelse i begge armene, og kunne verken løfte eller røre dem. Blant dem som sto rundt sengen, var det få som turte å være optimistiske. Han kom neppe til å overleve.

ETTERFORSKNING

Lensmann Erik Ruud returnerte til kullmila senere samme dag. Han hadde med seg flere menn fra bygda. Målet var klart: å finne spor etter skytteren. De gjennomførte området rundt mileplassen, inkludert den kamuflerte forskansningen. De fant ingen tegn til gjerningspersonen.

Lensmannen gikk fra gård til gård i Soknedalen og områdene rundt. Han inspiserte bøndernes jaktgeværer i håp om å finne et våpen som nylig var blitt avfyrt. De fleste bønder hentet ned støvete, ubrukte geværer. De hadde ikke vært i bruk på lenge. Men da han ankom gården Bjerke, gjorde han en observasjon som straks vekket mistanke.

Geværet som pleide å henge på veggene, var borte. Det var kjent at dette geværet alltid ble holdt ladd og klart. Å lade et gevær tok tid, ofte flere minutter, og i en nødssituasjon kunne man ikke vente. Fraværet av våpenet satte en ny retning for etterforskningen.

SKUTT AV SITT EGET GEVÆR

Etter grundige undersøkelser i området der skuddet ble avfyrt, fortsatte lensmann Ruud og hans følge søket innover i skogen, i retning av den kamuflerte skyteposisjonen. Om trent 300 skritt fra skyttergården, tett mellom trærne, gjorde de et oppsiktsvekkende funn. Pent opp mot stammen av et grantre sto et gevær. Det var ikke forsøkt gjemt eller bare kastet vekk. Da mennene trådte nærmere, var de ikke i tvil: Peder var blitt skutt med sitt eget gevær.

Til tross for skuddskaden var Peder i stand til å føre en samtale. Lensmannen Erik Ruud var interessert i å vite mer om forholdet mellom Peder og stesønnen Elling, som var tidlig i 20-årene. Peder beskrev en ungdom som verken lot seg lede eller veilede. Det kom frem at det over tid hadde vært et anspent forhold mellom ham og Elling. Ifølge Peder hadde situasjonen forverret seg betydelig de siste tre månedene. Han hadde følt seg utrygg og kjent på en økende frykt for at stesønnen kunne skade ham. På spørsmål fra lensmannen svarte Peder at det ikke var utenkelig at Elling sto bak skytingen.

» Lensmannen Erik Ruud var interessert i å vite mer om forholdet mellom Peder og stesønnen Elling, som var tidlig i 20-årene.

STESØNNEN

Elling Gunnbjørnsen ble født i 1752. Faren, Gunnbjørn, døde allerede året etter, kun 35 år gammel. Under en måned etter begravelsen, forlovet moren Ingeborg seg med Peder Bjerke. Dette vekket neppe den samme reaksjonen som det ville gjort i dag. På 1700-tallet ble ekteskapet i stor grad betraktet som en praktisk og økonomisk nødvendighet, snarere enn en romantisk forening. Gjenlevende ektefeller, særlig kvinner, hadde behov for trygghet, inntekt og støtte i en hverdag preget av arbeid og ansvar. Derfor var det ikke uvanlig med raske nyforlovelser og giftermål etter dødsfall. Det er trolig også fra denne tidens realisme at uttrykket «albuestøt og enkemannssorg går fort over» kommer fra. Det sier noe om at sorg ofte måtte vike for de behov og krav livet stilte.

ARRESTASJONEN

Elling ble arrestert samme dag av lensmann Erik Ruud. Han skrev umiddelbart til fogd Christian Dorph og orienterte om hendelsen. 6. juli gjennomførte fogden det første formelle avhøret i saken.

Blant dem som ble avhørt, var den 17 år gamle tjenestegutten Peder Evensen. Han hadde vært i tjeneste hos Peder Bjerke. Sammen med Elling og en kar som het Hans Bjerke hadde han vært ute i skogen for å hogge trær. Samme morgen hadde han fulgt Elling til kullmila som skulle tennes. Da de kom frem, hadde Elling forsvunnet en kort stund før han igjen kom til syne. Han forsvant så på nytt – denne gangen i nærmere en time.

Foto Per M. Høkenstad

Tanbergmoen ser svært idyllisk ut i dag i forhold til den iskalde og grusomme førjulsdagen i 1777.

Da Elling etter hvert kom tilbake, ba han tjenestegutten om hjelp til å lete etter hestene. Da Peder Evensen spurte hvorfor, hadde Elling svart at «min Stiffader Peder Bierche er fordervet skudt». Forklaringen avslørte et opphold i Ellings alibi – en periode hvor hans bevegelser ikke kunne bekreftes. Mistanken ble ytterligere styrket av at det var i dette tidsrommet skuddet hadde falt.

Tjenestegutten Peder Evensen forsto i første omgang ikke hva som hadde skjedd. At noen skulle ha ønsket å ta livet av Peder Bjerke, virket uforståelig. Så vidt han visste, hadde Bjerke ingen uvenner, og han var alminnelig respektert i bygda. Elling skal imidlertid ha uttalt: «Det er troendes til ont Vejr i dag; og got arbejde er der og gjort». Denne uttalelsen ble senere omtalt som en tvetydig bemerkning under rettsforhandlingene. Ytringen kunne tolkes både som en uskyldig kommentar om været, men også som en mulig henvisning til den alvorlige hendelsen som hadde funnet sted.

EN GRAABEN

Peder Evensen forklarte videre at han visste at forholdet mellom Elling og stefaren hadde vært vanskelig over lengre tid. Det ble også nevnt at Elling, i samtaler med andre uten stefaren til stede, omtalte ham med det lite flatterende kallenavnet Graabeen. Dette kunne tyde på manglende respekt og et anstrengt forhold.

Hans Bjerke forklarte på sin side at han ikke hadde sett Elling før sent på morgenen.

Da Elling igjen kom til syne, merket Hans at han virket uvanlig blid og fornøyd. Denne oppførselen skilte seg fra det som hadde vært normalt de siste månedene. Hans ga uttrykk for at han anså det som sannsynlig at Elling sto bak skytingen av stefaren Peder Bjerke.

Elling, som da satt i varetekt, ble senere avhørt av fogd Christian Dorph. Fogden oppfordret ham til å tilstå dersom han var skyldig. Elling nektet derimot straffskyld og ønsket ikke å tilstå. I sin forklaring oppga Elling at han hadde forlatt tjenestegutten ved kullmila på grunn av hodepine. Han skal ha trukket seg tilbake og satt seg ved et tre for å hvile. Han avviste at det forelå noen konflikt med stefaren. Han benektet også at han hadde hørt geværskudd eller vært vitne til noe uvanlig. Da fogden viste ham muskedunderen som var funnet etter skytingen, gjenkjente han Peder Bjerkes eget gevær. Han hevdet derimot at han verken hadde sett eller håndtert det siden sankthansaften, omtrent én uke før hendelsen fant sted.

TILSTÅElsen

Like etter at fogd Dorph forlot lensmannsgården, tilsto Elling overfor lensmann Erik Ruud. Han erkjente å ha skutt stefaren Peder Bjerke, men kunne ikke gi noen god forklaring på hvorfor han hadde gjort det. Det eneste han uttrykte, var et ønske om å få snakke med Lars Braag, eieren av

» Elling, som da satt i varetekt, ble senere avhørt av fogd Christian Dorph. Fogden oppfordret ham til å tilstå dersom han var skyldig. Elling nektet derimot straffskyld og ønsket ikke å tilstå. I sin forklaring oppga Elling at han hadde forlatt tjenestegutten ved kullmila på grunn av hodepine. Han skal ha trukket seg tilbake og satt seg ved et tre for å hvile. Han avviste at det forelå noen konflikt med stefaren.

Soknedalen Jernverk. Han var innflytter og hadde investert betydelige midler i jernverket. Følgelig var han ansett som en av bygdas rikeste og mest innflytelsesrike menn.

I samtale med Braag la Elling kortene på bordet. Han forklarte at han hadde skutt stefaren med overlegg. Motivet var bygselen til gården Bjerke. Elling hadde fryktet at Peder ville overføre bruksretten til sin egen datter så snart hun ble gift, og dermed utelukke Elling fra enhver rett til gården.

Bygselen innebar at gården ikke var eid, men leid. I dette tilfellet var det Asker kirke som satt med eiendomsretten og myndigheten til å avgjøre hvem som skulle få leie bruket videre. Det fantes ingen formell arverett knyttet til eiendommen, og det eneste som i realiteten kunne overføres etter Peder Bjerke, var husdyr, redskaper og innbo.

Elling utdypet sin tilståelse med konkrete opplysninger om planleggingen av skytingen. Han forklarte at han i forkant av hendelsen hadde tatt med seg geværet og en kule fra hjemmet og gjemt det på låven. Tidligere den dagen hadde han gravd en skytestilling i skogen og hentet geværet. Derfra ventet han i skjul til han fikk øye på stefaren, og avfyrte deretter skuddet med hensikt å drepe.

Elling tilsto ett tilfelle av hærverk. Han innrømmet at det var han som hadde påsatt brannen som ødela kullmila til Hans Bjerke tre år tidligere. Han benektet derimot at han var ansvarlig for å ha skåret hodet av en av Hans Bjerkes hester noen få uker i forveien. Etter tilståelsene ønsket ikke Elling å avgi flere forklaringer. Han ba om at forhørene ble avsluttet.

Elling ble deretter plassert i forvaring i kjelleren hos lensmannen. For å bidra til moralsk oppbygging fikk han med seg en samling bøker, valgt ut i håp om at de skulle lede ham i en bedre retning.

RETTSAPPARATET

Samtidig ble den administrative prosessen satt i gang. Verkseier Lars Braag sendte en skriftlig redegjørelse om saken til fogd Dorph, som videreformidlet informasjonen til sin overordnede, amtmannen. Med dette var rettsapparatet formelt aktivert. Saken hadde nå både tilståelse, et identifisert offer og flere vitner. Det juridiske grunnlaget for videre behandling var klart. 5. september 1776 åpnet sorenskriveren for Ringerike og Hallingdal, Niels Michelsen, formelt forhandlingene i saken mot Elling Gunnbjørnsen. Tingforhandlingene fant sted på Hesselberg tingstue i Norderhov.

Peder Bjerke var på dette tidspunktet fortsatt i live. Lege Johan Ernst Gertmann hadde undersøkt ham og konkluderte med at skadene var omfattende. Sårene var riktignok «gandske tilgroet», men Peder var lam i venstre arm og hadde nedsatt førighet i den høyre. Han opplevde sterke smerter og var tydelig preget.

Sogneprest Balthazar Meizner Schnitler utstedte en attest om Elling Gunnbjørnsen som ble tatt inn i rettsdokumentene. Attesten var lite fordelaktig og beskrev Elling som svak i kristendomskunnskap, med dårlig rykte og tidligere anklager om både tyveri og hærverk. Dette underbygde påtalemyndighetens fremstilling av en ung mann med lav moral og manglende respekt for lov og orden.

BØNN OM NÅDE

Samtidig sendte den sårede Peder Bjerke, som på grunn av sin helsetilstand ikke kunne møte personlig for retten, en supplikk til sorenskriveren. I denne ydmyke bønneskriften skrev han blant annet:

... vill altsaa suplicere til Hr Sorenskriveren. at velædle Hr Sorenskriver for min Skyld vilde see i Naade ved en barmhertig Dom.

Peder ba dermed om at retten måtte vise nåde i sin dom over Elling. Han uttrykte et sterkt ønske om at stesønnen ikke skulle dømmes til døden. På 1700- og 1800-tallet var det relativt vanlig at ofre for alvorlige forbrytelser, dersom de fortsatt var i live, rettet en bønn om nåde til myndighetene på vegne av gjerningspersonen. Dette var særlig utbredt blant dem som lå for døden, og som ønsket å forsone seg med sin motstander før livet tok slutt.

” Elling forklarte videre at Hans rådet ham til å sørge for at Peder døde. Han hadde foreslått at det kunne gjøres i skogen med et gevær. Fire dager senere skal de ha møttes igjen.

I datidens religiøse forståelse var det viktig å møte døden med et rent sinn, uten hat eller nag. Det ble ansett som en moralsk og åndelig forpliktelse å tilgi, slik at man kunne tre frem for St. Peter ved perleporten uten noe uoppgjort. En tilgivende holdning ble sett på som en forutsetning for adgang til himmelriket.

ELLINGS FORKLARING

I sin forklaring kom Elling med alvorlige påstander som også rettet beskyldninger mot Hans Bjerke. Når det gjaldt den mye omtalte hendelsen med hesten til Hans Bjerke – som tidligere var funnet halshogd – benektet Elling enhver befatning med dette. Likevel hadde ryktene lenge versert på Sokna om at det var han som sto bak. Elling mente at det var Hans Bjerke selv som hadde satt ut disse ryktene.

Omtrent to uker før skyteepisoden konfronterte Elling Hans for å få en forklaring. I samtalen skal Hans ha sagt at det ikke var han selv, men Ellings stefar, Peder Bjerke, som hadde spredd ryktene. Det skal også ha blitt sagt andre nedsettende ting om Elling, blant annet at når Peder en dag døde, ville Elling bli jaget bort fra gården uten å arve noe.

Elling forklarte videre at Hans rådet ham til å sørge for at Peder døde. Han hadde foreslått at det kunne gjøres i skogen med et gevær. Fire dager senere skal de ha møttes igjen. Da skal Hans ha spurt om Elling hadde skaffet seg et gevær, og anbefalt ham å bruke Peders eget. Som en «tjeneste» tilbød Hans seg å levere en hjemmestøpt kule, halvparten bly og halvparten sølv – ifølge folketro et effektivt prosjektil. Kulen ble, ifølge Elling, overlevert tre dager før skytingen fant sted. Samme dag ble også geværet ladet og gjemt, ikke langt fra kullmila.

På morgenen 1. juli lå Elling skjult ved mileplassen. Han hevdet å ha siktet og skutt «midt på ham», men la ikke merke til om skuddet traff. Han hørte deretter folk løpe og rope i nærheten. Geværet satte han fra seg ved en gran og gikk opp til tjenestegutten Peder Evensen, som han tidligere hadde forlatt. Det tok litt tid før han fikk bekreftet at stefaren faktisk var blitt skutt. Han tok så med seg hesten og dro hjem. Han forklarte at han forholdt seg rolig inntil han senere samme kveld ble arrestert av lensmann Erik Ruud.

FLERE FORKLARINGER

Hans Bjerke ble deretter ført inn som vitne. Før avhøret startet, ble Ellings forklaring opplest i sin helhet. Hans tilbakviste samtlige påstander. Han erkjente at han og Elling hadde hatt samtaler, men avviste bestemt å ha oppfordret eller medvirket til drap.

Ellings forsvarer, prokurator Abraham Hesselberg, uttrykte under rettsmøtet at Hans Bjerke, etter hans mening, ikke burde ha fått vitne. Han mente Hans burde vært tiltalt i saken for medvirkning. Sorenskriver Niels Michelsen ga

Foto: Tore Fossum/Anno Norsk skogbruksmuseum

Leilendingen Peder Bjerke var i ferd med å legge siste hånd på kullmila da han ble rammet av et geværskudd i halsen. Omtrent slik kan det ha vært. Illustrasjonsbildet viser Jørn Rommenstad og er tatt i 1969.

derimot ingen kommentar til denne innvendingen, og lot vitnemålet stå. Deretter vitnet flere personer fra bygda. De kunne fortelle at Elling i sin oppvekst hadde vært en lydig og snill gutt.

Ellings mor vitnet også i retten. I sin forklaring beskrev hun sønnen som et prakteksempel – en flittig, høflig og ordentlig gutt, som hadde oppført seg vel både i hjemmet og ellers. Hennes vitnemål sto i sterk kontrast til tilståelsen og de alvorlige handlingene sønnen nå var anklaget for.

Etter de første rundene med vitneføringer og avhør besluttet retten å ta en to måneder lang pause i forhandlingene. En viktig årsak til oppholdet var behovet for å vurdere hvorvidt Hans Bjerke skulle tiltales for medvirkning til attentatet.

ELLING TILTALT

Da sakens dokumenter og vitnemål var gjennomgått, konkluderte amtmann Andreas Fieldsted med at det ikke forelå tilstrekkelig grunnlag for å reise tiltale mot Hans Bjerke. Det var, ifølge amtmannen, kun Ellings forklaring som knyttet Hans til handlingen, og det fantes ingen uavhengige vitner eller beviser som kunne underbygge anklagen. Det hele sto dermed som en påstand – ord mot ord – uten objektive bevismateriale. På dette grunnlaget ble det besluttet at Hans Bjerke ikke skulle tiltales i saken, og rettens fokus ble videre rettet mot straffespørsmålet for Elling Gunnbjørnsen.

30. oktober ble rettsforhandlingene gjenopptatt. Prokurator Abraham Hesselberg, som forsvarte Elling Gunnbjørnsen, hadde kalt inn flere karaktervitner som stilte klienten i et positivt lys. Under sin prosedyre benyttet Hesselberg disse vitnene for alt de var verdt.

Han argumenterte for at presteattesten, som beskrev Elling som upålitelig og med dårlig rykte, ikke burde vektlegges. Motivet om overtakelse av gården ble av Hesselberg ansett som grunnløst. Han påpekte at gården var bygset og tilhørte benefisert gods, og dermed ikke kunne arves. Til slutt fremmet han en ny linje i forsvaret og hevdet at Elling måtte ha vært sinnssyk i gjerningsøyeblikket, og la til grunn at det ikke kunne ha vært tale om en rasjonell handling.

DOMMEN

Dommen ble avsagt dagen etter rettsforhandlingene. Elling Gunnbjørnsen ble funnet skyldig i drapsforsøk, en forbrytelse som etter datidens lovgivning var belagt med dødsstraff. Ifølge Christian Vs Norske Lov, § 6-6-22, het det: *Hvo som overbevisis at have vildet ombragt nogen med Forgift, eller i andre Maader, have forbrut sit Liv.* Det spilte ingen rolle at offeret fortsatt var i live – selve forsøket var tilstrekkelig for å utløse dødsstraff.

At den tiltalte hadde forsøkt å drepe sin egen stefar, ble ansett som en skjerpende omstendighet. Retten la derfor også til grunn bestemmelsen i § 6-5-3: *Slaar nogen sine Forældre, da er det Halsløs Gierning.*

Selv om Peder Bjerke ikke var Ellings biologiske far, ble stefforeldre ofte inkludert i lovens forståelse av foreldreansvaret, og bruddet på denne relasjonen ble vurdert som særlig alvorlig.

I tillegg til dødsstraff ble det vist til forordningen av 7. februar 1749, som fastslo at personer dømt for visse grove forbrytelser skulle utsettes for fysisk avstraffelse før henrettelsen. Etter denne bestemmelsen skulle Elling knipes med glødende tenger ett eller flere steder på kroppen på vei til retterstedet. Straffen var dermed både dødelig og offentlig, med formål om å virke avskrekkende.

ANKEN

Saken ble anket til Christiania Lagting, hvor dommen ble justert. Straffen med glødende tenger ble fjernet, men dødsdommen ble opprettholdt i form av enkel halshogging.

Saken gikk deretter videre til Overhoffretten i København. Her fikk Elling tildelt en ny forsvarer. I den forbindelse skrev han et brev, som i dag er bevart i Statsarkivet på Hamar. Brevet skiller seg ut. Det er skrevet med svært dårlig språk, uten punktum, med mange skrivefeil og feil navn på forsvareren. Teksten er lyddrett og viser tydelig manglende skolegang. I brevet hevder Elling at alt han tidligere har sagt, skyldes sinnssykdom. Han forklarer at han har vært syk i tre år, men at han etter fengslingen har blitt årelatt og føler seg mye bedre. Nå sier han seg klar for å fortelle hele sannheten.

HENRETTELSEN

14. oktober 1777 falt den endelige dommen i Overhoffretten i København: Elling Gunnbjørnsen skulle halshogges. 26. november mottok fogd Dorph den formelle beskjeden om å iverksette henrettelsen. Det ble bestemt at den skulle gjennomføres på Norderhov ettersom Soknedalen ble betraktet som for «avsideliggende». Formålet var klart – det skulle være flest mulig tilskuere til stede. Retten sto mellom to steder: ved Norderhov kirke eller på det tradisjonelle retterstedet Tanbergmoen. Valget falt på sistnevnte.

Henrettelsen skulle tjene som en tydelig advarsel: Slik går det med den som forsøker å begå mord.

Det foreligger ikke en presis beliggenhet for kullmila. Ifølge *Bygdebok for Lunder*, bind 2 (utgitt 2025), var Peder og Elling fra Øvre Bjerke. Bjerkemarka strekker seg sørover fra gårdene, og det er sannsynlig at kullmila har vært lokalisert her. Sognedalens Jernverk lå på Berg, med masovn og tilhørende bygninger ved fossen. Gitt beliggenheten, kan det ha vært naturlig å hente hjelp direkte fra gården. Kartet er produsert for *Bygdebok for Lunder* bind 2.

Den 22. desember 1777 ble straffen fullbyrdet. Bøddel Franz Gottschalck Lædel førte sverdet, og hodet til Elling Gunnbjørnsen ble hogd av. Halshogging med sverd innebar at den dødsdømte satt på kne, og det krevde stor presisjon for å gjennomføre på første forsøk. Etter hogget trillet hodet bortover i snøen.

Sogneprest Schnitler, som hadde fulgt saken, sørget for at hodet og kroppen ble samlet og gravlagt.

Slik endte historien om et planlagt drap, en omfattende rettsprosess – og en ung mann som håpet på en fremtid, men møtte døden på Tanbergmoen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- *Forordning angaaende den Straf, som grove Forbrydere skal lide for deres Henrettelse*. Nettadresse: Forordningen av 7. februar 1749 – Wikipedia.
- Haraldsen, Haakon: *Jern*. Nettadresse: jern (Fe) – metallisk grunnstoff – Store norske leksikon.
- *Kullmile*. Nettadresse: Kullmile – Wikipedia.
- Sørnes, Torgim 2014: *Mørkets gjerninger. De henrettede i Norge 1772 – 1782*. Sandes: Commentum.

FORFATTEROMTALE

Maren Flatvoll Døssland f. 1984, oppvokst og bosatt i Haugsbygd. Utdannet adjunkt, og jobber på Vang Skole.

Gunnar Viker på slutten av 60-tallet. Muligens fra Strynefjellsrennet.

På ski i Arnegårdslia og Krokkleiva

Da jeg gikk på realskolen på slutten av 60-tallet, hadde vi skidag på Ringkollen. En gang tok jeg utfordringen med å kjøre ned Gamlebakka, og det ble et minne for livet. Interessen for å kjøre på ski nedover var vekket. Jeg ble aldri en del av alpinmiljøet, men jeg fant «min» bakke i Krokkleiva. Der var det rått og brutalt å kjøre, rett ned med liten mulighet for å stoppe underveis. I denne artikkelen ser jeg nærmere på det blomstrende alpinmiljøet som en gang var i Arnegårdslia og Krokkleiva.

PER M. HAAKENSTAD

DEL I: ARNEGÅRDSLIA

I 1965 er det mange diskusjoner i kommunestyret om bygging av Eikli ungdomsskole og hvor den skal ligge, og det blir samtidig bestemt at det skal bygges en skoleskibakke på kommunens område i Arnegårdslia. Det blir sagt at man kan ha to hoppbakker der, en med kritisk punkt på 25 meter og en på 18 meter. Mellom disse to bakkene kan man ha et felt til svingteknikk.

På halvårsmøtet i I.F. Liv dette året tar man opp problemet med treningsmuligheter for de over 30 slalåmkjørerne. Det blir nedsatt et utvalg bestående av Christian Roland, Johan Kvernberg, Niels van Kervel og Kristian Østvold som skal se på mulighetene for å planere en slalåmbakke på kommunal grunn i Arnegårdslia. I juni gir formannskapet tillatelse til at det omsøkte arealet blir benyttet til bakke og løype.

Planene skal forelegges formannskapet til godkjenning. I november er løypa på det nærmeste ferdig etter iherdig dugnadsarbeid. Løypa har en fallhøyde på 40 meter, og den er 130–140 meter lang. Kristian Østvold, en av lederne for arbeidet, sier at når resten av stubbene er ryddet vekk, kan løypa brukes om det bare er ti centimeter snø.

Foreningen har omkring 30 aktive gutter og jenter, og disse har vunnet 10 kretsmesterskap og 21 premier.

Høsten 1966 søker I.F. Liv Statens Ungdoms- og Idrettskontor om bidrag til lyanlegg. De får til svar at søknaden må vedlegges kontrakt om leie av grunn i 40 år for å kunne behandles. I november 1967 blir I.F. Liv av Ringerike kommunestyre enstemmig anbefalt konsesjon på leie av 10 dekar i Arnegårdslia. Området skal benyttes til slalåmbakke. Leietiden er 40 år og avgiften ei krone året.

På samme tid er det god oppslutning når slalåmutvalget i I.F. Liv holder møte på Hotel Fønix, 110 interesserte er til stede. Der gir Leif Falch på Kleivstua en orientering om lysløypa i Krokkleiva, den er 1 700 meter lang og vil passe fint til trening sammen med løypa i Arnegårdslia.

Senere på vinteren blir det redegjort for sesongopplegget i slalåmgruppa. Det møter fram 80-90 interesserte, storparten ungdom. Nils Vikør ønsker velkommen, og kan fortelle at løypa nå er åpen for trening. Den blir karakterisert som ypperlig treningsløype. Av hensyn til naboene, som er redde for bråk fra bakken, blir brukerne oppfordret til å vise god oppførsel. Parkering er ved Falken i Dalsbråten og Fødehemmet.

I juni 1967 kommer regningen for strømforbruket i Arnegårdslia. I.F. Liv søker om og får innvilget kommunalt bidrag på 146 kroner.

BESTE SESONG 1966/67

Etter hvert blir det arrangert mange slalåmrenn, og det er stor aktivitet i Arnegårdslia. Når I.F. Liv har høsting 1967, blir det konstatert at alpinidretten har hatt en voldsom oppgang, og sesongen er den beste i foreningens historie så langt. Brødrene Gunnar og Bjørn Vikør og Dag Bjørn Østvold har vunnet 56 premier, og også vandrepokalen i Geiranger-rennet. Foreningen har 60 aktive slalåmutøvere.

SØKNADER OM ØKONOMISK STØTTE

Den gang som nå trengte idrettslag økonomisk støtte til arbeidet sitt. I oktober 1968 søker I.F. Liv Ringerike kommune om et bidrag på 7 710 kroner i forbindelse med opparbeidingen av Arnegårdslia. Formannskapet bevilger 6 000 kroner, det samme beløpet som foreningen mottar i tippemidler. Omkostningsoverslaget for slalåmbakken, medregnet opparbeidelse av lyanlegg, er på 22 585 kroner. Dugnadsarbeidet er beregnet til 6 055 kroner, og diverse bidrag utgjør 2 820 kroner.

20. desember 1968 er det et bilde i *Ringerikes Blad* av skitrekket som settes i drift i romjulen. Trekket er 115 meter langt og drives av en elektromotor på 5,5 HK. Beregnet kapasitet er cirka 600 personer i timen.

Fotomille fra Ringerikes Blad 3. november 1970

Reidun Skjørtén var i 1972 en lovende alpinist. Etter å ha hoppet rundt på krykker etter et komplisert beinbrudd året før, hadde hun to førsteplasser på to starter i 1972.

SKITREKK

Hittil har det ikke vært skitrekk i Arnegårdslia, og mye tid og krefter brukes på å gå opp igjen etter hver tur ned. Mange mener det er god trening også, men Leif Falch søker høsten 1968 Ringerike kommune om garanti for et lån på 30 000 kroner til montering av skitrekk i Arnegårdslia. Formannskapet anbefaler overfor kommunestyret at garanti blir gitt. Som vilkår må leiekontrakten med I.F. Liv tinglyses og anlegget stilles som sikkerhet for lånet.

Skitrekket er beregnet å koste 38 000 kroner. Inntektene er basert på salg av klippekort, hvor prisen er beregnet til fem kroner for 20 turer.

MOTSTAND

Det er ikke alle som er enige i at det trengs et skitrekk i bakken. En av disse er Sigvart Mjør, som er en ivrig bidragsyter til «Publikums røst» i *Ringerikes Blad*. 16. desember 1968 spør Mjør om Ungdoms- og idrettsutvalget aldri har hørt noe om at ungdommen av i dag beveger seg altfor lite.

Han skriver videre: Når vi nå bygger skitrekk i ei kneik som Arnegårdslia – det tar meg noe under 10 minutter å gå opp der – da synes jeg vi bygger likkister til ungdommen. Det er nemlig slik med meg at jeg kvier meg ikke for å gå opp Arnegårdslia, det tar adskillig lengre tid å komme meg ned igjen. Jeg unner ungdommen flomlys, men det får sannelig være nok.

Få dager seinere får Sigvart Mjør og andre skeptikere svar fra treneren Ragnvald Dahl. Han mener at en alpinist ikke opparbeider fysisk styrke og spenst med å ta skiene på nakken og gå ti minutter opp til toppen igjen. Det er vranglære, mener Dahl.

I Ringeriksmesterskapet i slalåm i Arnegårdslia 15. februar 1967 deltok i alt 150 gutter og jenter. Her noen av medaljevinnerne. Øverste bilde fra venstre: Lis Lundberg (gull), Ingrid Karlstad (gull), Bente Merete Hansen (bronse), Unni Andersen (sølv) og Randi Karlstad (sølv). Guttene på bildet under er i første rekke fra venstre Per Arne Hamar (gull), Endre Rygh (bronse), Bjørn Gandrud (sølv) og Torleif Bakken (gull). Bak fra venstre er Stein Haugland (sølv), Jan Gunnar Hagen (gull), Paul Fuglesang (bronse) og Jon-Ola Rygh (sølv).

Motstanden til tross: Skitrekket blir anlagt på den del av kommunens eiendom som er leid bort til I.F. Liv. Det er opprettet kontrakt mellom Falch og idrettsforeningen om at Falch skal ha rett til å anlegge og drive skitrekk i 10 år med rett til forlengelse for ytterligere 10 år.

SKISKOLE

Det er stor aktivitet i Arnegårdslia, og i januar 1969 åpner Ringerikes første permanente skiskole her. Leder og instruktør Ragnvald Dahl sier at skolen er en videreføring av den skitreeningen som i to år har vært drevet i Krokkleiva og Hovsmarka. Navnet blir Arnegårdslia Skiskole, og man skal benytte «lillebakken». Ifølge Dahl er skiskolen den billigste i Norge. Det er ikke nødvendig med slalåmski for å være med.

Fotomille fra Ringerikes Blad 16. februar 1967

Skolen skal være en såkalt bruksskole, det er ikke snakk om å utdanne en elite. Aldersgrensen er sju år, hvert kurs varer i tre uker, og prisen er tre kroner pr. time. I Krokkleiva arrangeres det fartstrening i en glimrende preparert løype. Det oppfordres til at de som har hjelm, bør benytte den.

SNØPRODUKSJON

Behovet for produksjon av kunstsneø melder seg etter hvert. I.F. Liv søker i 1969 om 3 000 kroner til anlegg av en vannhydrant ved den seks tommer store vannledningen som passerer like ved toppen av skibakken. I.F. Liv har også behov for en snøkanon i Livbakken. Søknaden innvilges. Foreningen er fritatt for å betale vannavgift for vannuttaket til snøkanonen.

I januar 1978 er det igjen snøproblemer i Arnegårdslia. Snøkanonen er der, men den mangler en kompressor og flere deler. Snøen er kjørt av i bakken fordi 50-60 aktive alpinister er i aktivitet hver kveld. Henvendelse rettes til kommunen om lån av kompressor og slanger.

ARNEGÅRDSLIA VAR STARTEN FOR MANGE

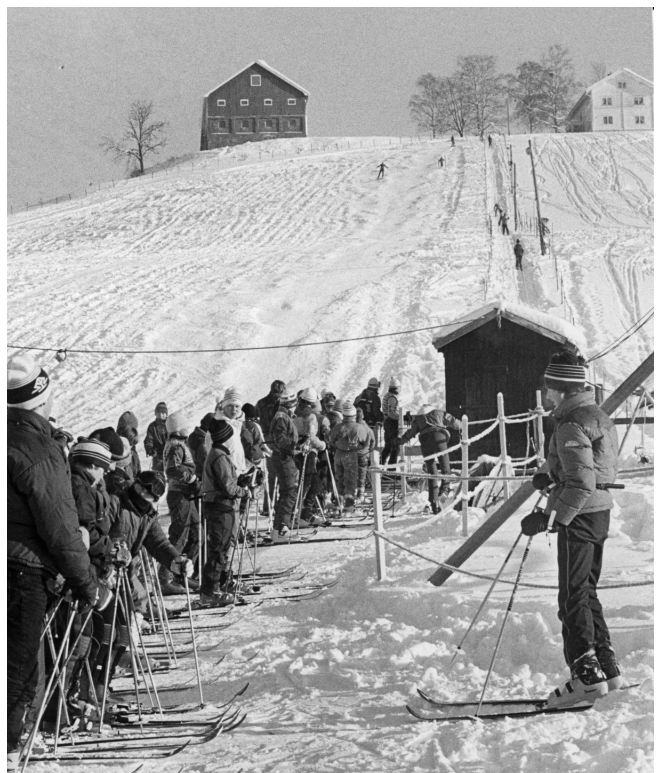
Flere av de som begynte å kjøre slalåm i Arnegårdslia, hevder seg etter hvert i Norgestoppen. Blant dem er Reidun Skjorten. I et intervju med *Ringerikes Blad* 28. desember 1972 sier hun at hun praktisk talt er født og oppvokst i bakken.

Da den ble gjort i stand, kom interessen for alpint. Man trenger ikke noe kjempeanlegg for å kunne hevde seg. For Reidun, som er 14 år i intervjuet, blir Arnegårdslia nå for liten, hun må til Geilo, Kongsberg, Vikersund og Norefjell for å få fartstrening. Hun ønsker seg derfor en større bakke på Ringerike.

I 1977 forteller lederen i alpingruppa, Tor B. Aslaksrud, at kapasiteten i Arnegårdslia er helt sprenget. Løypa er for kort til å arrangere noe annet enn treningsrenn. Miljøet er kjempegodt, og det positive er at når våre beste kjørere er på hjemlige trakter, er de i bakken med gode råd og inspirasjon ved sin kjøring. Vi ønsker oss en fullverdig bakke på 350 meter i Ringkolltraktene for å få tilstrekkelige treningsmuligheter, sier Aslaksrud.

ALPINKLUBB I HOLE

Muligheten for å kjøre alpint i Arnegårdslia fører også til at det blir stiftet en alpinklubb i Hole. Den kalles Vilje, og er uavhengig av Holeværingen. De har rundt 40 medlemmer. Ildsjelen bak det hele er Terje Sørðal, som arrangerer kollektiv transport til Arnegårdslia og Norefjell. Blant de vi finner på resultatlisten fra et klubbrenn er Trygve Lie, Tom Frode Lie, Bjørn Vidar Lie, Jan Karlsen, Jan Roger Karlsen, Roger Karlsen, Ole Gjerde, Rolf Rune Sørðal, Elling Voje Heieren, Henrik Wergeland, Kjell Lad, Bjørn S. Lad, Thor og Jarle Vadstein, Vegard Wergeland, Tom og Terje Hundershagen og Tom Ove Hannestad.

Alpinbakken på Bratvaldjordet på Jevnaker var en av bakkene som ble brukt i tiden mellom Arnegårdslia og Ringkollen.

SLUTT FOR ARNEGÅRDSLIA?

I 1986 blir Vidar Vatningen intervjuet i *Ringerikes Blad*. Han er formann i den tekniske komiteen for alpint i Ringerike skikrets. Her sier han at Arnegårdslia ikke lenger er i drift. Den nærmeste treningsmulighet er Bratvalsjordet på Jevnaker, Bislingen eller Kirkerudbakken. Han har ikke tro på at det kan bli bakker på Ringkollen i den nærmeste framtida.

Det er riktignok ikke helt slutt i Arnegårdslia, for i desember oppfordrer styremedlem Bjørn Gandrud i alpingruppa i I.F. Liv til ryddedugnad i bakken. Så etter to vintre uten aktivitet er bakken klar til bruk vinteren 1987. Heisanlegget trenger bare litt finpuss før det er klart.

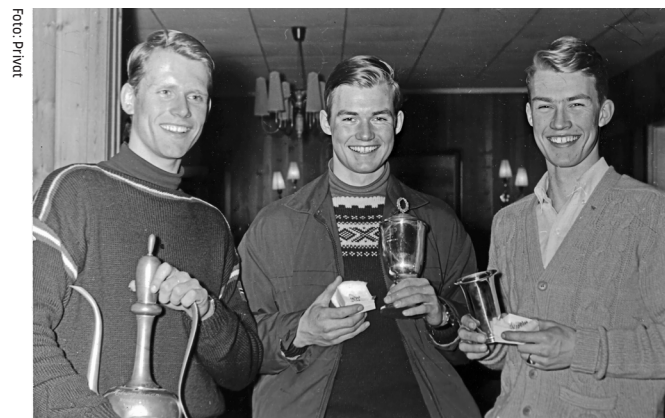
Etter to år er det fortsatt for liten aktivitet, og det gjøres et siste forsøk. Nå er det Skiforeningens lokalutvalg på Ringerike som i samarbeid med Liv/Fossekallen skal gjøre en dugnadsinnsats. Erik Fred Mathiesen i Skiforeningen sier at det ikke er så mye som skal til for å få bakken i orden.

Flomlysanlegget fungerer, de to brakkene trenger nye dører og vinduer, og vaieren til skitrekket må byttes. Selve heismaskinen ser bra ut, sier Mathiesen. Likevel forblir aktiviteten laber, og siden har det vært stille i Arnegårdslia.

I januar 1995 søker Finn-Ove Carlsen og Martin Brodahl om å få etablere en 180 meter lang alpinbakke på Ringkollen. En epoke i alpinmiljøet på Ringerike er over. Arnegårdslia har gjort nytten sin, nå er det Ringkollen som gjelder.

Etter at Dronningveien åpnet utpå høsten 1965, ble Krokkleiva mer tilgjengelig for skifolket. Den dramatiske overskriften i lokalavisen var «Ned Krokkleiva i 100 km i timen». Leif Falch på Kleivstua hadde gått til innkjøp av lyskastere, og løypa ble flombelyst. Falch hadde også bekostet en omfattende planering av løypa for å kunne gi et tilbud til hotellets gjester.

Fra venstre Dag Bjørn Østvold, Gunnar Viker og Bjørn Viker fikk tildelt pokaler av kretsen for sesongens innsats. Det var på slutten av 60-tallet.

DEL II: KROKKLEIVA

13. april 1965 er det årsmøte i Hole skogeierlag. Under eventuelt blir det referert et brev fra Leif Falch, vert på Kleivstua. Han anmoder Skogeierlaget om å avgi en uttalelse om muligheten til å benytte Krokkleiva som nedfartsløype for skiløpere. Dronningveien åpner snart og løser veiproblemet. Det må finnes en ordning som tar hensyn til tømmerkjøring i Kleiva, slik at skiløypa stenges når kjøring foregår. Årsmøtet drøfter saken uten å gjøre vedtak. Spørsmålet må tas opp med de skogeiere som fortsatt vil være avhengige av å benytte Krokkleiva.

GRO LUNDBERG

I 1967 arrangerer Idrettslaget Sundvollen Krokkleivrennet – landsrennet i utfor for gutter og jenter. Nesten 100 deltagere er med. En meget populær deltager er ni og et halvt år gamle Gro Lundberg fra Holeværingen. Hun starter i 12 års-klassen og suser over målstreken i god form.

Ikke en eneste gang faller hun, og det er en stor prestasjon, sier de mer erfarne. Gros søstre Lis og Aud er også med i rennet. Tiden til Lis ble 1.34.4, mens tre år yngre Gro kjørte ned til 1.42.8, og hadde tre til bak seg på resultatlista.

I 1968 og 1969 finner vi igjen Gro og Lis Lundberg på resultatlista. 64 gutter og jenter er med på I.F. Livs årlige utforrenn i Kleiva. Ypperlig kjøring viser 13 år gamle Per Gunnar Johnsrud, som får dagens beste tid 1.09.0. Gro Lundberg vinner overlegent klasse jenter 11 år.

Gro Lundberg fortsetter sin karriere etter hvert med skistipend i USA. Der vinner hun de fleste renn hun deltar i, 22 år gammel. Til tross for mange skader, får hun markert seg så mye at hun sikrer seg nytt stipend i 1980.

Det er snøproblemer for skisporten på begynnelsen av 70-tallet. Derfor er det nedsatt en snømaskinkomite med Leif Falch som leder. Han sier at en snømaskin vil få stor betydning. Ikke bare for aktive, men også for mange trimmere, siden maskinen kan brukes i kortere lysløyper.

Kostnaden antydes å være 2 000 kroner for selve maskinen, mens en kompressor vil koste mellom 70 000 og 100 000 kroner, avhengig av kvaliteten.

Alpingruppa i I.F. Liv bruker Krokkleiva til fartstrening. Dag Bjørn Østvold og Bjørn og Gunnar Viker prøvekjør løypa, og kommer opp i en toppfart på 100 kilometer i timen. Løypa er 1 700 meter lang og har et fall på 300 meter. Deler av løypa går i traséen til høyspentledningen, og derfor står det en del stolper i nærheten av sporet. Disse kler Falch med skumplast. Som en kuriositet kan det nevnes at da det ble arrangert landsrenn i utfor i februar 1967, kjørte raskeste 14-åring på tiden 1.20.1.

Bjørn Viker fortalte meg om en gang Dag Bjørn Østvold akkurat hadde satt utfor på en kveldstrening. Da han hadde fått opp farten et stykke ned i Kleiva, ble plutselig flomlyset borte, og han så ingenting. Han måtte sette seg ned og bremse farten raskt, og heldigvis gikk det bra. Dette var ikke første gangen de opplevde at flomlyset plutselig ble skrudd av, og etter den siste hendelsen sluttet de med kveldskjøring.

DEL III: EGNE OPPLEVELSER I KROKKLEIVA

Min familie har hatt hytte på Krokskogen siden 1930-tallet. Jeg husker godt det var tømmertransport med hest ned Kleiva. Mang en gang har jeg sklidd på de gamle beksønstøvla med lærsåle ned Kleiva. Noen ganger ble det bråstopp i «hesteperler» som hestene hadde lagt fra seg. Det har også blitt mange turer sittende på skiene ned Kleiva, etter at tønneheisen hadde stengt for dagen. Da jeg ble eldre, og Leif Falch på Kleivstua tilrettela for skikjøring i Kleiva, satt jeg ikke på skiene lenger, men sto nedover på dem.

SKIUTSTYR

Da jeg kjørte på ski ned Kleiva første gang midt på 60-tallet, hadde jeg vanlige ski med Kandahar-bindinger og vanlige skistøvler. Jeg maste hjemme om å få et par slålåmski, og til jul fikk jeg et par brukte ski. De var alt for lange for meg, men jeg ble vant til å kjøre med dem.

Fortsatt var det Kandahar-bindinger som ble brukt. Men neste jul fikk jeg oppfylt mitt juleønske, nemlig bindinger med safe foran og bak. For å ikke miste skiene hvis bindingene løste ut, hadde jeg meterlange fangreimer i lær. Ikke særlig bra for egen sikkerhet at skiene var festet så tett på kroppen hvis jeg skulle falle, det var slik vi sikret at skiene ikke løsnet helt og kunne skade andre, eller bli borte.

AKTIVE I ALPINMILJØET

På resultatlista fra et renn 11. januar 1967 står det navn som I.F. Livs egne Bjørn og Gunnar Vikør og Dag Bjørn Østvold, men også Bjørn Kjos, som ble kretsmeester.

I landsrennet på Notodden samme vinter gjør Livs unge slålåmløpere en ypperlig prestasjon. Rennet blir vunnet av Ole Bjørkheim med Halvor Hoveid på annen plass. Wilhelm Blystad blir nummer seks med fall, og Martin Molandsveen nummer sju. Egentlig er innsatsen fra Liv enda bedre, i det Bjørn Myhre leder med hele to sekunder etter meget god kjøring etter første omgang, men han får et fall i annen runde og mister en topplassering.

Fra Ringeriksmesterskapet 15. februar 1967 finner vi på guttas resultatliste Jan Gunnar Hagen, Paul Fuglesang, Per Arne Hamar, Jon-Ola Rygh, Ivar Nerby, Stein Haugland, Bjørn Gandrud, Endre Rygh og Torleif Bakken. Jentene var også med, og der finner vi Ingrid Karlstad, Unni Andersen, Grete Breili, Lis Lundberg, Karin Breili, Bente Hansen, Wenche Haugstuen, Randi Karlstad og Berit Golberg.

Vinteren 1968 er det treningsrenn i slalåm i Arnegårdslia for jenter og gutter med 40 deltagere. Nye navn kommer på resultatlista nå, det er tydelig at alpinmiljøet vokser. På listene ser vi blant annet Gro Lundberg, Ann Kristin Kleven, Jo Teslo Andersen, Stig Jørgensen,

Etter hvert fikk jeg også slålåmstøvler. Riktignok var de i gummi, men de var litt høyere enn vanlige skistøvler. Jeg strammet fangreimene så godt jeg kunne rundt støvlene, og det stiva dem opp litt ekstra. Mor var ikke særlig begeistret for at jeg kjørte på ski ned Kleiva. I ettertid ser jeg jo at risikoen for et uhell var ganske stor.

Mine foreldre skjønte at det var tryggest at jeg også fikk nye slålåmstøvler, og med dem hadde jeg endelig komplett utstyr. Samtidig kan jeg ikke huske at noen brukte hjelm.

DRAMATIKK I KLEIVA

På denne tida var det mye turister på Kleivstua, og de benyttet muligheten til å kjøre på ski ned Kleiva. Skikunnskapene var ikke like gode hos alle, og det var mye rart å se på ski der. På en av turene mine ned kom jeg litt etter de andre jeg kjørte sammen med. Derfor satte jeg meg godt ned i hockey og fikk opp farten. Over en bakkekul så jeg plutselig et helt turistfølge som lå strødd og sperret løypa. Jeg satte meg rett ned, men bakken var hard, jeg spratt opp igjen og gikk kast i kast ut av løypa. Jeg kom meg på beina igjen og kjente først ingen smerter, men ganske snart begynte det å gjøre skikkelig vondt. Jeg hadde forstuet begge ankene, og med store problemer klarte jeg etter lang tid å komme meg ned til Sundvollen, der søstra mi bodde.

Ib Augestad, Stein Arne Igesund, Øystein Gandrud, Per Thomassen, Arne Didrik Kjørnæs, Thorleif Bakken, Harald Igesund, Alf Arne Trulsen, Knut Aubert, Christian Sibbern, Hans Petter Storskogen, Are Nydökk, Jan Bra-seth, Rune Refvik, Per Erik Trulsen, Carl Ole Haakenstad og Christian Solberg.

I klubbrennet i februar 1969 er det harde og krevende løyper. Nye navn kommer opp på listene: Sissel Gro Fleischer, Knut Nerby, Arne S. Kristiansen, Øyvind Halden, Hege Teslo Andersen, Atle Eliassen, Espen Hansen, Arild Steen, Karl Petter Enderud, Knut Finnevolden og Tom S. Kristiansen.

Samtidig kommer Bjørn Vikør på sjetteplass i utfør under NM i Hemsedal. Løypa var 2 500 meter med en høydeforskjell på 650 meter. Tidlig på morgenen var det 29 minusgrader ved startstedet, og den steg aldri over 17-18 grader.

I februar 1978 blir sesongens første treningsrenn arrangert i Arnegårdslia. Slike renn avholdes hver onsdag og avsluttes med klubb- og kretsmeesterskap før påske. På resultatlista fra treningsrennet kommer det nye navn som Geir Morten Jensen, Jarle Haukeland, Erik Heiberg, Ola Nerby, Ole Gandrud, Lars Tronrud og Per Andersen.

Dessuten deltar fem Liv-alpinister i Donald Duck-rennet på Kongsberg: Kari Anne Aslaksrud, Tor Bonde Aslaksrud, Eirik Bonde Aslaksrud, Jon Erik Brøndmo og Stein Eliassen.

Hun kjørte meg hjem. Jeg ante hva reaksjonen til mor ville bli, og den stemte. «Ja, dette har jeg ventet på lenge. Nå er det slutt på denne kjøringa i Kleiva», fikk jeg høre. Dette var i romjula, og nyttårsaften ble «feiret» med beina på en stol.

Heldigvis ble jeg snart bra, og selvsagt trosset jeg mor og var snart tilbake i Kleiva.

Det var søndagene vi var i Kleiva, og vi rakk kanskje så mange som ti turer på en dag. Når vi kjørte opp med tønneheisen, måtte vi passe på så ikke skiene falt ut av tønna. Når tønneheisen passerte enkelte master, ristet det godt i tønna.

Da hendte det at ei ski eller begge sklei ut og forsvant ned. Hvis det ikke var altfor høyt, var det bare å hoppe etter for å ha sjans til å finne igjen skiene i all snøen.

SLITEN I KNEA

Vi synes det var artig når vi sto på toppen, og det kom noen som hadde tilbakelagt mange kilometer på ski før de kom til Kleiva. «Er det her Kleiva er, gutter?» spurte de. Vi bekreftet det, og så satte de utfør. Med slitne bein, sekk på ryggen og langrennsski. Vi ventet litt før vi kjørte etter, og snart så vi dem ligge der, med sekker, ski og annet rundt seg. Det var nok for bratt for dem, og beina var litt for slitne.

Kleiva er smal, og det var liten mulighet for å stoppe når vi hadde satt utfør. Det var ingen sikring ut mot Kleivbekken og kløfta den gikk i. Særlig i siste svingen var det skummelt, kjørte vi ut der, var det mange meter ned i steinrøysa og kanskje den visse død.

Nede ved starten på heisen var det bilparkering, og det kunne være trangt å få stoppet når det var mange biler der. Kanskje sto det en buss der også, da ble det enda mindre plass å bremse på.

SÅ VAR DET SLUTT

Fram til jeg var i førstegangstjenesten i 1972, var det aktivitet i Kleiva. Jeg var på påskeperm i 1972 og hadde tenkt å kjøre noen turer der. Men allerede på første turen gikk det galt. Jeg satte rett utfør, slik jeg hadde pleid å gjøre.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Ringerikes Blad* 17. juni 1965, 24. desember 1966, 6. februar 1967, 16. februar 1967, 23. februar 1968, 6. desember 1968, 20. desember 1968, 6. februar 1969, 3. november 1970, 28. desember 1972.

FORFATTEROMTALE

Per M. Haakenstad, født 1952, har arbeidet som frilanser i *Ringerikes Blad*. Han er kjent fotograf og har bidratt i *Ringerikes Blad* og i Hønefoss Kamera Klubb i mange år. Han har utgitt tre natur- og fotobøker på eget forlag: *Opplevelser på Ringerike – og litt til* (2018), *Opplevelser på Ringerike – del 2* (2020) og *Opplevelser på Ringerike – del 3* (2024). I samarbeid med Tom Erling Rørvik (dikt) har han på eget forlag også utgitt boken *Opptakt – en verden i dikt og bilder*.

Gunnar Vikør, Dag Bjørn Østvold og Bjørn Vikør fra et renn på Strynefjellet ca 1967.

Men Kleiva var ikke preparert nå, den var steinhard og hullete etter folk som hadde ploget seg nedover, og også de som hadde gått til fots der. Farten ble fort veldig høy, og jeg skjønte at jeg måtte få stoppet.

Jeg prøvde å ploge, men det var umulig. Til slutt måtte jeg bare sette meg ned, og da gikk jeg kast i kast ut i løssnøen utenfor løypa. Da stillheten senket seg, hadde jeg snø overalt. Bak solbrillene, på ryggen, i buksene, ja det var nesten ikke et sted jeg ikke hadde snø. Men jeg priste meg lykkelig over at jeg hadde fått stoppet, hvis ikke vet jeg ikke hva som kunne skjedd. Det var min siste tur i Krokkleiva. Det ble gjort hærverk på flombelysningen, og bakken ble etter hvert stengt for organisert trening. En epoke var slutt.

Foto: Anne Sofie Hval

Torsdag 25. mai 2023 ble Holesteinen ønsket velkommen hjem på gjestevisitt på Veien Kulturminnepark. Fra venstre: Runolog og professor Kristel Zilmer, arkeolog og avdelingsleder på Veien Emma Nielsen, førsteamanuensis i arkeologi Steinar Solheim, som er prosjektleder på Svingerudfeltet, arkeolog og utgravningsleder Judyta Zawalska som oppdaget runene, og arkeolog Charlotte Nueva Finnebråten som gravde ut steinen.

Holesteinen fortsetter å overraske

Det vakte oppsikt over hele verden da forskere ved Kulturhistorisk museum i 2023 presenterte verdens eldste kjente runestein, funnet ved Svingerud i Hole to år tidligere, i traseen til den påtenkte Ringeriksbanen. Men historien er fortsatt ikke avsluttet, på langt nær. Holesteinen viste seg å være del av en mye større steinblokk. Og noen inskripsjoner kan være risset av en kvinne!

ANNE SOFIE HVAL

Ringerikssandsteinen med den karakteristiske rødfargen og runene viste seg å være deler av et mye større puslespill, og i 2025 kunne forskerne avsløre nye og spennende funn. Dette vil være en historisk gullgrube i lang tid fremover. Holesteinen er det bestemt at den heter nå. Skikken er å gi funnet navn etter nærmeste gård, i dette tilfellet Hole prestegård. Så det

foreløpige navnet Svingerudsteinen er ute av den offisielle sagaen. Selve gravfeltet heter imidlertid fortsatt Svingerud. Det som gjør steinen så spesiell er at det er mulig å datere den nokså presist, fra rundt år 50 før vår tidsregning til år 275 etter vår tidsregning. Det er fordi den er funnet i en branngrav med beinrester og trekull, og da kan man bruke karbondatering.

NYE PUSLESPILLBRIKKER

I år presenterte arkeologer og runologer nye funn. «Nå måtte vi virkelig legge et puslespill», sier Kristel Zilmer. Hun er professor i runologi ved Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo. Steinar Solheim er førsteamanuensis i arkeologi ved samme museum og prosjektleder for Holestein-forskningen.

Fragmentene som ble funnet utgjorde opprinnelig en større stein som sannsynligvis sto oppreist, som en type bautastein. Denne steinen er en gang blitt brukket opp i mange biter, ved uhell eller med hensikt. Noen av runene er risset på bruddflatene av steinen, altså etter at den ble delt.

RUNER OG KRUSEDULLER

Zilmer understreker at funnet er komplekst og ikke er lett å tolke i sin helhet. Noen innskrifter inneholder språklig meningsfulle segmenter, mens andre består av tilsynelatende tilfeldige kruseduller og tegn, skriftlignende symboler, imitasjoner eller dekorasjoner.

Allerede i 2021 ble det funnet en stor steinhelle på 67 kilo, men til å begynne med trodde de den ikke hadde noe med runesteinen å gjøre. Etter hvert fant de mindre steinfragmenter, og oppdaget at flere av dem kunne settes sammen som et puslespill. Bitene har fått navnene Hole 1, 2 og 3.

I tillegg er det funnet over ett hundre små steinfragmenter i feltet.

HOLE 1

Den store steinen på 67 kilo er Hole 1. Den har ikke runer.

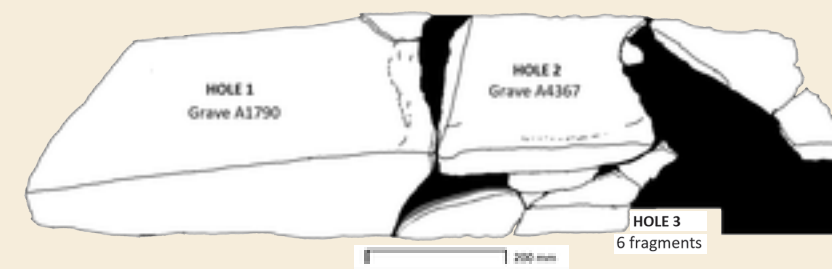
HOLE 2

Den inskripsjonen som er tydeligst, og også mest kjent, er IDIBERUG på Hole 2. Det man merker seg i første omgang, er at runen B i ordet har dobbelt sett med lommer. Dette er helt spesielt, og det finnes ikke andre såpass tidlige paralleller i runeskrift.

Det er flere mulige tolkninger av ordet IDIBERUG:

Personnavn eller tilnavn. Første ledd, idi-/idi-, finnes i tidlige germanske navn, for eksempel i kortformen Ida, og det kan være belagt i et moderne navn som Idar.

Andre ledd, berug, kan være relatert til urnordisk *-bergu og norrønt *björg*, som betyr beskyttelse, alternativt til dyrenavnet **bernu-*, norrønt *björn* (bjørn).

Her ser vi hvordan de tre fragmentene HOLE 1, 2 og 3 er satt sammen.

Tegning: Kristel Zilmer (Solheim et al/Antiquity 2025)

HOLE 2 er den første steinen som ble funnet. Den har en tydelig inskripsjon av IDIBERUG. I tillegg har runolog Kristel Zilmer skissert opp alt det andre som er risset inn.

Foto: George Alexis Pantos, tegning Kristel Zilmer (Solheim et al/Antiquity 2025)

Her ser vi tydelig hvordan runene er påført steinen før den ble delt. Kan dette være signaturen til en kvinnelig runerisser?

Foto og tegninger: Kristel Zilmer (Solheim et al/Antiquity 2025)

Dersom runeristeren byttet om på to runer på slutten, kan innskriften forstås som I/Īdiberu. Vi finner paralleller til et kvinnenavn som I/Īdiberu i frankiske kilder fra 600-tallet, i form av Iduberga/Itaberga.

En dedikasjon. Hvis ordet er inflektert (bøyd), kan det være dativ og bety til Idiberō. Dette kan tyde på at steinen eller innskriften er tilegnet en person. En forkortelse eller symbolsk bruk.

Den siste runen i ordet, G, kan være en forkortelse eller utsagnet kan være avbrutt. Enkeltruner kan noen ganger representere meningsgivende ord eller begreper (runenavn) i stedet for språklyder, men dette er vanskelig å bevise i tidlige innskrifter.

Zilmer konkluderer foreløpig med at IDIBERUG sannsynligvis er et navn eller en betegnelse som kan vise dedikasjon. Den uvanlige B-runen kan være et grafisk trekk som har en spesiell betydning ettersom det samme tegnet er gjentatt flere ganger på steinen.

Hun skriver i sin artikkel: Hvis man leser innskriften som I/Īdibergu, kan det være et kvinnenavn. Det kan være en dedikasjon til henne og hennes minne. Alternativt kan hun ha vært en kvinne med innflytelse og makt, og som har vært involvert i runerissingen eller i selve gravstedet.

Kan det ha vært en kvinne som har hogd runer i Holebygda en gang for to tusen år siden? I så fall er det svært oppsiktsvekkende, det er ikke mange spor etter kvinner i denne bransjen.

HOLE 3

Hole 3 består av seks biter. Her har forskerne puslet seg fram til å lese følgende: Innskriften begynner med «Jeg», så følger et navn som er vanskelig å lese og tyde. Mulige tolkninger er Wul(l)u/Gu(l)u eller Swul(l)u/Skul(l)u og et verb som betyr å skrive, og til slutt ordet for rune, som altså viser til innskriften selv, ifølge Zilmer.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

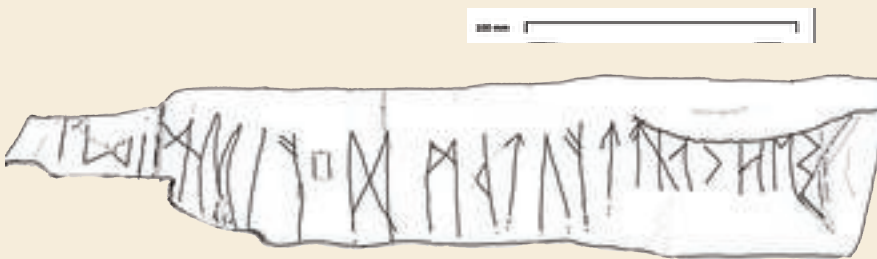
- Biørnstad, Lasse 2025: *Forskere fant flere biter av verdens eldste runestein – kan endre runenes historie*. Nettadresse: Forskere fant flere biter av verdens eldste runestein – kan endre runenes historie
- Solheim, Steinar mfl. 2025: *Inscribed sandstone fragments of Hole, Norway. Radiocarbon dates provide insight into rune-stone traditions*. I: *Antiquity*, vol. 99, issue 404, April 2025, p. 422-439. Nettadresse: *Inscribed sandstone fragments of Hole, Norway: radiocarbon dates provide insight into rune-stone traditions* | Antiquity | Cambridge Core
- Zilmer, Kristel og Krister S. K. Vasshus 2023: *Runic fragments from the Svingerud grave field in Norway. Earliest datable evidence of runic writing on stone*. I: *NOWELE. North-Western European Language Evolution*, vol. 76 (2023, issue. 2, p. 233-303. Nettadresse: *Runic fragments from the Svingerud grave field in Norway* | John Benjamins

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval (f. 1957), er oppvokst på Vågård og bosatt i Haug. Er utdannet i folkløstikk og har jobba som journalist. Medlem av styret i Stiftelsen Ringerikes Museum fra 2014, styreleder fra 2018. Kom med i redaksjonen for *Hefet Ringerike* i 2016, og har vært redaktør siden 2022-utgaven.

Foto: George Alexis Pantos, tegning Kristel Zilmer. (Solheim et al./Antiquity)

Opptegning av runene på siden av Hole 2.

Siden navnet slutter på -u, kan det bety at det er et urnordisk kvinnenavn. Og med verbet framstår det som en slags signatur fra den som risset runene.

KAN ENDRE RUNENES HISTORIE

Michael Schulte, som er professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Agder, runolog og spesielt interessert i tidlig nordisk språks historie, uttaler til forskning.no at utformingen av flere runer på Holesteinen skiller seg fra senere eksempler. Datering av eldre, kjente runesteiner kan bli en-

dret av dette funnet. Alt på grunn av runeinnskriftene fra Hole. Også danske forskere er begeistret over de nye avsløringene om Holesteinen. «Det er et veldig spennende funn», sier den danske runologen Michael Lerche Nielsen ved Københavns Universitet til nettavisen *videnskab.dk*. «Det er en skattejakt!» sier han begeistret.

Kanskje kommer forskerne aldri til å finne svar med to streker under, men gåtene kommer de nok til å gruble på i mange år fremover.

FELA

Tekst: Elling M. Solheim Melodi: Geir Bråten

Melodi

Fela

av Elling M. Solheim – tonesatt av Geir Bråten

Da Elling M. Solheim skrev diktet Fela, var det sannsynligvis ment som en takk til hans gode venn Alf Omholt. Nå har jeg valgt å sette toner til diktet, i honnør til de to kunstnerne.

GEIR BRÅTEN

Dikterens nærmeste nabo på Veme var Borglund skole. Der var Alf Omholt lærer, og han spilte fele. Alf og Elling var mye sammen, og Alf spilte gjerne for ham. Elling var så glad for det musikalske naboskapet.

Før Elling ble rullestolbruker, deltok han ivrig på Folkets Hus. Der var det dans, musikk og diktlesning, sketsjer, skuespill og arbeidermøter.

Alf underholdt gjerne elevene på skolen, og jeg var blant dem. Jeg husker han spilte *Mannen og kona som tretta*, og vi hørte tydelig i spillet at kona kjefte skikkelig.

Jeg har aldri hørt den siden, så den var muligens selvkomponert. Dette var favoritten vår, selv om han spilte andre melodier også.

Datteren til Alf var også lærer på skolen, hun het Ingrid Johnsrud. Hun trakterte pianoet, og de to spilte gjerne sammen.

Diktet om fela var nok en takk fra Elling til Alf for all spillingen og kosen. Diktet finnes i samlingen *Eld i snø*, utgitt i 2005. Det er ikke tonesatt tidligere.

FORFATTEROMTALE

Geir Bråten født på Veme, har i tillegg til arbeidet med Elling M. Solheim tonesatt dikt av Elling Lien Vistekleiven, Kjetil Almelid og Randi Lise Rønnestad, og har gitt ut CD med henne. Han har koret Wenche Myhre, Plácido Domingo og Luciano Pavarotti. Bråten har underholdt med Solheim og Sandbeck på Det Norske Teatret, Gamle Logen og de årlige KulturBakkane på Sunnmøre. Han komponerer, er med i Viseklubben og leder Operaklubben Arie. Bråten underholder alene og med venner. Han er utdannet cand.mag. og musikkpedagog.

Foto: Ukjent. Utlent av Alf Elling Omholt

Alf Omholt spiller fele for Elling M. Solheim. Ellings gode hjelper Gunhild Hoff i bakgrunnen.

*Og fela hang på veggen
med alle strenger på,
men ingen toner kom det, mjuke – fine
for ustemt var strengen
og stolen sto på skrå
og felebågan den låg i ei tine.*

*Da kom Espen Askeladd,
du kjenner truleg han,
og han fekk jamen fela til å låte.
Han spelte seg til rikdom
og herre over land
og ei kjerring så ven du kunne gråte.*

*Så mang ei fele henger
og bare venter på
at Espen han ska komma snart og spelle.
Han Espen – det er du det,
det må du da forstå,
og resten kan du sjøl eingong fortelle.*

Foto: Anne Sofie Hvil

Steinfigurene i ringrikssandstein på rasteplassen langs E16 i Hole er laget av Svein Knudsen.

SKATTER I STEINSFJORDEN OG TYRIFJORDEN: Runesteiner og forhistorisk liv i stein

En gang på 1000-tallet skar runeristeren sirlig inn runer og tegninger av ryttere i steinen. At det en gang i fremtiden skulle gå gjetord om disse runene, ante nok ikke runeristeren den gang.

REIDAR MÜLLER

Runesteinen, en 2,5 meter stor bauta, skulle få navnet Alstadsteinen og ble reist på gården Alstad på Østre Toten. Jorunn reiste denne stein til minne om ... som var gift med henne, og hun førte den ut fra Ringerike, fra Ulvøya. Og billedsteinen hedrer dem, står det på den. Hun ville ære mannen sin. Hva han het, vet vi ikke: Ironisk nok er navnet til Jorunns mann vitret bort. Runene

er risset inn en blokk av den såkalte ringrikssandsteinen, en bergart med et eiendommelig opphav.

RINGERIKSSANDSTEIN

Langs E16 fra Nestunnelen og ned til Sundvollen er det blottlagt mektige lag av tykke, røde sandsteiner. De ligger der i stabler og vitner om en svunnen geologisk tid for 425 millioner år siden – så ulik fra i dag. I vest strak-

te de Himalaya-høye tindene til Den kaledonske fjellkjeden seg til vær, og fra dem rant det enorme floder som dumpet sand i øst på en kystslette som dekket store deler av Østlandet.

Lag på lag med sand ble avsatt, og dannet en flere tusen meter tykk pakke av sand. Disse pakkene av sand ble begravd under nye lag, og i dypet ble sanden kittet sammen til sandsteiner.

I dag kan vi studere disse mektige lagene av sandstein som hviler langs østsiden av Tyrifjorden og Steinsfjorden, og siden de er vanligst nettopp her, kalles bergarten for ringrikssandstein. Men du kan også studere denne bergarten andre steder, som i Asker, Bærum, Holmestrand og på Jeløya.

Når man reiser gjennom områder med ringrikssandstein, ser man det tydelig: Sandsteinen spalter opp, og den har ofte vært brukt til ringriksheller. Steinen er benyttet til å lage forseggjorte trapper og helleganger, og de vakreste av dem har bølgeslagsmerker bevart fra en fjern, dyp fortid. Det er nesten så man tror man går på vannet, såpass iøynefallende er disse fossile sporene etter bølger.

ULVØYA

Ringrikssandstein har blitt brukt i en rekke andre kjente runesteiner i tillegg til Alstadsteinen, som Dynnasteinen på Hadeland og ikke minst Holesteinen – den aller eldste runesteinen vi kjenner til pr i dag. Det er fortsatt et mysterium hvor på Ringerike man hentet runesteinene, men det ytterst spesielle med Alstadsteinen er at det står hvor den er hentet fra, nemlig Ulvøya i Steinsfjorden.

Da jeg besøkte Ulvøya på skøyter vinterstid, var det vanskelig å finne sporene etter denne virksomheten – det er jo tross alt tusen år siden steinen ble hugget ut, men her og der var det subtile spor etter mennesker som har brutt stein. Til slutt endte jeg med å fortape meg i et blottlagt steinlag med vakre bølgeslagsmerker – dannet av mektige floder som rant her for 425 millioner år siden. Er du heldig, kan du også se sporene etter elver som har gravd seg ned på en elveslette.

Hvor skattet ringrikssandsteinen var som runestein, er Alstadsteinen et godt eksempel på. For det å frakte den flere tonn tunge steinen fra Ulvøya og helt til Østre Toten må ha vært litt av et prosjekt. Trolig ble steinblokken brakt til fastlandet over isen på slede om vinteren, og på imponerende vis

” Ringrikssandstein har blitt brukt i en rekke andre kjente runesteiner i tillegg til Alstadsteinen, som Dynnasteinen på Hadeland og ikke minst Holesteinen – den aller eldste runesteinen vi kjenner til pr i dag.

På Ulvøya er det et blottlagt steinlag med vakre bølgeslagsmerker – en gang dannet av mektige floder som rant her for 425 millioner år siden.

Foto: Reidar Müller

har de fraktet den videre den ti mil lange turen over land fra nordenden av Steinsfjorden til Alstad gård på Toten.

I vikingtiden pågikk det en utstrakt eksport av ringrikssandstein til nærområdene. At ringrikssandsteinen var den perfekte runestein, skjønner vi når vi sammenligner den med runesteiner av granitt. For eksempel er runene på den harde, krystallinske granitten i Tunesteinen mindre synli-

Foto: Aleis Potos, Kulturhistorisk museum

Den mange tonn tunge Alstadsteinen ble fraktet fra Ulvøya i Steinsfjorden til Østre Toten. Nå står den på Kulturhistorisk museum i Oslo. Når det nye Vikingtid-museet åpner på Bygdøy, er planen å stille ut flere steiner laget av sandstein fra Ringerike: Alstadsteinen, Dynnasteinen, en fra Granavollen, Klekkensteinen og en bildestein fra Tanberg.

ge og langt mer grovmasket, mens det på runesteiner av ringrikssandstein er risset inn de vakreste ornamenter. Slike runesteiner med både innskrift og ornamenter kalles bildesteiner.

Spor etter våre forfedres liv og levnet er risset inn i ringrikssandsteinen. Kanskje foretrakk de denne myke bergarten fremfor andre i området? Den var lett å bearbeide og samtidig bestandig nok til at runene ikke forsvant

etter kort tid. En god runestein skal altså være lett å risse inn i, men ikke for løs og porøs. Da forsvinner tegnene etter kort tid – som fotspor på en sandstrand. Da runesteinene ble reist, ante de ingenting om ringerikssandsteinens majestetiske forhistorie. Slik veves vår nære historie inn vår dype forhistorie: En gang meislet altså en av våre forfedre inn tegn i en sandstein der de små sandkornene stammet fra en mektig fjellkjede som ruvet i vest for 400 millioner år siden.

SJØSKORPIONEN FRA RUDSTANGEN

I ringerikssandsteinen finner vi ikke bare restene etter den nedtærede kaledonske fjellkjede. I hav og innsjøer vrimlet det av liv. I 1910 drev professor Johan A. Kiær feltarbeid ved Rudstangen i Tyrifjorden, litt sør for Kroksund, og han skulle gjøre en stor oppdagelse. Da en stor plate med sandstein ble kilt løs og veltet, kom et fossil av en kjempestor sjøskorpion til syne, og med Kiærs egne ord:

...et digert best på over 70 centimeter med sine veldige klør utstrakt i naturlig stilling. Som det lå der ennå glinsende av stenens fuktighet, så det nesten levende ut, og vi ventet uvilkårlig, at det i neste øyeblikk ville reise seg fra sin sten-kiste, hvor det hadde hvilt i millioner av år, og krype ned i sjøen, som blinket noen få meter borte.

Sjøskorpionen som Kiær fant, er et av de mest enestående fossilene som er funnet i Norge, og den innehar en hedersplass på Naturhistorisk museum i Oslo. Slike sjøskorpioner er det også funnet på Gjettum i Bærum. De ble oppdaget av paleontologen Gunnar Henningsmoen. Egentlig var han på vei til Tyrifjorden for å se på en ny lokalitet med sjøskorpioner, men da han mistet bussen, endte han med å stikke til Gjettum isteden. Der hadde det vært gravearbeider, og han fant «en duft av euryptids» – eller sjøskorpioner – da han undersøkte lagene. Sjøskorpionene døde ut sammen med en rekke andre arter, deriblant trilobittene, i overgangen mellom perm og trias for 252 millioner år siden.

Foto: Hans Arne Nøtrem, Naturhistorisk museum

Sjøskorpionen fra Hole er et av de mest enestående fossilene som er funnet i Norge og har fått en hedersplass på Naturhistorisk museum i Oslo.

Foto: Peder Müller

En god runestein skal være lett å risse inn i, men ikke for løs og porøs. Da er ringerikssandsteinen perfekt til både å risse skrift og ornamenter.

Foto: Kulturhistorisk museum

Foto: Peder Müller

Foto: Peder Müller

3.

1. Sandsteinen gjør materialet perfekt for finere runer og dekorasjoner, som vi tydelig ser her på Dynnasteinen.

2. De mange tonn tunge steinene ble fraktet fra Ulvøya i Steinsfjorden til henholdsvis Hadeland og Østre Toten (nærmest).

Nå står de på Kulturhistorisk museum i Oslo. Når det nye Vikingtidsmuseet åpner på Bygdøy i 2027, er planen å stille ut flere objekter av sandstein fra Ringerike: Alstadsteinen, Dynnasteinen, en stein fra Granavollen, Klekkensteinen, og en bildestein fra Tanberg.

3. Ringerikssandsteinen gir vakre heller som brukes til mange formål.

ANDRE FOSSILER

Sammen med sjøskorpionen er det også funnet fossiler etter primitive, kjveløse fisker på Ringerike. Disse fiskene er noen av våre tidligste forfedre, og de svømte rundt i små innsjøer og elver i det som skulle bli Ringerike. En av disse fiskene tilhørte for eksempel Cephalaspis-slekten. En gang jeg kløv langs den ulendte østsiden av Tyrifjorden, fant jeg selv kjeven til en slik fisk, en sjeldenhet omgitt av rød sandstein der den hadde hvilt i over 400 millioner år.

LITTORAL KARST

Tar du en tur rundt enten Tyrifjorden eller Steinsfjorden, vil du se et annet fascinerende naturfenomen, spesielt der det er lag med kalkstein. Små skålformede groper – de største med en diameter som en håndball – ligger tett i tett ned mot vannkanten. Fenomenet kalles for littoral karst. Selv om det er et særegent naturfenomen, er det ikke uvanlig. Vann er litt surt, og løser opp berggrunnen. Når løv og annet rask samler seg i gropene, blir vannet enda surere og øker oppløsningen. Disse gropene kan du blant annet betrakte på vidunderlige Lemostangen, et naturreservat av ypperste kvalitet på Ringerike.

På Ringerike møtes flere tidsplan i landskapet. Det er rester etter 450 millioner år gammel havbunn, sandsteiner med opphav fra en enorm fjellkjede i vest, vulkaner som spydde ut lava og fra breer som under istiden gnagde seg ned i berget. Sammen skaper alle disse hendelsene det Ringerike vi har kjært, og den naturen som vi mennesker har virket i over tusener av år, som at en runerister en gang risset et budskap inn i en stein.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Henstra, Gijs. 2018: *Geologien på Ringerike*. Hønefoss: Kolltopp forlag.
- Spurkland, Terje 2001: *I begynnelsen var futhark. Norske runer og runeinnskrifter*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Sjøskorpioner i Norge – Naturhistorisk museum. Nettsted: www.nhm.uio.no
- Nordby, Jonas: samtaler 2023.

FORFATTEROMTALE

Reidar Müller, født 1971, oppvokst i Lommedalen. Han bor i dag i Oslo. Han har doktorgrad i geologi, er utdannet journalist og har jobbet i *Aftenposten*. Forfatter av flere populærvitenskapelige bøker: *Det som ble Norge* (2014), *Skogens historie* (2018), *Ild og is* (2022) og *Norge. Landet vårt gjennom tre milliarder år* (2023). Han har også utgitt barnebøkene: *Supervulkaner og digre dinosaurer* (2020) og *Livet er livsfarlig. Den utrolige historien om livets utvikling fra bakterier til deg* (2024).

Ulvøya i Steinsfjorden var storleverandør av materiale til runesteiner, men her kan man også se sporene av vakre bølgeslagsmerker i steinen. Rudstangen er stedet hvor fossilet av den mektige sjøskorpionen dukket opp.

Ulvøya omringet av den islagte Steinsfjorden. Over isen fraktet man steinene inn på fastlandet.

Foto: Norgeskart.no, design Kristofer Kristensen

Foto: Reidar Müller

Foto: Anne-Kl. Mogaff

I 2025 ble en ringerikssandstein hentet ut fra feltet nord for Sundvollen. Den skal nå få sin form og inskripsjon etter kopi av Alstadsteinen. Arbeidet utføres av en steinhogger i Danmark.

De som påser at den er pakket og klar, er (til høyre) Ragnar Wergeland fra Hardraade Vikingskipforening og Espen Uleberg, avdelingsleder ved seksjon for samlingsforvaltning, Kulturhistorisk museum.

Forespørselen havnet til slutt hos Hardraade Vikingskipforening som bygger vikingskip på Sundvollen, og de påtok seg å finne en passende stein.

Siden det ikke lenger er lovlig å ta ut store steiner fra Ulvøya, ble redningen Anders Fekjær. Han fant beredvillig et stort og flott emne på eiendommen rett ovenfor industrifeltet på Sundvollen.

I Danmark sørger en steinhogger for at steinen får riktig fasong og kopi av alle runer og dekorasjoner.

Den andre inskripsjonen på steinen sier rett ut at den er reist av en kvinne, og at den er hentet fra Ulvøya. På moderne norsk blir det:

Jorunn reiste denne steinen etter [...] som eide (var gift med) henne og (hun) førte den utenfra Ringerike, fra Ulvøy. Og billedsteinen hedrer dem begge.

Ringerikssandstein til Ukraina

Engle reiste denne steinen etter Torald, sønnen sin, som fant døden i Vitaholm – mellom Ustaholm og Gardar.

ANNE SOFIE HVAL

Dette er den ene av de to inskripsjonene på den kjente Alstadsteinen. Tenker vi oss Vitaholm på dagens kart, havner vi i Ukraina.

Steinen, som nå er på Kulturhistorisk museum i Oslo, sto i flere hundre år på gården Al(v)stad på Østre Toten. For

tusen år siden ble den transportert dit fra Ulvøya i Steinsfjorden, mangfoldige mil unna.

Nå får Torald sitt minnesmerke i Ukraina. Ukrainske ildsjeler henvendte seg til det norske Utenriksdepartementet med ønske om å få laget en kopi av Alstadsteinen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Kristiansen, Tea og Kristel Zilmer 2020: *Runesteinar i Noreg*. Universitetet i Oslo, Kulturhistorisk museum. Nettadresse: Runesteinar i Noreg - Kulturhistorisk museum
- Hardraade Vikingskipforening: Videodokumentasjon på Facebook-siden deres.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval (f. 1957), er oppvokst på Vågård og bosatt i Haug. Er utdannet i folkloristikk og har jobba som journalist. Medlem av styret i Stiftelsen Ringerikes Museum fra 2014, styreleder fra 2018. Kom med i redaksjonen for *Heftet Ringerike* i 2016, og har vært redaktør siden 2022-utgaven.

Foto: Knut Andreus Ramsrud, Ringerikes Blad

Det var et spennende samarbeid i Sørumsmarka i mai 2025. Fra venstre gravemaskinfører Jonny Haugerud, arkeolog Sølvi Helene Fossøy og metallsøker-ekspert Per Ivar Sjøli.

Skattejakt med metalledetektor

Metallsøking har blitt en populær hobby for mange, både for å finne verdifulle skatter og for å utforske historiske spor i landskapet. Enten det er for å finne oldsaker, gamle mynter, krigsminner eller tapte smykker, kan metallsøking være en fengslende aktivitet, og med sitt rike kulturlandskap og sin spennende historie er Ringerike og Hole et ideelt område for skattejakt.

PER IVAR SJØLI

Hobbyen er sosial og gir et unikt innblikk i fortiden. Jeg har mange ganger spurt meg når noe dukker opp fra jorden: «Hvordan havnet denne her?» Denne artikkelen forteller litt om metallsøkingens verden, dens tiltrekning som hobby, og de lover og regler som styrer aktiviteten i Norge.

HVA ER METALLSØKING?

Metallsøking innebærer bruk av en metalledetektor for å finne objekter som er laget av metall, og som ligger

skjult under jorden. Hobbyen krever både tålmodighet og ferdigheter for å kunne tolke signalene fra søkeren og bestemme om objektet er verdt å grave opp. Metallsøking kan utføres på mange forskjellige typer områder. I vårt distrikt med kontinuerlig jordbruksaktivitet i mer enn 4 000 år, er det spesielt interessant å gå på jorder.

Metalledetektorer fungerer ved å sende ut elektromagnetiske bølger som reagerer på metallobjekter i bakken. Når bølgene treffer metall reflekteres

signalene tilbake til metalledetektoren, som varsler brukeren med lyd og/eller visuelle signaler. For den erfarne metallsøkeren kan disse signalene gi indikasjoner på hvor dypt objektet ligger og hvilken type metall det kan være.

Forskjellige typer metaller kan ha samme visuelle resultat på en skjerm, men det kan være en liten forskjell i lydsignalet. Samme metall kan ha forskjellige signaler i forhold til størrelsen på objektet.

” Metallsøking er mer enn bare en personlig interesse – det er en sosial aktivitet som ofte tiltrekker seg fellesskap og samarbeid. Mange metallsøkerklubber organiserer regelmessige turer og deltar på fellessøk.

HVORFOR VELGER FOLK METALLSØKING SOM HOBBY?

Det er mange grunner til at folk velger metallsøking som hobby. For noen er det spenningen ved å finne noe verdifullt eller historisk. For andre handler det om å utforske naturen og oppleve en følelse av eventyr.

Mange detektorister tilbringer timevis ute på et jorde og får både frisk luft og mosjon. Hobbyen kombinerer teknologi med fysisk aktivitet, noe som gjør den både stimulerende og sunn.

Metallsøking er mer enn bare en personlig interesse – det er en sosial aktivitet som ofte tiltrekker seg fellesskap og samarbeid. Mange metallsøkerklubber organiserer regelmessige turer og deltar på fellessøk. Dette skaper et miljø der detektorister kan dele sine erfaringer, lære av hverandre og bygge et sosialt nettverk rundt sin lidenskap. Mange reiser på turer til andre land for å søke, spesielt Danmark og England er populære steder.

Metallsøking gir også en mulighet til å lære om historien på en praktisk måte, ved å finne gjenstander som har vært tapt eller brukt for flere hundre år siden.

Det finnes mange grupper på nettet, for eksempel Facebook, hvor du kan legge ut bilder og informasjon om funn. Både det du vet hva er, og ting du har funnet som du ikke vet hva er.

Foto: Per Ivar Sjøli

Gjenstander som ikke er metall, som gammel keramikk, glassperler og flint, kan dukke opp. I Åsa er det blant annet funnet et flintbor som er rundt 5 000 år gammelt.

Kunnskapen om gjenstander er stor, og tilbakemeldinger med forslag kommer raskt. Norges Metallsøkerforening har et digitalt museum på sin hjemmeside. Der kan du selv se etter lignende gjenstander du har funnet. Her ligger det bilder og informasjon om mer enn 4 000 gjenstander og like mange mynter.

Et annet hjelpemiddel er Google Lens hvor du søker på nettet ved å ta bilde av gjenstanden.

Å FINNE SKATTER

Det morsomste og mest spennende ved metallsøking er muligheten til å finne gjenstander av verdi, både historisk og i kroner. Dette kan være alt fra oldsaker, mynter, smykker, sølvtøy eller krigsrelaterte objekter. Ofte kan man finne ting som ikke er verdifulle i pengemessig forstand, men som har stor historisk verdi. Mange som nylig har mistet ting, gifteringer, smykker eller bilnøkler, har fått hjelp av en metalledetektor.

Finner du en gjenstand du mistenker er eldre enn fra før året 1537, eller mynter som er fra før 1650, skal dette meldes Fylkesarkeologen omgående. Dette er vår felles kulturhistorie og tilhører staten (oss alle).

Foto: Anne Sofie Hvel

I 2024 fant forfatteren en norsk muskettkule som sannsynligvis stammer fra slaget på Norderhov prestegård i 1716. Den ble gitt til Ringerikes Museum, der seksjonsleder Emma Nielsen er stolt over å kunne vise den fram for publikum.

Foto: Per Ivar Sjøli

Oldtidsgull.

HISTORISK UTFORSKNING

En annen viktig grunn til at folk blir interessert i metallsøking, er det historiske aspektet. Mange som praktiserer metallsøking har en fascinasjon for fortiden og bruker hobbyen til å oppdage mer om hvordan mennesker levde i tidligere tider. Ved å finne objekter kan detektoristene få et konkret innblikk i historiske hendelser og dagliglivet til folk som levde for hundrevis eller tusenvis av år siden.

Mange grunneiere er interessert i gårdens historie. Det kan være at gården er dokumentert noen hundre år tilbake, og da er det spesielt morsomt å finne oldsaker fra jernalder og middelalder som viser tidligere aktivitet på stedet.

De siste årene har metallsøking blitt mer organisert. Dette har gjort metallsøking mer akseptert i fagkretser, og vi ser at arkeologer benytter seg av detektorister i forbindelse med registreringer og utgravninger.

Flere utgravninger er blitt gjort på grunnlag av funn av metall gjort av detektorister. Noen eksempler på dette er Storhov på Elverum, Sem og Løykja i Møre og Romsdal.

MUSKETTKULA PÅ NORDERHOV

Gjenstander som er fra etter 1537 kan også ha stor historisk interesse. I 2024 ble det funnet en muskettkule der hvor slaget på Norderhov sto i 1716.

Kaliberet samsvarer med våpnene norske soldater brukte, og kula stammer med stor sannsynlighet fra trefningene. I tillegg ble en signet og en spenne funnet ved metallsøking. Alle disse funnene kan nå sees på Ringerikes Museum.

VÆRET BEGRENSER

I Norge har vi værforhold som begrenser når det er mulig å søke. Tele i jorden gjør det umulig å grave. Sesongen er derfor etter telen er gått og frem til jordene begynner å spire, og siden fra jordene er høstet og til telen kommer. Mange detektorister bruker denne tiden til å finne nye interessante steder å søke ved å lese historie, lese i gamle bygdebøker eller se på kart.

METALLSØKING I RINGERIKSDISTRIKTET

Ringerike, med sitt rike kulturlandskap og sin historiske bakgrunn, er et ideelt område for metallsøking. Området har vært bebodd siden forhistorisk tid, og mange spor etter gamle bosetninger og aktivitet kan finnes. Fra steinalder, bronsealder og jernalder til nyere tider, har aktiviteten vært høy på Ringerike.

Våren 2025 var det en arkeologisk forundersøkelse på Sørums i forbindelse med drenering. Det er tidligere påvist mye aktivitet der, og ved bruk av georadar ble det funnet stolpehull etter et stort langhus som var 47 meter langt. Ved tidligere metallsøk i området er det funnet flere draktspenner og beslag. Ved forundersøkelsen 2025 ble det funnet en bit av en draktspenne fra folkevandringstid og en bronseperle fra merovingertid.

Det er viktig å ha med seg øynene når du går og søker. Gjenstander som ikke er metall, sånn som gammel keramikk, glassperler og flint kan dukke opp. I Åsa er det blant annet funnet et flintbor som er rundt 5 000 år gammelt.

EVENTYR, HISTORIE OG TRIM

Metallsøking er en hobby som kombinerer eventyr, historisk utforskning og fysisk aktivitet. Det gir muligheten til å oppdage verdifulle eller historiske

objekter som kan gi innsikt i fortiden. Men det er også en aktivitet som krever respekt for både naturen og kulturarven. Ved å følge lover og regler, og utvise etisk ansvarlighet, kan metallsøkere bidra til å bevare våre kulturminner for fremtidige generasjoner. Har du metallsøking som hobby, får du ikke bare en spennende opplevelse, men også muligheten til å spille en liten rolle i bevaringen av vår felles historie og kulturarv.

LOVGIVNING OG REGLER FOR METALLSØKING I NORGE

Metallsøking som hobby er regulert av en rekke lover og forskrifter i Norge. Disse lovene er på plass for å beskytte kulturminnene som kan finnes i jorden. Det er viktig å sette seg inn i lovgivningen før man begynner med metallsøking.

1. KULTURMINNELOVEN

Kulturminneloven er en av de viktigste lovene som regulerer metallsøking i Norge. Loven beskytter kulturminner, som omfatter alt fra gravhauger, gamle bygninger, og objekter av historisk verdi. Hvis du finner et objekt som er ansett som et kulturminne, er det viktig å melde fra til Riksantikvaren eller kommunen.

2. TILLATELSER

I alle tilfeller er det nødvendig å søke om tillatelse for å gjennomføre metallsøking, både på privat og offentlig grunn. Hvis du ønsker å gå med metallsøker på et sted som er kjent for å ha historisk verdi, er det viktig å sjekke om det er vernede områder der. På kulturminnesok.no finnes informasjon om hvilke områder som har vernestatus, der det ikke er lov å søke. Rundt slike områder er det en sikringssone hvor loven sier fem meters avstand, men arkeologiske myndigheter anbefaler en avstand på 25 meter.

3. PRIVATE EIENDOMMER

Du må alltid få tillatelse fra grunneieren. Det er også en god regel å informere den som driver jorda, dersom grunneier ikke gjør det selv. Å søke på privat eiendom uten tillatelse er

NOEN AV FORFATTERENS FUNN

1. Fuglefibel i Urnesstil fra 1050–1150 evt. En fibel eller fibula er en nål som både holdt drakten sammen og samtidig var et smykke.
2. Konisk spenne, 550–650 evt.
3. Bøylefibel, 375–500 evt.
4. Korsformet bøylefibel, 400–500 evt.
5. Knopp fra skålspenne, 875–950 evt.
6. S-formet fibel, 550–600 evt.
7. Signet (et stempel til å lage et segl), 1700–1850.
8. Bøylefibel, 300–400 evt.
9. Spenne, 1700–1750.

Foto: Per Ivar Sjøli

Det ble utbytte av metallsøkningen i Sørumsmarka i 2025.. Her viser forfatteren fram en del av en draktspenne fra folkevandringstid og en bronseperle fra merovingertid.

ulovlig, og kan føre til både erstatningskrav og straff. Det er også viktig å sørge for at området ikke er under spesielle restriksjoner, som naturreseervater eller fredede områder.

4. REGLER FOR BEVARING AV FUNN

Alle funn som gjøres under metall-søking må behandles med respekt og forsiktighet. Mange funn kan ha stor historisk verdi, og det er viktig å dokumentere stedet der de ble funnet med GPS-koordinater og bilde av gjenstanden. Buskerud fylkeskommune har utdypende informasjon om metallsøking på sine sider både for søkere og grunneiere.

EIENDOMSRETT TIL FUNN OG FINNERLØNN

Gjenstander som er eldre enn fra før året 1537 (1650 for mynt), er vår felles kulturarv. Slike gjenstander er derfor statens eiendom i henhold til kulturminneloven, og skal leveres til nærmeste kulturminnemyndighet, fylkeskommunen.

Dette betyr at gjenstander som har tilhørighet til gården i utgangspunktet skal leveres til grunneier, så sant ikke annet er avtalt. Gjenstander eller mynter uten tilhørighet til gården deles mellom finner og grunneier. Hvis detektoristen finner og etterpå selger mynter fra etter 1650, skal grunneier ha halvparten av salgssummen.

Hvis det blir gjort verdifulle funn som kan kvalifisere til finnerlønn, har grunneier krav på halvparten av beløpet. I visse tilfeller kan dette dreie seg om betydelige beløp. Det er derfor

METALLSØKINGENS ETIKK

Metallsøking er ikke bare en aktivitet for å finne ting, men også en mulighet for å bevare og forstå historien. Derfor er det viktig å praktisere hobbyen med ansvar.

Noen enkle etiske retningslinjer for metallsøkere inkluderer:

- 1. Sørg alltid for å få tillatelse.
- 2. Ikke skade miljøet: Sørg for at hullet blir tildekket etter at du har gravd. Ikke grav dypere enn pløyelaget.

3. Respekter historiske steder: Unngå å søke på steder som er vernet av loven, som gravplasser, fredede områder eller naturreservater.

4. Gjør du et interessant funn: Kontakt Fylkesarkeologen omgående. Er det mistanke om at det kan være en grav? Ikke fortsett, ta bilder og GPS-koordinater, grav igjen og ring Fylkesarkeologen for å høre hva du skal gjøre videre.

viktig at grunneier tenker over hvem som slippes til på eiendommen for å unngå at gjenstander blir underslått.

ULIKE TYPER METALLSØKERE

Metallsøkere kommer i forskjellige modeller og typer, avhengig av hva man ønsker å finne, og hvilke områder man ønsker å utforske.

Bærbare metallsøkere er de vanligste, og er relativt enkle å bruke. De består av en håndholdt enhet med en søke-spole som sveipes over bakken. De kommer i mange prisklasser, for nybegynnere og folk som har lyst til å bruke mye tid på metallsøking. Dersom du har lyst til å prøve bør du forhøre deg med en seriøs aktør.

Dybdesøkere kan finne objekter som ligger dypere i jorden. Disse søkerne har vanligvis høyere følsomhet, og

kan lokalisere metaller på mye større dybder enn de vanlige bærbare modellene. De er beregnet for profesjonell virksomhet og næring og benyttes ikke av private i Norge

Strand- og vannsøkere er nyttige for de som ønsker å søke på strender, i grunt vann eller ved dykking. Mange av de bærbare metallsøkerne er også vanntette ned til en viss dybde.

BILDENE

Alle gjenstandene vi viser bilder av, er funnet av artikkelforfatteren i Hole og Ringerike. Alle gjenstander fra før 1537 er innlevert til Fylkesarkeologen og er en del av vår felles kulturarv. FOB-seal og spenne (1700–1750) er gitt som gave til Ringerikes Museum av grunneier der funnet er gjort. Muskettkula fra 1716 er også gitt som gave til museet.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bergstrøm, Ida Irene 2024: *Terje fant gull i fylket som er på metalldetektortoppen*. Nettadresse: forskning.no/arkeologi-historie/terje-fant-gull-i-fylket-som-er-pa-metalldetektor-toppen/2349310.
- Buskerud fylkeskommune: funn- og metallsøk. Nettadresse: bfk.no/tjenester/kulturminner/arkeologi/funn-og-metallsok
- Hansen, Frid Kvalpskarmo 2020: *Arkeologer fant 1154 hull i bakken – og én gåte*. Nettadresse: forskning.no/arkeologi-historie-ntnu/arkeologer-fant-1154-hull-i-bakken--og-en-gate/1701013
- Norges Metallsøkerforening. Nettadresse: nmf.nu

FORFATTEROMTALE

Per Ivar Sjøli, født 1964 i Elverum, bosatt i Åsa siste 30 år. Generelt historieinteressert. Er medlem i flere metalldetektorklubber.

Hagelupinen er vakker, men utkonkurrerer andre mer sårbare planter. Bildet viser en masseblomstring på Hvervenmoen nær E16.

FREMMEDARTER i Hole og Ringerikes floralandskap

Går man på tur i Ringerike og Hole sommerstid, ser man et vell av fargerike planter langs veier og stier. Det er gule enger med *kanadagullris*, hvite rader med *hvitsteinkløver*, et hav av *kjempespringfrø* med rødfiolette og fiolette blomster i fuktige områder. Og i skogen kan det være tett med *rødhyll*, som får røde frukter på sensommeren. Hadde vi gått i de samme områdene for hundre år siden, hadde vi ikke sett noen av disse plantene. Hva har skjedd med vårt lokale floralandskap?

HENNING E. LARSEN OG ARVID NÆSS

Det som har skjedd, er at planter som ikke opprinnelig vokste her, har kommet inn og fortrent de artene som vokste her tidligere. Hvordan, hvorfor og når kom disse fremmede artene til å dominere store områder her i distriktet? Og hvor trives disse artene best? Og er det så farlig om nye plantearter etablerer seg her?

HVA ER EN FREMMED ART?

Fremmede arter er arter som opptrer utenfor sitt naturlige utbredelsesområde, det vil si utenfor det området hvor artens naturlige spredningspotensial tilsier at den skal være. Fremmede arter blir spredt til nye områder bevisst eller ubevisst ved hjelp av menneskers aktivitet.

Arter har blitt flyttet eller fulgt med mellom biogeografiske regioner så lenge jordbruksfolk og andre har flyttet på seg. Det vil i praksis si i minst 10 000 år. De siste 100-150 årene har imidlertid spredningen av fremmede arter økt kraftig. Spesielt bidrar økt reisevirksomhet og globalisering av handelen til at arter spres til nye områder.

FREMMEDARTLISTA

Det er utarbeidet ei liste over fremmede arter i Norge. Siden mange arter har vært her lenge, har man i fremmedartlista bare vurdert arter som har spredd seg til naturen i Norge etter år 1800. Prestekrage, engsoleie og ryllik er eksempler på arter de fleste ser på som naturlige i vår flora,

men som i sin tid trolig har kommet hit ved hjelp av mennesker. De kom imidlertid hit lenge før 1800, antagelig med tidlig jordbruk, og er ikke med på fremmedartlista.

For å skille mellom arter som utgjør en trussel og arter som (foreløpig) ikke gjør det, har man delt inn artene i forskjellige kategorier, etter hvilke trusler de utgjør i forhold til andre planter. Det vil si hvor invaderende de er, og hvor stor økologisk effekt de har (Se faktaboks).

HVOR MANGE FREMMEDARTER ER REGISTRERT I HOLE OG RINGERIKE?

I alt er det registrert 378 fremmede plantearter i Hole og Ringerike og gjort 6 569 lokale registreringer av fremmedarter i de to høyeste fareklassene (Tabell 1). I denne artikkelen skal vi ta for oss ti av disse problemartene som truer floralandskapet i Hole og Ringerike.

HVORDAN KOMMER FREMMEDARTER TIL NYE OMRÅDER?

Fremmede arter kommer til nye områder på en rekke måter, og i realiteten kan nesten enhver menneskelig aktivitet, både på tvers av landegrensene og innenlands, spre arter til nye områder der de ikke hører naturlig hjemme. Vi skiller vanligvis mellom bevisst og ubevisst spredning av fremmede arter.

Foto: Arvid Næss

Blåhegg ble innført som prydbusk, men har fra rundt 1900 spredd seg i naturen i store deler av landet og er på sterk frammarsj på Ringerike.

ARTENE PÅ FREMMEDARTSLISTA ER INNDELTE I KATEGORIER ETTER ØKOLOGISK RISIKO PR. 2024.	
Kategori	Antall arter registrert i Hole og Ringerike
Svært høy økologisk risiko (SE)	71
Høy økologisk risiko (HI)	48
Potensiell høy økologisk risiko (PH)	82
Lav økologisk risiko» (LO)	92
Ingen kjent økologisk trussel (NK)	4
Ikke risikovurdert (NR)	81
Totalt antall	378

TABELL 1

Foto: Arvid Næss

Hvitsteinkløver har små krav til voksetedet og er i rask spredning overalt på Ringerike.

BEVISST SPREDNING

Når arter importeres til landet for å brukes i jord- og skogbruk eller i hager og parker, er dette en bevisst spredning. Slike arter kan etter en tid rømme eller forville seg ut i naturen og etablere seg der. Når folk kjøper inn planter til hagen, vil de gjerne ha planter som er vekstvillige og tåler klimaet godt. Slike planter kan også etablere seg i naturen utenfor hagegjerdet. Disse «hagerømlingene» formerer seg som regel både med frø og med rotskudd.

Hageavfall som kastes i naturen, inneholder ofte rester av planter som kan vokse opp til nye, fruktbare individer og spre seg videre. Både *kanadagullris* og *kjempespringfrø* er opprinnelig innført som prydplanter, men har forvillet seg og blitt problemarter.

En annen form for bevisst spredning er når arter importeres nettopp for å bli satt ut i naturen. Det er særlig fremmede trearter som plantes ut og kan fortrengte stedegne planter.

UBEVISST SPREDNING

Arter kan også komme til Norge ved ubevisst spredning. For eksempel kan fremmede arter bli med til Norge som blindpassasjerer på mennesker eller i bagasjen når vi er ute og reiser. Tidligere var ballastjord som ble tømt av skip ved havner, viktige kilder til spredning av fremmede arter, fordi jorda ofte inneholdt spiredyktige frø. *Hvitsteinkløver* er en plante som først kom til Norge med ballastjord på skip.

I våre dager kommer oftest nye arter inn med transport på land, ofte med planter som importeres til gartnerier eller med såfrø.

ER ALLE FREMMEDARTER FARLIGE FOR VÅR HJEMLIGE FLORA?

Ikke alle fremmedarter som blir registrert, utgjør noen trussel mot den hjemlige floraen. Noen opptre et sted noen få år for så å forsvinne. Slike planter kommer som regel fra varmere strøk og tåler ikke vinterkulden.

De fremmedartene som er en trussel mot vår hjemlige flora, er de som greier å etablere seg og formere seg videre. De vil etter hvert fortrengte de opprinnelige plantene der de vokser, fordi de er konkurransedyktige. Noen etablerer seg med en gang, mens andre kan bruke lang tid før de plutselig begynner å spre seg til nye områder. De trenger tid til å tilpasse seg de klimatiske forholdene før de blir effektive inntrengere. Særlig bruker fremmede trearter mange år på å vokse seg store før de begynner å lage frø.

Noen fremmedarter danner så tett bestand at de utkonkurrerer all annen vegetasjon og hindrer andre planter i å vokse. *Kanadagullris* og *kjempespringfrø* er eksempler på slike planter. Det samme gjør *parkslirekne*, en art som først ble registrert her i distriktet i 2011, og som nå sprer seg raskt.

Foto: Arvid Næss

Kjempebjørnekjeks kan bli inntil fem meter høy. Her er Mari Lauritzen Næss brukt som målestokk.

I Hole og Ringerike er det mange kalkrike områder med sjeldne og truede naturtyper, for eksempel kalktørrenger og kalkfuruskoer. Disse naturtypene er svært sårbare for påvirkning. Fremmedarter som invaderer og etablerer seg i kalktørrenger og kalkfuruskog, kan føre til at sjeldne og konkurransesvake planter blir utkonkurrert og forsvinner. *Rødhyll* og *kanadagullris* er eksempler på slike planter.

Noen fremmedarter er skadelige på andre måter enn ved at de fortrenger hjemlige planter. De kan være giftige for dyr og mennesker. *Kjempebjørnekjeks* er en slik plante (Se faktaboks).

HVORDAN SPRES FREMMEDARTER?

Når en fremmedart er etablert på et nytt voksested, vil den begynne å spre seg gjennom frøsetting og ved at plantedeler slår rot og begynner å vokse. Frøene spres på forskjellige måter. De vanligste er gjennom vindspredning og ved at dyr spiser fruktene og sprer de ufordøyelige frøene gjennom avføringen. En enkelt kanadagullrisplante produserer 10 000 frø som spres med vinden. Fruktene av *rødhyll* og *blåhegg* inneholder frø som tåler å passere gjennom tarmkanalen til dyr og fugler.

FREMMEDARTER PÅ DYRKET MARK OG I VANN

Som oftest er det i naturen fremmedartene opptrer, men det er også en gruppe fremmedarter som opptrer på dyrket mark. De er som regel ingen trussel for naturlig vegetasjon, men er besværlige ugras som det er svært kostbart å bekjempe. En slik art er *høsehirse*, som i de senere årene har etablert seg på dyrket mark i Hole og Ringerike. Den har potensial til å bli et like ille ugras som floghavre. Opprinnelig er også floghavre en fremmed art, men den var godt etablert før 1800 og står dermed ikke på fremmedartlista.

En fremmedart med spesiell utbredelse er vannplanten *vasspest*. I vårt område ble den først registrert i Juveren i 1975. Senere spredte den seg til Steinsfjorden, der den ble svært dominerende i mange år. Den har også spredd seg til andre vann i Ringerike. Forsøk på å bekjempe den har ikke vært vellykkete. I de senere årene har den gått noe tilbake i Steinsfjorden, men danner fortsatt store bestand.

HVOR KOMMER FREMMEDARTENE FRA?

De fremmede artene vi finner i Norge, har forskjellig opprinnelse. Mange kommer fra nærliggende områder i Europa eller Asia, for eksempel *kjempebjørnekjeks* og *hvitsteinkløver*. En del har sin opprinnelse i fjerne områder som Nord-Amerika eller Øst-Asia, for eksempel *parkslirekne*, *kanadagullris*, *hagelupin* og *vasspest*.

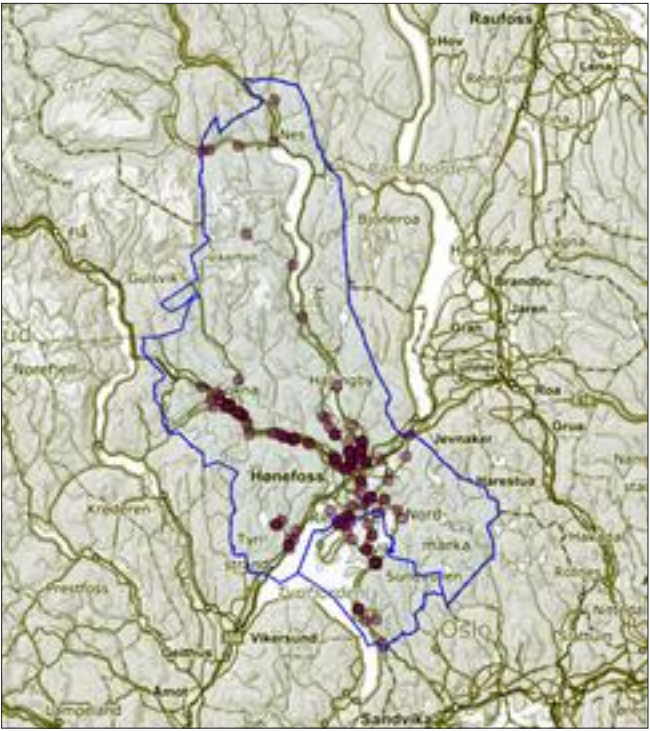
NÅR KOM FREMMEDARTENE TIL HOLE OG RINGERIKE?

Det er registrert fremmede arter i Hole og Ringerike helt tilbake til tidlig på 1800-tallet, men mange har etablert seg her etter 1950, de aller fleste etter 1970. *Kanadagullris* ble for eksempel registrert her først i 1985 (Tabell 2).

Vi bruker opplysninger fra artsdatabanken for å dokumentere førstegangsregistrering i Hole og Ringerike. Det betyr ikke at en art ikke har vokst her tidligere, den har bare ikke

TABELLEN VISER I HVILKE TIDSROM ARTER I DE TRE «FARLIGSTE» KATEGORIENE BLE REGISTRERT FØRSTE GANG I HOLE OG RINGERIKE.			
PERIODE	SE	HI	PH
1800-1900	5	4	6
1901-1940	6	3	6
1941-1975	13	7	12
1976-2000	11	10	14
2001-2024	36	24	44
Totalt	71	48	82

TABELL 2

Kartet viser spredningen av hagelupin i Ringerike og Hole.

blitt registrert. Registreringene gir imidlertid en god pekepinn siden Hole og Ringerike er blant de områdene i landet som botanikere ofte har besøkt, fordi floraen her er så rik.

HVOR ER DET VANLIGST Å FINNE FREMMEDARTER I HOLE OG RINGERIKE?

Ser man på et kart som viser utbredelsen av fremmedarter i Hole og Ringerike, vises et tydelig mønster. De fleste registreringene er gjort i områder der det er mye ferdsel, og i områder som er sterkt kulturpåvirket.

Langs hovedferdselsårer som E 16, riksvei 7 og riksvei 350 finnes det store bestand av fremmedarter. Særlig veikanter er steder der fremmedarter lett etablerer seg. Transportmidler fører med seg frø. Mange fremmedarter er vindspredde, og vinddraget fra trafikken er nok til å spre frøene videre langs veiene. En skal heller ikke se bort fra at maskiner som driver kantslått, fører med seg frø fra fremmedarter og bidrar til spredning av dem. Fra veikantene finner så fremmedartene nye voksesteder i naturen omkring.

I våre lokale jordbruksområder er det mye trafikk med landbruksmaskiner som frakter jordklumper som løsner og inneholder spiredyktige frø av fremmedarter. Frøene spirer og sprer seg til nye områder.

Sterkt påvirkete områder, som hageavfallsdeponier og steder der det tømmes utgravd masse fra anleggsområder, er også steder der fremmedarter har gode vekstvilkår. Fra disse stedene kan så fremmedartene spre seg videre dersom forholdene tilsier det. Avfallsdeponiet ved Trollmyra

Foto: Artsdatabanken

Prydplanten kanadagullris har spredt seg med eksplosiv fart på Ringerike de siste årene, særlig langs veier, jernbanelinjer og andre arealer som ikke skjøttes regelmessig. En enkelt plante kan produsere 10 000 frø som spres med vinden.

Kjempespringfrø har frøkapsler som sprekker ved berøring og kaster frøene langt bortover. Slik sprer den seg langs elvekanter og veigrøfter og fortrenger andre planter.

og den delen av Lamyra som er planert med fyllmasser fra forskjellige steder, er eksempler på steder der mange fremmedarter er registrert. Mange fremmedarter spres også fra hageavfall som kastes i naturen.

Fremmedarter som spres med fugler og andre dyr, etablerer seg fort på steder langt fra der de først vokste. *Rødhyll* er en slik plante. Den finnes nå på hogstflater i hele distriktet, særlig i lavereliggende områder. Men den er også registrert i høyereliggende strøk, og ofte dominerer den hogstflaten helt.

ER DET MULIG Å BEKJEMPE AGGRESSIVE FREMMEDARTER?

Hvis en aggressiv fremmedart har etablert seg i et område, er det vanskelig å bli kvitt den. Får den utvikle seg i fred, vil både frø og plantedeler som slår rot, bidra til at den holder seg der og sprer seg videre. Mange aggressive fremmedarter er det antakelig en tapt sak å fjerne fra områder der de allerede er etablert. Det viktigste er derfor å fjerne dem fra nye steder med en gang de blir registrert. Stort sett er manuell luking den eneste metoden som kan bru-

Foto: Mort Struborsten

Rødhyll spres med fugler som spiser den røde steinfukten, og invaderer dermed nye steder. Bildet er fra et hogstfelt i Gullerudmarka, hvor rødhyll har spredd seg med eksplosiv fart de siste årene.

Parkslirekne er en av våre mest brysomme hagerømlinger og er oppført på listen over verdens hundre verste invaderende planter.

kes. Det er viktig å fjerne plantene før de får modne frø. *Kjempespringfrø* har for eksempel kapsler som eksploderer ved berøring og sender frøene flere meter av gårde. Mange fremmedarter, for eksempel *hagelupin* og *kjempebjørnekjeks*, har frø som kan overleve i jorda i mange år. Om man tror de er fjernet, kan de plutselig dukke opp igjen.

Mange hagesentre omsetter planter som kan spre seg i naturen. Ved innkjøp av nye plantearter bør man sjekke om arten har potensial til å spre seg ut over det området der den plantes. Det enkleste er å sjekke i fremmedartslista i artsdatabanken. Klima- og miljødirektoratet har laget en liste over plantearter det er forbudt å importere og omsette. Disse artene skal ikke finnes i hagesentre eller gartnerier.

Det enkleste og viktigste tiltaket vi alle kan gjøre for å hindre spredning av fremmedarter, er å fjerne dem fra egen tomt og la være å dumpe hageavfall i naturen. Slik kan vi bidra til at ikke uønskede fremmedarter utkonkurrerer de hjemlige artene og truer det rike artsmangfoldet som floralandskapet i Hole og Ringerike er kjent og skattet for.

Foto: Mort Struborsten

Foto: Henning E. Larsen

FAKTA OM FREMMEDARTENE I ARTIKKELEN

Hagelupin (*Lupinus polyphyllus*) er en flerårig stau­de som opprinnelig kommer fra Nord-Amerika. En lupinplante kan produsere hundrevis av frø. Disse kan bevare spireevnen i jord i flere tiår. Veier er ofte en viktig spredningskorridor for hagelupin, og arten ble tidligere sådd på veikanter av Statens vegvesen. Siden hagelupin har nitrogenfikserende rotnoller, «gjødslers» den jorda. På etablerte vokseplas­ser vil derved jordas næringsinnhold gradvis øke, og på sikt fører dette til at konkurransesvake arter fortren­ges til fordel for nitrogenkrevende og ofte mer konkurransesterke arter. Arten er vanskelig å bli kvitt hvis den først er etablert. Flytting av jordmasser bidrar til å spre frø og jordstengler. Det er forbud mot innførsel, utsetting og spredning av hagelupin.

Kanadagullris (*Solidago canadensis*) er en flerårig stau­de som formerer seg med vindspredde frø og krypende underjordiske jordstengler. Arten er i rask spredning, særlig langs veier, jernbane og på andre arealer som ikke skjøttes regelmessig. Den danner tette bestand der den konkurrerer ut hjemlige arter. Arten kommer opprinnelig fra Nord-Ame­rika og ble innført som prydblante til Norge på 1700-tallet. Det er forbud mot innførsel, utsetting og spredning av kanadagullris.

Kjempe­springfrø (*Impatiens glandulifera*) er en ettårig plante som opprinnelig kommer fra Himalaya. Den ble innført til Norge som hageplante på 1800-tallet. Arten er i rask spredning og representerer et miljøproblem fordi den kan danne tette bestand som skygger ut andre planter. Det er forbud mot innførsel, utsetting og spredning av kjempe­springfrø.

Kjempebjørnekjeks (*Heracleum mantegazzianum*) er en flerårig plante som kommer fra Kaukasus og ble innført til Norge som prydblante på slutten av 1800-tallet. Den kan bli opptil fem meter høy. Plantesaft av kjempebjørnekjeks kan i kombinasjon med sollys gi kraftig forbrenning på hud. Kjempebjørnekjeks formerer seg normalt bare ved frø, men biter av rotstokken kan gi opphav til nye planter. Planten blomstrer bare én gang og kan produsere 40 000-100 000 frø. Frøene kan bevare spireevnen i jorda i minst sju-åtte år. Kjempebjørnekjeks kan etablere store bestand som med sine store blader fortren­ger hjemlige arter. Det er forbud mot innførsel, utsetting og spredning av kjempebjørnekjeks.

Parkslirekne (*Reynoutria japonica*) er en flerårig, storvokst art som opprinnelig kommer fra Øst-Asia. Arten ble innført som prydblante til Norge på midten av 1800-tallet. Den er nå en av våre mest brysomme hageflyktninger. Parkslirekne danner tette bestand som fortren­ger den naturlige vegeta­sjonen. Arten setter sjelden frø. I Norge formerer den seg vegetativt med vandrende jordstengler og andre plante­deler. Den spres ofte til nye voksesteder i forbindelse med

flytting av jordmasser og planteavfall. Parkslirekne er også oppført på listen over verdens 100 verste invaderende fremmede arter. Det er forbud mot innførsel, utsetting og spredning av parkslirekne.

Hvitsteinkløver (*Melilotus albus*) er en toårig art som ble innført til Norge med ballastjord og sammen med gress­frø fra Mellom- og Sør-Europa og Vest-Asia rundt 1800. Hvitsteinkløver kan bli halvannen meter høy. Den har hvite blomster i en lang og smal klase. Planten har nitrogen­fikserende røtter og har derfor små krav til voksestedet. Hvitsteinkløver formerer seg med frø som fraktes til nye lokaliteter ved hjelp av trafikkstrømmen langs veiene.

Hønsehirse (*Echinochloa crus-galli*) er et ettårig gras, trolig med opprinnelse i tropisk-subtropisk Asia. Det har meget stor frøproduksjon, og utbredelses- og spredningsmønstre­ne tyder sterkt på lokal spredning med landbruksredska­per. I Norge er hønsehirse kommet inn med ballastjord, ved møller og som forurensning i såfrø. I perioden fra første funn i 1878 fram til 1970 var arten sjelden. Etter 1990 har arten ekspandert sterkt som åkerugas rundt ytre Oslofjord. Arten ble første gang registrert i Hole og Ringerike i 2010. Arten begynner å bli et seriøst ugras i korn- og grønnsakåkrer, men går ikke inn i mindre påvirkete naturtyper. Den forventes heller ikke å gjøre det i framtida.

Rødhyll (*Sambucus racemosa* underart *racemoca*) er en busk som opprinnelig kommer fra Mellom- og Sør-Europa og Tyrkia. Det er en gammel kulturplante som har vært forvillet i Norge siden midt på 1800-tallet. Buskene kan bli opptil fire meter høye. Arten har gulgrønne blomster og rik frøsetting. Frukten er en rød bær­lignende steinfrukt som spises av fugler. Frøene tåler å passere fuglenes tarmkanal, og slik spres rødhyll til nye vokse­plasser.

Blåhegg (*Amelanchier spicata*) er en busk som blir opptil fem meter høy. Busken har hvite, oppstilte blomsterkla­ser og får blåsvarte bærepler. Disse blir spredd med fugl, til dels over lange distanser. Modne bær smaker søtt og inneholder mye C-vitamin. Blåhegg kommer opprinnelig fra Nord-Amerika og er innført som prydbusk i Norge, trolig på slutten av 1800-tallet. Fra rundt 1900 har blåhegg spredd seg fra hager og grøntanlegg til naturen og er nå naturali­sert i store deler av landet. Blåhegg kan danne et busksjikt som er fremmed fra den opphavlige naturtypen.

Vasspest (*Elodea canadensis*) vokser helt under vann og har skudd som kan bli flere meter lange. Arten kommer opprinnelig fra Nord-Amerika. Vasspest har separate hann- og hunnplanter. Siden bare hunnplanter er registrert i Nor­den, spres vasspest med skuddfragmenter. For å fungere som spredningsenhet er det tilstrekkelig at plante­fragmen­tet er et par centimeter langt. Ved gode næringsforhold og særlig kraftig vekst kan vasspesten danne tette skuddmat­ter i overflaten fra et par meters dyp.

Foto: Mort Subbrøten

Hagelupin.

Foto: Henning E. Larsen

Hvitsteinkløver.

Foto: Mort Subbrøten

Kanadagullris fotografert i skråningen opp mot Almemoen.

Foto: Arvid Næss

Kjempebjørnekjeks.

Foto: Arvid Næss

Hønsehirse.

Foto: Henning E. Larsen

Blåhegg.

Foto: Mort Subbrøten

Kjempe­springfrø i masseblomstring på Haldenjordet.

Foto: Arvid Næss

Parkslirekne.

Foto: Arvid Næss

Rødhyll i blomst.

Foto: Henning E. Larsen

Vasspest.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- lister.artsdatabanken.no/fremmedartslista/2023 (oversikt over fremmedarter i Norge).
- artskart.artsdatabanken.no (artsutbredelse).
- Elven, Reidar m.fl. 2022: *Norsk flora*. 8. utg. Oslo: Samlaget.
- Plantevernleksikonet.no
- Norsk institutt for vannforskning (NIVA). Faktaark: Vasspest.

FORFATTEROMTALE

Arvid Næss, født 1954, er oppvokst på Nes i Hole og bor nå på Vik. Han er cand.real. med hovedfag i botanikk. Næss har vært lektor ved Hole ungdomsskole 1981–1990 og ved Ringerike gymnas/Ringerike videregående skole 1989–2019.

Henning Even Larsen, født 1953 i Hamar, nå bosatt i Hole. Cand. real. fra Universitetet i Oslo med hovedfag i systematisk botanikk. Forlagsredaktør i Kunnskapsforlaget 1986–2017.

Ringkollstua ble opprinnelig kalt Ringkollen Turiststue. I midten ser vi hovedbygningen fra 1895 som ble påbygd to ganger, og til venstre annekset fra 1911.

Gigantverket til Atle Graff på 752 sider tar for seg liv og virke i den nordlige delen av Krokskogen helt tilbake til de første spor etter menneskelig virksomhet. Boka trekker de historiske linjene samtidig som den er et oppslagsverk for alle hendinger i Marka.

PER H. STUBBRAATEN

I 19 år har forfatteren samlet stoff: Han har lest all tilgjengelig litteratur, studert gamle kart, tingbøker og pantebøker og utnyttet nettet maksimalt. Og ikke minst har han travet utallige turer gjennom Marka på leit etter gamle grensemerker, gjengrodde stier, setrer og ulike fløtningsinnretninger.

KROKSKOGEN NORDRE ALLMENNING

Nordre Krokskogen var en del av de store skogene nord for Oslo, og gårdene i Haugsbygd som grenset mot denne skogen, kunne fritt hogge ved, tilvirke trekull, drive fiske og fangst og utvinne jern av myrmalm. Disse eldgamle rettighetene ble kalt allmenningsrettigheter. Bøndene kunne også rydde seg seter og utnytte naturressursene rundt setervollen. Med økende befolkningsvekst utover på 1600-tallet ble nye setervoller anlagt, og i samme tidsrom ble finplasser ryddet.

Takket være den nye oppgangssaga og gode europeiske konjunkturer ble trelast en svært lønnsom eksportvare for den dansk-norske staten. Med støtte i gamle norske lover hevdet kongen sitt eierskap til allmenningsskogene, og han solgte skogseiendommer stadig lenger nord for hovedstaden. De nye skogeierne var rike byborgere som fra slutten av

HEFTET RINGERIKE ANMELDER

Nord på Krokskogen RINGKOLLEN OG ØSTSETERMARKEN DENGANG OG NÅ

1600-tallet hadde fått enerett på å skjære og eksportere trelast. Bøndene i Haugsbygd fryktet da at de nærliggende skogene (bondeskogen) også skulle bli solgt.

FRA ALLMENNING TIL PRIVATSKOG

Gjennom 1700-tallet protesterte bøndene høylytt mot den statlige politikken. De betvilte statens eiendomsrett og private eieres rett til å begrense deres allmenningsrettigheter. I 1804 kom det til en rettsak mellom bøndene og kongen som til slutt endte i Høyesterett. Her ble det slått fast at «Hans Majestæt Kongen bør ansees at være den sande Ejer af den omtvistede Strækning af Krokskovens Alminding».

Siste ord om Krokskogen var likevel ikke sagt, for nå fremmet bøndene ønske om å kjøpe Krokskogen allmenning, og forslaget ble vedtatt i Stortinget i 1816. Et viktig salgsvilkår var at allmenningen skulle skiftes ut så hver gård fikk sin teig, men bøndenes allmenningsrett skulle fortsatt gjelde tross nye eiendomsgrenser. Utsiftingen etterlot mye uklarhet om grenser og gamle allmenningsrettigheter, noe forfatteren grundig dokumenterer. Særlig detaljert reddegjør han for fisketvister i Øyangen fram til i dag.

SPOR ETTER FORTIDENS VIRKSOMHETER

Grenser: I et lengre kapittel inviterer forfatteren oss med på grensegang i det tidligere allmenningsområdet. I terrenget finnes det fortsatt mange grensemerker i form av varder, grensesteiner eller bolter. Allmenningen hadde grenser mot andre allmenninger eller mot private eiendommer som Leuchmarka, seinere Løvenskiolds skoger. Karter og bilder gjør det mulig å følge disse grensene i terrenget.

Setrer: Forfatteren bruker 175 sider til å fortelle om setrer, seterveier og seterliv. For å få fullgodt utbytte av framstillingen anbefales det å bruke oversiktskartene i boka. De viser seterveiene helt fra Haugsbygd og lengst inn i marka. De mest brukte seterveiene gikk på nord- og sørsiden av

Øyangen og sørover mot Damtjern-Storflåtan. Alle setrene som har eksistert er inngående beskrevet, men det kan være lurt å konsentrere seg om noen få om gangen.

Tømmerdrift: At bøndene i Haugsbygd fikk kjøpt sin egen skog betydde nye inntekter, men tømmerdriften fra disse relativt små skogeiendommene var mer beskjeden enn utviklingen fra Løvenskiolds skoger (Baronskogen).

Mens tømmeret ble fraktet ned fra Krokskogen med hest og slede, ble Løvenskiolds tømmer fløtet i elver og vann fram til de store sagbrukene i Maridalen og Sørkedalen. Tidligere fløtningsdammer, skådammer, tømmerrenner og kjerraten i Åsa er tydelige vitnesbyrd om denne virksomheten, som først opphørte i 1950-åra.

RINGKOLLEN BLIR TUOMRÅDE

Hønefos og Omegns Turistforening bygde Ringkollen Turiststue i 1895. Nå kunne gjester transporteres med hest opp Gamlebakka for overnatting, og Ringkolltoppen ble et populært turmål. På samme tid ble veien fra Ringkollen forlenget mot Øyangen, og langs veien bygde velsituerte hønefossborgere private hytter.

Ved Øyangen ble Ringkollen Sanatorium en konkurrent til Ringkollen Turiststue i et par tiår, og på plasser og setrer i marka ble det mulig å få losji og kjøpt seterkost.

KRIGEN

I april dagene 1940 tok Ringkollstua imot evakuerte soldater, og hyttene ble raskt fylt opp av sivile som hadde flyktet fra krigssonen. Selv om det ikke var kamphandlinger på skauen, skjedde det mye.

Et tysk transportfly styrtet 14. april sør for Rughaugen, og etter hvert kom illegalt arbeid til å prege skogsområdene. Den etter hvert nazifiserte Arbeidstjenesten (AT) hadde leir ved Røstjern under hele krigen, og ungdommene herfra bygde den nye Ringkollveien som ble gjort kjørbær i 1946.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Graff, Atle 2024: *Nord på Krokskogen – Ringkollen og Østsetermarken den gang og nå*. Krokskogen forlag.

FORFATTEROMTALE

Per H. Stubbraaten, født 1944, er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole med fagene historie, norsk og geografi. Han er redaktør av DNT Ringerikes medlemsblad *Skauleisposten* og var redaktør av turboka *40 trivelige turer på Ringerike*. Han var en av forfatterne av Hønefoss-speidernes jubileumsbok *Alltid beredt i 100 år* (2015). Var også redaktør av *Festskrift til vigslingen av Hønefoss kirke* (2017) og hovedforfatter av *Kulturrunden i Hønefoss*. Har også skrevet flere artikler i *Hefet Ringerike*.

ETTERKRIGSTID

Etter krigen tok setringen slutt, og skogsdriften endret karakter. Motorsaga kom i 1950-åra, og store tømmerbiler transporterte tømmeret på skogsbilveier. Turfolket tok bussen til Ringkollen, og helt til privatbilismen overtok for bussene, var det riktig folksomt på Ringkollstua.

I 1970 brant Ringkollstua, og det skulle gå 23 år før den nye Ringkollstua så dagens lys, dessverre uten overnattingsplasser. På branntomta ble Ringkollkapellet reist i 1982 etter årelang tomtediskusjon.

For idrettsinteresserte er kapitlet Med Skauen som idrettsarena morsom lesing. Siden før krigen hadde det blitt arrangert langrenn med start fra Ringkollstua, og hopprenn i Damåbakken. Etter 1980 ble planene om et moderne skianlegg realisert. Det kom langrennsstadion og lysløype, og både alpin- og hoppanlegg ble bygd. Den siste investeringen, snøkanonanlegget, kom i 2021.

Nord på Krokskogen er ei voluminøs bok som det tar litt tid å fordøye. Kanskje er det lurt å bla gjennom boka flere ganger og gjerne stoppe opp for å se på alle de instruktive bildene fra gammel og ny tid.

Deretter kan boka leses stykkevis og delt, alt etter hvor interessen ligger. Etter en måneds studium av boka har jeg en brukbar oversikt over stoffet, men for de som ikke kan ofre så mye tid, er mitt råd: Bruk registeret flittig til du finner det du søker etter.

Atle Graff kan være stolt av denne boka, som er midt i blinken for alle som er interessert i Marka og kulturhistorien «nord på Krokskogen».

Bokas forside med motiv fra Vesle Ugla.

I 2024 holdt korpset en jubileumskonserter på Vik senter. Foran fra venstre: Svein Solheim, Ulf Haglund, Olga Marie Frydenberg, Anne Karin Leirvik og Torleif Håvi. Bak fra venstre: Benito Fauvel, Svein Bye Woldstad, Asbjørn Flockmann, Målfrid Berger, Tore Solheim, Atle Karlsen, Jon Erik Bye, Torstein Gihle, Eivind Jensen, Marit Irene Byberg og dirigent Terje Dahl.

Korpset som ikke ville gi opp 75 år med opp- og nedturer for Hole Musikkorps

I 2024 kunne Hole Musikkorps feire.
Da var det 75 år siden de startet under navnet Hole Ungdomskorps.

TEKST OG FOTO: PER M. HAAKENSTAD

Før Hole Ungdomskorps (HUK) ble stiftet, var det et annet korps i bygda, Røyse Musikkorps.

Men fordi driften av det hadde ligget nede et par års tid, tillyste noen musikkinteresserte et åpent møte. Der kom det forslag om å starte et nytt musikkorps. 24. september 1949 møtte 36 korpsinteresserte opp på Røyse, og HUK ble stiftet med 22 aktive medlemmer.

INSTRUMENTER

Et nystartet korps trenger instrumenter. Søknad ble sendt Hole kommune, og i februar 1950 ble instru-

menter utdelt etter at kommunen bevilget 5 000 kroner. I mars 1950 debuterte HUK på Røysehall.

Ja, aktiviteten var stor, og korpset sendte en ny søknad til kommunen om garanti på lån til kjøp av flere instrumenter. Korpset ønsket å starte et guttemusikkorps. Uten debatt i herredsstyret ga kommunen en garanti på 10 000 kroner. Vedtaket ble ikke godkjent av fylkesmannen, men kommunen sto på sitt med tilleggsvedtak om at lånet skulle være innbetalt i løpet av 10 år og at korpset skulle fremlegge regnskap hvert år. Da gikk det i orden.

VAR DRIFTIGE

Korpsmedlemmene var driftige, og i oktober 1950 startet de attpåtil en hornoktett og et moderne danseband. Alf Andersen var dirigent fra februar, og gjorde en god jobb. Hittil hadde de hatt om lag 40 øvelser og spilt oftest ni ganger. I oktober 1950 fikk de sin ilddåp på Røysehall. Det ble annonsert med «Stor danseften på Røysehall. Hornoktett og åtte-manns orkester. Gammel og ny dansemusikk. Aftentrekning. Entré kr 2,-». Arrangementet var en stor suksess. I februar 1952 arrangerte de en populærkonsert på samme sted. Den ble så vellykket at den ble gjentatt på lokalet Rudvang.

» Korpsmedlemmene var driftige, og i oktober 1950 startet de attpåtil en hornoktett og et moderne danseband. Alf Andersen var dirigent fra februar, og gjorde en god jobb.

Fra starten var Olaf O. Lehne formann. Allerede etter tre år, i 1952, hadde de 42 medlemmer og var Øvre Buskeruds største korps.

UNIFORMER

Et korps skal ikke ha bare instrumenter, men også uniformer. I 1952 var flotte uniformer til 43 medlemmer klare til bruk. Hvite luer, blå jakker med sølvstriper på skulderklaffene og beige bukser med blå striper. De ble brukt flittig, for korpset var aktive og spilte ofte og mange steder.

De deltok blant annet på et stort bondestevne i Hønefoss, og de spilte julen inn rundt omkring på Røyse. Det ble annonsert i avisen, og det sto at «hvis det blir under åtte minus, avlyses turen». Det er ikke greit å spille blåseinstrument når ventilene fryser fast og munnstykket er iskaldt. Året etter var de på plass i Sønsterudbakken og spilte da det var kretsmeesterskap i hopp der.

REVKABARET

1954 ble et aktivt år for korpset. Leif Borg overtok som dirigent etter Alf Andersen. I Bønsnes kirke spilte de til stor fornøyelse for gjestene i et kosmopolitisk bryllup mellom Susanna Martinez fra Uruguay og Erik Martin Vik, der ambassadører og politikere fra Argentina, Peru, Chile, Mexico, Sveits og Frankrike var til stede. Korpset deltok siden på et Jørgen Moe-stevne og på mange tilstelninger i forbindelse med oppussingen av Røysehall.

Korpset spiller utenfor Bønsnes kirke 17. mai i sine velkjente brune uniformer.

Ikke alltid like fristende vær å marsjere i. Bildet er fra Sangens og musikkens dag i Hønefoss.

Holeværingene hadde ypperlige revykrefter, og laget en revykabaret med 20 forskjellige numre. Røysesangen fikk også sin uroppførelse. Revyen ble spilt på Sundvolden hotel og innbrakte 4 500 kroner til korpset.

Røyseparken var et populært møtested for sosial aktivitet. Sankthansstevne og Røysedagen ble arrangert der, og revy ble spilt hver lørdag og søndag i juli og august. «Tivoli, restaurant, dansegulv. HUK spiller til underholdning», ble det annonsert i avisen.

ØKONOMI

I 1956 var det 35 aktive medlemmer, og Alf Andersen var tilbake som dirigent. Kommunen støttet korpset

økonomisk. I mai 1958 startet kvinnegruppa i korpset. Den bestod stort sett av ektefellene til de mannlige korpsmedlemmene. Det første oppdraget deres var servering av kaffe og kaker på årsmøtet i 1958. Alf Andersen var da død, og på årsmøtet ble han minnet for sin store innsats.

I 1959 var det tid for jubileum igjen, 10 år. Kommunen bevilget 250 kroner i gave, og de garanterte for et lån på 2 000 kroner til reparasjon og innkjøp av nye instrumenter.

Korpset var kreative for å få inn penger til instrumenter, og arrangerte show på Røysehall med tryllekunstner og buktaler.

Korpset søkte om mer garanti for lån til instrumenter, nå 5 000 kroner. Og de søkte om forhøyelse av det årlige tilskuddet. Politiker Øivind Gulbrandsen mente at HUK var til så mye glede at de burde få dobbelt så høyt tilskudd som de søkte om. Forslaget falt dessverre med fire stemmer.

I 1961 hadde de ansvaret for en vellykket gjennomføring av Buskerud Musikkforbunds kretsstevne på Sundvollen. Leif Borg var tilbake som dirigent, men det var nok en kriseløsning, for da korpset søkte etter ny dirigent, sto det «helst innen fredag» i annonsen.

På 70- og 80-tallet hadde HUK i flere år et kalkunlotteri som ga en god inntekt. Det samme gjorde det årlige salget av blomstergrupper til bedrifter og private før 17. mai. Blant dugnadene kan nevnes kålskjæring på Røyse og rydding i flasker og kasser på lageret som Ringnes hadde på Hensmoen.

REKRUTTERINGSPROBLEMER

HUK hadde hatt stor aktivitet og mange medlemmer så langt, og økonomien var bra. Men på årsmøtet i 1966 fremkom det at det var dårlig med rekruttering. Samarbeid med andre korps ble diskutert. Målet deres var å bli 20 medlemmer.

De hadde 12-14 instrumenter ledige og ba gamle medlemmer om hjelp. Før 17. mai måtte ledelsen ta en runde i

bygda og samle sammen musikanter for å kunne spille. Styret håpet at de som gikk av for aldersgrensen i Vik og Sollihøgda skolekorps ville bli med i HUK. Dessuten var det planer om å starte Røyse Ungdomskorps. Det ordnet seg med musikk 17. mai, skolekorpset stilte opp.

Samme år avholdt Buskerud Musikkrets sitt årsmøte på Sundøya, og 300 musikere deltok. Odd Grønvold, som var med fra starten av i HUK, ble gjenvalgt som formann i kretsen.

Rekrutteringsproblemene ble ikke lettere for HUK. Det var nå bare 20 aktive, åtte kom på siste øvelsen i desember 1967. Dermed tok det en gang så aktive korpset en spillepause.

NY START

Da 17. mai i 1972 kom og gikk, klødde det i fingre og lepper til korpsmusikerne i Hole. De ønsket å starte opp igjen Hole Ungdomskorps. Instrumentene korpset fortsatt hadde, trengte etter-syn og reparasjon før de kunne tas i bruk. De håpet at både tidligere medlemmer og de som hadde gått av med aldersgrensen i skolekorpsene, møtte opp, og at de kunne få bruke skolekorpsenes instrumenter i starten. Målet var å være spilleklare til et amatørstevne på Hol 10. juni. Oppslutningen var gledelig stor, og formann Henry Håvi var svært fornøyd med at HUK kom i gang igjen etter noen års dvale.

Og aktivitet ble det. Musikkveld på Tyrifjord Høyere skole, første arrangerte lysmesse i Hole kirke, tradisjonell julegrantenning på Røysehall og spilling rundt på bygda.

LOPPEMARKED

Behovet for inntekter var der hele tiden. I 1974 fikk noen en idé om å arrangere et loppemarked på Røyse skole. Det var et samarbeid med Røyse skolekorps, og koordinator var Arne «Lopperud» Gulbrandsen. Det ble samlet inn lopper over hele bygda, og det ble lagt ned en stor innsats. Kvinnegruppa, som senere benevnes støttegruppa, gjorde en stor innsats med steiking av titalls liter med vaffelrøre og annet arbeid. En bonde fra bygda stilte med hest, kjerre og kjerring, de var «taterfølge» og handlet med klokker. Et meget vellykket arrangement, som ga mange kroner i kassa.

Det var fortsatt behov for inntekter, og loppemarkedet i 1974 fristet til gjentakelse i 1976. «Lopperud» sto på sammen med andre, og 4 000 gjenstander var til salgs.

Spåkona ble en stor suksess. Hun satt inne i et telt, ansiktet var delvis tildekket. Pris for å bli spådd var to kroner, og det var nok flest unger som tok sjansen. Det morsomme var at spåkona var lærer på Røyse skole og kjente alle elevene godt. Derfor kunne hun fortelle mye om dem og familien som en «ekte» spåkone ikke kunne vite noe om. Det var mange forskrekkede unger som kom ut av teltet etterpå.

Erik Bye hadde røtter i Hole, og han kom sammen med Willy Andresen og underholdt gratis. Skøyteløper Sten Stensen bodde på den tiden ved Helgelandsmoen.

Medlemmer i Veterankorpset ved starten i 1996. Foran fra venstre: Arne Hofsmar-ken, Jens Jørgen Jørgensen, Kristian Frøshaug, Bjørnar Ullern, Torbjørn Lehne, Tore Foss, Kjell Gomnes og Henry Håvi.

Det er mange oppdrag en korpsentusiast må gjennomføre. Her er det en dugnad i kålåkeren til Trond Western på Røyse i 1988, som ga klingende mynt i kassa. Fra venstre: Marianne Hofsmar, Tore Solheim, Inger Marie Hæhre, Ragnhild Moesødegård, Ulf Haglund, Eirik Tandbergmoen og Peder Ruud.

En helt annen dugnadsjobb, nå i Ringnes' lokaler på Hensmoen.

En av lotterigevinstene var besøk hos ham med påfølgende sykkelturn. Blant andre som har underholdt på loppemarkedene, var «Connie fra Hønefoss», som spilte trekkspill og sang.

I mine notater finner jeg at loppemarkedet i 1976 hadde anslagsvis 1 500 besøkende og innbrakte 35 000 kroner.

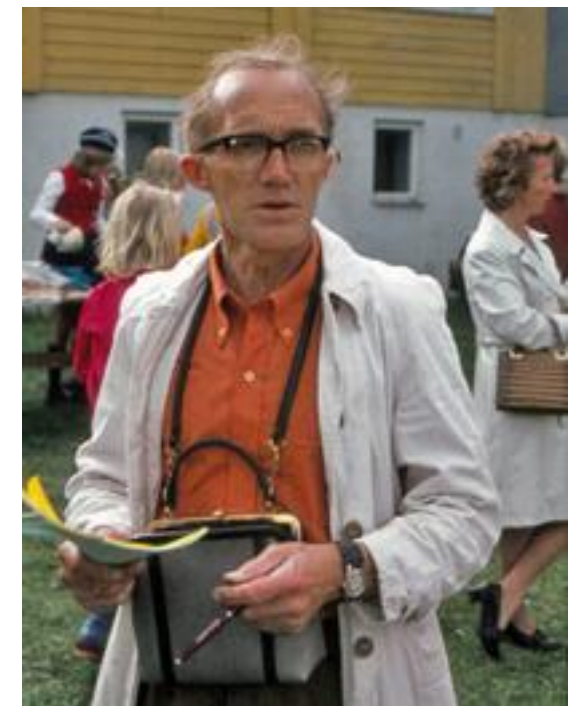
Korpsene ønsket seg bedre inntekter, og det ble arrangert loppemarkeder i 1978, 1980 og 1983. Det siste var på Soria Moria i samarbeid med Røyse skolekorps, der de fikk inn over 37 000 kroner.

Åge Fjeld var en viktig bidragsyter til loppemarkedene. Han ga ting som ble auksjonert bort, og kjøpte dem tilba-

ke for høyeste pris. Så ga han tingene igjen til neste loppemarked, og kjøpte dem på nytt hvis ingen andre ville ha dem.

VENNSKAPSKORPS

Henry Håvi spilte i HUK og var offiser på Helgelandsmoen. Gjennom jobben sin kom han i kontakt med korpsmusikanter fra andre steder i landet, blant

Arne «Lopperud» Gulbrandsen var loppesjef flere ganger. Her i 1974.

Den populære «Connie fra Hønefoss», som egentlig het Konstance Margrethe Frydenlund Holm, optrådte på loppemarkedet i 1980.

Venstre: Ikke alltid like enkelt med frakten når man har gjort et kupp på loppemarked. Denne sofaen ble kjøpt i 1976.

annet en fra Øvre Årdal som ble med i HUK. Etter at han sluttet på Helgelandsmoen, ble kontakten opprettet, og Øvre Årdal Janitsjarkorps ble HUKs vennskapskorps.

I pinsen 1974 kom de på besøk til Hole. De bodde på Soria Moria, Sanitetsforeningens feriekoloni på Svendsrud. Korpset hadde med 35 musikere, pluss drilljenter. Reisefølget var på over 60 personer. Pinseften var det konsert og festlig samvær på Røysehall. Søndag var de med og marsjerte fra Røysehall til Hole kirke, før det var spilling på Onsakervika camping, der korpset overnattet. Gjett om det var populært i bygda med drilljenter!

Som takk for bruken av Soria Moria stilte korpset opp på dugnad for Sanitetsforeningen før handicappede barn skulle på sommerleir der.

På samme måte som Øvre Årdal Janitsjarkorps ble et vennskapskorps, hadde også Søfteland Musikklag fra Os utenfor Bergen blitt det. HUK var der i 1973, i 1981 var det gjensitt. Korpset spilte rundt på bygda og hadde festlig samvær på Røysehall.

HUKs siste vennskapskorps var Horn musikkorkester fra Sverige. De fikk spille med HUK 17. mai i 2017, og to år etter var HUK på gjenbesøk.

I 1974 gjorde «spåkona» Vesla Fjeldstad stort inntrykk på de ungene som turte å bli spådd.

HUK spilte rundt i hele Holebygda, og blant stedene som fikk besøk, var butikken til Aug. Solum ved Helgelandsmoen.

LEGGJE HORNENE PÅ HYLLA?

HUK hadde bra tilgang på musikanter og klarte å beholde dem i mange år, men i 1987 begynte medlemstallet å synke drastisk. I februar var de bare ti medlemmer, men de klarte å holde liv i spillingen 17. mai. Formann Jarle Selte sto frem i avisen og lurte på om korpset måtte legge hornene på hylla. Det ble jobbet godt fra mange for å holde korpset i gang, og da HUK feiret 40 år i 1989 var de 20-25 medlemmer igjen.

Om det var et forsøk på å rekruttere flere, er ikke godt å si, men i 1990 kjøpte korpset nye uniformer. Som eneste lokale korps var HUK invitert til å delta på Atlanterhavsfestivalen på Averøya mellom Molde og Kristiansund, i nye, flotte uniformer. Turen var en opptur, både musikalsk og sosialt.

TURER OG SKIFESTER

HUK har ikke bare besøkt vennekorps, men også vært på turer til blant annet Danmark, Atlanterhavsfestivalen på Averøya, Øyang i Valdres, Hallingdal og ikke minst en uforglemmelig tur til Jersey. Flere skifester har blitt arrangert opp gjennom årene.

NY FANE

I 1991 tok Margit og Henry Håvi initiativ til å lage en ny fane, den gamle var slitt. De engasjerte Saave Skaar, og i 1992 ble ny fane overrakt til korpset under en konsert på Vik.

ÆRESMEDLEMMER

- Olaf O. Lehne
- Odd Grønvold
- Henry Håvi

VETERANKORPS

I 1996 var det problemer igjen. Kun ni medlemmer var aktive, og de hanglet så vidt videre. HUK var 50 år i 1999, noe måtte gjøres så korpset kunne feire det. Henry Håvi og Jørgen Jørgensen samlet tidligere medlemmer og dannet et veterankorps.

De var med på HUKs øvelser, og sammen klarte de å spille i bygda 17. mai. Formålet med veterankorpset var å tilføre ungdomskorpset noen av de gamle, slik at de ble et større korps. Redningsaksjonen lyktes, 19 møtte på øvelsene.

Jubileumsfesten ble gjennomført med glans på Sundøya, og det ble en vellykket konsert på Vik skole. Men snart kom alvoret igjen. Dirigenten og et par medlemmer sluttet. Nå var de igjen bare ti, men nok en gang spilte de videre.

KORPSETS DIRIGENTER 1949-2025

- Alf Andersen (Se vår omtale av Alf Andersen i artikkelen fra Buskerud Fylkesfotoarkiv)
- Leif Borg
- Odd Grønvold
- Oskar Eriksen
- Vidar Johansen
- Eli Ruud
- Asbjørn Thorsen
- Øystein Olsen
- Johnny Olsen
- Dag Ramsvik
- Edward Helenassøn
- Benito Fauvel (Tore Solheim)
- Terje Dahl

En morsom jobb! Ragne Johbraaten og Margit Håvi teller penger etter loppemarkedet i 1976, der 1 500 besøkende innbrakte 35 000 kroner i kassa.

DUGNADSKORPS

Problemene med rekruttering fortsatte. De trengte to på kornett for å kunne marsjere. Ingen meldte seg, men korpset klarte å spille 17. mai likevel. Etter hvert som skolekorpset ble mindre aktive, skapte det rekrutteringsproblemer for HUK.

Korpset ble etter hvert et slags dugnadskorps med mobilisering til høytider. Holebygda fikk marsjmusikk og nasjonalsanger 17. mai i hovedtoget på Vik. Sykehjemmene fikk besøk på 17. mai og til jul. Korpset har i tillegg i

mange år deltatt på sesongåpningen av Ringerikes Museum og på Frivilligsentralens årlige Holedager på Vik.

Terje Dahl, nåværende dirigent og leder, kommer fra Adventistsamfunnet på Tyrifjord videregående skole. Gjennom ham har korpset et godt samarbeide med skolens dyktige musikere, som har hjulpet HUK på øvelser og arrangementer. Flere konserter er også avholdt i skolens aula.

I 2015 foreslo Terje at korpset skulle bytte navn til Hole musikkorps, og

sånn ble det. Begrunnelsen var at korpsets medlemmer ikke var ungdommer lenger, og at et navnebytte kunne tiltrekke seg nye musikanter.

Selv et dugnadskorps må øve, og hver 14. dag møtes de. Snittalderen på musikantene øker, og evnene til marsjering og spilling er begrenset. En viktig del av øvelsen er kaffepause med gode kaker og sosialt samvær.

Så er det bare å håpe at Hole musikkorps kan holde det i gang i mange år enda, og spille til glede for Holebygda.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Diverse årganger av *Ringerikes Blad* i perioden 1949–2002.
- *Hole Ungdomskorps* 1974: Jubileumshäfte 1949–1974. Hole.
- Nettside: www.historier.no/historier/hole-ungdomskorps-royse
- Samtaler med korpsmedlemmer.

FORFATTEROMTALE

Per M. Haakenstad, født 1952, har arbeidet som frilanser i *Ringerikes Blad*. Han er kjent fotograf og har bidratt i *Ringerikes Blad* og i Hønefoss Kamera Klubb i mange år. Han har utgitt tre natur- og fotobøker på eget forlag: *Opplevelser på Ringerike – og litt til* (2018), *Opplevelser på Ringerike – del 2* (2020) og *Opplevelser på Ringerike – del 3* (2024). I samarbeid med Tom Erling Rørvik (dikt) har han på eget forlag også utgitt boken *Opptakt – en verden i dikt og bilder*.

FOTOGRAFI FRA SAMLINGEN BUSKERUD FYLKESFOTOARKIV

17. MAI SOM FRI MANN

Vi har ikke klart å bekrefte hvordan 17. mai utspilte seg for Alf Andersen i 1945, men vi tror han har gjort to ting. Han har antagelig gått i toget i Hønefoss sammen med de andre Grini-fangene. Dette tror vi fordi han bærer fangenummeret på seg. Dette var noe de hadde blitt enige om å gjøre i forkant av 17. mai. Han har også vært i Hole for å delta i folketog der.

På bildet ser vi Alf, som står omgitt av en gruppe smilende korpsmusikanter med instrumenter under armene. Dette er Hønefoss Ungdomskorps, som Alf var med på å stifte, og hvor han var dirigent. På denne dagen gikk de sammen i toget i Hole som frie menn. Men musikken stoppet ikke der. Den dag i dag kan vi takke Alf for å ha videreført sin musikalske iver til familien. Sønnen Rolf Andersen tok over som primus motor i Hønefoss Ungdomskorps og var med på å starte opp og dirigere Austjord Musikkorps. En generasjon senere er også Rolfs sønn Bror Andersen blitt et kjent navn, både som musiker, regissør og manusforfatter for arrangementer som Rockefroskene, Jailhouse Rock og Hønefossrevyen.

Vi er ikke sikre på hvem som har tatt dette fotografiet, men vi jobber hele tiden med å lete opp ny informasjon om fotosamlingene. Hvis du har tips, setter vi stor pris på om du tar kontakt med oss.

17. mai 1945 i Hole. Alf Andersen har gjort som de ble enige om da de var fanger på Grini; han bærer fangenummeret på brystet. Her er han omgitt av glade musikanter i Hønefoss Ungdomskorps, et korps han selv var med på å stifte.

Norge er fritt!

I år feiret vi Norges 80-års frigjøringsjubileum. Dette har vært tiden for å samles og vise takknemlighet til de som utøvde motstand mot nazistene under annen verdenskrig.

LINDA KHALAYLI

Da Ringerikes Museum inviterer Buskerud Fylkesfotoarkiv til å samarbeide på en utstilling med frigjøringsdagene som tema, sa jeg umiddelbart ja. I samlingen er det mange flotte bilder fra regionen, som viser både gleden disse dagene, samt åpner for refleksjon rundt temaene demokrati og frihet. Ett av bildene som gjorde et inntrykk på meg, er det jeg deler med dere her.

FANGE NUMMER 14038

Mannen dere ser smilende mot kamera, er Alf Andersen fra Hønefoss (1905–1958). Alf var reparatør og korpsmusiker. Han var både dirigent

og spilte B-kornett. På jakkekragen har han hengende et merke med et nummer. Dette er fangenummeret han fikk tildelt under sin tid i Grini fangeleir, hvor det satt nærmere 5 400 kvinner og menn frem til frigjøringsdagene i mai.

Alf var en av de 215 fangene som ble sendt til utekommando Fannrem i oktober 1944, som arbeidskraft for utbyggingen av Thamshavnbanen. Her var han frem til fangene i mars 1945 ble overført tilbake til Grini. Før løslatelsen rakk Alf å bli med i Grini korpsset, som ble opprettet i slutten av januar 1945 sammen med janitsjarorkesteret i Grini fangeleir.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Alf Andersen. Nettdress: Norsk digitalt fangearkiv 1940–1945 – Fanger.no.
- Hønefoss Ungdomskorps. Nettdress: Hønefoss Ungdomskorps, Hønefoss – Historier.no.
- Ringerikes Blad 1945: 15/5 og 22/5.
- Vollestad, Per 2020: *Livet på Grini under annen verdenskrig*. Kampen for tilværelsen i Norges største fangeleir. Oslo: Kagge forlag.
- Wie, Einar M. og Petro Erichsen (red.) 1956: *Musikk-korpsene i Norge*. Oslo: Scala forlag.

FORFATTEROMTALE

Linda Khalayli, født 1985, er fotoarkivar og ansvarlig for Buskerud Fylkesfotoarkiv. Hun har en bachelor i tverrfaglige kjønnsstudier med fordypning i sosiologi og en grunnutdannelse i fotografi, samt sertifisering i prosjektledelse og lang fartstid med drift av mediearkiv.

ABONNÉR PÅ HEFTET RINGERIKE!

SOM ABONNENT får du heftet rett i postkassen samtidig med den offisielle lanseringen og blir dermed blant de aller første som får den ferske utgivelsen.

IDEELT FOR DEG som bor utenfor Ringerike og Hole, men som likevel er interessert i lokalhistorien.

HEFTET RINGERIKE har formidlet historie lenge. Siden 1922 har det kommet ut nesten hvert år bortsett fra under andre verdenskrig.

HISTORIE går aldri ut på dato, og nå er de tidligere utgivelsene skannet på nytt og gjort søkbare på stikkord.

SÅ BESØK vår nettside og bla i vårt rikholdige og spennende arkiv!

BESTILL DITT ABONNEMENT – ELLER TIDLIGERE UTGIVELSER HER:

www.heftet-ringerike.com

Eller du kan sende en epost til: post@heftet-ringerike.com

Abonnenter betaler porto.

SKRIVEKLØE?

Har du lyst til å skrive for oss? Enten om en historisk begivenhet, eller kanskje noe du har opplevd selv? Kanskje du har noen fine gamle bilder du har lyst til å vise fram?

Ikke nøl med å ta kontakt.

Vi står i startgropa til neste års hefte, og redaksjonens medlemmer vil ta godt imot alle forfattere og fotografer!

**HEFTET
RINGERIKE**

FORSIDEBILDET 2025

Jossy Grøndahl i Hønefoss var den første kvinnen i Buskerud som tok førerkort. Det var i 1914. Man kan trygt si at den flittige sjåføren vakte en viss oppsikt der hun fartet rundt i byen med det dyprøde vidunderet.

Sverre Grøndahl var disponent ved Follum Træsliberi, og familien bodde på Rundtom i Hønefoss da de kjøpte denne kostbare og staselige Minervaen, 1912-modell. Det var samme bilmerke som kong Haakon brukte.

I 1914 deltok Jossy og Sverre Grøndahl i KNAs 562 kilometer lange automobilløp. Bildet er tatt ved 50-årsjubileet for løpet i 1964.

Bilen eksisterer heldigvis fortsatt. Jossy og Sverre Grøndahl hadde bilen helt fram til slutten av 1940-årene. Etter først å ha vært hos en veteranvognentusiast i Oslo og siden en bilsamler i Sverige, ble Minervaen i 2001 kjøpt av Niels Christian Bang på Follum gård. Dermed er den nå nesten kommet tilbake til «barndomshjemmet» den hadde for 112 år siden.

*Hftet Ringerike inneholder eldre og nyere historie fra Ringerike og Hole.
Formålet er å fremme interessen for, samle og formidle folkeminne og lokalhistorie.
Hftet utgis av Ringerike Historielag, Ringerike Folkedansgruppe og
Stiftelsen Ringerikes Museum, som hver utpeker to representanter til redaksjonen.
I tillegg er det et redaksjonsmedlem fra en ekstern forening, for tiden Hole Historielag.*

Vipps: 112700

Pris kr. 200,-

ISSN 0801-4353

9 770801 435004